

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

กรุงเทพฯ คำฉันท์: การสร้างสรรค์เนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์กับ
การนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ

Krung Thep Khamchan: The Creation of Content and
Literary Techniques for Present Patriotism

โดย

อาจารย์ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม

คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

มีนาคม 2567

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

กรุงเทพฯ คำฉันท์: การสร้างสรรค์เนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์กับ
การนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ

Krung Thep Khamchan: The Creation of Content and
Literary Techniques for Present Patriotism

อาจารย์ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม

คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสร้างสรรค์เนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ของขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต และมุ่งศึกษาแนวคิดและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้

ผลการวิจัยพบว่ากวีสร้างสรรค์เนื้อหาวรรณคดีเรื่องนี้โดยดำเนินเนื้อความตามเอกสารทางประวัติศาสตร์เรื่อง *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ด้วยการคงเนื้อความและเปลี่ยนแปลงเนื้อความบางประการ ร่วมกับการใช้ข้อมูลจากประสบการณ์และความรับรู้ของกวี เพื่อนำเสนอแนวคิดสำคัญ

แนวคิดสำคัญที่กวีนำเสนอคือแนวคิดเรื่องความรักชาติตามทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประกอบด้วยแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กวีแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันเชื่อมโยงกันของแนวคิดต่างๆ อย่างไรก็ตาม แนวคิดสำคัญที่กวีนำเสนออย่างเด่นชัด คือแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ โดยกวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นวีรกษัตริย์ ทรงเป็นธรรมิกราช และทรงเป็นผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม นอกจากนี้ กวียังนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับประชาชน โดยนำเสนอให้เห็นหน้าที่ของประชาชนว่าควรจงรักภักดีต่อทั้ง 3 สถาบัน และควรสามัคคีกัน

การนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นผลมาจากปัจจัยเรื่องวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ประการหนึ่ง และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ได้แก่ แนวคิดประวัติศาสตร์กระแสหลัก แนวคิดทางพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องสิทธิธรรม แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย และแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชน

กวียังใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ 3 ประการ เพื่อสร้างให้บทประพันธ์มีความไพเราะ และช่วยเสริมแนวคิดเรื่องความรักชาติให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีใช้ ได้แก่ กลวิธีทางภาษา กลวิธีการเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องและมุมมองการเล่าเรื่อง และกลวิธีการนำเสนอเนื้อหา ส่งผลให้วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* เป็นวรรณคดีที่สามารถสื่อ “สาร” คือแนวคิดเรื่องความรักชาติได้อย่างทรงพลัง

คำสำคัญ: กรุงเทพฯ คำฉันท์, ชิต บุรทัต, ขุนสุนทรภาศิต, แนวคิดรักชาติ, กลวิธีทางวรรณศิลป์

Abstract

This research studied the creation of literary content and techniques in *Krung Tep Khamchan* by the Thai poet, Khun Sunthorn Pasit and Chit Buratat, and focuses on studying the concepts and factors that affect the presentation of patriotism concept in this literature.

The results showed that the poet created this literary content by following the historical documents of *Desana Praraja Prawat Lae Pongsawadan Krung Tep*. By maintaining the text and changing some of the text, together with the use of information from the poet's experience and perception to present main ideas.

The key concept presented by the poet is the concept of patriotism according to His Majesty King Rama VI, which consists of the concept of the three main institutions: nation, religion, and monarchy. The poet shows the interconnectedness of different ideas. However, an important concept prominently presented by the poet is the concept of monarchy. The poet presents the king as a hero, Dharmaraja, and a man of perfect qualities. In addition, the poet also presented the concept of the subjects, presenting the role of the people that they should be loyal to all three institutions and should be in harmony.

The presentation of the concept of patriotism in this literature is the result of the objective factor of authorship on the one hand and socio-cultural context on the other. The socio-cultural context that influences the presentation of the concept of patriotism includes the mainstream history, Buddhist ideas, legitimacy, democracy, and monarchy of the people for the people.

The poet also used three literary techniques to make the poem melodious and to further enhance the concept of patriotism. The literary techniques used by poets include linguistic techniques, strategies for choosing narrator and focalization, and content presentation techniques. As a result, *Krung Tep Khamchan* is a literature that can convey the "message" of patriotism in a powerful way.

Keywords: *Krung Tep Khamchan*, Chit Buratat, Khun Sunthorn Pasit, Patrioticism, Literary techniques

กิตติกรรมประกาศ

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร และคณาจารย์ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ประสิทธิภาพความรู้ทางวรรณคดีไทย และเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาวรรณคดีไทยซึ่งเปี่ยมด้วยคุณค่าทั้งด้านเนื้อหาและวรรณศิลป์อันไพเราะแจ่มใส จนสำเร็จเป็นงานวิจัยชิ้นนี้

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์วันดี รัตนโกศาที่ช่วยให้คำแนะนำ ตลอดจนให้ข้อคิดเห็นอันเป็นประโยชน์แก่งานวิจัยนี้ จนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วง และขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่คอยช่วยเหลือในการหาหนังสือ ตลอดจนเอกสารต่างๆ ให้แก่ผู้วิจัยเสมอมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณบิดา มารดาและญาติพี่น้อง ผู้เป็นแรงผลักดันและสนับสนุนให้ผู้วิจัยได้เลือกศึกษาและทำงานทางด้านการศึกษาที่ตนชื่นชอบ ขอขอบพระคุณคณาจารย์และเพื่อนร่วมงาน โรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอาจารย์ชุตินา เข้มเจริญ อาจารย์จิรภัทร ศรีสุข และอาจารย์ชุลพฤทธิ์กร จีระวรกิจ กัลยาณมิตรที่ให้ความช่วยเหลือด้วยความห่วงใยและคอยเป็นกำลังใจให้กับผู้วิจัยเสมอมา

ผู้วิจัยขอน้อมรำลึกในคุณงามความดีของกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ คือขุนสุนทรภาคิดและชิต บุรทัต อันเป็นที่มาของงานวิจัยนี้ และน้อมสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระผู้ทรงสถาปนาแนวคิดเรื่องความรักชาติซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่ยังทรงอิทธิพลต่อสังคมไทยตราบมาจนถึงปัจจุบัน

คุณูปการใดๆ ของงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอน้อมถวายเป็น “พลีปอง ประดุจของสการไท” แต่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้าทุกพระองค์ ผู้ทรงเสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อปกป้องรักษาบ้านเมืองและปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้ผาสุกร่มเย็น

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญ.....	ง
สารบัญตาราง.....	ช
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 สมมติฐานการวิจัย.....	5
1.3 ขอบเขตของงานวิจัย.....	5
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.6 วิธีดำเนินการวิจัย.....	6
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น.....	6
1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	7
1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	7
1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติ.....	8
1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดี.....	17
บทที่ 2 รูปแบบคำประพันธ์และองค์ประกอบของเนื้อหาในกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	31
2.1 รูปแบบคำประพันธ์.....	31
2.1.1 ฉันท์ที่ใช้ประพันธ์.....	32
2.1.1.1 ฉันท์ที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณคดีและมาตราพฤติ.....	32
2.1.1.2 ฉันท์ที่ใช้หลังมีตำราวรรณคดีและมาตราพฤติ.....	35
2.1.2 กาพย์ที่ใช้ประพันธ์.....	39

2.2 องค์ประกอบของเนื้อหา.....	42
2.2.1 ประณามพจน์.....	42
2.2.2 เนื้อเรื่อง.....	51
2.2.3 นิคมณฑล.....	57
บทที่ 3 การสร้างสรรค์เนื้อหาในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	63
3.1 การสร้างสรรค์เนื้อหาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์.....	63
3.1.1 การคงเนื้อความเดิม.....	68
3.1.1.1 การคงเนื้อความโดยคงรายละเอียด.....	68
3.1.1.2 การคงเนื้อความโดยละรายละเอียด.....	69
3.1.1.3 การคงเนื้อความโดยขยายรายละเอียด.....	76
3.1.1.4 การคงเนื้อความโดยปรับเปลี่ยนรายละเอียด.....	86
3.1.2 การเปลี่ยนแปลงเนื้อความ.....	92
3.1.2.1 การตัดทอนเนื้อความ.....	92
3.1.2.2 การเพิ่มเติมเนื้อความ.....	96
3.1.2.3 การสลับเนื้อความ.....	105
3.2 ข้อมูลจากประสบการณ์และความรับรู้ของกวี.....	107
บทที่ 4 แนวคิดเรื่องความรักชาติและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	113
4.1 แนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	113
4.2 แนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	116
4.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชาติ.....	117
4.2.1.1 สยามเป็นชาติอารยะ.....	118
4.2.1.2 สยามเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา.....	133
4.2.1.3 สยามดำรงอยู่ได้เพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์.....	134
4.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา.....	135
4.2.2.1 พระพุทธศาสนาทำให้สยามอ้างเอกราชไว้ได้.....	135
4.2.2.2 พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณลักษณะพิเศษ.....	136
4.2.2.3 พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์.....	137

4.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์.....	143
4.2.3.1 วีรกษัตริย์.....	144
4.2.3.2 ธรรมิกราช.....	152
4.2.3.3 พระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม.....	160
4.2.3.4 พระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน.....	178
4.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับประชาชน.....	185
4.2.4.1 หน้าที่ของประชาชน.....	185
4.2.4.2 ประชาชนควรสามัคคีกัน.....	188
4.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ.....	191
4.3.1 วัตถุประสงค์ของการประพันธ์.....	191
4.3.1.1 เพื่อเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์.....	191
4.3.1.2 เพื่อเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ.....	194
4.3.1.3 เพื่อเป็นวรรณคดีแบบเรียน.....	196
4.3.2 แนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม.....	200
4.3.2.1 แนวคิดประวัติศาสตร์กระแสหลัก.....	201
4.3.2.2 แนวคิดทางพระพุทธศาสนา.....	203
4.3.2.3 แนวคิดเรื่องสิทธิธรรม.....	209
4.3.2.4 แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย.....	213
4.3.2.5 แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชน.....	217
บทที่ 5 กลวิธีทางวรรณศิลป์ในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์.....	223
5.1 กลวิธีการใช้ภาษา.....	223
5.1.1 กลวิธีการเล่นเสียง.....	224
5.1.1.1 การเล่นเสียงสระ.....	224
5.1.1.2 การเล่นเสียงพยัญชนะ.....	225
5.1.1.3 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับ.....	228
5.1.2 กลวิธีการเล่นคำ.....	231
5.1.2.1 การเล่นคำซ้ำ.....	231
5.1.2.2 การเล่นคำพ้องเสียง.....	236

5.1.2.3 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะ.....	237
5.1.2.4 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงวรรณยุกต์.....	240
5.1.2.5 การเล่นคำโดยการแยกคำให้ต่อความกัน.....	241
5.1.3 กลวิธีการสื่อความ.....	241
5.1.3.1 การใช้ภาพพจน์.....	242
5.1.3.1.1 อุปมา.....	242
5.1.3.1.2 อุปลักษณ์.....	250
5.1.3.1.3 อติพจน์.....	250
5.1.3.2 การอ้างถึง.....	251
5.2 กลวิธีการเลือกให้ผู้เล่าเรื่องและมุมมองการเล่าเรื่อง.....	256
5.2.1 ผู้เล่าเรื่อง.....	257
5.2.2 มุมมองการเล่าเรื่อง.....	258
5.3 กลวิธีนำเสนอเนื้อหา.....	262
5.3.1 การนำเสนอเนื้อหาโดยการลำดับเวลา.....	263
5.3.2 การนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหา.....	266
5.3.3 การนำเสนอเนื้อหาโดยการเน้นความสำคัญของเหตุการณ์.....	268
บทที่ 6 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ.....	271
6.1 สรุปผลการวิจัย.....	271
6.2 อภิปรายผลการวิจัย.....	274
6.3 ข้อเสนอแนะ.....	277
รายการอ้างอิง.....	278
ประวัติผู้วิจัย.....	296

สารบัญตาราง

ตาราง	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางแสดงชนิดของฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท.....	34
ตารางที่ 2 ตารางแสดงชนิดของฉันทที่ใช้หลังมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท.....	38
ตารางที่ 3 ตารางแสดงเนื้อหาของกรุงเทพฯ คำฉันทที่สร้างสรรค์จากเอกสารทางประวัติศาสตร์.....	67
ตารางที่ 4 ตารางแสดงการนำเสนอแนวคิดเรื่องวีรภษัตริย์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท.....	202

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สยาม¹ได้รับการพัฒนาทั้งในด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม ปัจจัยเหล่านี้ล้วนเอื้ออำนวยให้วรรณคดีในรัชสมัยของพระองค์รุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเชี่ยวชาญทางอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ไว้มากยิ่งกว่า พระมหากษัตริย์พระองค์ใด นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงส่งเสริมวรรณคดีโดยโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งหน่วยงาน วรรณคดีสโมสร ทั้งยังทรงเปิดกว้างให้กวีสามารถสร้างสรรค์งานเขียนและแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ (ธิดา โมสิกรัตน์, 2564, น. 40-44) ส่งผลให้ในรัชสมัยของพระองค์มีกวีทั้งที่เป็นเชื้อพระวงศ์ เช่น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ขุนนาง เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) พระยาอุปกิตศิลปสาร รวมทั้งประชาชนทั่วไปอย่างชิต บุรทัต

ในบรรดากวีในรัชสมัยนั้น ชิต บุรทัตเป็นกวีท่านหนึ่งที่มีผลงานทางวรรณคดีอันโดดเด่น ผลงานที่ได้รับการยกย่องเป็นอย่างมาก คือวรรณคดีเรื่อง*สามัคคีเภทคำฉันท์* ซึ่งตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2458 ขณะที่กวียังใช้นามสกุลเดิมว่า “ขวางกูร” ดังคำประพันธ์ที่ว่า “นามสกุลดี นายชิต ขวางกูร เซลงเราเอาธูร สัตถ์อาลัสมีอันมี” ในฉบับพิมพ์ครั้งแรกนี้ปรากฏคำปรารภของกวีเขียนด้วยลายมือว่า “เพื่อประโยชน์แก่การศึกษา ในพจนานุกรมจะเห็นว่าอันเป็นส่วนน้อยส่วนหนึ่ง ขอให้ไว้เป็นสมบัติของหอพระสมุดวชิรญาณ” ต่อมากระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้นำวรรณคดีเรื่องนี้มาใช้เป็นแบบเรียนเมื่อพ.ศ. 2471 (บุญเดือน ศรีวรพจน์, 2546, น. 60-61)

วรรณคดีเรื่องนี้ได้รับความนิยมจากมหาชนเพราะดีเด่นในด้านการใช้ภาษา และการเลือกสรรถ้อยคำมาประพันธ์อย่างหาตัวจับได้ยาก (หม่อมหลวงหญิงคำยวง วราสิทธิชัย, 2544, น.5 และ 9) นอกจากนี้ ยังมีเนื้อหาโดดเด่นและทรงคุณค่า จนทำให้โชติ แพร่พันธุ์หรือยาขอบ นักเขียนเลื่องชื่อกล่าวถึงวรรณคดีเรื่องนี้ไว้ว่า

เชิงฉันท์ที่เพริศพรึงและไพเราะเปรียบด้วยดอกฟ้าและขอสวรรค์ . . . สามัคคีเภท . . .
อนุสาวรีย์ฉันท์ของท่านชิตเรื่องนี้เป็นงานของบัณฑิตทางฉันทลักษณ์ เป็นงานของมหาเศรษฐีในทางศัพท์ภาษาซึ่งร่ำรวยถ้อยคำที่จะหยิบมาใช้ โอ้อ่าและเป็นแบบฉบับใน

¹ สยามเปลี่ยนชื่อเป็นไทยในสมัยจอมพลป. พิบูลสงครามเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2482 ตามประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรัฐนิยมใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ (2482, น. 810) ด้วยเหตุนี้ ในงานวิจัยนี้จึงใช้ชื่อประเทศสยามแทนชื่อประเทศไทย และใช้คำว่าไทยในความหมายของกลุ่มชน หรือชาติพันธุ์

การศึกษาด้านเนื้อหาในฐานวรรณคดีประวัติศาสตร์ในตำราเรื่องวรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพัชลินจ จินนุ่น (2561) รวมทั้งหนังสือที่รวบรวมและให้ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีประเภทคำฉันท์อย่างคำฉันท์: วรรณลีลา มรดกชาติ ความรู้จำเป็นเกี่ยวกับวรรณคดีคำฉันท์ ของทองแถม นาถจำนง (2556) ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจ ศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้อย่างละเอียด

เนื่องจากวรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์สัมพันธ์กับชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ อันประกอบด้วยจารึก ตำนาน จดหมายเหตุ และพงศาวดาร (พัชลินจ จินนุ่น, 2561, น. 163) ดังนั้นก็ย่อมอาจนำเนื้อหาบางส่วนจากพงศาวดารมาใช้ในการสร้างสรรค์วรรณคดี ดังที่ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2541, น. 19-60) พบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายจาก 3 องค์ประกอบ คือ พระราชพงศาวดาร วรรณคดีเก่า และจินตนาการของกวี องค์ผู้นิพนธ์ทรงนำเนื้อหาทางประวัติศาสตร์มาจาก พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) เนื่องจากเป็นพระราชพงศาวดารที่ใช้ถ้อยคำที่ประณีต บรรจงและมีเนื้อหาที่ละเอียดลออกว่าพระราชพงศาวดารอื่น ทรงได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีเก่าอย่างยวนพ่าย ไคลงตัน ลิลิตพระลอ นิราศรบพม่าที่ท่าดินแดง และไคลงโลกนิติ ทั้งยังทรงเพิ่มจินตนาการของพระองค์ลงใน บทนิราศ อย่างไรก็ตาม องค์ผู้นิพนธ์ทรงสามารถประสานองค์ประกอบเหล่านี้ให้กลมกลืนกันได้อย่างสมบูรณ์

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวีมักกล่าวย้าอยู่เสมอว่าวรรณคดีเรื่องนี้มาจากพระราช พงศาวดาร ตัวอย่างเช่นบทประพันธ์ตอนหนึ่งความว่า “มีนัยมาในราชพง ศาวดารนานคง” (ขุนสุนทรภาศิต และ ชิต บุรทัต, 2475, น. 60) ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาอย่างละเอียดว่ากวีสร้างสรรค์เนื้อหาวรรณคดีเรื่องนี้จาก พระราชพงศาวดารฉบับใด ตลอดจนมุ่งวิเคราะห์เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นว่ากวีนำเสนอเนื้อหาเหมือนหรือแตกต่าง จากพระราชพงศาวดารอย่างไรบ้าง

อนึ่ง จากการศึกษาเบื้องต้น ผู้วิจัยยังพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหากล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ราชจักรีวงศ์รวมกันถึง 6 รัชกาล ซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีมาก่อนหน้านี้ที่จะกล่าวสรรเสริญ เฉพาะพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเพียงพระองค์เดียว ยกเว้นวรรณคดีเรื่องยอพระเกียรติ 3 รัชกาล ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ซึ่งนอกจากสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว กวียังสรรเสริญ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรวมกันไปด้วย (ยุพร แสงทักษิณ, 2537, น. 43) ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าการสรรเสริญพระมหากษัตริย์หลายรัชกาลในวรรณคดี เรื่องเดียวกันเช่นนี้นับเป็นลักษณะที่แตกต่างไปจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติก่อนหน้า ทั้งยังน่าจะสัมพันธ์กับ ชื่อเรื่องที่กวีมุ่งกล่าวถึงราชธานีของสยามคือ กรุงเทพฯ อันน่าจะสื่อเน้นแสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับบ้านเมือง ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ไทยคงธำรงประเทศชาติ	ดุษฎีธำมณี
เป็นนิรันดร์พัช	พัฒนาการ
๑ ด้วยไทยใจมั่นสนดาน	ละหุระคติสถาน
ถือสุธรรมอาร	ยะอาทร

๑ ด้วยราชสามารถสโมสร	เพราะพระพิริยูปกรณ์
หวังสถาวร	สวัสดิ์คง

๑ แห่งจักรีรัชย์กระษัตริย์พงศ์	พิรบุรุษพระองค์
เทอดถวัลย์ทรง	ทะนุกสรรพ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3-4)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามยังคงเป็นประเทศที่มีอำนาจอิทธิพลเป็นของตนเอง เพราะคนไทยยึดมั่นนับถือในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีที่ทรงปกป้องรักษาและทำนุบำรุงบ้านเมือง การนำเสนอเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นอุดมการณ์เรื่องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยทรงมุ่งเน้นให้ประชาชนมีความจงรักภักดีต่อสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน ดังที่สายชล สัตยานุรักษ์ (2557, น. 293) กล่าวว่า

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้คนทั้งหลายเชื่อว่า . . . คนไทยเป็นส่วนหนึ่งของชาติไทย จึงต้องจงรักภักดีต่อ “ชาติไทย” “พระมหากษัตริย์” และ “พระพุทธศาสนา” เพราะ “ชาติไทย” กับ “พระพุทธศาสนา” และ “พระมหากษัตริย์” มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากช่วงเวลาที่ดีพิมพ์วรรณคดีเรื่องนี้เป็นครั้งแรกคือพ.ศ. 2475 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่แนวคิดเรื่องประชาธิปไตยน่าจะเข้มข้นและมีบทบาทในสังคมเป็นอย่างมากจนส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยในเวลาต่อมา ทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยจะเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ รวมทั้งยังน่าจะมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่าปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดดังกล่าว

นอกจากแนวคิดหรือสารที่กวีนำเสนอแล้ว กลวิธีทางวรรณศิลป์นับเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการประพันธ์วรรณคดี ดังที่สุจิตรา จงสถิตวัฒนา (2548, น. 1-2) กล่าวว่า “แม้นักเขียนจะมีความคิด หรือ “สาร” อันสุนทรงดงาม มีคุณค่าที่จะสื่อในงานเขียนของตน หากไม่สามารถสร้างวรรณศิลป์ในงานได้ สารอันงดงามมีคุณค่านั้นก็ไม่มีอาจมี “พลัง” อันสมบูรณ์ที่สร้างความยิ่งใหญ่อมตะให้แก่งานเขียนนั้น ๆ ได้”

ทั้งนี้ เนื่องจากชิต บุรทัตเป็นกวีที่ได้รับยกย่องว่าเป็น “รัตนกวีปรีชาเชี่ยวชาญเพลงฉันท์” (วิวัฒน์ บุรทัต, 2535) มีความสามารถในการประพันธ์อันเป็นเลิศ สามารถแต่งคำประพันธ์บทเดียวกันให้อ่านเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ได้ ทั้งยังสามารถเล่นกับกลวิธีการประพันธ์ตามขนบของกวีโบราณเช่นการแต่งเป็นโคลงห่อกาพย์ โดยสามารถสร้างสรรค์ให้ซับซ้อนกว่ากวีโบราณด้วยการห่อความ 2 ชั้นได้อย่างไพเราะ (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต,

2545, น. 58) นอกจากนี้ ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีที่มีความสามารถนำคำไทยธรรมดาไปแต่งเป็นฉันทที่กวีอื่นไม่เคยทำมาก่อน (ภิญโญ ศรีจำลอง, 2535, น. 10) ได้อีกด้วย ส่วนขุนสุนทรภาศิต (ถนอม เกยานนท์) เองก็เป็นกวีที่มีความสามารถในการประพันธ์ มีผลงานวรรณคดีทั้งที่ประพันธ์เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง (ทองแถม นาถจำนง, 2556, น. 302-303) ด้วยเหตุนี้ ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาทวิทางวรรณศิลป์ที่กวีเลือกสรรมาใช้เพื่อสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* อย่างละเอียดว่า กวีสร้างสรรค์เนื้อหาจากพระราชพงศาวดารฉบับใด มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในประเด็นใด และปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดดังกล่าว รวมทั้งวิเคราะห์ว่ากวีในฐานะผู้ส่งสารใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ใดบ้างเพื่อสร้างสุนทรียรสอันทรงพลังต่อการสื่อ “สาร” แนวคิดเรื่องความรักชาติมายังผู้อ่านวรรณคดีเรื่องนี้

1.2 สมมติฐานการวิจัย

วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* สร้างสรรค์เนื้อหาจากพระราชพงศาวดารโดยกวีเปลี่ยนแปลงเนื้อหาความบางประการ เพื่อมุ่งนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ให้ความสำคัญแก่ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยมีปัจจัยเรื่องบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ทั้งนี้ กวียังใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์เพื่อช่วยให้บทประพันธ์มีสุนทรียรสควบคู่ไปกับการเน้นย้ำแนวคิดอีกด้วย

1.3 ขอบเขตของงานวิจัย

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* โดยใช้ฉบับที่พิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2475 ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์ โดยเปรียบเทียบกับเนื้อหาเกี่ยวกับ*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ที่กระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ขึ้นเมื่อพ.ศ. 2481 ที่โรงพิมพ์พระจันทร์เป็นหลัก และใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์อื่นประกอบการวิเคราะห์ร่วมด้วย

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้

1. เพื่อศึกษาการสร้างสรรค์เนื้อหาในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*
2. เพื่อศึกษาทวิทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*
3. เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติ และปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

งานวิจัยนี้มีประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ดังนี้

1. ทำให้ทราบลักษณะการสร้างสรรค์เนื้อหาและการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์
2. เพื่อเป็นแนวทางการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับบริบททางสังคมในวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

1.6 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์: การสร้างสรรค์เนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์กับการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ใช้วิธีการวิจัยทางเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการศึกษาค้นคว้าแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Research) โดยผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัยเป็นขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. รวบรวมและศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ แนวคิดเรื่องความรักชาติ และแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์
2. ศึกษาเพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเอกสารทางประวัติศาสตร์เรื่องเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ
3. ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์
4. ศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีใช้ในการประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์
5. เสนอผลการวิจัยและอภิปรายผลการวิจัย

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

คำว่า “แนวคิดเรื่องความรักชาติ” (Patriotism) ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้ตามที่นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2549, น. 29) นิยามไว้ว่าเป็นแนวพระราชดำริเกี่ยวกับชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่สืบทอดมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแนวคิดที่มุ่งเชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และปลูกฝังให้ประชาชนจงรักภักดีต่อสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน โดยให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์สูงสุด

1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น

งานวิจัยนี้กำหนดข้อตกลงเบื้องต้นไว้ ดังนี้

1. งานวิจัยนี้จะอ้างอิงหนังสือเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นตัวบทที่ผู้วิจัยนำมาเปรียบเทียบการสร้างสรรค์เนื้อหาบทวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ดังนั้นเพื่อให้สะดวกต่อการอ้างอิง ผู้วิจัยจะอ้างอิงชื่อเรื่องสั้น ๆ ว่า “เทศนาพระราชประวัติฯ” ตัวอย่างเช่น (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 70)

2. ตัวบทที่ผู้วิจัยเลือกนำมาใช้อ้างอิงนั้น ผู้วิจัยจะยึดการเขียนสะกดคำตามอักขรวิธี การเน้นหรือขีดเส้นใต้ เหมือนที่ปรากฏในตัวบทต้นฉบับที่นำมาอ้างอิงเป็นสำคัญ
3. ชื่อวรรณคดี หนังสือ ตลอดจนเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ผู้วิจัยจะเขียนชื่อตามที่ปรากฏในหน้าปก หนังสือที่นำมาอ้างอิงและจะใช้ตัวเอนเพื่อให้แตกต่างจากข้อความปกติ ยกเว้นในส่วนที่เป็นหัวข้อและส่วน อ้างอิงในเนื้อหาจะมีได้ทำเป็นตัวเอน
4. การแสดงตัวอย่างหรือเน้นย้ำในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะแสดงด้วยการใช้ตัวหนาเป็นหลัก ยกเว้นในเนื้อหา บทที่ 2 ที่กล่าวถึงรูปแบบคำประพันธ์ และบทที่ 5 กลวิธีทางวรรณศิลป์ ผู้วิจัยจะใช้ทั้งตัวหนา ตัวเอน รวมทั้งอาจใช้การขีดเส้นใต้เพื่อแสดงตัวอย่างให้เห็นชัดเจน เช่น

๑ บ.เปียดบ.เปียนก่อ
คุ้งคะนิงตรม

ภยจะจจะทับจะถม

ตรีประทุษฐะกันและกัน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 149)

จากตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยใช้ตัวหนาเพื่อแสดงให้เห็นการซ้ำคำ ใช้ตัวเอน เพื่อแสดงให้เห็นการซ้ำเสียง และใช้การขีดเส้นใต้เพื่อแสดงให้เห็นการรับส่งสัมผัส ซึ่งผู้วิจัยจะใช้การแสดงตัวอย่างในลักษณะนี้ตลอดงานวิจัย

1.9 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์: การสร้างสรรค์เนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์กับการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ผู้วิจัยจะจำแนกเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1.9.1 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ส่วนใหญ่มิได้มุ่งศึกษาโดยตรงเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้ ได้แก่

การศึกษาด้านรูปแบบคำประพันธ์ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องพัฒนาการของฉันทโนวาทกรรมคำฉันท์ของ ญาดา อรุณเวช (2539) ศึกษาฉันทโนวาทกรรมคำฉันท์ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 8 ทั้งที่ ตีพิมพ์แล้วและเป็นตัวเขียน จำนวน 151 เรื่อง โดยมีวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ซึ่งเป็นวรรณคดีคำฉันท์ที่ ประพันธ์ขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และจัดอยู่ในประเภทวรรณคดีสดุดีและประวัติศาสตร์ เป็นกลุ่มข้อมูล ผลการศึกษาพบว่าฉันทโนวาทกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์ขึ้นหลังจากใช้ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพหุติมีระบบ ระเบียบและมีชนิดของจำนวนฉันทโนวาทกรรมมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัด กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีคำฉันท์สามารถประสาน เรื่องเสียงหนัก-เบาอันเป็นข้อบังคับของฉันทโนวาทกรรมกับการใช้สัมผัสอันเป็นลักษณะเฉพาะของการประพันธ์วรรณคดี ร้อยกรองไทยได้อย่างกลมกลืน ทั้งยังสร้างสรรค์ฉันทโนวาทกรรมชนิดใหม่ ๆ เพิ่มเติมขึ้นมาอีกด้วย

การศึกษาด้านรูปแบบคำประพันธ์และเนื้อหา ได้แก่ หนังสือเรื่อง*คำฉันท์: วรรณลีลา มรดกชาติ ความรู้* อันจำเป็นเกี่ยวกับวรรณคดีคำฉันท์ ของทองแถม นาถจำนง (2556) ให้ความรู้เกี่ยวกับฉันทลักษณ์และรวบรวมวรรณคดีคำฉันท์เรื่องสำคัญมากแล้วไว้ถึง 30 เรื่อง โดยมีวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* รวมอยู่ด้วย ทั้งนี้ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้เขียนเสนอให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่องนี้แสดงให้เห็นชั้นเชิงกวี โดยมีลักษณะเด่นด้านรูปแบบคำประพันธ์คือกวีใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์หลากหลายชนิดที่วรรณคดีสมัยอยุธยาไม่ปรากฏใช้และไม่ค่อยมีให้ศึกษา ส่วนลักษณะเด่นด้านเนื้อหาคือการบันทึกประวัติศาสตร์ที่หลายคนอาจไม่เคยรับรู้มาก่อน เช่น เรื่องการปราบปรามพวกอั้งยี่ชาวจีน

ตำราเรื่อง*วรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์* ของพัชลิน จินนุ่น (2561) ศึกษาวรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมทั้งนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ด้วย โดยผู้เขียนได้นำวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* มาเป็นกลุ่มข้อมูลที่ศึกษา ตำราเสนอให้เห็นว่าวรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์มีลักษณะเฉพาะทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและประวัติศาสตร์ วรรณคดีประเภทนี้มีวาทกรรมหลักที่สำคัญคือวาทกรรมกษัตริชาตินิยมที่มองว่ากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์รวมของชาติและวาทกรรมชาตินิยมที่ปลุกฝังให้เกิดความรักชาติ กวีสร้างและผลิตวาทกรรมผ่านชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ จารีต ประเพณี ความเชื่อทางศาสนา แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างวีรบุรุษ ตลอดจนวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ นอกจากนี้ผู้เขียนยังชี้ให้เห็นถึงแนวทางในการศึกษาวรรณคดีประเภทนี้อีกด้วย

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยข้างต้นแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ดีเด่นทั้งด้านรูปแบบคำประพันธ์และเนื้อหา อย่างไรก็ตาม ยังไม่มีผู้ใดศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้อย่างละเอียด ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้

1.9.2 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติ

เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาตินั้นมีเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะสำรวจเฉพาะเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สืบต่อมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ โดยจำแนกออกเป็น 2 กลุ่ม คือ เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดี และเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในเอกสารทางประวัติศาสตร์

1) เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดี

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติอันเป็นแนวพระราชดำริทางการเมืองที่สำคัญของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกอบด้วย

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในบทพระราชนิพนธ์ ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง*แนวคิดทางการเมืองในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของธิดา วัฒนกุล (2519) ศึกษาบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเภทบทละครจำนวน 13 เรื่อง เพื่อศึกษาแนวคิดทางการเมืองที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนำเสนอ ผลการศึกษาพบว่าพระองค์ทรงใช้บทละครเพื่อสื่อสารแนวคิดทางการเมือง ได้แก่ การต่อต้านชาวต่างชาติ การสร้างเจตคติต่อสงครามและกลยุทธ์ในการรบ การสร้างเจตคติเกี่ยวกับการปกครอง ตลอดจนทำให้ทราบวัฒนธรรมและปรัชญาทางการเมืองในยุคสมัยนั้น นอกจากนี้ ยังทรงใช้บทละครเป็นเครื่องมืออบรมประชาชนให้เป็นพลเมืองที่ดีอีกด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง*การปลูกฝังความรักชาติตามที่ปรากฏในบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของธงชัย หวานแก้ว (2522) ศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 17 เรื่อง เพื่อศึกษาแนวคิดและกลวิธีการปลูกฝังแนวคิดเรื่องความรักชาติ ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูกฝังแนวคิดเรื่องความรักชาติให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน องค์ประกอบต่าง ๆ ของบทละครพระราชนิพนธ์ ได้แก่ แก่นเรื่อง เนื้อเรื่อง ตัวละคร บทสนทนา ตลอดจนข้อคิดและคติเตือนใจ ล้วนมีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ประกอบด้วยการให้ความสำคัญกับชาติ ศาสนา และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ ดังนั้น ประชาชนจึงมีหน้าที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ มีความสามัคคี และเสียสละผลประโยชน์ส่วนตนเพื่อชาติ

บทความเรื่องบทพระราชนิพนธ์เรื่อง “*พวกยิวแห่งบูรพาทิศ*”: *แนวทางปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม* ของนงเยาว์ จิตตะปุตตะ (2524) ศึกษาพระราชนิพนธ์บทความเรื่อง “*พวกยิวแห่งบูรพาทิศ*” เพื่อศึกษาแนวคิดที่นำเสนอ ผลการศึกษาพบว่าพระราชนิพนธ์เรื่องนี้นำเสนอแนวคิดสำคัญ 2 ประการ คือ การต่อต้านนโยบายทางการเมืองของชาวจีนโพ้นทะเลในสยาม และการนำเสนอแนวพระราชดำริในการปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม โดยทรงเน้นในเรื่องความจงรักภักดีของประชาชนต่อพระมหากษัตริย์ในฐานะศูนย์กลางแห่งชาติตามพระราชทัศนะที่ว่า “*รัฐคือตัวเรา*” และ “*พระราชอาเป็นสง่าแห่งแคว้น*” บทพระราชนิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นเครื่องมือกระตุ้นให้เกิดสำนึกใหม่ทางการเมืองอันสัมพันธ์กับอุดมการณ์เรื่องชาตินิยม

วิทยานิพนธ์เรื่อง*อศวพาหุกับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง* ของสิริรัตน์ พุ่มเกิด (2537) ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงใช้นามปากกาว่า “*อศวพาหุ*” เพื่อศึกษาการใช้วรรณคดีเป็นสื่อในการเผยแพร่แนวคิดและอุดมการณ์ทางการเมืองไปสู่ประชาชน ผลการศึกษาพบว่า “*อศวพาหุ*” ทรงเลือกใช้วรรณคดีเป็นสื่อเพื่อเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมือง ปัจจัยสำคัญที่ทรงเลือกใช้วรรณคดีเป็นสื่อ มีทั้งปัจจัยภายใน คือพระอัจฉริยภาพทางด้านวรรณคดีของพระองค์ และปัจจัยภายนอกคือบริบททางสังคมการเมืองทั้งภายในประเทศและภายนอกประเทศ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้นามปากกา “*อศวพาหุ*” นำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติที่เน้นอุดมการณ์เรื่องชาติ ศาสนา

และพระมหากษัตริย์ โดยทรงชี้ให้เห็นว่าประชาชนสามารถแสดงความรักชาติด้วยการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ พระราชานิพนธ์ของพระองค์ จึงเป็นสื่อในการอบรมและโน้มน้าวใจให้ประชาชนคล้อยตามพระบรมราโชบายทางการเมืองของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

บทความเรื่อง *กาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศิลปะการประพันธ์ “เห่เรือยุคใหม่”* ของชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2552) ศึกษากาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์กาพย์เห่เรือโดยเปรียบเทียบกับกาพย์เห่เรือที่ประพันธ์ก่อนหน้านี้ ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้กลวิธีต่าง ๆ ในการสร้างกาพย์เห่เรือให้แตกต่างไปจากกาพย์เห่เรือในอดีต ได้แก่ การเพิ่มองค์ประกอบของโคลงนิราศ การนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติผสมผสานกับแนวคิดเรื่องความรักของชายหญิง การแทรกรายละเอียดเกี่ยวกับสังคมร่วมสมัย ตลอดจนทรงใช้ความเปรียบแนวใหม่ ทำให้กาพย์เห่เรือของพระองค์มีวัตถุประสงค์ต่างจากกาพย์เห่เรือในอดีตคือแฝงแนวคิดทางการเมืองไว้ด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับการสร้างชาติ* ของอัญชลี ภูผะกา (2553) ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้กรอบความคิดเรื่องชาติตามแนวคิดอุดมการณ์ชาตินิยมของสำนักชาติพันธุ์-สัญลักษณ์นิยม เพื่อศึกษาบทบาทของพระราชนิพนธ์ในฐานะเครื่องมือในการสร้างชาติ ผลการศึกษาพบว่าทั้ง 2 พระองค์ทรงใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างชาติ เนื้อหาบทพระราชนิพนธ์นำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับความเป็นชาติ ได้แก่ ความเป็นมาของชาติ พระมหากษัตริย์คือหลักสำคัญของชาติ หน้าที่และความภูมิใจของประชาชนที่มีต่อชาติ อันเป็นการสร้างเสริม “ปัญญา” และ “ความรู้” ให้แก่ประชาชนในยุครัฐชาติสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม ส่งผลให้ชาติเจริญรุ่งเรืองและมั่นคง ขณะเดียวกันองค์ประกอบของวรรณคดีก็มีความสำคัญยิ่งที่ช่วยส่งเสริมพระบรมราโชบายในการสร้างชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทความเรื่อง *พระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: เครื่องมือกระตุ้นความรักชาติในหมู่ราษฎรชาวสยาม* ของดิเรก หงษ์ทอง (2556) ศึกษาพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยต่อยอดจากประเด็นที่ชลดา เรืองรักษ์ลิขิตเสนอไว้ เพื่อวิเคราะห์พระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะเครื่องมือกระตุ้นความรักชาติ ผลการศึกษาพบว่าพระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือมีบทบาทในการกระตุ้นความรักชาติของประชาชนผ่านกระบวนการ 3 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนแรก ทรงเสนอให้เกิดความภูมิใจในชาติ ขั้นตอนที่สอง ทรงแสดงภัยที่อาจเกิดกับชาติในอนาคต และขั้นตอนสุดท้าย ทรงเสนอแนวทางป้องกันชาติในยามเกิดสงคราม สะท้อนให้เห็น

พระอัจฉริยภาพทางอักษรศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงนำภาพยนต์เข้ามาปรับใช้เพื่อสื่อสารเชิงการเมืองอย่างแยบคายผ่านพลังทางวรรณศิลป์ที่ทำให้ประชาชนเกิดความรักชาติและเข้ามามีส่วนร่วมในการปกป้องชาติได้อย่างเป็นรูปธรรม

รายงานการวิจัยเรื่องพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับความมั่นคงของชาติ ของอัญชลี ภูผะกา (2558) ศึกษาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยใช้กรอบแนวคิดและทฤษฎีเรื่องชาติและชาตินิยมตามแนวทางการศึกษาของสำนักชาติพันธุ์-สัญลักษณ์นิยมและกรอบแนวคิดเรื่องบุรพคตินิยม เพื่อวิเคราะห์พระราชนิพนธ์ในฐานะเครื่องมือเสริมสร้างปัญญาเพื่อสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติ ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บันทึกการเดินทางเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับชาติอื่น ๆ ที่แตกต่างไปจากอดีต โดยมีพระราชประสงค์จะเสริมสร้างปัญญาให้แก่คนไทย เพื่อให้รู้เท่าทันและนำความรู้มาพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า ขณะเดียวกันพระราชนิพนธ์ของพระองค์ก็ได้กลับแนวคิดที่ตะวันตกมองว่าตะวันออกเป็นอื่น โดยทรงทำให้คนไทยเห็นว่าสยามไม่ได้ด้อยกว่าไปกว่าชาติตะวันตก พระราชนิพนธ์ของพระองค์จึงแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้าง ความมั่นคงให้กับชาติผ่านการเสริมสร้างองค์ความรู้ให้แก่ประชาชน

นอกจากนี้ ยังมีวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะวรรณกรรมคำสอน ของอภิษฎา ขาวสุทธิ์ (2565) ซึ่งแม้จะไม่ได้ศึกษาพระราชนิพนธ์ แต่ก็ศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์คือเอกสารพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2453 – 2468 จำนวน 155 องค์ ด้วยมุมมองทางวรรณคดี เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเด่นด้านคำสอนและกลวิธีการประพันธ์ ผลการวิจัยพบว่าพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเด่นที่มุ่งสอนบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมให้เป็นพลเมืองดี มีความรักชาติ รู้จักหน้าที่ของตน มีคุณธรรม และมีการศึกษา กลวิธีทางวรรณศิลป์ในพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาท ทั้งการใช้ภาพพจน์ คำถามเชิงวาทศิลป์ สาธกโวหาร และการเล่าประสบการณ์ทำให้ผู้รับสารสามารถเข้าใจวัตถุประสงค์ของพระองค์ที่ต้องการสื่อสารมายังผู้รับได้อย่างแยบคาย

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้มุ่งศึกษาบทพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมุ่งนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเน้นความสำคัญของสถาบันหลัก ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และบทบาทหน้าที่ของประชาชนที่ควรจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้จะเป็นข้อมูลพื้นฐานให้ผู้วิจัยเข้าใจแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากยิ่งขึ้น

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีที่ไม่ใช่บทพระราชนิพนธ์

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้ เช่น งานศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในหนังสือพิมพ์ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องแนวทางการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมผ่านหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลในสมัยจอมพลป. พิบูลสงคราม ของ อภิรดี เจริญธัญสกุล (2542) ศึกษาลัทธิชาตินิยมที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์จำนวน 12 ชื่อฉบับที่คัดเลือกมาเป็นกลุ่มตัวอย่าง เพื่อวิเคราะห์บทบาทและการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมผ่านการเปรียบเทียบหนังสือพิมพ์ 2 สมัย ผลการศึกษาพบว่าหนังสือพิมพ์ทั้ง 2 สมัย มีบทบาทในการนำเสนอแนวคิดชาตินิยมโดยปรากฏในรูปแบบบทความมากที่สุด แต่ปลูกฝังแนวคิดเรื่องชาตินิยมแตกต่างกัน กล่าวคือ หนังสือพิมพ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยเน้นพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ เพื่อรักษาระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไว้ ส่วนหนังสือพิมพ์ในสมัยจอมพลป. พิบูลสงครามนำเสนอแนวคิดโดยเน้นเรื่องชาติอันสอดคล้องกับอุดมการณ์ของคณะราษฎร

งานศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีนิราศ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องความรักชาติในนิราศที่แต่งระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ของชญชิตา บุญเหาะ (2560) ศึกษานิราศที่ประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลที่นำเสนอเรื่องความรักชาติจำนวน 8 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่า นิราศกลุ่มที่เลือกมาศึกษานำเสนอความรักชาติหลากหลายประเด็น ได้แก่ การมีความสามัคคี การเสียสละเพื่อชาติ การตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรและความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ผู้แต่งใช้กลวิธีการประพันธ์เช่นการปรับใช้ขนบนิราศเชื่อมโยงความรักส่วนตัวเข้ากับความรักชาติ การเชื่อมโยงสิ่งที่พบเห็นกับประสบการณ์เพื่อถ่ายทอดปัญหาในสังคม การเล่าตำนานและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์เพื่อให้ตระหนักถึงทรัพยากรและมรดกของชาตินิราศกลุ่มนี้จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทของนิราศที่เปลี่ยนแปลงไปจากการบันทึกอารมณ์ส่วนตัวไปสู่การกระตุ้นให้ประชาชนเกิดความรักชาติและร่วมกันแก้ไขปัญหาวิกฤตของชาติ

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้นำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ปรากฏในวรรณคดีและสื่ออย่างหนังสือพิมพ์ ทั้งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมัยต่อมา อันสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องความรักชาติยังคงเป็นอุดมการณ์สำคัญของรัฐไทยเสมอมา

กล่าวโดยสรุปได้ว่า เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่องความรักชาติในวรรณคดี ทั้งที่เป็นบทพระราชนิพนธ์และมีใช่บทพระราชนิพนธ์ เป็นข้อมูลพื้นฐานที่ทำให้ผู้วิจัยเข้าใจแนวคิดเรื่องความรักชาติที่นำเสนอในวรรณคดีผ่านกลวิธีทางวรรณศิลป์ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ายังไม่มีผู้ใดศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ในฐานะวรรณคดีที่นำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ทำให้ผู้วิจัยสนใจศึกษาในประเด็นนี้

2) เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในเอกสารทางประวัติศาสตร์

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้ส่วนใหญ่ศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์เป็นหลัก โดยอาจมีการศึกษาบทพระราชนิพนธ์ร่วมด้วย ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง *กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย* ของหม่อมหลวงจุลลาภอนรธ (2513) ศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อค้นหาจุดกำเนิดลัทธิชาตินิยมในไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและจอมพลป.พิบูลสงคราม ผลการศึกษาพบว่าลัทธิชาตินิยมคือความรู้สึกรักชาติบ้านเมือง ความจงรักภักดีต่อชาติและหมู่ชนที่มีชาติพันธุ์เดียวกับตน ซึ่งก่อให้เกิดอารมณ์ร่วมในการเสียสละเพื่อชาติ ตลอดจนมีความปรารถนาที่จะรักษาความเป็นอิสระทางการเมือง ความมั่นคงปลอดภัย และเกียรติภูมิของชาติ ลัทธิชาตินิยมเกิดขึ้นในยุโรป และต่อมาก็เผยแพร่มายังเอเชีย โดยมีบทบาทสำคัญในการต่อต้านเจ้าอาณานิคมเพื่อนำไปสู่การเรียกร้องเอกราช แม้ไทยจะไม่เคยเป็นอาณานิคม แต่ลัทธิชาตินิยมได้ถือกำเนิดในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งแรก พระองค์ทรงปลุกฝังและเผยแพร่ลัทธิชาตินิยมให้แก่คนไทย ขณะที่ในสมัยประชาธิปไตย จอมพลป.พิบูลสงครามเป็นผู้นำลัทธิชาตินิยมกลับมาใช้ใหม่และยังคงใช้สืบต่อมาในรัฐบาลอีกหลายสมัย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2463)* ของมัทนา เกษกมล (2517) ศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์สภาพทางการเมืองและการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีแนวพระราชดำริไปในทางอนุรักษนิยมคือไม่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในรัฐ ทรงโนมน้าวใจให้ประชาชนจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยพัฒนาบ้านเมืองและปลุกฝังให้เกิดความรู้สึกรักชาติ

บทความเรื่อง *พระบรมราโชบายในการใช้ลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของยุพา ชุมจันทร์ (2519) ที่เก็บความจากบทความ *King Wachirawut's Policy of Nationalism* ของ Stephen Green นำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำอุดมการณ์เรื่องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์มาจากแนวคิดเรื่อง God, King and Country ของอังกฤษ และทรงเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏให้เห็นตั้งแต่สมัยพระร่วงเจ้า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระตุ้นให้ประชาชนมีแนวคิดเรื่องชาตินิยมและความสามัคคีผ่านบทพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัส และการก่อตั้งสมาคมต่าง ๆ ทั้งสมาคมที่เกี่ยวกับการกีฬา การค้า และการค้นคว้าหาความรู้

หนังสือเรื่อง *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism* ของวอลเตอร์ เอฟ. เวลลา (Walter F. Vella) (1978) นำเสนอให้เห็นว่าพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวล้วนมีผลต่อการปลูกฝังแนวคิดเรื่องชาตินิยม แม้พระองค์ทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องชาติจากชาติตะวันตก แต่ก็ทรงแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาและความรุ่งเรืองของสยามในอดีตผ่านบทพระราชนิพนธ์ทางวรรณคดีด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย* ของกรรณิรมย์ สุวรรณานนท์ (2524) ศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย แนวทาง ตลอดจนผลสำเร็จในการสร้างชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งปัจจัยภายใน คือ พระราชดำริของพระองค์ และปัจจัยภายนอกคือ ความเจริญของอารยประเทศ ภัยคุกคามจากต่างชาติ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงการปกครองในต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงสร้างชาติ โดยการปลูกฝังความรักชาติ การนำสยามเข้าสู่สังคมนานาชาติในฐานะที่ทัดเทียมอารยประเทศ การป้องกันภัยที่จะเกิดขึ้นแก่ชาติ และการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การสร้างชาติของพระองค์มิได้ดำเนินไปอย่างราบรื่นอันเกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก

เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย* ของอัจฉราพร กมฺพพิสมัย (2525) นำเสนอให้เห็นว่าชาตินิยมในสังคมไทยเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นยุคที่รัฐสยามก้าวเข้าสู่ความเป็นรัฐชาติ พระองค์ทรงเน้นให้เห็นความสำคัญของสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบันที่ดำรงคงอยู่และสืบเนื่องอยู่ในสังคมมาเป็นเวลานาน ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และหน้าที่ของบุคคลที่พึงมีต่อชาติ

บทความเรื่อง *บ่อเกิดแห่งลัทธิชาตินิยมของรัชกาลที่ 6* ของมนตรี อุมะวิชนี (2527) เป็นบทความที่แตกต่างจากที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อนหน้านี้ และขยายประเด็นต่อจากที่วอลเตอร์ เอฟ. เวลลาศึกษาไว้ ผู้เขียนนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องชาตินิยมเนื่องจากทรงสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ที่มีบรรพบุรุษของไทยคือ “พระร่วงเจ้า” ซึ่งเป็นผู้ก่อให้เกิดความเป็นชาติ อุดมการณ์เรื่องชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ที่ทรงนำมาใช้ในการสร้างความเป็นชาติก็ล้วนสัมพันธ์กับพระร่วงเจ้าทั้งสิ้น พระองค์ทรงเริ่มการประกาศความเป็นชาติในคำว่า “ไชโย” ในตอนจบของบทละครพระราชนิพนธ์เรื่อง *พระร่วง*

วิทยานิพนธ์เรื่อง*แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง "ชาติ" กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย* ของโรจน์ จินตมาศ (2531) ศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นว่าแนวความคิดรักชาติ มีผลต่อการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยให้สยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ผลการศึกษาพบว่ากระบวนการสร้างชาติเป็นปัจจัยอีกประการหนึ่งที่มีผลต่อการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นความพยายามของพระองค์ เพื่อให้ทั้งสถานะของพระองค์และสยามได้รับการยอมรับทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ ทั้งนี้ พระองค์ยังทรงใช้อุดมการณ์ “ธรรมะ” มาสร้างความชอบธรรมในการเข้าร่วมสงครามในครั้งนี้ด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง*การดำเนินนโยบายชาตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของจิระพันธ์ ชาติชินเชาวน์ (2537) ศึกษาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งพระราชนิพนธ์วรรณคดี เพื่อศึกษาวัตถุประสงค์ วิธีการ และผลสำเร็จของการดำเนินนโยบายชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำนโยบายชาตินิยมมาใช้ อันเป็นผลจากปัจจัยผลักดันแรงกดดันทั้งภายในและภายนอกประเทศ โดยมีพระราชประสงค์เพื่อปลูกฝังแนวคิดเรื่องความรักชาติ ผ่านบทพระราชนิพนธ์ พระราชดำรัสและพระบรมราชโองการ การจัดการศึกษา และการพัฒนาคุณภาพของพลเมือง อย่างไรก็ตาม การปลูกฝังแนวคิดเรื่องความรักชาติอาจมิได้ประสบผลสำเร็จในรัชสมัยของพระองค์มากนัก เนื่องจากเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ระยะเวลายาวนาน

วิทยานิพนธ์เรื่อง*การวิเคราะห์แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างยุวชนให้เป็นสุภาพบุรุษ* ของรัชดา ภูมิรินทร์วรากล (2538) ศึกษาแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้การศึกษาเพื่อสร้างประชาชนให้เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่าพระองค์มีพระราชดำริที่จะสร้างให้ประชาชนเป็นผู้ที่รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รู้หน้าที่ และมีความสามัคคีกัน ทรงจัดตั้งโรงเรียน ตามแบบอย่างพับลิกสกูลของอังกฤษผสมผสานกับการอบรมแบบไทย เพื่อสร้างประชาชนให้เป็นสุภาพบุรุษที่มีคุณภาพตามความต้องการของรัฐ

วิทยานิพนธ์เรื่อง*ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. 2459-2520* ของชนิดา พรหมพยัคฆ์ (2543) ศึกษาเรื่องการใช้ธงไตรรงค์ในเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของการใช้ธงไตรรงค์ในการสร้างอุดมการณ์แห่งรัฐตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงสมัยนายถนอม เทพยัคฆ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ผลการศึกษาพบว่าธงไตรรงค์ได้รับการกำหนดให้เป็นธงชาติสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และทรงกำหนดนิยามความหมายแถบสีในธงไตรรงค์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนสถาบันหลัก

ทั้ง 3 สถาบัน กล่าวคือสีแดงหมายถึงชาติ สีขาวหมายถึงศาสนา และสีน้ำเงินหมายถึงพระมหากษัตริย์ ต่อมาในสมัยประชาธิปไตย ธงไตรรงค์ถูกทำให้กลายเป็นสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ที่สื่อถึงความเป็นเอกราชและอธิปไตยของชาติ

บทความเรื่อง *พัฒนาการของลัทธิชาตินิยม* ของพรเพ็ญ อันตระกูล (2546) นำเสนอให้เห็นถึงพัฒนาการของลัทธิชาตินิยม โดยชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเคลื่อนไหวของลัทธิชาตินิยมเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับสภาวะแวดล้อมทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ทำให้นักวิชาการแต่ละศาสตร์ให้นิยามและตีความความหมายของชาตินิยมแตกต่างกันไป

งานวิจัยเรื่อง *ประวัติศาสตร์วิจิตรเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรมไทยของปัญญาชน (พ.ศ. 2435-2535)* ซึ่งศึกษาวิถีชีวิตของปัญญาชนไทย 10 คนที่เกี่ยวข้องกับการนิยามความหมายของชาติไทยและความเป็นไทย ต่อมาตีพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1: ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์* ของสายชล สัตยานุรักษ์ (2557) ผลการศึกษาส่วนที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเร่งนิยามความหมายของชาติ เพื่อโต้กลับแนวคิดเรื่องชาติของราษฎรพระองค์ทรงเน้นความสำคัญสูงสุดของพระมหากษัตริย์ต่อชาติไทยและทรงเน้นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติที่เหนือกว่าศาสนาอื่น และเป็นแหล่งที่มาของธรรมะที่ทำให้ชาติไทยเจริญทัดเทียมอารยประเทศ ดังนั้นประชาชนจึงควรจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์

วิทยานิพนธ์เรื่อง *การแปลงมโนทัศน์ทางการเมืองเพื่อสร้างชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของชัชพันธ์ ยิ้มอ่อน (2563) ศึกษาเอกสารทางประวัติศาสตร์โดยเฉพาะอย่างยิ่งเอกสารต่างประเทศ เพื่อวิเคราะห์การแปลงมโนทัศน์ทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยใช้กรอบแนวคิดเรื่อง “ภาษาการเมือง” ที่แสดงให้เห็นอิทธิพลของบริบททางสังคมที่มีผลต่อการนำเข้าความคิดทางการเมืองตะวันตกผ่านการทับศัพท์ แปล แปลง และการบัญญัติศัพท์ ผลการศึกษาพบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลงมโนทัศน์ทางตะวันตกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายหลายประการ ทั้งนี้ทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องความรักชาติจากพลโทเซอร์โรเบิร์ตบาเดล เปาเวลส์จากหนังสือเรื่อง *Scouting for Boys* ซึ่งพระองค์ทรงรับมาและทรงดัดแปลงให้ “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” กลายเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐ นอกจากนี้ยังทรงแปลและแปลงมโนทัศน์เรื่องธรรมะเพื่อนำสยามเข้าสู่การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 อีกด้วย

กล่าวได้ว่าเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดรักชาติในเอกสารประวัติศาสตร์ล้วนเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญที่ช่วยทำให้ผู้วิจัยเข้าใจความหมายและแนวคิดเรื่องความรักชาติ อันเป็นพระราชดำริสำคัญทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้มีทั้งที่ใช้ข้อมูลจากวรรณคดี และเอกสารทางประวัติศาสตร์ เพื่อนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องความรักชาติที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปลูกฝังให้แก่คนไทยผ่านพระราชกรณียกิจ บทพระราชนิพนธ์ และสื่อต่าง ๆ อันส่งผลให้แนวคิดเรื่องความรักชาติยังคงได้รับการสืบต่อมาในสมัยหลัง ดังเช่นปรากฏในวรรณคดีนิราศ

1.9.3 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดี

เนื่องจากวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มีเนื้อหาที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ดังนั้นการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดี จึงมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้ ซึ่งผู้วิจัยจำแนกเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้ออกเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่

1) เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่มีวัตถุประสงค์เพื่อสดุดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ ดังนั้นจึงย่อมปรากฏทั้งรูปแบบ กลวิธีทางวรรณศิลป์ รวมทั้งแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้จำแนกออกได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในภาพรวม ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ ของเสาวณิต วิงวอน (2530) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ 41 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ มีองค์ประกอบหลัก 3 ส่วน คือ ประณามพจน์ เนื้อเรื่อง และสรุป ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมีลักษณะที่แตกต่างจากบริบททั่วไป เรียกว่า “ภาษาประดิษฐ์” ส่งผลให้วรรณคดีประเภทนี้มีความสูงส่ง งดงามทางวรรณศิลป์ และประทับใจผู้อ่าน วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมีวิวัฒนาการทั้งด้านเนื้อหาและด้านแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติจึงเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าทั้งทางวรรณคดี ประวัติศาสตร์ และสังคมเป็นอย่างยิ่ง

ตำราวรรณคดียอพระเกียรติ เรียบเรียงโดยยุพร แสงทักษิณ (2537) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลปัจจุบัน จำนวน 57 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นพัฒนาการ ตลอดจนคุณค่าของวรรณคดีประเภทนี้ในด้านต่าง ๆ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมีพัฒนาการทางด้านรูปแบบคือการใช้คำประพันธ์ใหม่ ๆ เพิ่มมากขึ้น และด้านเนื้อหาที่เปลี่ยนแปลงจากการนำเสนอพระมหากษัตริย์ในลักษณะอุดมคติมาสู่การนำเสนอข้อเท็จจริงเป็นสำคัญ วรรณคดี

ประเภทนี้แสดงให้เห็นถึงพระบุคลิภาพของพระมหากษัตริย์ ความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์และพงศาวดาร และคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ อย่างไรก็ตาม วรรณคดีประเภทนี้มีพัฒนาการน้อย เนื่องจากวิสัยทัศน์ตามขนบเดิมอย่างเด่นชัดกว่าวรรณคดีประเภทอื่น ๆ

การศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในภาพรวมอีกลักษณะหนึ่งคือการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ได้แก่

บทความเรื่อง*เทวราชาและธรรมราชาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ* ของเสาวณิต วิจารณ์ (2538) ศึกษาแนวคิดเรื่องการยกย่องพระมหากษัตริย์ให้เป็นสมมติเทพ และการยกย่องพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้ทรงธรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในระยะแรกมีแนวคิดเรื่องเทวราชาต่อมาในสมัยหลัง กวีแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็น “มนุษย์” ที่ทรงคุณความดี วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทุกเรื่องต่างเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ประพฤติดุธรรม อย่างไรก็ตามแนวคิดเรื่อง “ธรรมราชา” เป็นแนวคิดสำคัญที่ปรากฏให้เห็นในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเสมอมาไม่เคยเปลี่ยนแปลง

บทความเรื่อง*ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดียอพระเกียรติ* ของประคอง นิมนานเทมินทร์ (2542) ศึกษาภาพของพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ 5 พระองค์ คือ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสะท้อนให้เห็นภาพของพระมหากษัตริย์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ทรงเป็นผู้มีบุญญาบารมี ทรงเป็นธรรมิกราชผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา และมีเมตตาต่อประชาชน อย่างไรก็ตาม วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติต่างสมัยอาจสะท้อนภาพของพระมหากษัตริย์ที่แตกต่างกันไปบ้างตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

บทความเรื่อง*การประกอบสร้างความเป็นวีรกษัตริย์ด้านนักรบของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ* ของไกรสิทธิ์ จามรจันทร์สาขา และกาญจนา วิชญาปกรณ์ (2565) ศึกษาแนวคิดเรื่องความเป็นนักรบที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ 5 พระองค์ ได้แก่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในเรื่อง*ยวนพ่ายโคลงดั้น* สมเด็จพระนเรศวรมหาราชในเรื่อง*ลิลิตตะเลงพ่าย* สมเด็จพระเจ้าปราสาททองในเรื่อง*คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง* สมเด็จพระนารายณ์มหาราชในเรื่อง*โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช* และสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระในเรื่อง*โคลงชะลอพระพุทไธยาสน์* ผลการศึกษาพบว่าลักษณะด้านนักรบของพระมหากษัตริย์อยุธยาในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมี 3 ลักษณะ คือ นักรบด้านทำสงคราม นักรบสนับสนุนด้านทหาร และนักรบสนับสนุนด้านพระพุทธศาสนา กวีประกอบสร้างความเป็นวีรกษัตริย์ด้านการรบด้วยบริบททางวัฒนธรรม อันได้แก่ ความเชื่อตามคติเทวราชา

ธรรมเนียมปฏิบัติด้านการทูต การประกอบพระราชพิธี และคติจักรพรรดิราช พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา ทั้ง 5 พระองค์ทรงมีความเป็นนักรบที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะร่วมกัน คือ การป้องกันบ้านเมืองจากการทำสงคราม เพื่อให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข

เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้เป็นการศึกษาพัฒนาการด้านต่าง ๆ ของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ตลอดจนแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีประเภทนี้ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่สำคัญคือความเป็นธรรมราชา และวีรกษัตริย์นักรบ องค์ความรู้เหล่านี้เป็นประโยชน์ในการเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติได้เป็นอย่างดี

กลุ่มที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉพาะสมัย ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง*วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411)* ของกาญจนา ธรรมเมธี (2519) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4) จำนวน 7 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยนี้ ทั้งด้านที่มา รูปแบบ กลวิธีทางวรรณศิลป์ และคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีที่มาจากพระราชพงศาวดารและจากประสบการณ์ของกวีที่เป็นบุคลกรร่วมสมัย กวียังคงยึดขนบการประพันธ์วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีมาแต่เดิม อย่างไรก็ตาม วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยนี้มีประติष्ठการที่เปลี่ยนแปลงไปบ้างในด้านการเลือกนำฉันทลักษณ์ประเภทกลอนเพลงยาวมาใช้ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยนี้มีคุณค่าในฐานะวรรณคดีบันทึกเหตุการณ์และเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ

ยังมีวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาบทอาศิรวาทในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง*บทอาศิรวาทในสิ่งพิมพ์รายคาบไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8: วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสื่อสิ่งพิมพ์สมัยใหม่* ของปารเมศ อภัยฤทธิรงค์ (2565) ศึกษาบทอาศิรวาทในสิ่งพิมพ์รายคาบของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 8 จำนวน 247 สำนวน เพื่อศึกษาการสืบทอดขนบและการสร้างสรรค์ รวมทั้งความสำคัญของบทอาศิรวาท ผลการศึกษาพบว่าบทอาศิรวาทในช่วงเวลาดังกล่าวสืบทอดขนบการประพันธ์วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในอดีตทั้งด้านรูปแบบ เนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ตลอดจนแนวคิด แต่ขณะเดียวกัน กวีก็สร้างสรรค์ลักษณะใหม่ให้แก่บทอาศิรวาทด้วยเช่นกัน วิทยานิพนธ์เล่มนี้นำเสนอให้เห็นว่าบทอาศิรวาทเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยใหม่ที่มีขนาดสั้นลง แต่มีความสำคัญต่อการส่งเสริมสถาบันพระมหากษัตริย์ การบันทึกเหตุการณ์ รวมทั้งพัฒนาการของสิ่งพิมพ์รายคาบไทยและพัฒนาการของวรรณคดีไทย

อนึ่ง ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะสมัย โดยมุ่งศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นหลัก ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง*ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น* ของปราโมทย์ สกุลรักความสุข (2554) ศึกษากลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จำนวน 14 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์กลวิธี แนวคิด และลักษณะการใช้ความเปรียบ ผลการศึกษาพบว่าวิใช้ความเปรียบด้วยกลวิธีหลากหลาย ความเปรียบเหล่านี้มีแนวคิดที่เปลี่ยนแปลงไปตามความเชื่อและศาสนาซึ่งแตกต่างกันตามยุคสมัย ลักษณะการใช้ความเปรียบในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมีทั้งลักษณะที่ดำเนินตามขนบและลักษณะที่พัฒนาขึ้นใหม่ ความเปรียบมีความสำคัญเป็นอย่างมากต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทนี้

นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดพระมหากษัตริย์ ได้แก่ บทความเรื่อง*ทรงอยู่เหนือเทวดาและมนุษย์: พระราชฐานะพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมของพระเกียรติ* ของปราโมทย์ สกุลรักความสุข (2560) ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำนวน 12 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติกลุ่มนี้นำเสนอให้เห็นฐานะของพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่เหนือเทวดาและมนุษย์ผ่านการใช้ความเปรียบ แม้การนำเสนอเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวคิดเทวราชา แต่ความสูงส่งดังกล่าวก็ยังสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่อง “พุทธราชา” ด้วย

กลุ่มที่ 3 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉพาะพระองค์ ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง*การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช* ของธงชัย ดิษโส (2547) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรที่เป็นร้อยกรองขนาดยาว จำนวน 19 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์รูปแบบ เนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยนี้มีองค์ประกอบที่สอดคล้องกับจุดประสงค์หลักในการเฉลิมพระเกียรติ โดยยังคงสืบทอดขนบการประพันธ์วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีมาแต่เดิมอย่างเคร่งครัด อย่างไรก็ตาม วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยนี้มีการปรับเปลี่ยนด้านรูปแบบ เนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์บ้างเล็กน้อยตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม เนื่องจากคุณลักษณะของผู้ประพันธ์ที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และอาจได้รับแรงบันดาลใจจากองค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง*ลักษณะเด่นของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม (2554) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 24 เรื่อง เพื่อเปรียบเทียบภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในวรรณคดี

เฉลิมพระเกียรติที่ประพันธ์ขณะดำรงพระชนม์ชีพและภายหลังจากเสด็จสวรรคตแล้ว ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้ง 2 กลุ่มนำเสนอภาพที่ปรากฏเหมือนและแตกต่างกัน ทั้งนี้เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างกวีกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมุมมองของกวีที่มีต่อพระองค์ในบริบททางสังคมที่แตกต่างกัน กวีเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์และกลวิธีทางวรรณศิลป์ทั้งที่ยังคงสืบทอดขนบเดิมและสร้างสรรค์ลักษณะใหม่ขึ้นเพื่อสดุดีพระเกียรติ

เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะพระองค์สะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการของการสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทนี้ ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่าการนำเสนอเนื้อหาของกวีในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติดังยังสัมพันธ์กับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

กลุ่มที่ 4 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะเรื่อง ได้แก่

บทความเรื่องเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททอง ของเสาวณิต วิงวอน (2536) ศึกษาวรรณคดีเรื่องคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้ประพันธ์ด้วยรูปแบบคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ โดยใช้ฉันท์และกาพย์ประพันธ์สลับกัน เนื้อหาในวรรณคดีเรื่องนี้ใกล้เคียงกับที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร แต่กวีเลือกกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญโดยเชื่อมโยงเหตุการณ์ให้เป็นเรื่องเดียวกัน กวีสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้โดยใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ทั้งการเล่นคำและสัมผัสเพื่อให้บทประพันธ์มีความไพเราะสูงส่ง สอดคล้องกับการเฉลิมพระเกียรติ

หนังสือเรื่องตะเลงพ่าย ศรีมหาภาพย์ ของชลดา เรื่องรักษัลลิต (2541) ซึ่งพัฒนามาจากวิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาลิลิตตะเลงพ่ายในแนวสุนทรียศาสตร์ ศึกษาที่มาและการสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่าย ผลการศึกษาพบว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์เนื้อหารวรรณคดีเรื่องนี้โดยได้รับอิทธิมาจกพระราชพงศาวดาร วรรณคดีเก่า รวมทั้งทรงแทรกจินตนาการของพระองค์ในบทนิราศ รูปแบบเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องลิลิตตะเลงพ่ายสอดคล้องกับรูปแบบของมหากาพย์ (Epic) วรรณคดีเรื่องนี้มีความงามอันโดดเด่นเนื่องจากการสรรคำและการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ เพื่อสื่อรสชาติที่หลากหลายให้ผู้อ่านประทับใจ

วิทยานิพนธ์เรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างขนบและพัฒนาการของวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติของไทย ของปัทมา จีฬประเสริฐกุล (2556) ศึกษาวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์และอิทธิพลของเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ที่มีต่อวรรณคดีในสมัยหลัง ผลการศึกษา

พบว่า *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* เป็นวรรณคดีที่สืบทอดขนบการเฉลิมพระเกียรติในสมัยก่อนหน้า มีกลวิธีการเล่าเรื่องและกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่ดีเด่น จนกลายเป็นต้นแบบของการสร้างสรรค์วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยหลังที่ปรับเปลี่ยนกลวิธีการประพันธ์และแนวคิดไปตามบริบทของสังคม

เห็นได้ว่าเอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้แสดงให้เห็นลักษณะเด่นของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติแต่ละเรื่องที่อยู่ในยุคสมัยที่แตกต่างกัน ทำให้เนื้อหา รวมทั้งกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีเลือกนำมาใช้แตกต่างกันไปด้วย เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้เป็นความรู้พื้นฐานสำคัญที่ผู้วิจัยสามารถนำไปใช้ในการวิเคราะห์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร่ำรำพัน* ต่อไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่าเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้ง 4 กลุ่มข้างต้น ได้แก่ การศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในภาพรวม การศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะสมัย การศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะพระองค์ และการศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเฉพาะเรื่อง ล้วนแสดงให้เห็นพัฒนาการของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่แตกต่างกันไปตามบริบทของยุคสมัย อันส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดของพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ขณะเดียวกันวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติยังมีลักษณะเด่นที่เน้นการสืบทอดขนบอย่างชัดเจน

2) เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีประเภทอื่น

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้มีทั้งที่ศึกษาจากวรรณคดีและหลักฐานอื่นร่วมกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ และที่ไม่ได้ศึกษาร่วมกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีหรือหลักฐานอื่นร่วมกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ จำแนกออกได้เป็น

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยภาพรวม ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง *กษัตริย์ในวรรณคดีไทย* ของสุวคนธ์ จงตระกูล (2513) ศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์จำนวน 10 เรื่อง มีทั้งวรรณคดีนิทาน วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ และวรรณคดีการแสดง ทั้งบทละครในและบทละครนอก เพื่อวิเคราะห์ลักษณะของพระมหากษัตริย์ในวรรณคดี ผลการศึกษาพบว่า วรรณคดีที่มีบทละครนอกนำเสนอลักษณะกษัตริย์ร่วมกัน คือ มีทศพิธราชธรรม มีศักดิ์ตระกูลสูง มีสติปัญญา สนับสนุนผู้ทำความดี และรู้จักใช้คน อันเป็นลักษณะกษัตริย์ที่ใกล้เคียงอุดมคติ ส่วนบทละครนอกนำเสนอลักษณะกษัตริย์แตกต่างไปจากจากวรรณคดีทั่วไปอันสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่มุ่งความตลกขบขัน

บทความเรื่องลักษณะของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย ของฉัตรชัย ศุกระกาญจน์ (2519) นำเสนอให้เห็นว่ากษัตริย์ที่เป็นตัวเอกในวรรณคดีไทยประเภทนิทาน มีลักษณะร่วมกัน 4 ประการ ได้แก่ รูปงาม พึงพระทัยในอิสตรี ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และมีพระทัยอ่อนไหวง่าย ตลอดจนมีพระเมตตา ทั้งนี้การสร้างตัวละครกษัตริย์ก็มักจำลองมาจากพระมหากษัตริย์ แต่มีลักษณะที่แตกต่างออกไปตามจินตนาการของกวี

บทความเรื่องคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพของพระมหากษัตริย์: ภาพสะท้อนจากวรรณคดีสมัยอยุธยา ของสุรีย์ ทวีอุดมทรัพย์ (2531) ศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาหลายประเภท ผลการศึกษาพบว่าพระมหากษัตริย์ยุคแรกใช้คติพราหมณ์สร้างความศักดิ์สิทธิ์ ต่อมามีการผสมผสานแนวคิดธรรมิกราชาเข้ากับเทวราชาจนในที่สุดแนวคิดเรื่องธรรมิกราชาและโพธิสัตว์ราชาจึงเข้มข้นขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางเป็นต้นมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา

บทความเรื่องคติพุทธราชาในวรรณคดีไทย ของชลดา เรืองรักษ์ลิขิต (2538) ศึกษาคติพุทธราชาในวรรณคดีไทยประเภทต่าง ๆ ผลการศึกษาพบว่าคติพุทธราชาคือการยกย่องว่าพระมหากษัตริย์คือพระพุทธเจ้าหรือพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีและจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตตามคติทางพระพุทธศาสนานั้นปรากฏให้เห็นจากพระนามของพระมหากษัตริย์และเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีไทยหลายประเภท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ทั้งยังส่งผลให้มีการปรับเปลี่ยนวรรณคดีนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ให้กลายเป็นชาดก และการปรับเปลี่ยนนิทานชาดกให้กลายเป็นนิทานจักร ๆ วงศ์ ๆ ด้วย

บทความเรื่องภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย ของนิตยา แก้วคัลณา (2542) ศึกษาวรรณคดีไทยหลายประเภทที่ประพันธ์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3) ได้แก่ วรรณคดีบทละคร วรรณคดีพิธีกรรม วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ วรรณคดีนิราศ รวมทั้งวรรณคดีศาสนา ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีสมัยสุโขทัยสะท้อนสถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้สั่งสอน ต่อมาวรรณคดีสมัยอยุธยาสะท้อนสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นสมมติเทพ อันเป็นการสร้างภาพให้ผู้ปกครองมีความศักดิ์สิทธิ์เข้มแข็ง สถานภาพของพระมหากษัตริย์สะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดในวรรณคดีพิธีกรรมและวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ อย่างไรก็ตาม สถานภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะสมมติเทพเริ่มปรากฏให้เห็นน้อยลงในวรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากวรรณคดีส่วนใหญ่เป็นวรรณคดีศาสนาและวรรณคดีนิราศ วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสะท้อนสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นเทพ ทรงอยู่ในทศพิธราชธรรม มีพระบุญญาบารมี และทรงเป็นนักรบ

วิทยานิพนธ์เรื่องภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา ของปัทมา ทิมประเสริฐกุล (2547) ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา 13 เรื่อง จากวรรณคดี 4 ประเภท คือวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ วรรณคดีพิธีกรรมและประเพณี วรรณคดีคำสอน และวรรณคดีนิทาน เพื่อเปรียบเทียบภาพของพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีต่างประเภทและเปรียบเทียบภาพของพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีสมัยอยุธยากับคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีสมัยอยุธยาแต่ละประเภทนำเสนอภาพของพระมหากษัตริย์แตกต่างกันตามจุดมุ่งหมายและลักษณะของวรรณคดีประเภทนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับคติความเชื่อทางศาสนาพบว่าวรรณคดีสมัยอยุธยานำเสนอภาพพระมหากษัตริย์ตามอุดมคติ ซึ่งมีทั้งลักษณะความทรงอำนาจและน่าเกรงขามสอดคล้องกับคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ และมีลักษณะความเป็นธรรมราชาตามคติทางพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นพระโพธิสัตว์ผู้มีบุญมาก พระองค์ทรงมีหน้าที่ในการทะนุบำรุงและปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่งผลให้พระองค์มีบุญญาธิการมากยิ่งขึ้นไปอีก

วิทยานิพนธ์เรื่องเทวราชากับธรรมราชาในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ของปาริชาติ กัณหาทรัพย์ (2558) ศึกษาวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาจำนวน 35 เรื่อง มีทั้งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ วรรณคดีนิทาน วรรณคดีนิราศ วรรณคดีประกอบประเพณีพิธีกรรม วรรณคดีการแสดง วรรณคดีศาสนา และวรรณคดีคำสอน ผลการศึกษาพบว่าพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยามีสถานภาพทั้งเทวราชาและธรรมราชา นอกจากนี้ยังมีพระราชธรรมซึ่งเป็นพระคุณสมบัติสำคัญของพระมหากษัตริย์ตามคติเทวราชาและธรรมราชาด้วย

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เฉพาะพระองค์ ได้แก่

บทความเรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากวีรบุรุษราชสำนักสู่วีรบุรุษแบบราชาชาตินิยม ของบาหยัน อิมสำราญ (2549) ศึกษาวรรณคดีต่างยุคสมัยจำนวน 6 เรื่องซึ่งมีทั้งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ บทละครอิงประวัติศาสตร์ รวมทั้งนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ เพื่อศึกษาลักษณะความเป็นวีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมต่างสมัยนำเสนอและให้ความหมายความเป็นของวีรบุรุษของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแตกต่างกันตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป 3 ลักษณะ คือ ในระยะแรกนำเสนอให้เห็นว่าทรงเป็นวีรบุรุษราชสำนักผู้เปี่ยมด้วยธรรมะและพระบุญญาบารมี หลังพ.ศ. 2475 นำเสนอว่าทรงเป็นวีรบุรุษชาตินิยมผู้รักชาติและทำเพื่อประชาชน และต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์หนังสือเรื่องประวัติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ส่งผลให้วีในสมัยหลังนำเสนอว่าทรงเป็นวีรบุรุษราชาชาตินิยมผู้ทรงกอบกู้เอกราชของชาติ อันสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์แม่บทที่ให้ความสำคัญกับราชสำนัก

วิทยานิพนธ์เรื่องภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย ของวันชนะ ทองคำเภา (2550) ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติและวรรณคดีประเภทอื่น รวมทั้งนวนิยาย จำนวน 15 เรื่อง เพื่อศึกษาภาพและกลวิธีการสร้างภาพของพระมหาธรรมราชา ผลการศึกษาพบว่าภาพพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมจำแนกออกได้เป็น 3 สถานภาพ สถานภาพแรก คือ ขุนพิเรนทรเทพ ปรากฏภาพผู้ปราบยุคเข็ญ และภาพนักรักนักรบ สถานภาพที่สอง คือ พระมหาธรรมราชา ปรากฏภาพผู้ต่อสู้เพื่อชาติ ภาพผู้เผด็จชาติตน และภาพผู้พ่ายแพ้ และ สถานภาพที่สาม คือ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ปรากฏภาพพระราชบิดาของวีรบุรุษ-วีรสตรี และภาพวีรกษัตริย์ ผู้ประพันธ์นำเสนอภาพของสมเด็จพระมหาธรรมราชาแตกต่างกันไปตามยุคสมัย เนื่องจากปัจจัย 2 ประการ ได้แก่ พลังทางวรรณศิลป์ คือกลวิธีการเล่าเรื่อง และพลังทางปัญญา คือความคิดในแต่ละยุคสมัยที่สัมพันธ์กับบริบททางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์เรื่องสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง: ประวัติศาสตร์กับมุมมองทางคติชนวิทยา ของบุญสมหญิง พลเมืองดี (2551) ศึกษาสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 5 หรือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเรื่องคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง พระราชพงศาวดารฉบับต่าง ๆ ตลอดจนเรื่องเล่าจากคนในท้องถิ่น ผลการศึกษาพบว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเน้นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยที่มีบทบาทในด้านคติชนคดี ทรงปฏิบัติพระองค์ในบทบาทที่โดดเด่น 3 ประการ ได้แก่ บทบาทในฐานะโพธิสัตว์ราชา บทบาทในฐานะเทวราชา และบทบาทในฐานะวีรบุรุษทางวัฒนธรรม

วิทยานิพนธ์เรื่องเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์ ของมารศรี สอทิพย์ (2551) วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ศึกษาเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในวรรณกรรมร้อยแก้วและร้อยกรอง 5 ประเภท ได้แก่ พระราชพงศาวดาร ความเรียง นวนิยายอิงประวัติศาสตร์ หนังสือการ์ตูน รวมทั้งบทละครและบทภาพยนตร์ เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในวรรณกรรมประเภทต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมไทย ผลการศึกษาพบว่าเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแต่ละประเภทใช้กลวิธีการเล่าเรื่องแตกต่างกันไปตามจุดประสงค์และขนบการประพันธ์ เรื่องเล่าเหล่านี้นำเสนอภาพหลักของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช คือ ภาพพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในด้านบุญบารมีและเป็นผู้มีพระเมตตา ส่วนการนำเสนอภาพเสริมนั้น เรื่องเล่าแต่ละประเภทนำเสนอภาพของพระองค์แตกต่างกันไปตามบริบททางสังคมที่สัมพันธ์กับการเมือง และบริบททางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อทางศาสนาและวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์

วิทยานิพนธ์เรื่องสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติและนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ไทย ของวรุณญา อัจฉริยะติ (2554) ศึกษาเรื่องเล่าของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติจำนวน 6 เรื่องและในนวนิยายอิงประวัติศาสตร์จำนวน 5 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์ภาพ กลวิธี การนำเสนอ และปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำเสนอเรื่องเล่าและภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ผลการศึกษาพบว่าเรื่องเล่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชนำเสนอภาพของพระองค์ 2 ภาพซึ่งมีความขัดแย้งกัน ได้แก่ ภาพวีรบุรุษผู้กอบกู้ชาติไทย และภาพพระมหากษัตริย์ผู้ล้มเหลว ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการนำเสนอเรื่องเล่าและภาพ คือ แนวคิดเรื่องชาติไทย แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ และแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ แนวคิดเหล่านี้ส่งผลให้เรื่องเล่าและภาพของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่กวีนำเสนอสอดคล้องกับประวัติศาสตร์กระแสหลัก

บทความเรื่องภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเรื่องเล่าความทรงจำประเพณีวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์ ของปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล และทศพล ศรีพุ่ม (2566) ศึกษาการนำเสนอภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในวรรณคดีจำนวน 7 เรื่อง ซึ่งมีวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติรวมอยู่ด้วย และเกร็ดประวัติศาสตร์จำนวน 17 เรื่อง ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเสนอภาพของพระองค์ 4 ภาพ ได้แก่ ภาพกษัตริย์นักรบ ภาพกษัตริย์ผู้เป็นที่เคารพของนานาชาติ ภาพกษัตริย์ศิลปินผู้ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม และภาพกษัตริย์ผู้ทรงสิทธิธรรม โดยมีลักษณะร่วมกันคือความเป็นกษัตริย์ในอุดมคติตามขนบการเฉลิมพระเกียรติ แต่เหตุการณ์ที่กวีเลือกมานำเสนอมีความแตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคตินกษัตริย์และมุมมองด้านความสัมพันธ์กับต่างชาติ ส่วนเกร็ดประวัติศาสตร์นำเสนอภาพของพระองค์ 2 ภาพ ได้แก่ ภาพชายหนุ่มผู้มีความรักอันแรง และภาพผู้สืบสายเลือดแห่งบรมราชจักรีวงศ์ตามคติ “อุกโตสุชาติ” เรื่องเล่าความทรงจำทั้ง 2 ประเภทแสดงให้เห็นว่าความทรงจำที่มีต่อพระองค์นั้นสัมพันธ์กับความรู้สึกนึกคิดของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้แสดงให้เห็นว่าลักษณะของพระมหากษัตริย์ที่กวีนำเสนอในวรรณคดีประเภทย่อยมีทั้งลักษณะที่เหมือนและแตกต่างไปจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ อย่างไรก็ตามคุณลักษณะอันสำคัญยิ่งของพระมหากษัตริย์คือพระราชฐานะอันสูงส่ง ทรงเป็นนักรบ และราชาผู้ทรงธรรม

กลุ่มที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีหรือหลักฐานอื่นโดยไม่ได้ศึกษาร่วมกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ จำแนกออกได้เป็น

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีที่ไม่สัมพันธ์กับการเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่

วิทยานิพนธ์เรื่อง *การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น “ธรรมราชา” ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)* ของฉัฐรินทร์ โพธิ์ศิริ (2542) ศึกษาวรรณคดีนิทานและบทละครในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำนวน 10 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์ลักษณะความเป็นธรรมราชาของตัวละครกษัตริย์ และปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำเสนอ ผลการศึกษาพบว่าตัวละครกษัตริย์ส่วนใหญ่มีลักษณะที่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และหลักจักรวรรดิวัตร การนำเสนอความเป็นธรรมราชาของตัวละครกษัตริย์เกิดจากปัจจัยเรื่องคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา พระบรมราโชบายด้านการเมืองการปกครอง และแรงบันดาลใจของกวีที่เกิดความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

- เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีที่สัมพันธ์กับการเฉลิมพระเกียรติ

เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้ศึกษาวรรณคดีประเภทอื่น ๆ โดยใช้มุมมองวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเป็นแนวทางในการศึกษา จำแนกออกได้เป็น

เอกสารที่ศึกษาจากวรรณคดีประกอบพระราชพิธี ได้แก่

บทความเรื่อง *มอญวรรณกรรมพระราชพิธีในฐานะวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ* ของหม่อมหลวงหญิง ค่ายว วราสิทธิชัย (2549) ศึกษาวรรณกรรมพระราชพิธีในปัจจุบัน จำนวน 8 พระราชพิธี เพื่อวิเคราะห์ลักษณะและนัยแห่งการเฉลิมพระเกียรติ ผลการศึกษาพบว่าวรรณกรรมพระราชพิธีมีลักษณะใกล้เคียงกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ นอกจากนี้พระราชพิธีต่าง ๆ ล้วนสัมพันธ์กับการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ เพื่อสื่อให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีสถานภาพสูงส่ง ทรงเป็นธรรมราชา ทรงเป็นผู้นำประเทศ ทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจเพื่อประชาชน และทรงใกล้ชิดประชาชน วรรณกรรมพระราชพิธีจึงอาจเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในบริบทสมัยใหม่ได้อีกด้วย

วิทยานิพนธ์เรื่อง *วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์* ของชัยรัตน์ พลมุข (2552) ศึกษาวรรณคดีประกอบพระราชพิธีในสมัยรัตนโกสินทร์จำนวน 70 เรื่อง แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ประกาศการพระราชพิธี คำฉันท์ดุขฎิสังเวย และกาพย์เห่ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์มีเนื้อหาสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์และคติเรื่องธรรมราชาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่ประกอบด้วยความเป็นธรรมิกราช พระจักรพรรดิราช พระโพธิสัตว์ และ

พุทธศาสนูปถัมภก วรรณคดีประเภทนี้นำเสนอให้เห็นถึงจริยาคติแห่งความเป็นธรรมราชาที่สำคัญ 2 ประการคือ พระมหากษัตริย์ทรงดำรงไว้ซึ่งธรรมะทางพระพุทธศาสนา และทรงปกครองบ้านเมืองให้ประชาชนมีความปรกติสุข โดยผ่านการนำเสนอเนื้อหาและกลวิธีการเรียบเรียง

บทความเรื่องลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค: จากวรรณคดีพระราชพิธีสู่ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ของธำนิรัตน์ จัตุหะศรี (2555) ศึกษาลิลิตกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคและสถลมารค พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้ แม้จะมุ่งพรรณนากระบวนพยุหยาตราของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการถวายผ้าพระกฐิน แต่ก็ทรงผสมผสานคติต่าง ๆ เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไว้ในเรื่อง ได้แก่ ความเป็นธรรมิกราชา พญาจักรพรรดิราช และพระโพธิสัตว์ เพื่อให้วรรณคดีเรื่องนี้มีความเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสมบูรณ์

บทความเรื่องราชันผู้ยิ่งใหญ่: การนำเสนอภาพวีรสติในกาพย์เห่เรือ ของสุภักซ์ สุชนภิญโญ, วิรัช วงศ์ภินันท์วัฒนา และมารศรี สอทิพย์ (2562) ศึกษากาพย์เห่เรือที่ประพันธ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เพื่อวิเคราะห์การสร้างวีรสติตามทฤษฎีรสของวรรณคดี สันสกฤต ผลการศึกษาพบว่าวีรสติที่ปรากฏมี 3 ประการ คือท้าววิระ (กล้าให้) ธรรมะวิระ (กล้าประพฤติธรรม) และรณวิระ (กล้ารบ) วีรสติเหล่านี้ส่งผลต่อการนำเสนอภาพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้แก่ ภาพกษัตริย์นักพัฒนา ธรรมราชา พ่อแห่งแผ่นดินและศูนย์รวมใจ พระโพธิสัตว์ และจอมปราชญ์แห่งแผ่นดิน การนำเสนอวีรสติจึงแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นราชันผู้ยิ่งใหญ่

เอกสารที่ศึกษาจากวรรณคดีทางศาสนา ได้แก่

บทความเรื่อง “ผู้นำสยาม” ในอุดมคติ: ความคาดหวังจากวรรณคดีไทยพระพุทธศาสนา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ของอภิรักษ์ณ เกษมผลกุล (2560) ศึกษาวรรณคดีศาสนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จำนวน 5 เรื่อง เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในอุดมคติ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีเหล่านี้นำเสนอ คุณลักษณะของผู้นำที่ดี ได้แก่ มีปัญญา มีธรรมะ มีชาติกำเนิดที่ดี เป็นอัครศาสนูปถัมภก และมีผละกำลัง นอกจากนี้ยังกล่าวถึงบุคคลต้นแบบคือ พระเจ้าอโศกมหาราช และพระเจ้าพุทธคามินีซึ่งล้วนมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา

บทความเรื่องแนวคิดและกลวิธีการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชในทศชาติคำฉันท์ ของปัทมาภรณ์ ผ่องแผ้ว และอาทิตย์ ชีรวณิชกุล (2565) ศึกษาทศชาติคำฉันท์ ผลงานประพันธ์ของบุญเดือน ศรีวรพจน์ เพื่อศึกษาแนวคิดและกลวิธีในการเฉลิมพระเกียรติ ผลการศึกษาพบว่า กวีแสดงให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ทรงเป็นโพธิสัตว์ราชา ทรงเป็นพระจักรพรรดิราช ทรงเป็นพระนารายณ์ มีพระบรมเดชานุภาพ ตลอดจนทรงเป็นบิดาของประชาชน กวีใช้กลวิธีการประพันธ์อย่างหลากหลาย ทั้งการแทรกพระราชกรณียกิจและพระราชจริยาวัตรของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรลงในบทบาทของพระโพธิสัตว์ การตัดรายละเอียดเหตุการณ์ การเพิ่มบทพรรณนาตามขนบวรรณคดี การใช้บทสนทนา และการสร้างตัวละครคู่เปรียบ ส่งผลให้วรรณคดีขาดกลายเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีลักษณะร่วมสมัย

อนึ่ง ยังมีการศึกษาวรรณคดีที่สัมพันธ์กับศาสนา ได้แก่ บทความเรื่องโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: จากบันทึกประวัติศาสตร์สู่การสร้างสรรคัวรรณกรรมยอพระเกียรติ ของวรางคณา ศรีกำเนิด (2558) ศึกษาโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพื่อวิเคราะห์กลวิธีการสร้างสรรคัวรรณคดีเรื่องนี้ ผลการศึกษาพบว่าแม้กวีจะทรงมุ่งบันทึกรายละเอียดการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามเป็นสำคัญ แต่กวีก็ทรงพระนิพนธ์ให้เป็นร้อยกรอง โดยใช้กลบทหลายชนิด ทั้งยังเพิ่มเติมเนื้อหาเรื่องหลักธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นได้ทั้งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ วรรณคดีบันทึกเหตุการณ์ และวรรณคดีแสดงแบบแผนการประพันธ์

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาจากวรรณคดีประเภทใหม่ ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษา “วรรณคดีไศกาลัย” ในสมัยรัตนโกสินทร์ในฐานะวรรณคดีเฉพาะประเภท ของจตุพร มีสกุล (2556) ศึกษาวรรณคดีไศกาลัย ในสมัยรัตนโกสินทร์ด้านประวัติ ความเป็นมา พัฒนาการ ตลอดจนลักษณะเฉพาะ และความสำคัญของวรรณคดีประเภทนี้ ผลการศึกษาพบว่าวรรณคดีไศกาลัยเป็นวรรณคดีประเภทใหม่ซึ่งเริ่มมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อเฉลิมพระเกียรติในวาระพิเศษ คือ เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคตหรือพระบรมวงศานุวงศ์สิ้นพระชนม์ ลักษณะเนื้อหาของวรรณคดีไศกาลัยประกอบสร้างจากลักษณะเด่นและขนบวรรณศิลป์ของวรรณคดีไทย 3 ประเภท ได้แก่ ขนบของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ขนบของวรรณคดีนิราศ และขนบของวรรณคดีบันทึก ขนบวรรณคดีทั้ง 3 ประเภทมีการผสมผสานกันในเรื่องอย่างกลมกลืน โดยมีกรอบความคิดสำคัญ คือ การเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์

รวมทั้ง การศึกษาองค์ประกอบของวรรณคดีที่สัมพันธ์กับการเฉลิมพระเกียรติ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ เรื่อง *ประណามบทในวรรณคดีไทย* ของวรรณธิดา วัชรวรรณ (2557) ศึกษาประណามบทหรือประណามพจน์ใน วรรณคดีประเภทต่าง ๆ เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและเนื้อหาที่ปรากฏในการสร้างสรรค์องค์ประกอบนี้ ผลการศึกษา ในส่วนที่สัมพันธ์กับแนวคิดพระมหากษัตริย์พบว่า การเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์เป็นเนื้อหาที่สำคัญ ในบทประណามพจน์ของไทย โดยแสดงให้เห็นแนวคิดของพระมหากษัตริย์ 4 ประการ ได้แก่ ทรงเป็นผู้มีสถานะ สูงส่งตามคติเทวราชาและธรรมราชา ทรงเป็นที่พึ่งของแผ่นดิน ทรงเป็นผู้ปราบยุคเข็ญ และทรงนำความสุข ความเจริญมาสู่ประชาชน

เห็นได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นอกจากปรากฏในวรรณคดีที่สัมพันธ์กับการสดุดี พระมหากษัตริย์อย่างวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติแล้ว ยังปรากฏในวรรณคดีประเภทอื่น ๆ ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นถึง ลักษณะของพระมหากษัตริย์ที่สังคมปรารถนาตามแนวคิดที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากบริบทของยุคสมัย

กล่าวโดยสรุปได้ว่าเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีประเภทอื่น ซึ่งมีทั้งที่ ศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ และไม่ได้ศึกษาร่วมกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติล้วนแสดงให้เห็นแนวคิด เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในสังคมไทย เอกสารและงานวิจัยกลุ่มนี้จะเป็นความรู้พื้นฐานที่ผู้วิจัยจะนำไปใช้วิเคราะห์ ในเนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ต่อไป

จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยทั้ง 3 กลุ่ม ได้แก่ เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* เอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติ และเอกสารและงานวิจัยที่ศึกษาพระมหากษัตริย์ ในวรรณคดี เห็นได้ว่ายังไม่มีใครสนใจศึกษาวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ในประเด็นเนื้อหา รูปแบบ คำประพันธ์ และกลวิธีทางวรรณศิลป์ ส่วนประเด็นแนวคิดเรื่องความรักชาตินั้น ส่วนใหญ่มุ่งศึกษาจากบทพระราชนิพนธ์และเอกสารทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ นอกจากนี้ เอกสารและงานวิจัยข้างต้น ยังสะท้อนให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ว่าสัมพันธ์กับบริบททางสังคม ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* และปัจจัยที่มี ผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้อีกประการหนึ่งด้วย

บทที่ 2

รูปแบบคำประพันธ์และองค์ประกอบของเนื้อหาในกรุงเทพฯ คำฉันท์

ก่อนที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์การสร้างสรรค์เนื้อหาในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ในบทต่อไปนั้น เพื่อให้ผู้อ่านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงรูปแบบคำประพันธ์และองค์ประกอบของเนื้อหาในวรรณคดีเรื่องนี้ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากยังมิได้มีผู้ศึกษาในประเด็นนี้ไว้อย่างลุ่มลึก ผู้วิจัยจึงจะวิเคราะห์อย่างละเอียด แม้มิใช่วัตถุประสงค์หลักของการวิจัย

กรุงเทพฯ คำฉันท์เป็นวรรณคดีที่ขุนสุนทรภาศิตและจิต บุรตตประพันธ์ขึ้นและน่าจะตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2475 ที่โรงพิมพ์ศรีหงส์ โดยพิมพ์ทั้งสิ้น 1,000 ฉบับ โดยปกในระบุไว้ว่า “กรุงเทพฯ คำฉันท์ว่าด้วยเหตุการณ์ของบ้านเมืองไทย” กวียังแบ่งเนื้อหาออกเป็นตอน ๆ ด้วยการกำหนดหัวข้อไว้ทั้งสิ้น 7 หัวข้อ ได้แก่ นมการและรัฐสตุติ ปฐมรัชช ทุตยรัชช ตริตยรัชช จตุตถรัชช เบญจมรัชช และฉกษรรัชช

ทั้งนี้ จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์อย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะรูปแบบคำประพันธ์และองค์ประกอบของเนื้อหา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 รูปแบบคำประพันธ์

ดวงมน จิตรจำนงค์ และสุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (2564, น. 6) กล่าวว่ารูปแบบคือวัสดุหรือตัวสื่อซึ่งสัมพันธ์กับสารหรือเนื้อหา ดังนั้นการศึกษา 2 สิ่งนี้จึงไม่อาจแยกขาดออกจากกันได้ เนื่องจากไม่มีสารที่ปรากฏออกมาได้โดยไม่ต้องพึ่งสื่อที่เหมาะสมและสนองจุดประสงค์ของการสื่อสารนั้น ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยจะเรียกว่า “รูปแบบคำประพันธ์” ตามที่นิยมเรียกกัน

จากการศึกษารูปแบบคำประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีประพันธ์เป็นคำฉันท์ซึ่งวรรณคดีประเภทคำฉันท์นี้นิยมใช้ประพันธ์วรรณคดีไทยมาตั้งแต่สมัยอยุธยา เช่น *สมุทรโฆษคำฉันท์* ซึ่งเป็นวรรณคดีนิทานชาดกและ *คำฉันท์ดุขภูสิ้งเวยกล่อมช้าง* ซึ่งเป็นวรรณคดีประกอบพิธีกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้น *เฉลิมพระเกียรติพระเจ้าปราสาททองคำฉันท์* ซึ่งเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติและ *ราชาพิลาปคำฉันท์* ซึ่งเป็นวรรณคดีนิราศในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตลอดจน *กฤษณาสอนน้องคำฉันท์* ซึ่งเป็นวรรณคดีคำสอนในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

คำประพันธ์ที่เรียกว่าคำฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ผสมระหว่างคำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ โดยจะใช้ คำประพันธ์ทั้ง 2 ประเภทนี้แต่งสลับกันไปมา ผู้วิจัยพบว่า *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ประกอบด้วยคำประพันธ์รวมกันทั้งสิ้น 1,523 บท โดยมีกาพย์และฉันท์ที่ใช้ประพันธ์ ดังนี้

2.1.1 ฉันทที่ใช้ประพันธ์

ฉันทเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากบาลีและเลือกนำฉันทที่อยู่ในคัมภีร์วุตโตทัยมาใช้ โดยปรับให้กลายเป็นฉันทไทย กล่าวคือ กวีไทยเลือกนำฉันทบาลีที่กำหนดลักษณะบังคับพยางค์ทุกบาทเหมือนกันทั้งคณะฉันทมาใช้ ฉันทที่เลือกมาใช้นั้นแต่ละบาทมีจำนวนพยางค์ไม่มากหรือน้อยเกินไปที่สามารถนำมาจัดเป็นวรรคตามระเบียบของคำประพันธ์ไทย ทั้งยังมีจำนวนและตำแหน่งของครุสัทเหมือนหรือใกล้เคียงกันอีกด้วย นอกจากนี้ กวียังเลือกนำฉันทวรรณพฤติประเภทสมพฤติมาจัดวรรค บาท บทและสัมผัสให้เข้ากับระเบียบการประพันธ์ร้อยกรองไทยด้วย (ญาดา อารุณเวช, 2539, น. 1106-1229)

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพระ* คำฉันท ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำฉันทในการประพันธ์เรื่องนี้ทั้งสิ้นถึง 18 ชนิด ซึ่งสามารถจำแนกตามยุคที่เริ่มใช้ฉันทในการประพันธ์ได้ ดังนี้

2.1.1.1 ฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติ

ในสมัยอยุธยา การนำฉันทต่าง ๆ มาแต่งวรรณคดี กวีอาจมิได้ระบุว่าเป็นฉันทชนิดใด ระบุเพียงแค่ตัวเลขบอกพยางค์ในบทเท่านั้น โดยจะใส่ตัวเลขไว้บนเครื่องหมายขึ้นต้นบทแรกของคำฉันทแต่ละชนิด (มารศรี ศุภวิไล, 2528, น. 173)

จากการศึกษาของญาดา อารุณเวช (2539, น. 695, 704-706) พบว่าฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติซึ่งเป็นตำราการประพันธ์ พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสนั้น มีทั้งสิ้น 6 ชนิด ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท 11 ไตรภูกฉันท 12 วสันตติลกฉันท 14 มालินีฉันท 15 สัททวิภินิตฉันท 19 และสัทธราฉันท 21 อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการสร้างตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติ ฉันทเหล่านี้มีรูปแบบลงตัวเป็นแบบแผนเดียวกัน และมีจำนวนพยางค์ที่แน่นอนกว่าที่ใช้ในสมัยอยุธยา

ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพระ* คำฉันท ผู้วิจัยพบว่ากวีนำฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติมาประพันธ์ครบทั้ง 6 ชนิด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- อินทรวีเชียรฉันท 11

อินทรวีเชียรฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคต้น 5 พยางค์ วรรคท้าย 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพระ* คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้เกือบทุกหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อจตุตถรัชชเพียงหัวข้อเดียว ดังตัวอย่างในหัวข้อนมการและรัฐสตุติที่ว่า

๐ ขาติไทยพิเศษชื่อ

มนะถือสีเป็นไทย

ยิดเสรีภาพไฟ

บุลมันณสันดาน

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4)

จากบทประพันธ์ข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำเพื่อให้ตรงกับตำแหน่งครุ-ลหุอย่างชัดเจน โดยกวีเปลี่ยนแปลงคำว่า “เสรีภาพ” ด้วยการเปลี่ยนแปลงเสียงสระ “อิ” ให้กลายเป็น “อี” คือคำว่า “เสรีภาพ” แทน

- โตฎกฉันท 12

โตฎกฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ 3 หัวข้อ คือหัวข้อปฐมรัชช เบญจรัชช และ ฉัฏฐรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อเบญจรัชชที่ว่า

๑ พระประพาสาประลูใน ทิศไหนดสถาน
จรรันพระวิจารณ์ สิประจักษ์พระนิพนธ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 136)

- วสันตติลกฉันท 14

วสันตติลกฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 6 พยางค์ วรรคหลัง 8 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ทุกหัวข้อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวข้อทุติยรัชช และเบญจรัชช กวีเลือกใช้ฉันทชนิดนี้ซ้ำถึง 2 ครั้ง ดังตัวอย่างในหัวข้อทุติยรัชชที่ว่า

๑ อานัมชนิสสรกีนอบ สิริมอบพระสาสน์ศรี
ส่งทูตแถลงสดุดีปี ดิประกอบกะพัดถุ่มอง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 40)

- มालินีฉันท 15

มालินีฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคหน้า 8 พยางค์ วรรคกลาง 4 พยางค์ และวรรคหลัง 3 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ 3 หัวข้อ คือ หัวข้อนมการและรัฐสดุดี ปฐมรัชช และจตุตถรัชช ซึ่งล้วนใช้ในตอนที่กวีกล่าวถึงการทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ในบทประพันธ์จัดวางฉันทชนิดนี้ในรูปแบบ 2 บรรทัด ดังตัวอย่างตอน จตุตถรัชชที่ว่า

๑ นพเคาะห์สุริยจันทร์ ทั้งปรกรณ์ไทย
ยุโรปแผน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

- สัททูลวิกิพิตฉันท 19

สัททูลวิกิพิตฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคหน้า 12 พยางค์ วรรคกลาง 5 พยางค์ และวรรคหลัง 2 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ ฉันทชนิดนี้ทุกหัวข้อ อย่างไรก็ตาม ในบทประพันธ์จัดวางฉันทชนิดนี้ในรูปแบบ 2 บรรทัด ดังตัวอย่างตอน ตรีติยรัชชที่ว่า

๑ สำเภาหลวงก็ทะบวงฉนวนารณะพะระองค์
เอือกิจพนิชย์ทรง กระทำ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 63)

- สัทธิราฉันท 21

สัทธิราฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 4 วรรค วรรคแรกและวรรคสอง 7 พยางค์ วรรคสามและวรรคท้าย 4 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้เกือบทุกหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อตรีตยรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อปฐมรัชชที่ว่า

๑ หากเกียจกู้กรุงผดุงอาจ กระจ่อรณรชาติ
ข้าพระพุทธศาสนา จะเสื่อมหมอง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 20)

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้ฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณคดีและมาตราพद्यซึ่งเป็นฉันทที่ใช้มาแต่สมัยอยุธยาครบทุกประเภท และเลือกใช้เป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้ว่าฉันทประเภทนี้ กวีเลือกใช้เกือบทุกหัวข้อในวรรณคดีเรื่องนี้ อันน่าจะสะท้อนให้เห็นว่ากวีน่าจะมีการสืบทอดการใช้คำฉันทในสมัยอยุธยามาใช้ในงานประพันธ์ของตน ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตารางแสดงชนิดของฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณคดีและมาตราพद्यในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท

หัวข้อ	อินทรวชิรฉันท	โตฏฉันท	วสันตติลกฉันท	มาลีฉันท	สัททูลวิกิฉันท	สัทธิราฉันท
นมการและรัฐสตุติ	✓		✓	✓	✓	✓
ปฐมรัชช	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ทุติยรัชช	✓		✓		✓	✓
ตรีตยรัชช	✓		✓		✓	
จตุตถรัชช			✓	✓	✓	✓
เบญจรัชช	✓	✓	✓		✓	✓
ฉกฐรัชช	✓	✓	✓		✓	✓

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเลือกใช้ฉันทที่ใช้ก่อนมีตำราวรรณคดีและมาตราพद्यในแต่ละหัวข้ออย่างน้อย 3 ชนิดขึ้นไป และฉันทบางชนิด กวีจึงใจเลือกใช้ในบทประพันธ์ทุกหัวข้อ คือ วสันตติลกฉันท และสัททูลวิกิฉันท

2.1.1.2 ฉันทที่ใช้หลังมีตำราวรรณคดีและมาตราพฤติ

ฉันทที่ใช้หลังมีตำราวรรณคดีและมาตราพฤตินั้นมีอยู่ค่อนข้างมาก โดยในสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้ฉันทชนิดใหม่ คือ รุชมวดิฉันท 10 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ใช้ฉันทเพิ่มเป็นจำนวนมากถึง 18 ชนิด ได้แก่ จิตรปทาฉันท 8 วิชชุมมาลาฉันท 8 มาณวกฉันท 8 อุปัญญาฉันท 11 อุเปนทริวิเชียรฉันท 11 สุมุขีฉันท 11 อุปชาตฉันท 11 สาลินีฉันท 11 ธาตุมมิตสาฉันท 11 วังสัณฐฉันท 12 อินทรวงศ์ฉันท 12 ฤชงคพายาตฉันท 12 ลลิตาฉันท 12 เวสสเทวีฉันท 12 กมลฉันท 12 ปหาสินีฉันท 13 รุจิราฉันท 13 และกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ใช้ฉันทชนิดใหม่เพิ่มอีก 11 ชนิด ได้แก่ ตนมัชฌฉันท 6 โรธธตาฉันท 11 สวาตฉันท 11 ปิยงวทาฉันท 12 อุชลาฉันท 12 หิตามรสฉันท 12 วาณีนีฉันท 16 สีขิรีฉันท 17 มันทกกันดาฉันท 17 เมฆวิปผุชิตาฉันท 19 และอิทิสังขฉันท 20 นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 8 กวีก็ได้ใช้ฉันทอีก 2 ชนิด คือ กุมารลลิตาฉันท 7 และภททิกาฉันท 11 (ญาดา อารุณเวช, 2539, น. 695-696)

ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ฉันทที่มีหลังตำราวรรณคดีและมาตราพฤติจำนวนมากถึง 11 ชนิด ส่วนใหญ่เป็นฉันทที่กวีเริ่มนำมาใช้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- จิตรปทาฉันท 8

จิตรปทาฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 4 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 2 หัวข้อ คือตรีตยรัชช และเบญจมรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อเบญจมรัชชที่ว่า

๑ ราชบพิตร	สุพินศถัน
เทพศิรินทร์	พิศงามครัน
อิกกีนเว	ศนะแก้ว
สร้อยระบุดรร	มประวัตีแจ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 137)

- มาณวกฉันท 8

มาณวกฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 4 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีใช้ฉันทชนิดนี้แทบทุกหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อนมการและรัฐสตุติ และเบญจมรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อปฐมรัชชที่ว่า

๑ ถูกกระบอบ	สอบกะฉะบับ
ตราที่ประทับ	รัตนประทุม
สิงห์คชสีห์	ตรีพิธกุม
กอบธุระคุม	ควบลุการณ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 27)

- วิชขุมมลาฉันท 8

วิชขุมมลาฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 4 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 4 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 4 หัวข้อ คือทุติยรัชช จตุตถรัชช เบญจมรัชช และฉกษัตริรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อฉกษัตริรัชชที่ว่า

๑ บงรอยบพรัช	ครั้งขัดตียคราห้า
ดำเนิรเนินมา	แม่นบรรทัดฐาน
เทอดหนุนกุลบุตร	เสร็จสุดสีก์การ
ในเมืองตนมาน	สามารถอาจปรน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 156)

- สาลินีฉันท 11

สาลินีฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 3 หัวข้อ คือปฐมรัชช ตรีตียรัชช และฉกษัตริรัชช ดังตัวอย่างหัวข้อตรีตียรัชชที่ว่า

๑ แต่องค์ทรงนั่งเกล้า	พระยศยาวราชคลา
คุมซึ่งสามพันสา	รพัตพรค์ฉกรรจพล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 64)

- อุปชาติฉันท 11

อุปชาติฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 4 หัวข้อ คือทุติยรัชช จตุตถรัชช และเบญจมรัชช ดังตัวอย่างหัวข้อเบญจมรัชชที่ว่า

๑ เสด็จเถลิงรัช	ชสวัสดิโดยดุษย์
บุรพ์บารมีบุญ	อุปถัมภแด่ไท

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 112)

- อุปปฏิฐิตาฉันท 11

อุปปฏิฐิตาฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีใช้ฉันทชนิดนี้เพียง 2 หัวข้อ คือ ทุติยรัชช และเบญจมรัชช ดังตัวอย่างหัวข้อทุติยรัชชที่ว่า

๑ ไ้ราชทุติยรัชย์	ทะนุผลัดปฐมองค์
ข่าวศัพท์สุดคง	นฤโฆษกัโฆษไกล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 42)

- อุเปนทริเชียรฉันท 11

อุเปนทริเชียรฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้เพียง 2 หัวข้อ คือ ทุติยรัชช และเบญจมรัชช ดังตัวอย่างหัวข้อเบญจมรัชชที่ว่า

๑ เคอะขัดสะตวงนอบ	ขณะหมอบผินานน้ำ
สรีระกรากกรำ	มิเหมาะกาละท่าทาง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 120)

- กมลฉันท 12

กมลฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้ 3 หัวข้อ คือ ในตอนทุติยรัชช จตุตถรัชช และฉกษัตริษช ดังตัวอย่างในหัวข้อจตุตถรัชชที่ว่า

๑ สิริสารเสวตพา	หนราชพังพลาย
ฉคชาภิชาติกาย	ณพระบุญย์อุบัติมี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 101)

- ฤชงคปยาตรฉันท 12

ฤชงคปยาตรฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้ทุกหัวข้อ ดังตัวอย่างในหัวข้อ นมการและรัฐสตุติที่ว่า

๑ สยามคู่กะภูไทย	และชาติไทยสกุลพันธุ์
ณปางปัจจุบันบรร	ลูเบื้องหน้าก็ถาวร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 10)

- วังสัณฐฉันท 12

วังสัณฐฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 4 หัวข้อ คือ ทุติยรัชช ตริตติยรัชช เบญจมรัชช และฉกษัตริษช ดังตัวอย่างในหัวข้อฉกษัตริษชที่ว่า

๑ สุรากะยาผืน	และถวิลลุตถุหลาย
ละสิ่งผิเสพกลาย	อประโยชน์โทษจะทวน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 150)

- อินทรวงศ์ฉันท 12

อินทรวงศ์ฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้แทบทุกหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อ นมการและรัฐสตุติ และปฐมรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อตริตยรัชชที่ว่า

๑ แต่จิวและฮกเกียน

กลเสี้ยนประทุษฐีไฟ

เจ็ดร้อยสรูปใน

คณมะนประมาทประมาณ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 69)

- อธิสังฉันท 20

อธิสังฉันทเป็นฉันทที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรก 9 พยางค์ วรรคกลาง 8 พยางค์ และวรรคท้าย 3 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท กวีใช้ฉันทชนิดนี้ใน 4 หัวข้อ คือปฐมรัชช ตริตยรัชช จตุตถรัชช และฉฐรัชช ดังตัวอย่างในหัวข้อจตุตถรัชชที่ว่า

๑ ปางเสด็จประเวศณยาตรมารค

พสกปต้องสยงกระดาก

ประโดยแหน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 99)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีเลือกใช้ฉันทที่ใช้หลังมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติอย่างหลากหลาย ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 ตารางแสดงชนิดของฉันทที่ใช้หลังมีตำราวรรณพฤติและมาตราพฤติในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท

หัวข้อ	ฉิตรปทาฉันท	มาณวกลฉันท	วิซขุมมาลาฉันท	สาสิณฉันท	อุปชาตฉันท	อุปฐิตาฉันท	อุเปนทรวิเชียรฉันท	กมลฉันท	ภุชงคปยาตฉันท	วังณฐฉันท	อินทรวงศ์ฉันท	อธิสังฉันท
นมการและรัฐสตุติ												
ปฐมรัชช		✓		✓					✓		✓	✓
ทุตยรัชช		✓	✓		✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	
ตริตยรัชช	✓	✓		✓	✓				✓	✓	✓	✓
จตุตถรัชช		✓	✓		✓			✓	✓		✓	✓
เบญจรัชช	✓	✓	✓		✓	✓	✓		✓	✓	✓	
ฉฐรัชช			✓	✓				✓	✓	✓	✓	✓

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่ากฎของคยาตรฉันท์และอินทรวงศ์ฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่กวีเลือกใช้มากที่สุด รองลงมาคือมาณวฉันท์ อนึ่ง น่าสังเกตว่ากวีเลือกใช้ฉันท์แต่ละประเภทไม่ต่ำกว่า 2 ครั้ง **ทั้งนี้**น่าจะเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงลักษณะของฉันท์นั้น ๆ **เนื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้ยังมีวัตถุประสงค์ที่ใช้เป็นแบบเรียนด้วย** ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีมิได้เลือกใช้ฉันท์ที่พบหลังมีตำราวรรณคดีและมาตราพฤติมาประพันธ์ในหัวข้อมนการและสตุติเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกวีต้องการใช้ฉันท์ตามแบบอย่างอยุธยาในการเขียนประณามพจน์ก็เป็นได้

นอกจากนี้ หากพิจารณายุคสมัยที่เริ่มมีการใช้ฉันท์แต่ละชนิดในการประพันธ์เป็นครั้งแรก จะพบว่าฉันท์ข้างต้นทั้ง 10 ชนิดเป็นฉันท์ที่เริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนอิทิสฉันท์เป็นฉันท์ชนิดเดียวที่เริ่มใช้ในสมัยรัชกาลที่ 6 และน่าจะเป็นฉันท์ที่ได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในสมัยนั้น ดังที่ญาดา อารุณเวช (2539, น. 697-698) สันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะรูปแบบเฉพาะตัวของอิทิสฉันท์ที่มีทั้งความแปลกอันเนื่องจากมีครุ-ลหุสลับพยางค์กันตั้งแต่วรรคแรกจนถึงวรรคสุดท้าย โดยวรรคสุดท้ายมีครุปิดท้ายเพิ่มเข้ามาอีก 1 พยางค์ ทำให้ฉันท์นี้มีลีลาสะบัดสะบั้งและกระแทกกระทั้นติดต่อกันไป ซึ่งนอกจากจะเอื้ออำนวยให้แสดงอารมณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีแล้ว ยังสามารถเก็บความได้มาก ทั้งยังประพันธ์ง่ายเพราะไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับครุ-ลหุที่ยุงยาก เมื่อนำมาประพันธ์แล้วก็ได้ฉันท์ที่มีจังหวะและลีลาแปลกหูและเร้าชวนให้สนใจอีกด้วย

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่ากวีสร้างเอกภาพและความไพเราะด้วยการส่งสัมผัสระหว่างฉันท์แต่ละชนิดตลอดทั้งเรื่อง ดังตัวอย่างการส่งสัมผัสระหว่างสัททูลวิกิพิตฉันท์ 19 และสัทธราฉันท์ 21 ในหัวข้อมนการและรัฐสตุติที่ว่า

สัททูลวิกิพิตฉันท์

๑ ปลงเปรมปรารภเหตุพระเดชชอตุลคุณ

ควรบูชนีย์หนุน

คะนึ่ง

สัทธราฉันท์

๑ หนึ่งไสรร่วมภักดิราพิง

พระสุขุมคุณะตรึง

ตราตระหนักถึง

มนัสทราบ

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 2-3)

2.1.2 กาพย์ที่ใช้ประพันธ์

กาพย์อาจจะเป็นคำประพันธ์ที่ไทยรับมาจากเขมรพร้อมฉันท์และการเล่นหนัง และราชสำนักอยุธยาน่าจะรับกาพย์มาจากคำฉันท์ดุชนิสัยสังเวยกล่อมช้างด้วย ดังเห็นได้จากคำฉันท์กล่อมช้างครั้งกรุงเก่าที่เชื่อกันว่าขุนเทพกระวีประพันธ์มีคำเขมรปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากจนน่าจะเชื่อได้ว่าน่าจะดัดแปลงมาจากบทประพันธ์เขมรมากกว่าจะประพันธ์ขึ้นเองโดยราชสำนักอยุธยา (ดวงมน จิตรจำนงค์, 2540, น. 36)

ทั้งนี้ ในวรรณคดีประเภทคำฉันท์มักปรากฏคำประพันธ์ประเภทกาพย์ร่วมด้วยเสมอ โดยผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวีใช้กาพย์ 2 ชนิด ได้แก่

- กาพย์ฉก 16

กาพย์ฉกเป็นกาพย์ที่กำหนดให้บทหนึ่งมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 3 วรรค วรรคแรกมี 6 พยางค์ วรรคกลางมี 4 พยางค์ และวรรคท้ายมี 6 พยางค์ ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวีใช้กาพย์ชนิดนี้แทบทุกหัวข้อ ยกเว้นหัวข้อนมการและรัฐสตุติที่ปรากฏเฉพาะฉันท์ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะหัวข้อข้างต้นเป็น “บทประณามพจน์” ที่กวีสืบชนมาจากวรรณคดีอยุธยา เพราะแม้แต่ฉันท์ที่กวีเลือกนำมาใช้ กวียังเลือกฉันท์เฉพาะที่ปรากฏในสมัยอยุธยาเท่านั้น

ผู้วิจัยยังพบว่าในแต่ละหัวข้อ กวีจะใช้กาพย์ฉกอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ เมื่อขึ้นต้นหัวข้อใหม่ กวีจะขึ้นต้นด้วยกาพย์ฉก 16 และเมื่อจะจบหัวข้อนั้น กวียังใช้กาพย์ฉก 16 เพื่อกล่าวประมวลสรุปอีกครั้ง ดังตัวอย่างหัวข้อปฐมรัชชที่ว่า

ฉก

๑ ดำเนินโดยนัยตำนาน	ราชปวัตติการณ์
บรมกระษัตริย์ทรงศรี	

...

ฉก

๑ สรุปรูปความตามกระแส	สมัยไทยแปร
ประศาสน์บายปรุง	

(ขุนสุนทรภะชาติ และชิต บุรทัต, 2475, น. 12-28)

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่ากวีสร้างเอกภาพและความไพเราะด้วยการ **ส่งสัมผัสระหว่างฉกกับฉก** ต่างชนิดกัน คือระหว่างกาพย์ฉกกับฉันท์ และระหว่างฉกกับกาพย์ฉกอีกด้วย ดังตัวอย่างการส่งสัมผัสระหว่างกาพย์ฉก 16 กับอินทวิเชียรฉันท์ 11 และระหว่างภุชงค์ยาตรฉันท์ 12 กับกาพย์ฉก 16 ในหัวข้อ จตุตถรัชชที่ว่า

๑ แจ่มแจ้งเจนจบสภาย	ในไม่นานหมาย
สมรรถสันทัตทุกละบอง	
อินทวิเชียรฉันท์	
๑ สมบูรณ์พระชนม์บรร	ลุนพรรษสืบสอง
มีมอญนิกรกอง	อพยพกะครอบครว
...	
๑ ระลึกแล้วสิแผ้วจิตต์	ประโมทย์อิสสรการ
คะนิงไทยไพทูลาน	เสถียรพัฒนาภา

ฉะบั้ง

๑ เสด็จทรงดำรงราชฐาน

ธิปัตย์มูรธา

ภิเชกเอกราชไอศูรย์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 83-106)

- ภาพยัสุรางคณางค์ 28

ภาพยัสุรางคณางค์เป็นภาพที่กำหนดให้บาทหนึ่งมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 7 วรรค วรรคละ 4 พยางค์ เท่ากัน ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวีใช้ภาพยษณินนี้แทบทุกหัวข้อ ยกเว้นในหัวข้อ นมการและรัฐสตุติ โดยกวีใช้ภาพยัสุรางคณางค์แต่งสลับไปกับฉันทในแต่ละหัวข้ออย่างน้อย 1 ครั้งเสมอ

นอกจากนี้ กวียังสร้างเอกภาพและความไพเราะด้วยการส่งสัมผัสระหว่างฉันทลักษณ์ต่างชนิดกัน คือระหว่างฉันทกับภาพยัสุรางคณางค์ และระหว่างภาพยัสุรางคณางค์กับฉันทอีกด้วย ดังตัวอย่างการส่งสัมผัสระหว่างสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 กับภาพยัสุรางคณางค์ 28 และระหว่างภาพยัสุรางคณางค์ 28 กับ สัทธราฉันท 21 ในหัวข้อเบญจมรัชชที่ว่า

สัททูลวิกกีฬิตฉันท

๑ เนื่องนักโทษขณะโปรดพระราชอภัยปราช

พันพันธนาการ

สบาย

สุรางคณางค์

๑ สถาปพรบปราช

กิจปลงสงคราม

หากจะปริยาย

ภายนอกสงบ

มีรบเพียงกาย

ในเขตต์ประปราย

ชำนะประจัญ

...

๑ ปางพระประพาสา

เบื่องบุรพราช

ทรงปรีดีเปรมมรย์

เสด็จเยี่ยมฉันท

ราชพันธสม

สุภมิตราคม

สนิหสมาน

สัทธราฉันท

๑ ส่วนค้าสำขายขยายการ

เกษณพระนฤบาล

ผ่านพิภพศาน

ดิทรงราชย์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 130-133)

เห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์ประพันธ์ด้วยกาพย์เพียง 2 ชนิดคือกาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 โดยไม่ปรากฏการใช้กาพย์ยานี 11 ทั้งนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะกาพย์ยานี 11 มีจำนวนพยางค์เท่ากับฉับ 11 อันได้แก่ อินทวิเชียรฉันท์ สาลินีฉันท์ อุปชาติฉันท์ อุปฐิตาฉันท์ และอุเปนทวิเชียรฉันท์ ก็เป็นไปได้ ทั้งยังสอดคล้องกับความนิยมในการประพันธ์ ดังที่หม่อมหลวงหญิงคำยวง วราสิทธิชัย (2533, น. 57) พบว่าในวรรณคดีคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5-6 ปรากฏกาพย์ยานี 11 น้อยมาก

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ผสมที่เรียกว่าคำฉันท์ซึ่งประกอบด้วยฉันท์และกาพย์ โดยกวีเลือกใช้ฉันท์ทั้ง 6 ชนิดที่มีใช้ก่อนมี*ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพद्य*จำนวนมากเพื่อสืบทอดฉันท์ที่มีมาแต่สมัยอยุธยาและใช้ฉันท์ อีก 11 ชนิดที่มีใช้หลัง*ตำราวรรณคดีและมาตราพद्य*มาประพันธ์ร่วมกับกาพย์ 2 ชนิด คือ กาพย์ฉับ 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ทั้งกวียังได้สร้างเอกภาพและความไพเราะให้แก่บทประพันธ์ด้วยการสร้างสัมผัสสลับส่งระหว่างฉันทลักษณ์ชนิดเดียวกันและฉันทลักษณ์ต่างชนิดกันอีกด้วย

2.2 องค์ประกอบของเนื้อหา

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์อย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่าแม้ว่ากวีจะแบ่งเนื้อหาออกเป็นหัวข้อต่าง ๆ ทั้ง 7 หัวข้อดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วข้างต้น แต่สามารถจำแนกองค์ประกอบหลักของเนื้อหารวรรณคดีเรื่องนี้ออกได้เป็น 3 องค์ประกอบ ดังนี้

2.2.1 บทประณามพจน์

*พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน*ได้ให้ความหมายของบทประณามพจน์ หรือที่เรียกว่า “ประณามบท” หรือ “ปณามบท” ไว้ว่าหมายถึงบทที่อยู่ต้นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อแสดงความแสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บุคคลที่ควรแก่การเคารพบูชา เช่น พระมหากษัตริย์ พระภิกษุสงฆ์ บิดา มารดา ครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิทยายการ บางทีก็มีความกล่าวเกริ่นถึงเรื่องที่แต่งบทดังกล่าวนี้เรียกกันทั่วไปว่า “บทไหว้” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2552, น. 296)

วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา กวีมักประพันธ์บทประณามพจน์ในรายต้นเรื่องเพื่อกล่าวชมบ้านเมืองและสดุดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น ดังเช่น ใน*นวนพ่ายโคลงดั้นลิลิตพระลอ* และ*กำสรวลโคลงดั้น* ทั้งนี้ดวงมน จิตรจำนงค์ (2540, น. 34) สันนิษฐานว่าการใช้รายในบทประณามพจน์นี้น่าจะเป็นเพราะรายมักใช้ในพิธีกรรมเช่นการสู่ขวัญ

เสาวณิต วิงวอน (2530, น. 69-77) พบว่าส่วนใหญ่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมักปรากฏบทประณามพจน์ทั้งนี้เพราะถือว่าการไหว้ครูเป็นสิริมงคล โดยมักปรากฏอยู่ตอนต้นเรื่องเสมอ กวีมักกล่าวไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีทั้งเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ ตลอดจนบิดามารดา ครูอาจารย์ นอกจากนี้วรรณคดีบางเรื่องยังเลือกกล่าวถึงเฉพาะพระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียว เนื่องจากเห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นหัวใจของเรื่องด้วย

ผู้วิจัยพบว่า ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร* คำฉันท์ กวีประพันธ์บทประณามพจน์ไว้ในตอนต้นเรื่องในหัวข้อ “นมการและรัฐสตุติ” ทั้งนี้หากพิจารณาจากความหมายของ “นมการ” ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “นมัการ” และ “นมัสการ” ที่แปลว่าการแสดงความอ่อนน้อมด้วยการกราบไหว้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 606) อันน่าจะหมายถึงการประพันธ์บทไหว้ครูเพื่อความเป็นสิริมงคล หรือบทประณามพจน์ตามขนบวรรณคดีไทย ส่วน “รัฐสตุติ” น่าจะหมายถึงการสรรเสริญรัฐไทย โดยผู้วิจัยจะจำแนกเนื้อหาบทประณามพจน์นี้ออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่

1) บทไหว้ครู

ในส่วนที่เป็นบทไหว้ครูนั้น ผู้วิจัยพบว่ากวีกล่าว **สักการะบูชาพระรัตนตรัย** อันประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ซึ่งกวีประพันธ์ด้วยสัททูลวิกิพีตฉันท 19 ซึ่งเป็นฉันทที่มีลีลางามสง่า “ดุจเสือลำพอง” และเหมาะกับการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ดังที่ผู้กล่าวไว้ว่า

จากเดิมที่กวีนิยมใช้สันตติฉันท 14 แต่งประณามบท แต่ในสมัยรัตนโกสินทร์ กวีนิยมแต่งประณามบทด้วยสัททูลวิกิพีตฉันท 19 ซึ่งมีลีลาสง่า งามเหมาะสำหรับไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์มากกว่าสันตติฉันท 14 ที่มีลักษณะการจัดวางถ้อยคำและจำนวนคำคล้ายกาพย์ยานี 11 มาก ประกอบกับการแต่งครู-ลหุที่ดูยากกว่าสันตติฉันท 14 ทำให้กวีนิยมแต่งประณามบทด้วยฉันทชนิดนี้อย่างไ้ฝีมือ

(วรรณธิดา วิระวรรณ, 2557, น.82)

ทั้งนี้ กวีชี้ให้เห็นว่าการที่พระพุทธศาสนาดำรงคงอยู่ในสยามมาอย่างยาวนานอันทำให้สยามรุ่งเรืองนั้น เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ดังนั้นประชาชนจึงควรเคารพศรัทธาและช่วยกันปกป้องพระพุทธศาสนา อันจะช่วยให้คนไทยผ่านพ้นภัยต่าง ๆ ที่คุกคามมาได้ ดังที่กวีกล่าวว่า

สัททูลวิกิพีตฉันท

๑ สรวมชีพข้าวพระพุทธเจ้าการประณม

หัตถ์เหนือศิโรตม ถวาย

๑ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์จิตตพจกาย

ชีวิตนิวัตรหมาย พลี

๑ เอกโอภาสอภิวาทพระบาทชินสีห์

สรรเพชญ์พระผู้มี **พระภาค**

๑ เปี่ยมปรารมภ์นมการอุพาร **ปิฎก**หลากหลาย

สามล้ำ **พระธรรมวากย์** วิธาน

๑ นอบนบสงฆ์ **อริยาสาวก**ผสวน

สืบพุทธภาณการ พระศาสน์

๑ เนื่องนี้อาตมสาธุโสมนสนับ

ถือน้อมชนกกับ

ชเนตตี

๑ ทั้งครูผู้อนุสิษฐกิจพิทยเพท

อาจารย์ประกอบเจตน์

กรุณย์

๑ ปลงเปรมปรารภเหตุพระเดชคุณคุณ

ควรบุญนี้ย่นหน

คะนึ่ง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 2)

2) บทสดุดีรัฐ

หลังจากกวีกล่าวบทไหว้ครูแล้ว กวีได้กล่าวสดุดีรัฐ ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญคือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ อันสัมพันธ์กับแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (โรจน์ จินตมาศ, 2531, น. 29)

กวีเริ่มด้วยการกล่าวถึงชาติ โดยชี้ให้เห็นว่าการที่สยามยังดำรงคงเอกราชอยู่ได้เพียงชาติเดียว ขณะที่อีก 3 ชาติที่อยู่รายรอบสยาม อันน่าจะหมายถึง พม่า ลาว และมลายู (มาเลเซีย) ล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกทั้งสิ้น เป็นเพราะชาวไทยนับถือพระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ อันน่าจะหมายถึงตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชกาลปัจจุบันในขณะนี้กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้คือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ โอภาสชาตินามสยามไทย

นิกรสกุลไกร

เกริกไผ่ไป

ณบุรพทิศ

๑ เกิดชื่อคือเอกราชอิส

สรณสมยมิตร

สามเกษตรติด

และต่อรอบ

๑ ต่างชาติอำนาจประดาชนอบ

มนะสละบุระขอบ

เขตตะยอมยอบ

ยุโรปรัฐ

๑ ไทยคงธำรงประเทศชาติ

ดียวสิริอธิปัตย์

เป็นนิรันดร์พัก

พัฒนาการ

๑ ด้วยไทยใจมั่นสนันดาน

ละทุระคติสถาน

ถือสุธรรมอาร

ยะอาทร

๑ ด้วยราชสามารถสโมสร

เพราะพระพิริยูปกรณ์

หวังสถาวร

สวัสด์คง

๑ แห่งจักรีรัชย์กระษัตริย์พงศ์

พิรุบุษพระองค์

เทอดถวัลย์ทรง

ทะนุกสรพร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3-4)

ต่อมาท้าวจิงกล่าวถึงพระพุทธศาสนา กวีชี้ให้เห็นว่าสยามมีความเจริญรุ่งเรืองเพราะพระพุทธศาสนาได้รับการเผยแพร่เข้ามาในสยาม โดยพระเจ้าอโศกได้ส่งพระอูตระและพระโสณะเดินทางเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ กวีเชื่อมโยงให้เห็นว่านับตั้งแต่สุโขทัยจนถึงอยุธยาไม่มีสมัยใดที่จะรุ่งเรืองได้เท่ารัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เป็นเพราะพระมหากษัตริย์ในอดีตล้วนอภิวรรณาแห่งแห่งจึงดีซึ่งเด่นกันภายในราชวงศ์ กวีกล่าวตอนท้ายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ปราบดาภิเษกเสด็จขึ้นเถลิงวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์มาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อได้อดุดลลภ	ลุลลภพโยพูน
ศาสน์พุทธไพบูล	ก็ผริตเจริญพลัน
๑ โดยภิกษุเกรฑู	ตะพระภูมิบาลธรร
มาโคศกราชป็น	ธประกาศพระศาสนา
๑ นามโสณะอีกอุต	ตรสุตสมรรธพา
พุทธศาสน์สถิตสา	รพิศิษฎ์ประณิธินาน
๑ ไทยซึ่งคะนิงเห็น	หิตเพ็ญสุผลสาร
เทิดพุทธศาสน์ธาร	ถิระเปรอเสนอมมา
...	
๑ เหตุต่างละอย่างอา	ทิประการะปรารมภ์
กิจรัฐ์ปรารกรม	ปฏิบัติลิตชัฒวาง
๑ หมั่นแปลงระแวงแปร	ทะนุแก้ประศาสน์ทาง
ภายในมิใคร่จาง	ภยะมีคติเนื่อง
...	
๑ ปราบดาภิเษกเสรีจ	พระเสด็จเถลิงไอ
ศุริย์แผ่นไผทไทย	ภพนามสยามยง
๑ นับเป็นปฐมสัน	ตติพันธุ์บรมพงค์
ตราบสัตตมรัชย์คง	คตริฐรูปสรูปความ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4-6)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าเนื้อหาในส่วนสดุดีรัฐนี้ กวีมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทั้ง 3 สถาบันหลัก คือชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ตามลำดับ โดยกวีมุ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงของทั้ง 3 สถาบันในส่วนที่ท้าวจิงกล่าวถึงชาติ นอกจากนี้กวียังเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์อีกด้วย

3) สูตรสถานี

สูตรสถานี มีที่มาจากคำว่า สูตรสถานิน ในภาษาสันสกฤตมีความหมายว่าโครงร่างหรือสังเขปเรื่อง ในวรรณคดีโบราณของไทย ได้แก่ เรื่อง*เตภูมิกถา* *ยวนพ่ายโคลงดั้น* และ*สมุทรโฆษคำฉันท์* กวีจะกล่าวถึงโครงร่างหรือสังเขปไว้ตอนต้นเรื่อง ก่อนที่กวีจะกล่าวเนื้อหาอย่างละเอียดไว้ภายหลัง อย่างไรก็ตาม กวีอาจเรียกชื่อเนื้อหาส่วนนี้แตกต่างกันไป โดยกวีผู้ประพันธ์*เตภูมิกถา* เรียกเนื้อหาส่วนนี้ว่า “อารัมภพจน์” กวีผู้ประพันธ์ เรื่อง*ยวนพ่ายโคลงดั้น* เรียกเนื้อหาส่วนนี้ว่า “สูตรสถานี” และเพี้ยนไปเป็น “สุรัสถาติ” ในวรรณคดีเรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์* (ชลดา เรื่องรักษลิจิต, 2542, น. 26)

ขนบการประพันธ์สูตรสถานียังได้รับการสืบทอดต่อมาในกวีสมัยรัตนโกสินทร์ดังปรากฏใน*บทละครเรื่องอิเหนา* ทั้งพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยมีพัฒนาการที่แตกต่างไปจากขนบเดิม กล่าวคือ เป็นสูตรสถานีที่มีใช้ถ้อยคำของกวีโดยตรง แต่ปรากฏในรูปคำทำนายความฝันซึ่งกลมกลืนไปกับเนื้อหาของเรื่อง ทั้งยังประพันธ์สูตรสถานี ซ้อนสูตรสถานีเพิ่มเข้าไปอีกทีหนึ่งด้วย (ชลดา เรื่องรักษลิจิต, 2542, น. 58)

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์สืบทอดขนบการประพันธ์สูตรสถานีมาไว้ในงานของตน* โดยมีลักษณะเป็นสูตรสถานีอย่างเดียวกับที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยสุโขทัยและอยุธยา กล่าวคือเป็นถ้อยคำของกวีโดยตรงที่กล่าวเกริ่นนำหรือกล่าวไว้เป็นโครงร่างอย่างหยาบ ๆ ของเรื่องราว เพื่อที่กวีจะขยายความและให้รายละเอียดต่อไปในเนื้อเรื่อง ซึ่งกวีเรียกเนื้อความส่วนนี้ว่า “สังเขปถา” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ แสดงความตามเรื่องเนื่องมา ประวัติรัชชนิยม	สังเขปถา (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 32)
--	--

ทั้งนี้ คำว่า สังเขป หมายถึง ใจความย่อ, คำความย่อ เช่น เขียนมาพอเป็นสังเขป (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1199) และ คำว่า “ถา” หมายถึง ถ้อยคำ, เรื่อง, คำ, อธิบาย, คำกล่าว (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 6) ดังนั้น “สังเขปถา” จึงน่าจะหมายถึงคำอธิบายโดยย่อ หรือเรื่องย่อ

ผู้วิจัยพบว่ากวีประพันธ์สูตรสถานีหรือที่กวีเรียกว่า “สังเขปถา” ไว้ในหัวข้อมนการและรัฐสตุติต่อจากบทไหว้ครู โดยกวีได้กล่าวถึงโครงร่างของเนื้อหาแต่ละรัชกาลไว้ ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวจะปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนเมื่อกวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์องค์นั้นในแต่ละหัวข้อต่อไป เนื้อหาส่วนที่เป็นสูตรสถานีหรือสังเขปถาที่ผู้วิจัยพบในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ปรากฏในคำประพันธ์ดังต่อไปนี้

๑ ในรัชชเป็นปฐมกิจ ไพรีพระรอบทิศสยาม	จะประสิทธิปราบปราม ยุครบระปือชัย
๑ ตั้งหลักณลักษณนิยม ข้อควรประมวลและอุปไมย	อนุกรมประกฤตไช กลเริ่มประเดิมฐาน

๑ สร้างไทยคฤหาสนะกระทำ	นวมกรรมสกลการย์
ก่อนามสยามพรรณาน	ขณะยิตจะอยู่ครอง
๑ จำต้องเสาะส่งมนสอด	ลุดลอดประดาผอง
เอกอ่าสง่าพิณศปอง	จะประดับผดุงงาม
๑ เหมือนกันกระนั้นนั้ณษณะรัช	ชกระษัตริย์ปฐมยาม
ยุครัฏฐะเริ่มจะทะนุตาม	นิติพัฒนสถาพร
๑ สร้างซึ่งพระไตรปิฎกพุทธ	ธพิสุทธคำสอน
เป็นอาทิอาทรปรกรณ์	กรณียะดีเดิร
๑ ได้ซึ่งพระรัตนมรกด	นยพจนสรรเสริญ
บุญย์บารมีอีกเกิน	วจิฉันทวรรณนา
๑ ในรัชชะเป็นทุติยต่อ	คติข้อเจริญหา
เสริมสรรพขยับประดุงยา	นชะเยื่อนมิเลือนทาง
๑ ชั่วเกรงและเร่งสละผิแล	ปะกะแห่นจะแปรขวาง
ดีเพิ่มเผติมเหมาะชะว่าง	กิจด้วยวิธีดี
๑ หนังสือและลือรจนการ	สุภสารประกอบศรี
แพร่ในสมัยกุลกวี	วรชัตติยรัชชสอง
๑ ในรัชชะเป็นตติยภาค	พหุหลากหลายทำนอง
การภูมิบุรณะสนอง	พระบุรพการัญย์
๑ กิจพุทธศาสนพิสิษ	ภูพิพิธประการพลัน
ช่วงโชติประโยชนอนันต์	อนุวัตน์เพราะรัชชสาม
๑ ในรัชชะจอมจตุรธา	ธิปราชเรืองงาม
ด้วยเปรอประศาสนพระคาม	ภิรภาพลุฑราบสรรพ
๑ สอดส่องณผองภยะเพราะพา	หิรฐานถ่องพัน
ทั้งป้องและปองประนุทบรร	ลุสงบประสพศานต์
๑ จัดรัฏฐะเรียบพสกราษฎร์	มิประมาพระวังการณ
คบบค้ำกะอารยสถาน	บรเทศพิเศษคราว
๑ ในรัชชะปัญจมหา	ปิยราชโรจน์ราว
ราชย์พริบสะพรั่งสกละพราว	พฤติพร้อมภีโยเพรง
๑ ฝึกทำนุสำนรณลาด	มิฉลพลาดขยายดเกรง
ก้าวกล้าลุดอารยบเยง	เหมาะชะยับเขยิบไป
๑ เกี่ยวพัน์กะพาหิรกเขต	ตะประเทศเถกิงไกร
เกริ่นเกียรติคุณวิบุลใน	คณะชาติสยามหมาย

๑ ชั้นรัชชัญญะอิริว	รบตีอตุลกาย
ในรัฐและราชกรณิกาย	อุปกรณ์ประกอบกัน
๑ ถูกกาละเทศพิเคราะห์ถ่อง	พลป้องกันและแผ่นดิน
ปีกแผ่นก็แน่นฤดูต้อนัน	ตูปัตติณัทศนัยล
๑ เพื่อนบ้านสืปานประเทศร	มิตรเทศณภูมิตร
นับถือและรื้อบุรพผล	เฉพาะสิทธิพิเศษคืน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 6-8)

อนึ่ง หากพิจารณาการใช้ภาษาในการประพันธ์สุตรสถานีหรือสังเขปกลาในเรื่อง เห็นได้ว่า กวีเลือกใช้คำที่เหมือนหรือใกล้เคียงกัน คือใช้คำว่า “ในรัชช” เมื่อกล่าวถึงรัชกาลที่ 2 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 และใช้คำว่า “ในรัชช” เมื่อกล่าวถึงรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 5 ทั้งนี้การใช้คำที่สะกดต่างกันนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นความจงใจของกวีที่ต้องการเน้นรัชกาลแรก และรัชกาลสุดท้ายที่กวีกล่าวถึง เพราะเมื่อ กวีกล่าวถึงรัชกาลที่ 6 กวีก็ใช้คำว่า “ชั้นรัชช” ด้วยเช่นกัน

การใช้คำขึ้นต้นในลักษณะที่เหมือนหรือใกล้เคียงกันเช่นนี้ ผู้วิจัยคิดว่ากวีน่าจะ**สืบทอด** **ลักษณะการใช้คำในการประพันธ์สุตรสถานี**เหมือนกับที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาที่กวีนิยมเลือกใช้คำ และกลุ่มคำเหมือนกันในแต่ละตอนดังที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา โดยในเรื่อง**ยวนพ่ายโคลงด้น**ใช้ว่า “แกลงปาง” และในเรื่อง**สมุทรโฆษคำฉันท์**ใช้คำว่า “ปาง” เป็นคำที่ใช้เรียกตอนต่าง ๆ ในเรื่อง (ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต, 2542, น.36)

นอกจากนี้ หากพิจารณาเนื้อหาจะเห็นได้ว่าเนื้อความเหล่านี้เป็นการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลโดยย่อ ดังนี้

รัชกาลที่ 1 กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ก่อร่างสร้างบ้านเมืองพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้แปลพระไตรปิฎก รวมทั้งยังได้อัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ

รัชกาลที่ 2 กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพัฒนาบ้านเมืองเพิ่มเติมต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ทรงสนับสนุนงานด้านอักษรศาสตร์ทำให้มีกวีและผลงานประพันธ์จำนวนมากในรัชสมัยนี้

รัชกาลที่ 3 กวีกล่าวพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัด และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง

รัชกาลที่ 4 กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายทางการเมืองอย่างสุขุม โดยทรงจัดการป้องกันและเจริญสัมพันธไมตรีกับต่างประเทศทำให้สยามเจริญรุ่งเรือง

รัชกาลที่ 5 กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้การศึกษาเพื่อสั่งสอนประชาชนให้มีความรู้ความสามารถ จะได้ต่อสู้กับชาติตะวันตกที่เข้ามาคุกคามสยาม และทรงทำให้สยามมีเกียรติในประชาคมโลก

รัชกาลที่ 6 กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่วมกันกับประชาชนเข้าร่วมสงครามโลก ทำให้สยามเป็นที่ยอมรับในประชาคมโลก จนสามารถเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ที่สูญเสียไปกลับคืนมาจากชาติตะวันตกได้

กล่าวได้กวีผู้ประพันธ์กรุงเทพฯ คำฉันท์ได้ประพันธ์สูตรสถานหรือที่กวีเรียกว่าสังเขปกถา โดยสืบทอดมาจากการรณคดีโบราณของไทย ทั้งในด้านเนื้อหาที่เป็นเกริ่นนำในส่วนที่เป็นโครงเรื่องหรือกล่าวถึงโครงเรื่องคร่าว ๆ และด้านภาษาที่กวีเลือกใช้คำที่เหมือนหรือใกล้เคียงกันในการกำหนดหัวข้อหรือตอนต่าง ๆ

4) บทประมวลพระมหากุณาธิคุณ และแสดงความสำนึกในพระมหากุณาธิคุณ

กวีกล่าวสรุปพระมหากุณาธิคุณโดยชี้ให้เห็นว่าสมัยรัตนโกสินทร์มีความเจริญยิ่งกว่าสมัยอยุธยาเพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีในการดำเนินกุลโบายอันชาญฉลาดในเวลาอันเหมาะสม พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนพัฒนาสยามให้เจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยประเทศ ทรงทำให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีภาษา ศาสนา และขนบธรรมเนียมอันดีงาม กวีกล่าวสรุปว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงทำให้สยามยังคงดำรงเอกราชอยู่ได้ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

กษัตริย์ปาดรณันท์

๑ สยามยุคคุณทุกองค์

เสวยรัชสมัยสวัสดิ์

๑ พระองค์ทรงสถุณฐิติ

สรุพหนึ่งและถึงปัจจุ

๑ ฉะนั้นไทยไพทไทย

สยามนามสยามยง

บรมพงศจักรี

ตลอดสัปตมราชันย์

ธิดอนิฉันโลกสร

จบทบรรพพิบูลบง

เสถียรไทยไพทคง

สยามยศสยามยิน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 9)

ต่อมา กวีกล่าวน้อมสำนึกในพระมหากุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีที่ทำให้สยามแตกต่างจากชาติอื่นคือมีพระพุทธศาสนา พร้อมกับทรงพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีชีวิตที่ดี มีความเจริญทัดเทียมอารยประเทศ กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เสด็จเสวยราชสมบัติและกล่าวถวายพระพรให้ทรงพระเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย มีพระชนมายุยืนยาว ท้ายสุด กวีกล่าวว่าจะแสดงให้เห็นถึงพระมหากุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 ทั้งนี้เพื่อถวายเป็น “พลีปอง” หรือเป็นเครื่องสักการะแทนปวงชนชาวไทยทุกคนด้วยความสำนึกในพระมหากุณาธิคุณที่ทรง “โปรดเกื้อกูล” ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ณสืบนี้จะชี้ข้อ

ตระหนักแต่ปฐมเดิม

พระเดชต่อพระคุณเดิม

ตลอดฉัฐราชัย

๑ ถวายเป็นพลีปอง

พระปกเกล้าพระเกียรติไพร

ประดุจของสการไท

พระโปรดเกื้อกวีสาร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 11)

อนึ่ง น่าสังเกตว่าแม้เนื้อหาในส่วนประณามพจน์นี้ กวีจะกล่าวถึงชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อันน่าจะสัมพันธ์กับที่กวีตั้งชื่อว่า “รัฐสตุติ” แต่กวีล้วนเชื่อมโยงให้เห็นว่าเพราะพระมหากษัตริย์จึงทำให้สยามรัฐยังคงดำรงความเป็นชาติที่มีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจเอาไว้ นอกจากนี้ เนื้อหาในส่วนนี้ กวียังสืบทอดขนบวรรณคดีสมัยอยุธยาในการเขียนสูตรสถานีเพื่อนำเสนอโครงร่างเนื้อหาคร่าว ๆ ให้ผู้อ่านได้ทราบล่วงหน้าอีกด้วย

2.2.2 เนื้อเรื่อง

วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีแต่ละรัชกาล ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 - 6 โดยกวีจะตั้งชื่อหัวข้อตามลำดับซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีมาก่อนหน้านี้ที่จะกล่าวสรรเสริญเฉพาะพระมหากษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่งเพียงพระองค์เดียว

อย่างไรก็ตาม มีวรรณคดีก่อนหน้านี้ก็มีวรรณคดีที่กล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์หลายพระองค์รวมกันไป โดยมีได้แยกให้เห็นอย่างเด่นชัด คือเรื่องยอพระเกียรติ 3 รัชกาลของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ซึ่งเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งสรรเสริญพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรวมกันไปด้วย

ขณะที่วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ถึง 6 รัชกาล จึงนับว่าเป็นวรรณคดีที่กล่าวสตุติพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในเรื่องเดียวกัน โดยแยกให้เห็นแต่ละรัชกาลอย่างเด่นชัด ซึ่งนับว่าเป็นพัฒนาการหนึ่งของวรรณคดีไทย

อนึ่ง การกล่าวสตุติแต่ละรัชกาล กวียังตั้งชื่อหัวข้อกำกับ ทั้งนี้ แม้ว่าการตั้งชื่อหัวข้อจะมีปรากฏให้เห็นในวรรณคดีมาก่อนหน้านี้แล้ว ดังเช่นในโคลงฉันท์เฉลิมพระเกียรติของพระยาตรัง ที่กำหนดหัวข้อไว้สรรเสริญพระเกียรติแต่ละประเด็นไว้ เช่น “กล่าวเมือง” “ราชาภิเษก” และ “ช้างเผือกมาสู่พระบารมี” โดยมีได้ให้ความสำคัญต่อหัวข้อใดเป็นพิเศษ (ยุพร แสงทักษิณ, 2537, น. 42) การกำหนดหัวข้อเช่นนี้ทำให้แต่ละประเด็นที่กวีมุ่งนำเสนอมีความเด่นชัด

ผู้วิจัยพบว่า การกำหนดหัวข้อในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นอกจากจะทำให้แต่ละประเด็นมีความเด่นชัดแล้ว การลำดับหัวข้อในส่วนเนื้อหายังมีผลต่อการแสดงให้เห็นความต่อเนื่องของลำดับการสืบราชสันตติวงศ์อีกด้วย

เนื้อหาในแต่ละหัวข้อ กวีกำหนดโครงสร้างไว้คล้ายกัน กล่าวคือ ส่วนแรก กวีกล่าวถึงพระราชประวัติ ที่แสดงให้เห็นความสืบเนื่องกับรัชกาลก่อนหน้า ทั้งยังแสดงให้เห็นมูลเหตุของการขึ้นเสวยราชย์ ส่วนที่สอง กวีกล่าวถึงพระราชกรณียกิจในด้านต่าง ๆ ส่วนสุดท้าย กวีสรุปประมวลพระมหากรุณาธิคุณและกล่าวถึงการเสด็จสวรรคต

เนื้อหาในแต่ละหัวข้อมีรายละเอียด ดังนี้

1) ปฐมรัชช

เนื้อหาตอนนี้ กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 1 คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยจำแนกออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

พระราชประวัติ กวีเริ่มกล่าวถึงการเสด็จพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยแสดงให้เห็นความสืบเนื่องกับรัชสมัยก่อนหน้านี้ คือ การรับราชการของพระองค์ในสมัยอยุธยา จากนั้นกวีกล่าวถึงการผนวช กระทั่งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า และสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชคืนมาได้ ซึ่งขณะนั้นพระองค์ก็ทรงรับราชการในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จนในครั้งศึกอะแซหุ่ญก็ อะแซหุ่ญก็แม่ทัพพม่าขอดูตัวและทำนายว่าพระองค์จะได้เป็นพระมหากษัตริย์ หลังจากนั้นพระองค์ก็ได้ทำความดีความชอบอีกหลายครั้งจนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ในตอนที่ทำสงครามกับลาว ลาวก็พ่ายแพ้แด่พระองค์ ทรงอัญเชิญพระแก้วมรกตและพระบางมาไว้ยังกรุงธนบุรี กวีกล่าวถึงมูลเหตุของการขึ้นเสวยราชย์ว่าอยู่ ๆ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชก็เกิดเสวยพระสติ ประชาชนเดือดร้อนทุกหย่อมหญ้า บรรดาขุนนางจึงมีหนังสือทูลเชิญเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกให้ทรงกรีธาทัพเข้ามาอยู่บ้านเมือง ท่านุบำรุงพระพุทธรูปให้เสื่อมทรามด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงทรงปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

พระราชกรณียกิจ หลังจากทรงปราบดาภิเษกแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงย้ายเมืองหลวงมายังกรุงเทพฯ ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และอัญเชิญพระแก้วมรกตมาประดิษฐาน ต่อมาบรรดาขุนนางสมณชีพรามณ์และประชาชนจึงทูลเชิญขอให้ทรงจัดพิธีปราบดาภิเษกครั้งที่ 2 ในการนี้ พระองค์ทรงแต่งตั้งพระอนุชาเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล และแต่งตั้งตำแหน่งต่าง ๆ แก่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ทรงสร้างปราสาทราชมนเฑียร เครื่องราชูปโภค และปืนใหญ่ พระองค์ได้ทำสงครามในหลายคราและในบางครั้งก็มีรับสั่งให้พระอนุชาไปทำสงครามปกป้องบ้านเมือง ทรงขยายพระราชอาณาจักรให้กว้างขวาง ในการสงครามกับพม่า ท่านุผู้หญิงจันทและคุณหญิงมุกได้ช่วยปกป้องบ้านเมืองด้วย พระองค์ทรงได้ช้างเผือกมาประดับพระบารมี ทรงปรับปรุงกฎหมาย ทรงชำระพระไตรปิฎก ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ทรงบริจาคทานช่วยเหลือพระสงฆ์และราษฎร

สรุป กวีกล่าวว่าสยามกลับจากร้ายกลายเป็นดีหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงฟื้นฟูบ้านเมือง สถาปนาพระราชวงศ์จักรี ทรงดำเนินพระบรมราโชบายกับประเทศต่าง ๆ จนประเทศใกล้เคียงต่างมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ พระองค์ทรงปกป้องบ้านเมืองด้วยความวิริยะอุตสาหะตลอดพระชนม์ชีพ กระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อพ.ศ. 2352

2) ทุติรัชช

เนื้อหาตอนนี้ กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 2 คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่

พระราชประวัติ กวีเริ่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระบรมราชสมภพขณะที่สมเด็จพระบรมชนกนาถยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี กวีกล่าวว่า ขณะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังทรงพระเยาว์ได้ทรงมีโอกาสตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถทำสงครามต่างๆ ปกป้องบ้านเมือง กวีกล่าวว่าเมื่อครั้งโสกันต์ สมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) วัดระฆัง ถวายคำทำนายว่าพระองค์จะทรงเป็นมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ กวีกล่าวว่าทรงพระผนวช และกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวร สมเด็จพระบรมราชวังบวรสถานมงคลเกิดความกระด้างกระเดื่อง พระองค์ก็ทรงกำราบได้สำเร็จ จนกระทั่งสมเด็จพระบรมราชวังบวรสถานมงคลทิวคต พระเจ้ายาลองได้ส่งพระราชสาส์นมาถวายสมเด็จพระบรมชนกนาถให้สถาปนาพระองค์ขึ้นแทนตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ว่างลง จนในที่สุดก็ทรงได้รับการสถาปนาตามคำขอนั้น ทั้งนี้ กวีกล่าวว่าก่อนที่สมเด็จพระบรมชนกนาถจะมอบราชสมบัติให้พระองค์นั้น เกิดเหตุมหัศจรรย์คืออากาศอบอวลของผู้นับถือพระศาสดาถวาย พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นประธานในการชำระความ

พระราชกรณียกิจ กวีกล่าวว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นครองราชย์ประเทศต่าง ๆ เมื่อทราบข่าวการพลัดแผ่นดินก็เตรียมมาทำสงคราม แต่ต่างก็พ่ายแพ้ไปเพราะพระบารมีประเทศอื่นๆ ล้วนมาอ่อนน้อมขอถวายเครื่องราชบรรณาการเป็นเมืองประเทศราช ครั้นเมื่อพระอุทัยราชากับพระอุปราชมุขามิเหตูปิพาทกัน จนพระอุทัยราชานี้ไปฟังญาณ พระองค์ก็มีพระราชสาส์นไปยังญวนเพื่อบอกให้กลับมาสมัครสมานสามัคคีจนเรื่องราวสงบเรียบร้อย พระองค์ได้พระพุทธรูปขจรรัตนจักรพรรดิพิมลย์ที่เจ้ากรุงจำปาศักดีนำมาถวาย ทรงได้พระบรมสารีริกธาตุและช้างเผือก นอกจากนี้ยังกล่าวถึงการใช้ธนูข้างเผือกในรัชสมัยของพระองค์ด้วย กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงประกอบพระราชกรณียกิจหลายประการ ได้แก่ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงขยายพระราชมณเฑียรและก่อสร้างป้อมปราการ ต่อมาชาวลาวก็ได้อพยพมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ทรงดำเนินพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก ทำให้สยามเป็นที่ยอมรับของนานาชาติพระบารมีของพระองค์แผ่ไพศาล เมื่อพม่าส่งจารบุรุษมาสืบความ ก็ถูกฝ่ายสยามจับได้ พระองค์เสด็จไปทำสงครามกับพม่า ซึ่งพระราชโอรสคือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โดยเสด็จด้วย จนมีชัยชนะ ฝ่ายกัมพูชาจะยกทัพมาทำสงครามก็พ่ายแพ้ไป นอกจากนี้พระองค์ยังทรงเป็นกวีที่ยิ่งใหญ่ ผลงานพระราชนิพนธ์ของพระองค์ ทำให้กวีดำเนินตามรอยเบื้องพระยุคลบาทสืบมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สรุป กวีกล่าวสรุปว่าพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีดังที่ปรากฏในพระราชประวัติที่กวีกล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งส่งผลให้บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อ พ.ศ. 2367 ขณะพระชนมายุ 58 พรรษา สิริราชสมบัติ 16 ปี

3) ตริติยรัชช

เนื้อหาตอนนี้ กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 3 คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

พระราชประวัติ กวีเริ่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชสมภพ และทรงโสกันต์แต่เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเสวยราชย์อยู่ ทรงบรรพชา และทรงช่วยเหลือพระราชกิจสมเด็จพระบรมชนกนาถ เมื่อเกิดกบฏกรมขุนกษัตราธิราชหรือกบฏกาบพ็อง พระองค์ทรงได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระบรมชนกนาถให้เป็นประธานในการชำระความ ต่อมาเมื่อ ทรงได้รับการสถาปนาพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทรงกำกับราชการกรมท่า กรมพระตำรวจ ดูแลการค้าสำเภาหลวง และทรงแต่งสำเภาส่วนพระองค์ไปค้าขายกับจีน เมื่อพม่ายกทัพมาทำสงคราม พระองค์ก็ได้รับมอบหมายจากสมเด็จพระบรมชนกนาถให้ยกทัพไปปราบอริราชศัตรู ครั้นสมเด็จพระบรมชนกนาถประชวรและเสด็จสวรรคตโดยมิได้ตั้งพระรัชทายาท บรรดาขุนนางจึงพร้อมใจกันทูลเชิญพระองค์ ขึ้นเสวยราชย์แทน

พระราชกรณียกิจ กวีกล่าวว่าหลังพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ อังกฤษได้มาเจริญพระราชไมตรีและยกทัพไปตีพม่า พระองค์ทรงส่งกองทัพไปช่วยเหลืออังกฤษ จนทำให้สยามกับอังกฤษเป็นมิตรไมตรีกัน อังกฤษจึงส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นีย์เข้ามาถวายเครื่องราชบรรณาการและพระราชสาสน์ขอเป็นไมตรีกับสยาม พระองค์ทรงปราบจีนตัวเหี้ยที่เป็นอภัยและทรงออกพระราชกฤษฎีกามีให้มั่วสมรวมตัวกันในพระนคร ครั้นปีที่ 3 ของการเสวยราชย์ เจ้าอนุวงศ์เป็นกบฏ พระองค์ทรงปราบปราม ในสงครามครั้งนี้ ท้าวสุรนารีและประชาชนไทยได้ร่วมกันต่อสู้จนได้รับชัยชนะ พระองค์ทรงปราบกบฏพระองค์จันทแห่งกัมพูชา ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อม ชูดคลอง สร้างอาวุธต่าง ๆ ไว้ป้องกันเมือง พระองค์มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงสร้างพระพุทธรูป พระอาราม กุฏิพระสงฆ์ พระไตรปิฎก ทรงช่วยไถ่ถอนทาส ทรงชวนพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการปล่อยสัตว์ ทั้งยังทรงบริจาคข้าวให้แก่ชาวจีนที่ประสบทุกข์ภัย

สรุป กวีกล่าวสรุปว่า ตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง มีพระบารมีแผ่ศาล ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง พระองค์เสด็จสวรรคตขณะมีพระชนมายุได้ 64 พรรษา สิริครองราชสมบัติ 27 ปี

4) จตุตถรัชช

เนื้อหาตอนนี้ กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 4 คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

พระราชประวัติ กวีเริ่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระบรมราชสมภพ กวีกล่าวว่าขณะพระองค์มีพระชนมายุ 5 พรรษา สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) ทรงกล่าวชมว่าพระองค์มีพระสิริโฉมงดงาม และพระองค์เองก็ยังทรงจดจำสมเด็จพระบรมอัยกาธิราชได้อย่างแม่นยำ พระองค์ทรงได้รับการศึกษามาเป็นอย่างดี เมื่อครั้งมอญขอพึ่งพระบรมโพธิสมภาร สมเด็จพระบรมชนกนาถมีรับสั่งให้พระองค์ขณะมีพระชนมายุเพียง 12 พรรษาเสด็จไปรับครัวมอญ พระองค์ทรงโสกันต์ บรรพชาเป็นสามเณร และทรงพระผนวช ขณะทรงผนวช พระองค์ทรงตั้งสัจจبارมีว่าขอให้พระสมณเถระมายังสยาม เพียงไม่กี่วันหลังจากนั้น ก็มีพระเถระจากมอญมายังสยามเพื่อปฏิรูป

พระศาสนา ทำให้ทรงเกิดความศรัทธาและทรงตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารก็พร้อมใจกันทูลเชิญพระองค์ลาผนวชให้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ

พระราชกรณียกิจ กวีกล่าวว่าหลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปราบปรามข้าศึกต่าง ๆ พระราชินีวิกตอเรียแห่งประเทศอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามาเจริญพระราชไมตรีทำหนังสือสัญญา ทรงยินยอมผ่อนสั้นผ่อนยาว เพื่อรักษาความสงบร่มเย็นของบ้านเมือง พระองค์ทรงยอมลงนามในสัญญาที่เซอร์ จอห์น เบาริงนำมาทูลเกล้าถวาย ต่อมาประเทศตะวันตกต่างก็ส่งทูตมาทำสัญญากับสยามตามอย่างอังกฤษ กวีแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระราชวิสัยทัศน์อันกว้างไกล ทรงเปิดรับวิทยาการจากตะวันตก เช่น การพิมพ์หนังสือ การรักษาพยาบาล การทำเหรียญกษาปณ์ การก่อสร้างตึกอาคาร ตลอดจนทรงเรียนรู้ภาษาต่างประเทศ พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้ประชาชน เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด ทรงรับเงินบริจาคกับพระหัตถ์โดยไม่ทรงถือพระองค์ ทรงทำนุบำรุงบ้านเมือง โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลอง ตัดถนน สร้างป้อมปราการ ฝึกทหาร สร้างเรือรบ ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ในรัชสมัยของพระองค์มีช้างเผือกมาสู่พระบารมี และมีพระบรมสารีริกธาตุเสด็จมา นอกจากนี้ ยังทรงสามารถคำนวณระยะเวลาการเกิดสุริยุปราคาได้อย่างแม่นยำ

สรุป กวีกล่าวสรุปว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินพระวิเทโศบายได้อย่างชาญฉลาด ทำให้สยามเป็นเพียงชาติเดียวที่ยังไม่ตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก ต่อมา พ.ศ. 2411 พระองค์ทรงพระประชวร ทรงกล่าวภาษาบาลีเพื่อขอขมาพระสงฆ์ แล้วให้พระศรีสุนทรโวหาร (ภิก) อัญเชิญไปยังที่ชุมนุมสงฆ์ หลังจากนั้นพระองค์ก็เสด็จสวรรคตซึ่งเป็นช่วงที่มีเมฆหมอกปกคลุมทั่วทั้งพระนคร สิริครองราชย์สมบัติ 18 ปี ทรงอยู่ในสมณเพศยาวนานถึง 26 ปี

5) เบญจมรรช

เนื้อหาตอนนี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 5 คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

พระราชประวัติ กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระบรมราชสมภพ ต่อมาเมื่อมีพระชนมายุ 9 พรรษา กวีกล่าวว่าทรงได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ เมื่อมีพระชนมายุ 13 พรรษาทรงเข้าพิธีโสกันต์ และเมื่อมีพระชนมายุ 14 พรรษาทรงบรรพชาเป็นสามเณร หลังจากลาผนวชทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนพินิตประชานาถ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางจึงพร้อมใจกันทูลอัญเชิญพระองค์เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติ แต่เนื่องจากยังทรงพระเยาว์ เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) จึงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินดูแลต่างพระเนตรพระกรรณแทน ครั้นเมื่อทรงพระเจริญวัยจึงได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2

พระราชกรณียกิจ กวีกล่าวว่าหลังเสด็จขึ้นครองราชย์โดยสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ทรงพระผนวชเมื่อมีพระชนมายุ 20 พรรษา โปรดให้เลิกทาส โดยทรงทำได้สำเร็จโดยไม่เกิดความรุนแรงเหมือนต่างประเทศ ทรงปฏิรูปการปกครอง โดยทรงตั้งกระทรวงองคมนตรี และสภาที่ปรึกษา เพื่อช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจ ทรงจัดตั้งมณฑลเทศาภิบาล จังหวัด อำเภอ

และตำบล ทรงปรับปรุงขนบธรรมเนียมประเพณีที่ล้าหลัง เช่น ทรงสถาปนาตำแหน่งรัชทายาทหรือสยามมกุฎราชกุมาร ทรงยกเลิกการหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้า ทรงให้นับเวลาแบบสากลโดยอิงตามปฏิทินสุริยคติ ทรงปรับปรุงเรื่องการจัดเก็บภาษี ทรงยกเลิกบ่อนการพนัน ทรงยกเลิกการเกณฑ์ไพร่ ทรงสร้างป้อมปราการเรือรบ พระราชทานเงินเดือนเงินปีและเบี้ยบำนาญแก่ข้าราชการ ทรงปฏิรูปการศึกษา ทรงปรับปรุงกระบวนการยุติธรรมให้ทันสมัย ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชุดคลอง ตัดถนน สร้างรถไฟและรถราง โปรดเกล้าฯ ให้มีโทรเลข โทรศัพท์ ไปรษณีย์ และออกธนบัตร ทรงออกกฎหมายที่ดิน ทรงตั้งตำรวจภูธร ทรงดูแลสุขอนามัยของประชาชน โดยโปรดให้สร้างโรงพยาบาลและจัดการสุขาภิบาลขึ้น พระองค์ทรงทำให้บ้านเมืองสงบ ทรงปราบปรามพวกจีนฮ่อและพวกกบฏผีบุญ (ผู้มีบุญ) เมื่อตะวันตกเริ่มขยายอำนาจเข้ามา พระองค์ทรงดำเนินพระวิโทศบายตามแนวทางของสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยทรงเจริญสัมพันธไมตรี ทรงทำหนังสือสัญญากับชาติต่าง ๆ ทรงเข้าร่วมการประชุมสำคัญระดับโลก ในรัชสมัยของพระองค์ พระเจ้านิโคลัสที่ 2 เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นสยามมกุฎราชกุมารก็ได้เสด็จมาเยือนสยาม การค้าขายก็เป็นไปอย่างคึกคักจนทำให้สยามมั่งคั่ง พระองค์มีพระเมตตาแก่พระบรมวงศานุวงศ์ขุนนางข้าราชการบริวาร ตลอดจนประชาชน จึงได้รับยกย่องให้เป็น “พระปิยมหาราช” พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่ง ประชาชนจึงร่วมกันสร้างพระบรมรูปทรงม้าถวายเพระสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ พระองค์ยังมีพระปรีชาสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือต่าง ๆ อันทรงคุณค่าไว้จำนวนมาก โปรดเกล้าฯ ให้ปริวรรตพระไตรปิฎกจากอักษรขอมเป็นภาษาไทย โปรดเกล้าฯ ให้จัดสอบพระปริยัติธรรม ทรงทำนุบำรุงและสถาปนาวัดต่าง ๆ นอกจากนี้ ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีช้างเผือกมาสู่พระบารมีจำนวนมาก

สรุป กวีกล่าวสดุดีว่าตลอดรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปกครองสยามให้รุ่งเรือง และทรงทำให้สยามยังดำรงความเป็นเอกราชของชาติไว้ได้ กระทั่งวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2453 พระองค์ก็เสด็จสวรรคต ทรงปกครองสยามยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ในอดีตทุกพระองค์ คือครองสิริราชสมบัติยาวนานถึง 43 ปี

6) ฉันทลักษณ์

เนื้อหาตอนนี้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ลำดับที่ 6 คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วนได้แก่

พระราชประวัติ กวีเริ่มกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระบรมราชสมภพ ต่อมาทรงเข้าพิธีโสกันต์ และได้รับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ เมื่อมีพระชนมายุ 9 พรรษา ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมขุนเทพทวารวดี พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาต่อต่างประเทศ เมื่อเสด็จนิวัตพระนคร ทรงได้รับพระราชทานยศนายพลเอกราชของครุฑชัยภูมิการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ พระองค์เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติเมื่อพ.ศ. 2454

พระราชกรณียกิจ กวีกล่าวว่าหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงดำเนินรอยตามสมเด็จพระบรมชนกนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกการโกนผมเพื่อไว้ทุกข์ ทรงประกอบสาธารณกุศลต่าง ๆ ทรงให้เปลี่ยนแปลงการนับศักราชเป็นพุทธศักราช โปรดให้ตั้งคลังออมสิน

และสหรณั ทรงยกเลิغبอนเบี้ย ทรงพระราชทานนามสกุล ทรงตรากฎหมายเรื่องการใช้ค่านาหน้าซื้อผู้หญิง และเด็ก ทรงปฏิรูปกฎหมายให้ทันสมัย ทรงปฏิรูประบบทหาร ทรงได้รับพระเกียรติยศโดยได้รับการถวายยศ พลเอกจากประเทศอังกฤษ ทรงสร้างเรือรบหลวง ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างโรงเรียน มหาดเล็กหลวง ทรงส่งผู้มีความรู้ความสามารถไปศึกษาต่อยังต่างประเทศเพื่อนำความรู้กลับมาใช้บ้านเมือง ทรงตั้งกองเสือป่า ลูกเสือ และราชนาวีสมาคม ทรงจัดการเรื่องประปา ทรงเข้าร่วมกาชาดสากล ทรงจัดการ เรื่องสุขาภิบาล เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 พ.ศ. 2460 พระองค์ทรงส่งทหารสยามเข้าร่วมรบกับกองทัพ ฝ่ายสัมพันธมิตรจนได้รับชัยชนะ ส่งผลให้สยามสามารถแก้ไขเปลี่ยนแปลงสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่สยามเสียเปรียบ ได้สำเร็จ ในสมัยนี้ยังมีทหารสำคัญ คือ นายพลจอฟฟร์² นายทหารของฝ่ายสัมพันธมิตรที่เดินทางมาเยือน สยามด้วย นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสนับสนุนการกีฬาและการอักษรศาสตร์ ทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดี อันทรงคุณค่าไว้เป็นจำนวนมาก ทรงพบวัตถุโบราณและมีช้างเผือกมาสู่พระบารมี

สรุป กวีกล่าวสดุดีว่าตลอดรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวครองสิริราช สมบัติ ทรงเป็นพระประมุขที่ให้สิทธิ์ อิสระแก่ประชาชน ทรงทำให้สยามมีเกียรติทัดเทียมอารยประเทศ ทรงปรับปรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อพ.ศ. 2468

กล่าวได้ว่าเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มุ่งกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราช กรณียกิจของแต่ละรัชกาล โดยกวีร้อยเรียงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ เนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้จำแนกออกได้ เป็น 3 ส่วน คือ พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และสรุป ทั้งนี้ วรรณคดีเรื่องนี้มีการนำเสนอเนื้อหา ที่น่าสนใจและแตกต่างไปจากวรรณคดีก่อนหน้านี้ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก มีเนื้อหากล่าวสดุดี พระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในวรรณคดีเรื่องเดียวกัน โดยแบ่งแยกแต่ละรัชกาลอย่างชัดเจน ประการที่สอง กำหนดหัวข้อเพื่อแบ่งแยกเนื้อหาของแต่ละรัชกาลให้เด่นชัดพร้อมกับแสดงลำดับความต่อเนื่องของราชวงศ์อัน สัมพันธ์กับแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอด้วย

2.2.3 นิคมณฑล

นิคมณฑล หมายถึง บทร้อยแก้วและร้อยกรองที่ปรากฏในตอนท้ายคัมภีร์ สรุปเนื้อหาโดยย่อ ของคัมภีร์ บอกวัตถุประสงค์ในการแต่ง ขอบานิสงส์จากการแต่งคัมภีร์ให้เกิดผลต่าง ๆ ที่เป็นมงคลหรือสวัสดิ มงคล (พระมหาสาญญ ศรีอ่อน, 2550, น.3) ด้วยเหตุนี้ นิคมณฑลจึงเหมือนส่วนสรุปของวรรณคดี

ผู้วิจัยพบว่า กวีไม่ได้แยกส่วนนิคมณฑลออกมาเป็นหัวข้อต่างหาก แต่กวีได้นำเนื้อหาส่วนนี้ไป กล่าวรวมไว้ในหัวข้อสุดท้าย คือ “ฉัฏฐมรัชช” ท้ายเรื่อง ซึ่งจำแนกออกได้เป็น

² ผู้วิจัยเข้าใจว่านายพลจอฟฟร์ที่กวีกล่าวถึง น่าจะหมายถึงโฌแซ็ฟ ฌัก เซแซร์ ฌ็อฟร์ (Joseph Jacques Césaire Joffre) นายพลชาวฝรั่งเศสซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองกำลังฝรั่งเศสและเป็นผู้นำฝ่ายสัมพันธมิตร ในขณะนั้น

1) การกล่าวถึงรายละเอียดของผลงาน

กวีกล่าวถึงรายละเอียดของผลงาน ทั้งเนื้อหา ชื่อผู้ประพันธ์ วัตถุประสงค์ของการประพันธ์ โดยกล่าวว่าวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นี้ประพันธ์ขึ้นเพื่อกล่าวถึงพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 โดยขุนสุนทรภาศิตและชิต บุรทัตร่วมกันประพันธ์ขึ้น ทั้งนี้ ผู้วิจัยคิดว่าขุนสุนทรภาศิตทำหน้าที่ “ผูกความ” หรือเรียบเรียงให้เป็นร้อยแก้ว แล้วให้ชิต บุรทัตช่วยเกลาและแปลงให้เป็นร้อยกรอง คำฉันท์อีกทีหนึ่ง³ และกล่าวถึงวัตถุประสงค์ว่าเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ ทั้งยังหวังให้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะอย่างแบบเรียนด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ มีราชประวัติอัดไฟ	บูลตามความใน
ฉันทพจน์จรดบริบูรณ์	
๑ กรุงเทพฯ คำฉันท์อัญมูล	ถ่องความตามมูล
สมิทธิถ้อยทางกวี	
๑ ลำดับนับโดยภูบตี	รัตนโกสินทร์ศรี
สยามไผทไทยครอง	
๑ แต่หนึ่งถึงหกเห็นผอง	ภาคนำสำนอง
พระเดชพระคุณควรอัถ	
๑ เอาความตามพระราชประวัติ	พระปฐมรัชช
ตราบฉัฐราชย์รวมแสดง	
๑ เป็นปาดำนานเนื่องแถลง	หลักฉันท์อันแจ่ง
ประจักษ์ในลักษณลิขิต	
๑ คือขุนสุนทรภาศิต	พร้อมกับนายชิต
บุรทัต ช่วยกันพรรณนา	
๑ ผู้หนึ่งผูกซึ่งความมา	ผู้หนึ่งคะนิงวา
ทะวากย์ไรรสบหพันธ์	
๑ สำนวจตรวจเกลาค้าวรร	ณคดีโดยสัณห์
ประวิงดิงบ่างทางควร	

³ ทองแถม นาถจำนงค์ (2559, น. 305) กล่าวว่าน่าจะมีเพื่อนที่ชื่อ สัณห์ ได้ช่วยวิจารณ์ ตรวจเกลาสำนวนด้วย ดังปรากฏในคำประพันธ์ว่า “สำนวนตรวจเกลาค้าวรร ณคดีโดยสัณห์” อนึ่ง จะเห็นได้ว่าในฉบับที่พิมพ์ ครั้งแรก พ.ศ. 2475 สะกดคำนี้ว่า “สัณห์” ซึ่งแปลว่า ว. เกลี้ยงเกล; อ่อน, นุ่ม; นุ่มนวล, สุภาพ; งาม, ละมุนละม่อม, ละเอียด. (ป.; ส. ศฤกษณ). (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1203) ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าคำว่า “สัณห์” ในที่นี้อาจมิใช่ชื่อคน แต่อาจจะหมายถึงการขัดเกลาสำนวนให้มีความงามสละสลวยหรือขัดเกลาร้อยแก้วให้แปลงจากร้อยแก้วเป็นร้อยกรองก็เป็นได้

๑ ร่วมเพียรร่วมพละประมวล

ร่วมชาญร่วมชวน

ร่วมคิดร่วมจิตดีจ้านง

...

๑ เกลิมรัชช์เกลิมชัตติย์เกลิมคณ

เกลิมชาติเกลิมชน

เกลิมนามเกลิมความเป็นกวี

๑ ไว้แบบแบบเรียนเพียรพิ

รียการรีย

ล้วนหลักวิจักษ์เหตุการณ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 176-178)

อนึ่ง จากการสืบค้นข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้ขุนสุนทรภาศิตประพันธ์ร่วมกับชิต บุรทัต เนื่องจากกวีทั้ง 2 ท่านได้รู้จักกันมาแต่เมื่อครั้งยังทำหน้าที่เป็นครูด้วยกัน ณ โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จ ดังที่ว่า

หนังสือกรุงเทพฯ คำฉันท์ ซึ่งขุนสุนทรภาศิต กับนายชิต บุรทัต เป็นผู้ประพันธ์นั้น ผู้ที่ได้อ่านมักพากันเข้าใจว่า นายชิตบุรทัต ประพันธ์คนเดียว เพราะสำนวนโวหาร แสดงว่าคำฉันท์เช่นนี้เป็นฝีปากนายชิต บุรทัต ขุนสุนทรภาศิตได้เคยเล่าว่า ได้รู้จักมักคุ้นกับนายชิต บุรทัตมาตั้งแต่พ.ศ. 2447 ด้วยเมื่อนายชิต บุรทัตลาสิกขาเพศ สมณะจากวัดบวรนิเวศแล้ว ได้ไปเป็นครูฝึกสอนอยู่ที่โรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จ ขณะนั้นขุนสุนทรภาศิตเป็นครูผู้ช่วยอยู่ที่โรงเรียนนี้ จึงได้รู้จักนับถือตามอัธยาศัย ที่นิยมการประพันธ์ด้วยกัน

(ขุนสุนทรภาศิต, 2496, น. 42-43)

2) บทอติวิพากษ์

อติวิพากษ์เป็นการกล่าววิจารณ์ความไพเราะของผลงานตนเอง (ชลดา เรื่องรักษลิต 2532, น. 28) ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา กวีมักแสดงออกในลักษณะการถ่อมตน คือขอให้กวีอื่นช่วยแก้ไข หากเห็นว่ามิชอบบกพร่อง ดังที่กวีผู้ประพันธ์ *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กล่าวว่า “ใดผิดเชอญช่วยรื้อ รอนเสีย” (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2513, น. 110) เพราะ “อัลปเบญญเยาว ยิ่งผู้” (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2513, น. 109)

อย่างไรก็ตาม การที่กวีผู้ประพันธ์ *ยวนพ่ายโคลงดั้น* กล่าวเช่นนั้นน่าจะเป็นการถ่อมตนเพื่อแสดงอหังการแห่งกวีมากกว่า กวีจึงได้ประเมินค่าผลงานของตนไว้อย่างสูงส่งด้วยความภาคภูมิใจว่า บทประพันธ์นั้นงดงามอย่างไพเราะงดงามดังดอกไม้สวรรค์ ดังที่กวีกล่าวว่า “คือคุ่มมาลาสวรรค์ ช่อช้อย” (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2513, น. 111) และยังขอให้บทประพันธ์นี้อยู่ตลอดไป “หายแผ่นดินฟ้าไหม่ อย่าหาย” (ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2513, น. 112) เช่นเดียวกับที่กวีผู้ประพันธ์ *ลิลิตพระลอ* กล่าววิพากษ์ผลงานของตนไว้ว่า “เป็นศรีแก่ปากผู้ ผจงฉันท์” และ “คือคุ่มมาลาสรเรียบร้อย” (พระวรเวทย์พิสิฐ, 2503, น. 358)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังคงปรากฏการประพันธ์บทอรรถวิพากษ์ ดังที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (2511, น. 35) ทรงขอให้พระราชนิพนธ์ของพระองค์คงอยู่ “ตราบสุเมรุเป็นถ้ำ ขนบนี้อย่าศูนย์” และทรงขอให้ “ปราชญ์ใดได้สดับยิน ดีช่วยเติมแธ” เช่นเดียวกับที่กรมหลวงพิชิตปรีชากรทรงขอให้ผลงานของพระองค์คงอยู่ตลอดไป พร้อมทั้งแสดงความถ่อมตนว่าหากมีข้อบกพร่องหรือผิดพลาดขอเชิญปราชญ์ ช่วยชี้แนะด้วยความเมตตา (ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม, 2557, น. 67)

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทว* คำฉันท์กวีประพันธ์บทอรรถวิพากษ์ไว้ โดยกล่าวยกย่องว่าการที่ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้สำเร็จถือเป็นการประกาศให้เห็นถึงคุณค่าของวรรณคดีเป็นการส่งเสริมงานด้านอักษรศาสตร์ให้รุ่งเรือง และส่งเสริมเกียรติคุณของกวีให้เป็นที่ประจักษ์ อันเป็นการแสดง “อหังการของกวี” ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สำเร็จเสร็จรวมสรุปลง ด้วยปลื้มเต็มปลง

เปรมราชประกาศวรรณคดี

๑ อารุงอักษรศาสตร์ศรี

เสริมเกียรติกวี

วากยวาทินิหังตั้งตน

๑ เฉลิมรัชชเฉลิมขัตติย์เฉลิมคน

เฉลิมชาติเฉลิมชน

เฉลิมนามเฉลิมความเป็นกวี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

การกล่าวในลักษณะการแสดง “อหังการ” กวีตามแบบอย่างกวีโบราณเช่นนี้น่าจะเป็นลักษณะเด่นในงานประพันธ์ของชิต บุรทัต ดังเห็นได้จากการประพันธ์บทอรรถวิพากษ์ในวรรณคดีเรื่อง *สามัคคีเภทคำฉันท์* ที่กล่าวไปในทำนองแสดงความอหังการแห่งกวีของตนไว้ว่า

๑ ไว้ปากไว้วากยวาทิ

ไว้วงศ์กระวี

ไว้เกียรติและไว้นามกร

(ชิต บุรทัต, 2458, น. 56)

นอกจากแสดงอหังการแห่งกวีแล้ว กวียังกล่าววิพากษ์ผลงานของตนในเชิงถ่อมตนว่าหากผิดพลาดประการใด ก็ขอให้เมตตาเอ็นดูว่ากวียังเยาว์คล้ายกับที่กวีผู้ประพันธ์ *ยวนพ่ายโคลงด้น* กล่าวด้วยทั้งยังกล่าวว่าความผิดพลาดนั้นก็ เป็น “ครู” หรือบทเรียนที่สำคัญ

๑ ผิดพลาดขาดคำสำนวน

เยาว์ชินหย่อนชาญ

อภัยให้ด้วยช่วยชู

๑ กรุณาอาทรเอื้อเอ็นดู

ที่ผิดเป็นครู

ในคราหน้าคราวกล่าวฉันท์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

3) การแสดงความจงรักภักดีและขอพร

ท้ายสุดกวีกล่าวแสดงความจงรักภักดี และขอให้ความจงรักภักดีที่กวีแสดงออกผ่าน การประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ จงอำนวยพรให้ผู้ที่ได้อ่านหรือฟังวรรณคดีเรื่องนี้คิดสิ่งใดสมหวังดังประสงค์ ทุกประการ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ เดชะสวามิภักดิ์รำพัน	สรวมสิทธิชัยน
ดรดลแต่ท่านทั้งหลาย	
๑ อ่านฟังคำฉันท์บรรยาย	ประสิทธิสมหมาย
มุ่งใดได้ดังหวังเทอญ	

ศุภมัสสุ

(ขุนสุนทรภะชาติ และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

อนึ่ง จากบทประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่ากวีลงท้ายบทประพันธ์ด้วยคำว่า “ศุภมัสสุ” ที่หมายถึง ขอความดีความงามจงมี ซึ่งเป็นการอัญเชิญความเป็นสิริมงคล โดยทั่วไปคำขึ้นต้นในประกาศที่เป็นแบบแผนหรือข้อความที่เป็นสำคัญ (กนกวรรณ ทองตะโก, 2553) ทั้งยังเกี่ยวเนื่องกับองค์พระมหากษัตริย์ เช่น ใช้ในประกาศพระบรมราชโองการ อันสัมพันธ์กับเนื้อหาตอนท้ายที่กวีกล่าวแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อีกด้วย

โดยทั่วไป ในวรรณคดีไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ กวีมักกล่าวถวายพระพรเป็นสำคัญ ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ คุณพุ่มเป็นกวีท่านแรกที่กำลังกล่าวขอพรให้ตนเอง อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าการขอพรในวรรณคดีเรื่องนี้แตกต่างไปจากวรรณคดีก่อนหน้านี้ คือกวีขอพรให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังวรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

นอกจากนี้ สิ่งที่กวีนำมาอ้างเพื่ออำนวยพรให้สัมฤทธิ์ผล ก็ยังแตกต่างไปจากวรรณคดีในอดีตที่มักอ้างสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทางศาสนา หรืออ้างอำนาจแห่งคุณงามความดีของพระมหากษัตริย์ (ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม, 2557, น. 64) อย่างไรก็ตาม วรรณคดีเรื่องนี้ กวีอ้างอำนาจของความจงรักภักดีที่มีต่อพระมหากษัตริย์แทน ซึ่งลักษณะการอ้างอำนาจคุณงามความดีของผู้แต่งที่เชื่อมโยงกับความจงรักภักดีเช่นนี้ คล้ายกับที่ปรากฏในลิลิตพระองค์เจ้าคำคุณางคยุดล ที่กวีขอพรให้ตนเองโดยอ้างความซื่อสัตย์สุจริตที่มีต่อพระมหากษัตริย์ (ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม, 2557, น. 67)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่ารูปแบบคำประพันธ์และเนื้อหาในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ มีลักษณะดังนี้

รูปแบบคำประพันธ์ กวีประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์ผสมคือคำฉันท์ที่ประกอบด้วยฉันทและกาพย์ โดยกวีเลือกใช้ฉันททั้ง 6 ชนิดที่มีใช้ก่อนมีตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดีจำนวนมาก เพื่อสืบทอดฉันทที่มีมาแต่สมัยอยุธยาและใช้ฉันทอีกหลายชนิดที่มีใช้หลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดี

มาประพันธ์ร่วมกับภาพ 2 ชนิด คือ ภาพย่นบัง 16 และภาพย่นสร้างคณางค์ 28 นอกจากนี้ กวียังสร้างเอกภาพและความไพเราะให้แก่บทประพันธ์ด้วยการสร้างสัมผัสสลับส่นระหว่างฉันทลักษณ์ชนิดเดียวกันและฉันทลักษณ์ต่างชนิดกันอีกด้วย

เนื้อหา กวีร้อยเรียงเนื้อหาของวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*อย่างเป็นระบบ โดยมีโครงสร้างหลักประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ บทประณามพจน์ เนื้อเรื่อง และนิคมนกลา และโครงสร้างย่อยในส่วนเนื้อเรื่องที่ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วน คือ พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และสรุป

องค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า กวีสืบทอดและสร้างสรรค์หลายประการ โดยจำแนกออกได้เป็น

การสืบทอด กวีสืบทอดองค์ประกอบของวรรณคดีโบราณของไทยทั้งการประพันธ์บทไหว้ครู และการประพันธ์สูตรสถานีในบทประณามพจน์ การกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจในเนื้อเรื่อง และการประพันธ์บทอติวิพากษ์ในส่วนนิคมนกลา

การสร้างสรรค กวีสร้างสรรค์องค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องนี้ โดยในส่วนประณามพจน์ กวีเพิ่มการสวดติฐัฐ อันเกี่ยวข้องกับชาติ ศาสนาและพระมหากษัตริย์ ในส่วนเนื้อหา กวีกล่าวสวดติฐัฐพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ โดยจำแนกแต่ละรัชกาลด้วยการกำหนดหัวข้อ เพื่อให้เห็นประเด็นชัดเจนและแสดงความสับสนในนิคมนกลา กวีกล่าวขอพรให้แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง

อนึ่ง นอกจากการสืบทอดและสร้างสรรค์ในส่วนรูปแบบและองค์ประกอบแล้ว จากการศึกษาเบื้องต้น ผู้วิจัยยังพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*สร้างสรรค์เนื้อหาบางส่วนจากเอกสารทางประวัติศาสตร์อย่างพระราชพงศาวดารด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นในบทต่อไป

บทที่ 3

การสร้างสรรค์เนื้อหาในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์อย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่ากวีน่าจะสร้างสรรค์เนื้อหา
วรรณคดีเรื่องนี้โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ และข้อมูลจากประสบการณ์และความรับรู้ของ
กวีเอง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 การสร้างสรรค์เนื้อหาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์

ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มักจะกล่าวว่าประพันธ์วรรณคดีเรื่องขึ้นตามพงศาวดาร
ดังปรากฏในตอนท้ายหัวข้อปฐมรัชชว่า

๑ ปฐมรัชชประวัติอันมาน
โดยย่อพอฉันท์วรรณนา

ในพงศาวดาร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 31)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากวีกล่าวว่าวรรณคดีเรื่องนี้ประพันธ์ขึ้นตามพงศาวดารในตอนต้นของหัวข้อ
ตรีตยรัชชช จตุตถรัชช และเบญจรัชชด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ มีนัยมาในราชพง
พระเดชพระคุณค่านิ่ง

ศาวดารนานคง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 60)

๑ อรรถประวัติปริยาย
ในภาคราชพงศาวดาร

บ่งไพบูลภาย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 81)

๑ ราชปวัตติงศาวดาร
ประโยชน์นิตินัยล

ลำดับสรรพสาร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 109)

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่านอกจากกวีกล่าวว่านำเนื้อหาจากพงศาวดารแล้ว กวียังกล่าวว่ามาจากตำนาน
อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตอนต้นของหัวข้อปฐมรัชช กวีขึ้นต้นเรื่องด้วยการกล่าวว่าดำเนินเรื่องตามตำนาน
พระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ดำเนินโดยนัยตำนาน

ราชประวัติการณ์

บรมกระษัตริย์ทรงศรี

๑ มไหศุริยศักดิ์จักรี

ปฐมวงศ์วงศ์

รัชตติยรัชย์เรืองนาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12)

ในตอนท้ายของหัวข้อนี้ก่อนที่กวีจะกล่าวสรุปปิดท้าย กวีก็อ้างว่าเป็นการเขียนพระราชประวัติตามตำนานเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เอาความตามพระราชประวัติ

พระปฐมรัช

ตราปณัฏฐราชย์รวมแสดง

๑ เป็นปณตำนานเนื่องแถลง

หลักฉันทอันแจ

ประจักษ์ในลักษณะลิขิต

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 177)

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเปรียบเทียบเนื้อหาที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้กับเอกสารทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ผู้วิจัยพบว่าตั้งแต่หัวข้อปฐมรัชจนถึงเบญจรัช กวีดำเนินเนื้อหาตามพระธรรมเทศนาที่ใช้ชื่อว่าหนังสือเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ⁴ ซึ่งกรมราชบัณฑิตได้นำเนื้อหาจากหนังสือเทศนาพระราชประวัติรัชกาลที่ 1-4 ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงพิมพ์แจกเมื่อครั้งเลื่อนกรมในปีกาสัตตศก จุลศักราช 1247 หรือเมื่อพุทธศักราช 2428 มาจัดพิมพ์รวมเล่ม ทั้งยังได้คัดพระธรรมเทศนาพระราชประวัติประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสรวมพิมพ์ไว้ด้วย

หนังสือเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ นี้ตีพิมพ์หลายครั้ง ครั้งแรกตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2456 โดยใช้ชื่อว่าแบบเรียนพงษาวดารเทศนาพระราชประวัติและพงษาวดารกรุงเทพฯ ในส่วนต้นฉบับที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการศึกษานั้นเป็นการตีพิมพ์ครั้งที่ 8 เมื่อพ.ศ. 2481 จำนวน 10,000 ฉบับที่โรงพิมพ์พระจันทร์ โดยกองวิชาการ กระทรวงธรรมการเป็นผู้จัดพิมพ์ การตีพิมพ์จำนวนหลายครั้ง โดยแต่ละครั้งพิมพ์เป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของหนังสือเล่มนี้ที่น่าจะได้รับความนิยมและได้รับการเผยแพร่ให้รับรู้ในวงกว้างในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

⁴ เทศนาพระราชประวัติเหล่านี้มาจากการร่างขึ้นหรือเขียนขึ้นเพื่อใช้ในการพระราชพิธี โดยใช้เทศนาถวายเพื่อเฉลิมพระเกียรติยศแก่พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีและเพื่อถวายประดับพระบารมีแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาจึงมีผู้นำมาตีพิมพ์และรวมเล่ม (ปฐม ตาคะนันทน์, 2549, น. 158)

นอกจากนี้คุณค่าของหนังสือเล่มนี้ยังเห็นได้จากการนำเนื้อหาเทศนาพระราชประวัติทั้ง 4 รัชกาล มารวมเล่มตีพิมพ์อีกครั้งพร้อมกับเทศนาบรรราชประวัติ โดยใช้ชื่อว่า *เทศนาพระราชประวัติและบรรราชประวัติ* ซึ่งจัดพิมพ์โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2557 บรรณาธิการผู้จัดพิมพ์ได้กล่าวถึงคุณค่าของหนังสือเล่มนี้ไว้ว่า

“เทศนาพระราชประวัติและบรรราชประวัติ” เป็นหนังสือสำคัญทางประวัติศาสตร์ ที่มีคุณค่ายิ่ง ด้วยเป็นมรดกทางภูมิปัญญาของบรรพชนไทยที่มีอายุกว่า 100 ปี อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเทศนาของพระสงฆ์ผู้ทรงเกียรติคุณในโอกาส เฉลิมฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ 100 ปีพุทธศักราช 2425 ตรงกับรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ (อรรณพ พลอยทรัพย์, 2557, น. (8))

เมื่อผู้วิจัยเปรียบเทียบเนื้อหาในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* กับเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาแต่ละหัวข้อ กวีดำเนินเนื้อหาตามพระธรรมเทศนาใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดาร กรุงเทพฯ* แต่ละเรื่อง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ปฐมรัชช

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีดำเนินเนื้อหาตาม *เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอปจวนจริยา* ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหารเมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระปวเรศวริยาลงกรณ์ ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเทศนาถวาย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 101 ปี โดยถวายเทศนาเมื่อวันพุธ เดือนเจ็ด แรมสิบสามค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 1-2) ตรงกับวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2425

ทุติยรัชช

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีดำเนินเนื้อหาตาม *เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจริยา* ซึ่งหม่อมเจ้าพระประภากรบริวารวิสุทธิวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหารทรงพระนิพนธ์ขึ้นเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 101 ปี โดยถวายเทศนาเมื่อวันพฤหัสบดี เดือนเจ็ด แรมสิบสี่ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 21) ตรงกับวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2425

ตรีติยรัชช

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีดำเนินเนื้อหาตามเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมจริยา ซึ่งพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากร วัดราชบพิธ เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นหม่อมเจ้าพระอรุณนิภาคุณากรทรงนิพนธ์ขึ้นเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 101 ปี โดยถวายเทศนาเมื่อวันศุกร์ เดือนแปด บุรพาษาฒ ขึ้น 1 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 84) ตรงกับวันที่ 16 มิถุนายน พ.ศ. 2425

จตุตถรัชช

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีดำเนินเนื้อหาตามเทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพทิศานมัสนธรรมจริยา ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ครบ 101 ปี โดยถวายเทศนาเมื่อวันเสาร์ เดือนแปด บุรพาษาฒ ขึ้น 2 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช 1244 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 127) ตรงกับวันที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2425

เบญจมรัชช

เนื้อหาในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีดำเนินเนื้อหาตามพระธรรมเทศนา พระรัฐประศาสน์⁵ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงพระนิพนธ์ขึ้นเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ครั้งที่ 2 เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติครบ 40 ปี ยาวนานกว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในรัชกาลก่อน โดยถวายเทศนาเมื่อรัตนโกสินทร์ศก 127 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 214) ตรงกับพ.ศ. 2451 ทั้งนี้จากการสืบค้นข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าพระธรรมเทศนานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระนิพนธ์เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส โดยทรงเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระ

⁵ พระธรรมเทศนาพระรัฐประศาสน์ นี้ แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ปุริมภาค และปัจฉิมภาค ในส่วนปุริมภาคนั้นใช้เทศนาในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ครั้งแรก (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์ 40 ปี ยาวนานเท่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2) ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงกล่าวว่าจะเรียกว่า “พระราชกุศลสมภาคสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2” ก็ได้ (กรมศิลปากร, 2527, น. 3-4) พระราชพิธีนี้จัดขึ้นเมื่อ ร.ศ. 126 โดยผู้วิจัยสันนิษฐานว่าพระธรรมเทศนานี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสน่าจะเทศน์ถวายเมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ. 2450 ดังที่มีบันทึกไว้ว่า “พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ถวายศีล และศักราช ถวายเทศนาถ้อยหนึ่ง” (กรมศิลปากร, 2527, น. 31)

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451 ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (กรมศิลปากร, 2527, น. 205)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นี้ กวีดำเนินเนื้อหาโดยอาศัยข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ คือ *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เป็นโครงหลัก ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของพระธรรมเทศนาแต่ละเรื่องใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* กับเนื้อหาในแต่ละหัวข้อของวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 ตารางแสดงเนื้อหาของกรุงเทพฯ คำฉันท์ที่สร้างสรรค์จากเอกสารทางประวัติศาสตร์

หัวข้อ	ชื่อพระธรรมเทศนา	ผู้ประพันธ์	โอกาสที่เทศนา	วัน เดือน ปี ที่เทศนา
ปฐมรัชช	เทศนาพระราชประวัติ ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอุปฮาดจรรยา	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศ วรญาณกรณ	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราชเสด็จเถลิงถวัลย์ ราชสมบัติครบ 101 ปี	14 มิถุนายน พ.ศ. 2425
ทุติยรัชช	เทศนาพระราชประวัติใน พระบาทสมเด็จพระพุทธ เลิศหล้านภาลัย และ สุจริตจรรยา	หม่อมเจ้าพระประภากร บวรวิสุทธิวงศ์	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราชเสด็จเถลิงถวัลย์ ราชสมบัติครบ 101 ปี	15 มิถุนายน พ.ศ. 2425
ตริตยรัชช	เทศนาพระราชประวัติใน พระบาทสมเด็จพระ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมจรรยา	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า พระอรุณนิภาคุณากร	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราชเสด็จเถลิงถวัลย์ ราชสมบัติครบ 101 ปี	16 มิถุนายน พ.ศ. 2425
จตุตถรัชช	เทศนาพระราชประวัติใน พระบาทสมเด็จพระจอม เกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพ ทิศานุสนธิ์ธรรมจรรยา	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรรส	พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มหาราชเสด็จเถลิงถวัลย์ ราชสมบัติครบ 101 ปี	17 มิถุนายน พ.ศ. 2425
เบญจรัชช	พระธรรมเทศนา พระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณ วโรรส	พระราชพิธี รัชมังกลาภิเษก ครั้งที่ 2	17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2451

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าแม้กวีจะสร้างสรรค์เนื้อหาโดยอาศัยพระธรรมเทศนาเรื่องต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นเป็นโครงหลัก แต่บางครั้งกวีก็อาจคงเนื้อหาไว้ หรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหาในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงต่อไป

3.1.1 การคงเนื้อความเดิม

ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์โดยส่วนใหญ่จะคงเนื้อความตามที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ โดยมีลักษณะการคงเนื้อความดังนี้

3.1.1.1 การคงเนื้อความโดยคงรายละเอียด

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มักคงเนื้อความโดยคงรายละเอียดเหมือนดังที่กล่าวไว้ในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ เช่น เนื้อความในหัวข้อปฐมรัชชตอนที่กวีกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก่อนเสด็จเสวยราชสมบัติดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์	เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอปจานจริยา
๑ มีอดีตประวัติเป็นมูล สูงศักดิ์พิสัยไพศาลย์	... พระเจ้าแผ่นดินปฐมบรมราชวงศ์อันนี้ แต่เมื่อครั้งแผ่นดินกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา กรุงเก่า ยังดำรงเป็นปกติอยู่นั้น พระองค์ได้เสด็จมายังโลกนี้ อุบัติในมหา
๑ สืบยังตั้งมั่นมานาน ที่เหนือป้อมเพชรพระบุรี	มาตยคฤหบดีตระกูล อันมั่งคั่งพร้อมมูลด้วยไอศุรยสมบัติ และวงศ์ญาติ เป็นตระกูลสูงศักดิ์สืบมาหลายชั่วบรรพบุรุษ
๑ ในกรุงเทพทวารวดี พิสุทธสมภพสบรรพ์	ถ้าจะกล่าวโดยมัธยมประเทศ ก็ควรจะนับว่าเป็นตระกูลมหาศาล เพราะเป็นตระกูลใหญ่มีนิวาสฐานตั้งมั่นมานาน ในภายกำแพงพระนคร ตำบลเหนือป้อมเพชร
๑ เดือนสี่ปีมะโรงแรมวัน คือพุทธพุทธศาสนาพรรษา	กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา . . . พระองค์ประสูติ ณ วันพุธ เดือนสี่แรมสิบห้าค่ำ ปีมะโรงอัฐศก พระพุทธศาสนา
๑ สองพันสามร้อยเศษตรา คราวรัชชสมัยในกาล	ยุคกาล 2279 พรรษา จุลศักราช 1098 เป็นปีที่ทำในรัชชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ซึ่งมีพระนามตาม
๑ กรุงศรีอยุธยาราบาล พระนามกรพรไช	สามัญเมื่อสวรรคตแล้วว่า พระเจ้าอยู่หัวในพระบรมโกศ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สามสืบสองในกรุงเทพทวารวดี
๑ ปฐมวงศ์ทรงพระเจริญวัย เป็นมหาดเล็กราชโอรส	ศรีอยุธยา เมื่อทรงเจริญวัยขึ้นแล้วได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้าอุทุมพร
๑ เจ้าฟ้าอุทุมพรเพ็ญยศ คือพรพินิตเนื่องถึง	กรมขุนพรพินิต ครั้นปีฉลูนพศก ศักราช 1119 พระชนมายุครบ 21 ปี เสด็จออกทรงพระผนวช
๑ ยี่สิบเอ็ดอายุคะเนิง เสด็จโดยพุทธจรยา	เป็นภิกษุ ณ วัดมหาธาตุ ทรงบำเพ็ญพรตพรหมจรรย์ พรรษาหนึ่ง เสด็จลาผนวชแล้วกลับเข้าทำราชการ
๑ ผนวชในพระศาสนา วสมหาธาตุหลายหมายนาม	เป็นมหาดเล็กหลวง . . . ครั้นเมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 25 พรรษา ได้รับตำแหน่งยศเป็นหลวงยกกระบัตร
๑ ถ้วนถึงหนึ่งพันพันคราม ลำดับกลับรับราชการ	
๑ เป็นมหาดเล็กหลวงล่วงวาร ทนายาทนฤนาถเนื่องสมัย	

- ๑ สืบสันตติวงศ์องค์น้อย นามากุโธย
พระบรมราชาธิบตี
- ๑ อายุยี่สิบห้าปี รับราชการีย์
สถุญ์ตำแหน่งฐานาปนา
- ๑ เป็นหลวงยกกระบัตรเมืองรา ชบุรีเรื่อยมา
ตลอดสมัยภูมิินทร์
- ๑ พระที่นั่งสุริยามรินทร์ พระเจ้าแผ่นดิน
ดาลกรรมล่ำเค็ญเป็นมา
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12-14)

เมืองราชบุรีในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราช ที่ซึ่ง
ปรากฏพระนามว่า**พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์**
(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 5-7)

จากตัวอย่างข้างต้นเห็นได้ว่า กวีดำเนินเนื้อหาตามที่ปรากฏใน**เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ** ตามลำดับทั้งหมด ตั้งแต่การกล่าวถึงพระชาติกำเนิดของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่ามาจากตระกูลสูงศักดิ์ที่มีถิ่นพำนักบริเวณป้อมเพชร วันเสด็จพระบรมราชสมภพ การรับราชการถวายตัวเป็นมหาดเล็กในพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต การผนวชที่วัดมหาธาตุเป็นระยะเวลาหนึ่งพรรษา แล้วทรงกลับมารับราชการเป็นมหาดเล็กต่อ กระทั่งพระองค์ได้ดำรงตำแหน่งหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีในรัชสมัยสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์หรือพระเจ้าเอกทัศ

3.1.1.2 การคงเนื้อความโดยละเอียด

ผู้วิจัยพบว่า บางครั้งกวีอาจคงเนื้อความโดยละเอียดหรือตัดรายละเอียดออก โดยกวีอาจใช้การสรุปความแทน เช่น ตอนที่กวีกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสร้างพระไตรปิฎกในหัวข้อตรีติยรัชตอนหนึ่งไว้ความว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

- ๑ ทรงสร้างพระไตรปิฎกอัก ชรลักษณลานมี
โดยบรรพณะบับปฐมวี ระกษัตริย์ธำรง
- ๑ เทิดธรรมเจดีย์พระเจ้า คปสาทเสริมสงฆ์
สืบพุทธศาสนจะทรง สุตท่องสนองเรียน
- ๑ ล้วนงาและมุกตมยกรอบ ฉลุขอบฉลากเขียน
ลวดลายระบายระบุงะเมียร ก็ประณีตเจริญนัยน์
- ๑ ผ้าห่อพระคัมภีรสุพัต ณะปะรัชชัรต์ไหม
อย่างเอกและโทพิพิไล จิตรแพกษะนิตพรรณ
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 77-78)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมจริยา

. . . ทรงสร้างพระคัมภีร์ปริยัติไตรปิฎกธรรมพระบาลี
อรรถกถาฎีกาโยชนา และคัมภีร์สัทธสารสัททาวีเศษไว้
จัดเป็นฉบับเอกฉบับโท ประดิษฐานไว้ ณ พระราชัน
เตบุรสถาน ฉบับเอกเป็นที่สักการะบูชา ส่วนธรรมเจดีย์
มีสายรัดไหมถักและกรอบสลักงาผ้าห่อล้วนประณีต และ
ฉบับน้อยของรดน้ำไว้สำหรับห่อพระมนเทียรธรรม และ
เทพชุมนุมรดน้ำกรอบมุกด์ไว้สำหรับห่อไตรวัดพระเชตุพน
อีกฉบับหนึ่งกรอบลายก้ามปูไว้สำหรับวัดราชโอรส
. . .

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 110)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าแม้กวีจะกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยยังคงเนื้อความตาม *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ที่กล่าวถึงการสร้างพระไตรปิฎกหลายฉบับที่มีผ้าห่อคัมภีร์แตกต่างกัน และพระธรรมเจดีย์ที่มีกรอบอันประณีต แต่กวีมิได้ให้รายละเอียดของพระไตรปิฎกแต่ละฉบับเหมือนใน *เทศนาพระราชประวัติ*

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าการละรายละเอียดในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ* คำฉันท์ มีลักษณะที่เห็นเด่นชัด 2 ประการคือ

1) การละรายละเอียดเนื้อความที่ระบุชื่อเฉพาะ

ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ* คำฉันท์กวีนิยมละรายละเอียดของเนื้อความที่เป็นการระบุชื่อเฉพาะออก โดยบางครั้งกวีอาจเลือกเฉพาะตัวอย่างที่สำคัญมากกล่าวถึง ดังเช่นในหัวข้อปฐมรัชชกวีกล่าวถึงวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ไว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>		<u>เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอปจานจริยา</u>
๑ ผิดคนพุกำหนด	ในกุศลภ	อนึ่งทรงพระราชศรัทธาสถาปนาและปฏิสังขรณ์พระอารามคือ วัดพระเชตุพน วัดราชบูรณะ วัดสระเกศ วัดสมอราย วัดระฆัง วัดโมลีโลก วัดอรุณ วัดสุวรรณาราม วัดราชสิทธิาราม วัดยานนาวา วัดคูหาสวรรค์ วัดกุฎีาราม วัดสุวรรณดาราราม และเริ่มสร้างวัดสุทัศน์เทพวรารามยังหาสำเร็จไม่ (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 15)
พระอาทร		
๑ บูรณะและปฏิสังขรณ์	สืบสถาพร	
พระอาวาส		
๑ ผีจะระบูก่เอี่ยมอาที่	เชตุพนราช	
สถุญ์เสริม		
๑ พระอนุเคราะห์อุปการเติม	เต็มบพร่องเติม	
ผดุงโดย		
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 28)		

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ* คำฉันท์ กวีเลือกกล่าวถึงแค่วัดพระเชตุพนเท่านั้น ในขณะที่ใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* กล่าวถึงวัดต่าง ๆ หลายแห่งเช่นเดียวกับในหัวข้อจตุตถรัชชกวีกล่าวถึงบรรดาประเทศต่าง ๆ ที่ส่งทูตเข้ามาทำพระราชไมตรีกับสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลังจากที่อังกฤษได้เข้ามาทำสัญญาแล้ว โดยกวีละเนื้อความและกล่าวถึงเฉพาะประเทศที่สำคัญคือสหปาลีรัฐอเมริกา (สหรัฐอเมริกา) กับฝรั่งเศสเท่านั้น มิได้ระบุชื่อประเทศอื่น ๆ เหมือนที่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ トラบแต่นั้นมา อเมริกา
 สหปาลี รัฐทั้งฝรั่งเศส
 กับเทศอื่นปรีดี เปรมมั่งมี
 สัญญาจะสยาม
 (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 96)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบูรพทิศานมัสธรรมจริยา

ครั้นภายหลังมา ประเทศยูโนเต้ดสเดตส์อเมริกาหนึ่ง
 ประเทศฝรั่งเศสหนึ่ง ประเทศเดนมาร์กหนึ่ง
 ประเทศเยอรมันแซนซิเอกติกกริปปิกหนึ่ง ประเทศ
 โปรตุเกสหนึ่ง ประเทศสวีเดนหนึ่ง ประเทศปรัสเซียหนึ่ง
 ก็ได้แต่งให้ราชทูตเข้ามาทำหนังสือสัญญาทางพระราช
 ไมตรี ณ กรุงเทพมหานครเป็นลำดับไป
 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 157-158)

นอกจากการเลือกเฉพาะตัวอย่างสำคัญที่มีความโดดเด่นมากแล้ว บางครั้งก็อาจใช้ตัวเลขบอกจำนวนแทนการแจกแจงรายชื่อเฉพาะของสิ่งนั้น ๆ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งในหัวข้อปฐมรัชชกวีกล่าวถึงปืนใหญ่ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นไว้สำหรับป้องกันพระนคร โดยกล่าวเพียงสั้น ๆ ว่ามีจำนวน 7 กระบอก แต่มิได้แจกแจงชื่อเหมือนดังที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ และหล่อเตชนาฐ ผจญยุทธระย้อย่า
 ประกอบชื่อประจำจำ สรูปเจ็ดกระบอกมี
 (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 24)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอปจานจริยา

... ได้ทรงหล่อปืนใหญ่ขึ้นไว้สำหรับพระนครชื่อนารายณ์
 สंहารคู่กับปืนพระยาตานีที่ได้ชะเลยมาแต่เมืองตานีหนึ่ง
 ปืนมารประลัยหนึ่ง ไวอรณพหนึ่ง พิรุณแสนหาหนึ่ง
 พลิกพสุธาหยาหนึ่ง อิศวรปราบจักรวาลหนึ่ง พระกาล
 ผลาญโลกหนึ่ง ยังปืนน้อย ๆ ก็เป็นอันมาก
 (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 12-13)

การการละชื่อเฉพาะโดยการใช้ตัวเลขบอกจำนวน ซึ่งเป็นส่วนรายละเอียดออกเช่นนี้ยังพบในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์หลายตอน อีกตัวอย่างหนึ่งคือในหัวข้อตรีติยรัชชกวีกล่าวถึงป้อมที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นที่สมุทรปราการว่ามีจำนวนรวม 6 ป้อมเหมือนที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ โดยไม่ได้ระบุชื่อแต่ละป้อมไว้ ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

- ๑ ยกทัพครากลับยัง สติยังสมุทรปรา
การภาคปากน้ำฐา ปนาป้อมประดิษฐาน
๑ ตั้งนามตามสำเหนียก ละอย่างเรียกสรูปมาน
หกป้อมเสร็จพร้อมการย์ เสด็จกลับประทับกรุง
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 24)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมจริยา

... ทรงเป็นแม่กองทำการป้อมที่เมืองสมุทรปราการ คือ
ป้อมประโคนชัยหนึ่ง ป้อมนารายณ์ปราบศึกหนึ่ง
ป้อมปราการหนึ่ง ป้อมกายสิทธิ์หนึ่ง และเป็นเกาะขึ้น
กลางน้ำชื่อป้อมผีเสื้อสมุทรหนึ่ง และป้อมนาคราชหนึ่ง
รวมหกป้อม ณ ครั้นนั้น

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 91)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์เรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* เลือกละรายละเอียดของ
เนื้อความที่เป็นข้อเฉพาะ เพื่อให้เนื้อหามีความกระชับ โดยอาจเลือกยกเฉพาะตัวอย่างที่สำคัญ หรือใช้ตัวเลข
บอกจำนวน โดยมีได้แจกแจงรายละเอียดก็ได้ ทั้งนี้การละรายละเอียดเนื้อความในลักษณะนี้ ยังน่าจะมีส่วน
สำคัญต่อการสืบค้นหลักฐานเพิ่มเติม อันสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ที่กวีจะประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ให้มีลักษณะ
เป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ รวมทั้งวรรณคดีแบบเรียนด้วย

2) การละรายละเอียดเนื้อความที่ขยายความเพิ่มเติม

นอกจากการละรายละเอียดของเนื้อความที่ระบุข้อเฉพาะแล้ว ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีมีกละรายละเอียดต่าง ๆ ที่เป็นส่วนขยายความเพิ่มเติมออก ดังตัวอย่างในหัวข้อปฐมรัชช
กวีกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงขึ้นครองราชย์และ
ทรงอัญเชิญพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรหรือพระแก้วมรกตและพระบางกลับมายังธนบุรีไว้ความว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

- ๑ เวียงจันทน์ได้สะดวกและพวงพลมีเปลื้อง
ได้สิ่งพิเศษเรื่อง พระยศ
๑ คือเอกราชวรพุทธรูปมรกต
เลิศพัตถุกำหนด ณผอง
๑ กับอีกอย่างก็พระบางเพราะบุญบารมีพระครอง
คู่ไทยไพทวอง ประจักษ์
๑ เชิญกลับสู่ธนบุรีราชอภิรักษ์
รงบุญนียอัค รัถนัท
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 18-19)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอุปถัมภ์

... พระองค์ก็ได้เวียงจันทน์โดยสะดวก แล้วได้เชิญ
พระพุทธรัตนปฏิมากรแก้วมรกตกับพระบางลงมาถวาย
พระเจ้ากรุงธนบุรีด้วย พระเจ้าแผ่นดินกรุงธนบุรีให้สร้าง
โรงพระแก้วที่หลังพระอุโบสถวัดแจ้งในพระราชวัง
เชิญพระปฏิมากรทั้งสองพระองค์ประดิษฐานไว้ใน
โรงนั้น

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 9)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีน่าจะจงใจละรายละเอียดเนื้อความที่กล่าวถึง “พระเจ้ากรุงธนบุรี” หรือพระเจ้าตากสินมหาราชออกอย่างมีนัยสำคัญ กล่าวคือ กวีกล่าวเพียงว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงอัญเชิญพระพุทธรูปลงมายังกรุงธนบุรีเท่านั้น มิได้กล่าวว่านำมาถวายพระเจ้ากรุงธนบุรีและพระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดให้สร้างโรงพระแก้วหลังวัดแจ้ง อันสัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักที่กวีมุ่งนำเสนอพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นสำคัญ

อีกตัวอย่างหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์กรุงเทพฯ คำฉันท์ได้ละรายละเอียดของเนื้อความเมื่อกล่าวถึงการสถาปนาพระราชอิสริยยศของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมราชาธิราชจักรพรรดิสมณมณฑล ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

- ๑ แต่สมเด็จพระบรมปิโยรสสุวรรณ
ว่างวังบรรสถาน สวัสดิ์
 - ๑ ให้ทรงรับปวราภิเษกอนุรักษัตริย์
ด้วยดลพระชนมพรรษ ภิโย
 - ...
 - ๑ โดยราชดำริผลกอบ มติชอบประชุมหลาย
เหล่าราชวงศ์คณะนิยาย มุขมนตรียลยอม
 - ๑ สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระประกาศสถาปน์จอม
เจดวันบรรพตทมนม อปราชราชัน
 - ๑ แต่องค์พระอัครปิยะอา รสเนาสุณันนตร์
ทรงกรมนิยมประดุจบรรพ์ ปวราภิเษกเสริม
- (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 40)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรรยา

... ครั้นปีชาลอัฐศกจุลศักราช 1168 สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระอนุรักษเทเวศร์ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลังประจวบลง ไม่มีพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่ที่จะได้ช่วยทำนุบำรุงแผ่นดินปราบปรามข้าศึกปัจฉิมิตร อันจะบังเกิดขึ้นในทิศานุทิศใด ๆ สืบไปภายหน้า สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์ทรงเห็นว่า สมเด็จพระบรมอัยยกาธิราชเจ้า ซึ่งเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ในเวลานั้นเป็นพระบรมราโชรส พระองค์ใหญ่ มีพระชนมได้ 39 พรรษาว่า ทั้งทรงพระวิบุลยปรีชาชาญฉลาด อาจทราบในราชกิจใหญ่น้อยทั้งปวง ควรจะเป็นที่พึ่งพำนักประชาชนทั่วพระราชอาณาจักรทำนุบำรุงแผ่นดินให้มีความสุขเจริญสืบไปภายหน้าได้ ทรงพระราชวิตกอยู่ว่า ครั้นจะทรงสถาปนาขึ้นแต่โดยพระราชดำรินั้น ก็ไม่ทรงทราบอภัยค้ำขลุกลองธุลีพระบาททั้งปวงเป็นการขัดอยู่ จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระเจริญแล้ว ไม่ปลงพระหฤทัยในการแผ่นดินมีแต่ทรงฝึกฝนในการเล่น ก็ทรงพระพิโรธในสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเป็นอันมาก จึงพระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี มีความเศร้าโศกสยดสยอง เกรงพระบรมราชานุกาฬยิ่งนัก ท่านอัครมหาเสนาบดีปรึกษากองเห็นพร้อมกันแล้ว จึงได้กราบทูลพระกรุณาว่า แต่นี้

สืบไปเบื้องหน้า ไม่มีพระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์ใด
พระองค์หนึ่ง ซึ่งจะได้ช่วยจัดการทำนุบำรุงแผ่นดิน
ให้เป็นสุขภาวะวัฒนาสืบไป เห็นแต่สมเด็จพระเจ้า
ลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงพระปรีชา
สามารถ อาจทราบในราชกิจทั้งปวงสมควรจะทำนุบำรุง
แผ่นดินสืบไปเบื้องหน้าได้ ขอรับพระราชทานให้ทรง
สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศร
สุนทรให้มีพระเกียรติยศใหญ่ยิ่งโดยสมควร
ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมใจกันขอรับพระราชทาน
ฉลองพระเดชพระคุณทำนุบำรุงมิให้เป็นอันตรายสิ่งใด
สิ่งหนึ่งได้ อันนี้เป็นข้อสำคัญยิ่งใหญ่ว่าปรากฏพระบารมี
ว่า พระองค์เป็นที่ยินดีของพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี
มนตรีมาตยากร ครั้น ณ วันจันทร์เดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่ง
มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งเจ้าพระยามหาเสนา
ให้จัดการตั้งพระราชพิธีมงคลมหาอุปราชาภิเษกสมเด็จ
พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็น
กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตามอย่างอุปราชาภิเษก
กรมขุนพรพินิต ในแผ่นดินพระบรมโกศ . . .

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 34-36)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ
และพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่าการวิจารณ์จะสนใจรายละเอียดที่ขยายความเพิ่มเติมถึงเหตุการณ์ที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงลงใจบรรดาเหล่าขุนนางว่าจะสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาลัยออก โดยกล่าวอย่างรวบรัดว่าบรรดาขุนนางและพระบรมวงศานุวงศ์พร้อมใจกัน
อัญเชิญให้พระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเข้ารับพระราชพิธีอุปราชาภิเษกเป็นตำแหน่ง
กรมพระราชวังบวรสถานมงคลแทนตำแหน่งที่ว่างลงเท่านั้น อันน่าจะสัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักที่กวีมุ่งกล่าว
สดุดีพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเป็นสำคัญ

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าบางครั้งกวีอาจละเอียดถี่ถ้วนได้เกี่ยวข้องกับ
พระมหากษัตริย์ที่กวีมุ่งกล่าวถึง ดังเช่นในหัวข้อทุติยรัชช กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัยทรงพระผนวชไว้ว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ วัสสคณนา เนื่องชนม์พรรษา
 ที่ยี่สิบสอง ทรงพระผนวช
 ภิกษุเพศครอง พรหมจรรย์มั่นปอง
 ตามพุทธจรรยา

๑ ณพระอุโบสถ วัดนามกำหนด
 ศรีรัตนศาสตร์ จำพรรษกาล
 ครบวารวรรษา ยังวัดราชา
 ธิวาสสมอราย

(ขุนสุนทรภาคิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 37)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรรยา

. . . เมื่อพระชนมพรรษานับโดยวาระคณนานามปี 22 พรรษา . . . พระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ จึงโปรดให้ทรงผนวชพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทรนคร เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ครั้นเวลาเช้าสามโมง พระบาทสมเด็จพระปฐมบรมราชาวงศ์ ก็เสด็จพระราชดำเนิน ณ พระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในรัชชกาลนั้นและพระบรมวงศานุวงศ์ ท้าวพระยามุขมนตรีทั้งหลาย ก็สโมสรสนับนิตโดยอันดับ . . . ครั้นรุ่งเช้าพระสงฆ์รับพระราชทานฉัน เป็นการสมโภชเสร็จแล้ว ตั้งขบวนแห่ขึ้นไปประทับ ณ วัดสมอราย ภายหลังจึงพระราชทานนามว่าวัดราชาธิวาสวิหาร

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 29-30)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีน่าจะจงใจละรายละเอียดที่กล่าวถึงพระบรมวงศานุวงศ์อื่นที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้ทรงผนวชอันเป็นการผนวชตามโบราณราชประเพณี ขณะที่กวีมุ่งนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงผนวชเพราะเลื่อมใสในพระบวรพุทธศาสนา ดังที่กวีใช้คำว่า “ตามพุทธจรรยา” อันสัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักที่กวีมุ่งสวดติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

อีกตัวอย่างหนึ่งในหัวข้อปฐมรัชช ในตอนที่กวีกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช กวีก็ได้ละรายละเอียดเนื้อความบางส่วนออกไป ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ มีอัครประวตน์เป็นมุล มานณตระกูล
 สูงศักดิ์พิสัยไพศาลย์
 ๑ สืบยังตั้งมั่นมานาน นิवासฐาน
 ที่เหนือป้อมเพ็ชรพระบุรี
 ๑ ในกรุงเทพทวารวดี อยู่อยุธยา
 พิสุทธิสมภพสบรรพ์

. . .

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอภานจรรยา

. . . พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก . . . อุบัติในมหาตมคฤหบดีตระกูลอันมั่งคั่ง พร้อมมูลด้วยไอศูรย์สมบัติและวงศ์ญาติ เป็นตระกูลสูงศักดิ์สืบหลายชั่วบรรพบุรุษ ถ้าจะกล่าวโดยมัธยมประเทศ ก็ควรจะนับว่าเป็นตระกูลมหาศาล เพราะเป็นตระกูลใหญ่มีนิवासฐานตั้งมั่นมานาน ในภายกำแพงพระมหานคร ตำบลเหนือป้อมเพ็ชร

๑ ปฐมวงศ์ทรงพระเจริญวัย ถวายตัวต่อไท
เป็นมหาดเล็กราชโอรส
๑ เจ้าฟ้าอุทุมพรพิณยศ กรมขุนปราภว
คือพรพินิตเนื่องถึง
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12-13)

กรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา พระองค์เป็นโอรสที่สี่ของ
สมเด็จพระบรมมหารัชมังมทราชาธิราช และสมเด็จพระบรม
มหารัชมังมทราชา ซึ่งเจ้าของสร้างวัดสุวรรณดาราราม . .
. เป็นมหาดเล็กหลวงเพราะในเวลานั้นเจ้าฟ้ากรมขุน
พรพินิต ได้เถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
สามสิบสาม และโปรดให้เป็นพระพี่เลี้ยงพระเจ้าลูกเธอ
พระองค์เจ้าอาทิตย์ด้วย

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 15)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ
และพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีน่าจะละรายละเอียดเนื้อความที่กล่าวถึงวัดสุวรรณดารารามซึ่ง
สมเด็จพระบรมมหารัชมังมทราชาธิราช หรือสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (ทองดี) และสมเด็จพระบรมมหารัชมังมทราชาหรือ
พระอัครชายาในสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก (หยก หรือดาวเรือง) พระบรมราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างไว้ เนื่องจากอาจมิได้เกี่ยวเนื่องกับพระราชกรณียกิจของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโดยตรง นอกจากนี้ การที่กวีละรายละเอียดตอนที่กล่าวว่า
ทรงเป็นมหาดเล็กหลวงของเจ้าฟ้าอุทุมพรซึ่งต่อมาได้เสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์อยุธยาลำดับที่ 33 และ
ทรงมีบทบาทเป็นพระพี่เลี้ยงพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์นั้น นอกจากต้องการให้เนื้อหากระชับแล้ว
ผู้วิจัยเห็นว่ายังสัมพันธ์กับโครงเรื่องหลักที่กวีมุ่งนำเสนอคือการกล่าวสรรเสริญเฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็นสำคัญ การกล่าวถึงลำดับของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์อื่นจึงถูกตัดออกไป

กล่าวได้ว่า แม้กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์จะดำเนินเนื้อความตาม
เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ แต่กวีก็ละรายละเอียดบางประการออกไป ซึ่งนอกจากเป็น
การละรายละเอียดเพื่อให้เนื้อเรื่องสั้นกระชับแล้ว บางครั้งการละรายละเอียดของเนื้อความยังสัมพันธ์กับ
โครงเรื่องหลักที่กวีมุ่งนำเสนอด้วย

3.1.1.3 การคงเนื้อความโดยขยายรายละเอียด

นอกจากการละรายละเอียดเนื้อความแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดี
เรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ได้ขยายรายละเอียดเนื้อความหลายตอน ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1) การขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแสดงทัศนะของกวี

ผู้วิจัยพบว่า การขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแสดงทัศนะของกวีที่ปรากฏในวรรณคดี
เรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นั้น มีทัศนะสำคัญ 3 ประการ คือ

- ทศนะอันสื่อถึงพระเกียรติยศและพระบุญญาบารมี

ส่วนใหญ่ผู้วิจัยพบว่า กวีมักขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแสดงทศนะของกวีต่อเหตุการณ์ต่าง ๆ อันสื่อถึงพระเกียรติยศและพระบุญญาบารมี ดังตัวอย่างในหัวข้อทุติยรัชช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>	
๑ ได้พระคชา	ธารวิเศษ
สามพระเศวต	เผือกสมพงศ์
ทันตะประทุม	ชุมสิริมง
คลคชคง	ปัญจกริ
๑ อ่างอติเรก	เอกอธิการ
แน่นอนมาน	บรรพभी
เนมิตรการณ	สารศุภศรี
ไทยปลพิ	ใช้รุชหมาย
๑ วัตถุประสงค์	ชาติฉะเพาะเลือก
ภาพคชเผือก	แผ่อธิบาย
บารมีรัชช	อรรณปริยาย
เกียรติกระจาย	ทั่วทิศยล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 48)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรรยา

. . . พระคชาธารพิเศษทั้งห้า นั้น ปทุมทันต์หนึ่ง กระสมพงศ์หนึ่ง เผือกเศวตภรณ์สาม . . . และด้วย พระองค์มีคชาเผือกเอก สามคชาธาร เศวตคชสารเผือก เอกหนึ่ง เผือกตรีหนึ่ง ซึ่งมาสู่พระบารมีในปฐมรัชกาล ยังคงอยู่เป็นห้า จึงได้ปรากฏพระนามเดิมเพิ่มท้ายว่า พระเจ้าช้างเผือก **จึงได้ใช้ธงช้างเผือกมาแต่กาลนั้น . . .**

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 67-70)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ* ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีแสดงทศนะเพิ่มเติมเพื่อขยายความเกี่ยวกับการใช้ “ธงช้างเผือก” ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยหลายประการ ได้แก่ การชี้ให้เห็นว่าเป็น สิ่งที่ไม่เคยมีมาก่อนในสยาม การใช้ธงเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการประกาศความเป็นชาติ การแสดงให้เห็น พระบุญญาบารมีและพระเกียรติยศของพระองค์อันเป็นที่ประจักษ์ต่ออาณาจักรแว่นแคว้นต่าง ๆ โดยรอบ

อีกตัวอย่างหนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า กวีแสดงทศนะต่อเหตุการณ์การปราบกบฏกรมขุน กษัตริยานุชิตหรือหม่อมหมื่น หรือที่นิยมเรียกกันว่าเหตุการณ์ “กบฏกาคาบฟอง” อันเป็นเหตุการณ์ที่กาคาบ จดหมายของกลุ่มกบฏมาหย่อนลงไว้หน้าพระที่นั่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ มีธังขชาติสกุณะเช่น	กะจะเห็นกลีการณ
กอบม้นกัตถุณคุณมาน	กตเวทีตาแรง
๑ คาบลักณลิขิตประจุนไข	สละไว้กะตันแจง
หน้าราชมณทิตแสดง	คจรูปดูตาย
๑ ผู้พบก็เพ่งพิเคราะห์ณัด	ณระหัสกระจำงคล้าย
เจ้าฟ้าพระหลานอรุขสาย	พระบตีบุรีธน
๑ กรมขุนกษัตริอนุชิต	ทุรทฎฐิณิตยล
รวมสามกะเชษฐภคินิตน	และอมายตย์ประมาณหลาย
๑ คิตคคกบญยุคลบาท	ทุติยราชเอ้อมกราย
ราไชยมไหศุริยหมาย	จะประทุษฐทำชิง
๑ ใครรู้กระทุ้นยแผ่ตั้ง	ผลเท็จคติจริง
ทราบฝ่าพระบาทบประวิง	กิจไว้วโรงการ
๑ โปรดให้พระเชษฐวรเอา	รสเจ้าพระองค์วาร
ว่างรัชย์ถวัลยพสุธาร	ตติยรัชชธำรง
๑ ทรงเป็นประธานพินิจทำ	ธรรษารเสรีจลง
สมสัถยตระบัตก็ระบุปลง	ชีวะเสียนเกษียณสรรรพ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 41-42)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรียา

... ครั้นเดือนสิบขึ้นสองค่ำ จึงปักกษีคาบหนังสือมาทั้งที่
ต้นแจงหน้าพระมหาปราสาท พระยาอนุชิตราชา (น้อย)
เก็บได้ อ่านดูได้ความว่าพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุน
กษัตริอนุชิต กับนายหนูดำ จอมมารดาสำลี ซึ่งเป็นโอรส
เจ้ากรุงธนบุรีทั้งสาม คบคิดกับขุนนางหลายนายจะชิง
ราชสมบัติไศสุริย์ จึงนำความขึ้นกราบทูลแด่สมเด็จพระบรม
อัยยกาธิราชเจ้า จึงโปรดให้ไต่สวนได้ความจริงแล้ว รุ่งขึ้น
ณ วันจันทร์เดือนสิบขึ้นสามค่ำจึงได้ไปเชิญกรมขุน
กษัตริอนุชิตเข้ามา โปรดให้พระเชษฐาธิราชโอรส คือ
พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงชำระ . . . ก็ได้
คุมนักโทษทั้งสิ้นไปประหารชีวิตเสีย แต่หม่อมหมื่นนันทน์ให้
สำเร็จโทษด้วยท่อนจันทน์ และดำรัสว่า กากสกุณชาติมี
ความชอบโปรดพระราชทานวายุโสพนตั้งแต่นั้นมา

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 42-43)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีแสดงทัศนะเพิ่มเติมเพื่อชี้ให้เห็นถึงพระบุญญาบารมีที่ทำให้กาเห็นว่าเป็น “กลีการณ” จึงมีอาจที่จะดูตาย ทั้งยังแสดงให้เห็นว่าแม้แต่สัตว์เดรัจฉานอย่างกาก็ยังมีความกตัญญูกตเวทีตาต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

- ทัศนะอันสื่อถึงความเป็น “อธรรม” ของศัตรูผู้มารุกรานสยาม

แม้วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์จะดำเนินตามเนื้อความที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ซึ่งมีทัศนะของพระสงฆ์ผู้ประพันธ์ที่มองศัตรูผู้มารุกรานสยามว่าเป็นอธรรมอยู่แล้ว แต่ผู้วิจัยกลับพบว่ากวียังได้ขยายรายละเอียดเนื้อความหลายตอนเพื่อแสดงทัศนะว่าศัตรูผู้มารุกรานสยามคือ “อธรรม” เพิ่มเติม ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ ณกัมพูชากรุง	ธระย่งเพราะเกี่ยวกะมูล
สวามิภักดิ์ศุณย์	มุหสิ่งคะนึ่งมิควร
๑ ก็มีทวิครา	เพราะชนาธิปัตย์ประมวล
เขมรประมาทหวล	หญัตยมิไครจะคง
๑ เหมาะช่องสนองมุง	ฉะเพาะกรุงสยามประสงค์
ประทุษฐานโดยตรง	ณพระบาทยุคลละอง
๑ หะแรกพระองค์จัน	สละธรรมอธรรมสนอง
เพราะแพ้ประยุทธ์กอง	พลทัพนมทานคร
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 78)	

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และธรรมจริยา

... แต่นั้นล่วงมาในเมืองกัมพูชาประเทศเกิดกลับจิตต์คิดเป็นศัตรูต่อพระนครขึ้นสองครั้ง ครั้งแรกพระองค์จันเป็นกบฏ รับสั่งโปรดให้พระยาบดินทรเดชา เป็นแม่ทัพยกไปทางบก เจ้าพระยาพระคลังเป็นแม่ทัพยกไปทางเรือ ครั้งหลังองค์จันเป็นกบฏ

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 101)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีแสดงทัศนะเพิ่มเติมเพื่อชี้ให้เห็นถึงความประพฤติผิดทำนองครองธรรม ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดังที่กวีกล่าวว่า “สละธรรม” และ “อธรรมสนอง” นอกจากนี้ กวียังแสดงให้เห็นว่าเป็นเพราะผู้นำกัมพูชามี “โมหะ” คือความลุ่มหลงมัวเมา อันเป็นหลักธรรมข้อหนึ่งในอกุศลกรรมอีกด้วย

- ทัศนะอันสื่อถึงการธำรงรักษาเอกราชของชาติ

นอกจากกวีจะนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ของสยามเป็นผู้ทรงธรรมที่ต้องต่อสู้กับอธรรมคือดินแดนแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่อยากเข้ามามีอำนาจเหนือสยามแล้ว กวียังขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแทรกทัศนะอันสื่อถึงแนวคิดเรื่องการรักษาเอกราชของชาติไว้ ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ ลุปลายรัชชีพิตพทุ ธศกยุดติสองพัน	
กะสรี้อยและหกอ้น	ตคณนาสิครากลาย
๑ นิวัตติเหตุประเภทา	รรัฐศาสโนบาย
ประการหนึ่งอุปติกาย	ณภพไทยไผทนาม
๑ บติเมืองเขมรอัน	พระราชนันรัชชสาม
และรัชชีพระมีความ	กรณเทอดอุปัตถัมภ
๑ ทะนุอัครศักดิ์สม	นโรดมพระเจ้ากัม
พูชาโมหะเหตุหน้า	ประเทศหากประจากเสียม
๑ พะพึงยังฝรั่งเศส	ฉะโอนเขตตะขึ้นเตรียม
ประพุดิอาตม์ประดาเทียม	กะญวนผู้สมัคผัน

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพทิศานมัสธรรมจริยา**พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพทิศานมัสธรรมจริยา**

ภายหลังมาได้โปรดให้จัดกองทัพออกไปปราบปรามกบฏเมืองเขมร ซึ่งเป็นศัตรูต่อสมเด็จพระนโรดมให้ราบคาบเรียบร้อยแล้วพระราชทานอภิเชกให้เป็นเจ้ากรุงกัมพูชาธิบดีสืบมาจนกาลบัดนี้ ส่วนราชการฝ่ายประเทศตะวันตก กรุงเกรตบริเตนได้เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี พระองค์ทรงพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณพิจารณาปัญญาอันสุขุม เห็นว่าการซึ่งรักษาพระราชอาณาเขตดีให้อยู่เย็นเป็นสุข ต้องอาศัยผอ่นส้นผอ่นยาว

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 156-157)

๑ สยามภูวาก็เพิกปลด	ประตาก็จสัณพันธ์
ณกรุงกัมพูชาสรรพ	สกลเนื่องกระโน้นนาน
๑ เขมรณวนพะม้ามอญ	สถาพรสถิตฐาน
ณแหลมทองประชุมชน	กะชาติไทยสยามยง
๑ ก็ต่างอยู่ณหมู่สุข	นิยมยุคคิมั่นคง
พระราชารัษฎารัง	ประเทศอิสสรการ
๑ ณแต่ไหนและไรมา	ตลอดกาลโบราณ
กระทั่งรัชชูปาล	สมัยรัตนโกสินทร์
๑ ระวังรัชชจตุตถา	ธรรมาณณมินทร์
ยุโรปชาติฉลาดชิน	กะภูมิธรรมจำเริญ
๑ คเนนแก่กระแห่งงาม	ครุไรตามอุบายเดิร
สะตวรภูมิฉุกฉิน	เพราะเตรียมพร้อมจะห้อมโหม
๑ ณอนันต์และกัมพูช	ภูกามชุดตะเลงโชม
เดาะรอยทีละน้อยโหม	ะนัสขึ้นกะเขตต์เขา
๑ ลุที่สุดสลายเส	ริภาพเอกราชเนา
เกลิงซือกี้คือเรา	สยามสถานติภาพทรง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103-104)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทเพฯ คำฉันทกับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทเพฯ* ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีแสดงทัศนะเพิ่มเติมเพื่อชี้ให้เห็นว่าพระราชวิเทโศบายทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้สยามยังคงรักษาเอกราชของชาติไว้ได้ ขณะที่ประเทศต่าง ๆ โดยรอบล้วนต้องตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทเพฯ คำฉันท* คงเนื้อความตามที่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทเพฯ* โดยขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแสดงทัศนะ 3 ประการ ได้แก่ ทัศนะอันสื่อถึงพระเกียรติยศและพระบุญญาบารมี ทัศนะอันสื่อถึงความเป็น “อธรรม” ของศัตรูผู้มารุกรานสยาม และทัศนะอันสื่อถึงการอ้างรักษาเอกราชของชาติ อันสะท้อนให้เห็นว่ากวีน่าจะตั้งใจที่จะขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแสดงแนวคิดบางประการ ดังที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ในบทต่อไป

2) การขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อให้ความรู้เพิ่มเติมแก่ผู้อ่าน

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทเพฯ คำฉันท* ยังขยายรายละเอียดเนื้อความโดยการอธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้ความรู้แก่ผู้อ่าน และช่วยให้เข้าใจบริบทของยุคสมัยที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวข้อ **เบญจมรัชช** ดังเช่นตอนที่กวีกล่าวถึงการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ บ่งแบ่งพระราชกรณีย	ยวิธีกถมูล
มีหลักประทักษิณเคราะห์คุณ	หิตควรประมวลมา
๑ สำเรีกสรุปรุจตุสตรม	ภินิยมสมัญญา
เวียงวังกะคลังและระบุนา	ฉะเพาะภาคกระทำการ
๑ ขุนเวียงประดิดยทนต์ประศาสน์	สุขราชภูร์ระวังการ
โจรปราบลุมราบปภิตศาน	ติกระทั้งกระทำทัณฑ์
๑ ขุนวังสระพรังกิจพระรา	ชสถานการณีย
ตติสินระบิลพสกสร	พะประโดยคติความ
๑ ขุนคลังประทั้งสถิตีโส	ธนโกศประโยชน์งาม
เงื่อนจำและทำนุอิติตาม	อุปพัทธะแผ่นดิน
๑ ขุนนาก็ว่าวิเทศร์	กลีเกทเพาะพิชสิน
รอบรักษภักษผลจัน	ตนะเวียงสะเบียงผอง
๑ สิ้นสี่มีและปฏิบัติ	ขณะรัชย์พระอุทอง
รามาริปัตย์ปฐมครอง	ณอยุธยาไทย
๑ กาลานุกรมกษณะราชย์	วรบาทบรมไทร
โลกนาลพระราชวิเคราะหส์มัย	เหมาะจะแก้พระแปรแปลง
๑ ยกแยกแผนกทะนุประศา	สนการะรวมแรง
เป็นใหญ่ณไกวลแสดง	กิจในไฟทโกรม
๑ ฝ่ายการทหารสมุหทั่ว	ฯ พลน ฯ หัวกระลาโหม
สัมฤทธิ์กิจจรมโรม	ริรูปลดประลัยเปลือง
๑ ฝ่ายพลเรือนสมุหน	ยกฐานะทางเมือง
มุ่งกิจสถฤทธิพิธเนื่อง	ทะนุราชการสรรพ
๑ เป็นมาประการกลนี้	ระยะจีระภาคพรรษ
ถึงเทพมหานครบุญ	จมรัชชจำเริญ
๑ การรัฐพิพัฒน์พหุลกว่า	ณบุราณคำเนิร
สคราวจะก้าวทฤณเดิร	กิจด้าวระดับดี
๑ จึงโปรดประศาสนอุบาย	บทหมายณใหม่มี
ทำเนียบระเบียบนยวิธ	ดุจพฤทธิทำนอง
๑ ทรงแยกแผนกสิทธิ	พิธกิจจปครอง
รับผิดชอบและชอบผอง	ณกระทรวงทรวงตน
๑ เสนาบดีรับ	พิเคราะห์ศัพท์ประศาสน์ยล
กิจสู่ตุนสน	อิหมักวามีกายกัน
๑ ทั้งเก่าและใหม่มี	ขณะนี้ประจำป็น
เป็นสืบณฐานัน	ดรงค์ดีเสมอสมาน
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 116-117)	

พระธรรมเทศาพระราชรัฐประศาสน์ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ

แผนกปกครอง ทรงจัดตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงกับ
ตั้งหน้าที่เพิ่มเติมขึ้นอีกให้พอแก่ราชการ ทั้งเก่าใหม่ใน
บัดนี้ มีสืบตำแหน่ง มีบรรดาศักดิ์เสมอกัน . . .

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 241)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ เห็นได้ว่ากวีขยายความรายละเอียดเรื่องการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครอง อย่างยืดยาว เพื่ออธิบายให้ผู้อ่านได้เข้าใจว่าในอดีตการปกครองของสยามเป็นอย่างไร โดยกวีอธิบายบทบาท และหน้าที่ของจตุสดมภ์ อันได้แก่ ขุนเวียง ขุนวัง ขุนคลัง และขุนนางอย่างละเอียด ทั้งยังอธิบายว่าเป็น รูปแบบการปกครองที่มีมาตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) นอกจากนี้ยังกล่าวถึง ตำแหน่งสมุหนายกและสมุหกลาโหมซึ่งเป็นรูปแบบการปกครองข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่มีมาตั้งแต่ สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทั้งนี้ กวีสื่อให้เห็นว่าการปฏิรูปการปกครองดังกล่าวเป็นการทำให้สยาม พัฒนากว่าในอดีต การจัดสรรระเบียบบริหารราชการแบบใหม่นี้ จึงเป็นการจัดการปกครองที่มีความเหมาะสมแก่ยุคสมัย ทั้งยังช่วยแก้ไขไม่ให้แต่ละหน่วยงานมีบทบาทก้าวล้ำซ้ำซ้อนกันอีกด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีขยายความโดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมของไทย ในอดีตที่เรียกว่า “จารีตนครบาล” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิกวิธีการ พิจารณาความแบบดั้งเดิมนี้ และเปลี่ยนให้ใช้กระบวนการพิจารณาคดีแบบใหม่แทน ดังที่บทประพันธ์กล่าวว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ อเนกนิติบัญญัติ	ประดิษฐ์ดีดประโดยมวล
มิพลาดพลักสะสำนวน	ระบิลบทกฎหมาย
๑ เสมอหน้าประชากร	มิเคื้อดร้อนนอตุรดา
ณรมยุตติธรรมกาย	พระราชบารมีเพ็ญ
๑ พิจารณ์ถ้วนกระบวนอรรถ	มิข้าชัตกระทำเชิญ
กะราชฎ์ปวงบจำเป็น	ประวิงข้อเสมียนเคย
๑ คดีอาชญาปัก	ชตกหนักสำเลย
บุราณแผนบุรพเผย	ณจารีตนครบาล
๑ ประจานจับขมับบีบ	ประหนึ่งซีพจะชิงลาญ
และตอกนัชตระหนักการ	กระทำอาทิตารุณ
๑ ประสงค์สารภาพสัจย์	สนองอรรถลูกขุน
ประเทาเจ็บประจวบมญ	จนาทระจะเนื่องถึง
๑ ละลั่นโหดประโยชน์หา	มิเห็นสาระคำนึง
สยดผองสยองพิง	ประหวั่นภัยบใช้การ
๑ ระบอบใหม่วิจัยมวล	วิจักษ์ทวนพะยานฐาน
เสาะจริงเท็จเผด็จการ	พิพิธพื้นจะขึ้นตา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 126)

พระธรรมเทศนาพระรัฐประศาสน์

ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ

... ส่วนราษฎรเล่าก็ได้รับพระเมตตากรุณาโดยอเนก ประการ ในส่วนตุลาการโปรดให้รวมโรงศาลสำหรับ พิจารณาอรรถคดีตั้งเป็นกระทรวงยุติธรรม พระราชทาน อำนาจพอแก่หน้าที่ ทรงตั้งแต่งแก้ไขตัดแปลงพระราช กำหนดกฎหมายให้ราษฎรได้รับยุติธรรมเสมอหน้า และ จัดกระบวนการพิจารณาให้แล้วโดยเร็วไม่เน้นช้าเพื่อ ตัดความล่าช้า ทรงแสดงความทุกข์ยากของจำเลย ผู้ต้องความอาชญา โปรดให้เลิกวิธีพิจารณาโดยจารีต นครบาลเสีย ให้ใช้วิธีชักฟอกพยานให้เป็นการขึ้นตา และ เลิกการลงโทษที่น่าสมเพชด้วยประการต่าง ๆ

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 239)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ* เห็นได้ว่ากวีขยายความรายละเอียดเรื่องการสอบสวนตามจารีตนครบาลเพิ่มเติม ดังเช่น กล่าวถึงการบีบขมับและการตอกเล็บ ซึ่งกวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระเมตตาแก่ราษฎรเห็นว่าการลงโทษดังกล่าวเป็นการทารุณ ทั้งยังหาประโยชน์มิได้ จึงโปรดให้เปลี่ยนวิธีการสอบสวนเป็นการสืบหาพยานหลักฐานข้อเท็จจริงแทน

นอกจากนี้ เมื่อกวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัย ทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก กวียังขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อให้ความรู้ถึงอิทธิพลของชาติตะวันตกที่มีต่อสังคมไทยด้วย ดังตัวอย่าง

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>		<u>เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบุรพทิศานมัสธรรมจริยา</u>
๑ ณรัชชภาคนี	กรณีเกี่ยวกับการณ์	ส่วนราชการฝ่ายประเทศตะวันตก กรุงเกรตบริเตนได้เข้ามาขอทำหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี พระองค์ทรงพระราชดำริด้วยพระปรีชาญาณวิจารณ์ปัญญาอันสุขุม เห็นว่าการซึ่งรักษาพระราชอาณาเขตต์ให้อยู่เย็นเป็นสุข ต้องอาศัยผองส้นผองยาว (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 156-157)
กับอัสดงค์อาร์	ยประเทศพิเศษหลาย	
๑ คืบค้อยคดคล้อยมา	ลุสยามรัฐรัย	
ผริตสถิตกาย	ณปรดิยุบันครา	
๑ อเมริกันบ้าง	ชนทางยุโรปหา	
มาเพื่อประกอบภา	รพระราชการสรรพ์	
๑ สมภูมิพิชชา	ศิลปินฐานันดร	
จะเห็นก็เช่นบรรณ	ปวิรรตวจีแปล	
๑ และบ้างก็ทางครู	แนะนำหมู่ทหารแล	
แพทย์ชำระบาดแผล	และตำรวจจะรักษา	
๑ นายเรือและช่างกล	จรดลประจำพา	
ทะเล้นทะเลกา	ระกะพิมพ์อักษร	
๑ กษาปน์สภาพรุ	ปิยะบุระแบบรอน	
เปลี่ยนรูปหิรัญกร	กลแบงก์แทนกลม	
๑ โรงศุลกาภาษี	และวิถีสกลคมน์	
คฤห์ตึกคฤคฤกรม	ยสถุภัก์ประกิตแผน	
๑ นิยมยุโรปชี้	คติดีเฝดิมแทน	
เก่าซึ่งบั้งเพิงแทน	สละห้วงเพราะล่วงกาล	
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 97-98)		

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ* ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีขยายความรายละเอียดเรื่องการเจริญพระราชไมตรีกับตะวันตก ได้แก่ ทรงจ้างชาวต่างชาติให้มารับราชการช่วยเหลืองานบ้านเมือง ทรงพัฒนาสยามให้เปลี่ยนแปลง ทั้งเรื่อง การปฏิวรรตหนังสือ การแพทย์ ทหาร ตำรวจ การพิมพ์ ระบบเงินตราและการจัดเก็บภาษี ตลอดจนโปรดให้

สร้างอาคารบ้านเรือนตามอย่างตะวันตก อย่างไรก็ตาม การขยายความข้างต้นน่าจะมีจุดประสงค์เพื่อสวดดีพระราชวิเทศบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระวิสัยทัศน์ของพระองค์เป็นสำคัญ ดังที่กรีกกล่าวว่า “นิมยุโรปชี” และยังผลสำเร็จมา “ผริตสถิตกาย ฌปรัตยบันครา” เพราะมีพระวิสัยทัศน์อันกว้างไกลที่จะเปลี่ยนแปลงทุกอย่างให้เหมาะแก่ยุคสมัย โดยทรงไม่ยึดติดกับความเชื่อหรือหลักการที่มีมาแต่โบราณ เพราะทรงเห็นว่าโลกได้ “ล่วงกาล” ไปแล้ว

บางครั้งการขยายความเพิ่มเติมยังอาจสัมพันธ์กับความรู้ทางประวัติศาสตร์ของคนในปัจจุบันด้วย ดังตัวอย่างในหัวข้อปฐมรัชช กรีกกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีจากฝั่งธนบุรีเดิมมายังฝั่งกรุงเทพฯ ไว้ว่า

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>		<u>เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และอปรงานจริยา</u>
๑ อนุสนธินิยม	อนุกรมประลุปาง	... พระองค์ทรงพระราชดำริเห็นว่า ฝั่งปากตะวันออกของกรุงธนบุรีเป็นที่ชัยภูมิมงคลอันประเสริฐ สมควรจะต้องเป็นพระมหานครใหญ่ได้ จึงให้สถาปนาพระราชวังตรงฝั่งปลายแหลมในคิ่งแม่น้ำนี้ ตั้งพระราชพิธีฝังหลักพระนคร
ปฐมาธิวราร	คนราธิบัติ	
๑ พระคเนิงอิฐฐา	นมหาปุริศรี	
มิเหมาะถิ่นเพราะนที	เขาะไผทบุรณ	
๑ พิเคราะห์บุรพบง	ทิศตรงตริชล	
ขยภูมิปริมณ	ทลมงคลมวล	(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 10)
๑ เหมาะสัถิรสถา	ปนธานียควร	
สุรศักดิ์มหัสสิวร	สิริรัชย์อภิม	
๑ สุพิธิกรเกริก	สุภฤกษ์ชยสม	
นคราธิสดม	ภสฤษฏ์ฐระฝัง	
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 21)		

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีขยายรายละเอียดเรื่องการย้ายเมืองมายังฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรีว่าเป็นเพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่มีน้ำเซาะตลิ่ง ซึ่งการขยายความนี้เป็นไปตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่รับรู้ในปัจจุบัน ทั้งยังสอดคล้องกับที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ อีกตอนหนึ่งที่ว่า “ครั้งรัชชกาลที่หนึ่งพอได้เสด็จผ่านพิภพทรงพระปรารภถึงเมือง คือที่มั่นมีเครื่องล้อมแห่งกรุงธนบุรีอันตั้งอยู่ฝั่งปากตะวันตก ว่าไม่เหมาะ เพราะตั้งอยู่ ณ ท้องคิ่ง ถูกน้ำเซาะเป็นนิล” (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 218) อีกด้วย

3) การขยายรายละเอียดเนื้อหาพระราชกรณียกิจสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัยพบว่าวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ได้ขยายรายละเอียดเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มเติมจากที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก ได้แก่ พระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส พระราชกรณียกิจเรื่องการปฏิรูปการปกครอง และพระราชกรณียกิจด้านการศึกษา ดังตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาไว้ว่า

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>	
๑ โรงเรียนเจียรกาล	เบารณมานตาม
วัดวาอาราม	เทศสงฆ์ผู้สอน
อีกอันอันอาจ	โอกาสศาสนกรรม
ยังด้อยน้อยตอน	บ้านเมืองเรืองงาม
๑ ทรงจัดหัดฝึก	ตั้งศึกษาการ
ขึ้นในราชฐาน	ธูรเริ่มเดิมนาม
สวนกุหลาบตราบัน	เป็นที่เรียนความ
รู้ภาษาสยาม	ยังอังกฤษสอน
๑ โปรดให้เจ้านาย	ทั้งหลายพงศ์ราช
บุตรมวลาอำมาตย์	สูงฐานันดร
เข้าฝึกศึกษา	สืบมาถาพร
เผยพิชชากร	ก่องเฟ้นเพ็ญพูน
๑ จ้างชาวต่างประเทศ	อังกฤษไกรขันท์
ชื่อแปเตอร์สัน	เป็นครูธุธู
ทางอังกฤษพจน์	ปรากฏรากมูล
มีแรกแผกบุรพ์	บรรเจิดกำจร
๑ ท่านผู้ครูใน	พากย์ไทยบรรดา
ศักดิ์นั้นชั้นพระยา	คือศรีสุนทร
โวหารมานสร้อย	ชื่อน้อยนามกร
กุลวงศ์ถาวร	อาจารย์ยงกูร
๑ ได้แต่งตำรับ	ไทยสรรพถ้วนสบ
หกเล่มเต็มครบ	ถ้อยพากย์ถ่องพูน
พอควรส่วนยุค	ทำนุกทำนูล
อาทิมืออ่างมูล	บทบรรพกิจสาร

พระธรรมเทศนาพระรัฐประศาสน์

ปัจฉิมภาค เสนาพิเศษ

... ยังทรงพระเมตตาตลอดไปถึงบุตรหลาน โปรดให้
 ได้รับความศึกษาฝึกหัดจัดส่งออกไปเรียนที่ยุโรปก็มีมาก
 เพื่อได้ความรู้ความสามารถจะได้รับราชการให้ได้ชื่อเสียง
 เชิดชูวงศ์สกุลสืบไป

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 23)

๑ โปรดให้ได้รับ	สิ่งสรรพศึกษา
ทั่วชั้นบรรดา	กุลนาครมาน
ในกรุงหัวเมือง	ฟุ้งเฟื่องสีกขการ
ฝึกหัดขัดชาญ	เชิดหน้าสาทร
๑ ส่งสู่ยุรป	เทศครบครันศิลป์
วิชาอาจินต์	รู้แจ้งแพร่สอน
ทราบสรรพกลับมา	รับฐานันดร
โดยวิชากร	สามารถสืบมา
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 124-125)	

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติ และพงศาวดารกรุงเทพฯ* เห็นได้ว่ากวีขยายความรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจด้านการศึกษาเป็นอย่างมาก ทั้งการกล่าวถึงการใช้วัดเป็นสถานศึกษาในช่วงแรก การตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ การจ้างมิสเตอร์แปเตอร์สันมาเป็นอาจารย์ การโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่งตำราหลวงจำนวน 6 เล่ม ได้แก่ มูลบทบรรพกิจ วาหนิติกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวยากรณ์พิจารณา และพิศาลการันต์ ทั้งนี้ การที่กวีขยายเนื้อความพระราชกรณียกิจดังกล่าวออกมาเพิ่มเติมเป็นอย่างมกานั้น น่าจะเป็นเพราะกวีเองมองเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา ทั้งยังสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่กวีจะให้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะอย่างแบบเรียนอีกด้วย

อาจกล่าวได้แม้กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* จะคงเนื้อความตามที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* แต่กวีก็ขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อแทรกทัศนะของกวี ทั้งการสื่อถึงพระเกียรติยศและพระบุญญาบารมี การสื่อถึงความเป็น “อธรรม” ของศัตรูผู้มารุกราน และการสื่อถึงการธำรงรักษาเอกราชของชาติ รวมทั้งขยายรายละเอียดเนื้อความเพื่อให้ความรู้แก่ผู้อ่าน ตลอดจนขยายรายละเอียดเนื้อความเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

3.1.1.4 การคงเนื้อความโดยปรับเปลี่ยนรายละเอียด

ผู้วิจัยพบว่านอกจากกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* จะละหรือขยายรายละเอียดเนื้อความจาก*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* แล้ว บางครั้ง กวียังปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อความ ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามี 2 ประการ ดังนี้

1) การปรับเปลี่ยนศักราช

เอกสารโบราณของไทยมักนิยมระบุเป็นปีจุลศักราช ซึ่งพงศาวดารพม่ากล่าวว่าพระเจ้าแสนคราชา กษัตริย์แห่งพุกามเป็นผู้ตั้งขึ้น พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่เชี่ยวชาญทางโหราศาสตร์เป็นอย่างมาก

โดยในชั้นแรกทรงเป็นสมณเพศมีนามว่าบุพโพรหิต ตำแหน่งสังฆราช ภายหลังทรงสึกออกมาเป็นฆราวาสและได้ชิงราชสมบัติจากพระเจ้าหะตะอุณกะญีสำเร็จ เมื่อขึ้นครองราชย์ก็กลับศักราชเก่าออก แล้วให้ตั้งศักราชใหม่⁶ จุลศักราชนี้เกิดหลังพุทธศักราช 1181 ปี (ประเสริฐ ณ นคร และสุวิทย์ ไพบูลย์วัฒน์, 2534, น. 74) ทั้งนี้ จุลศักราชมีชื่อเรียกตามหลักตัวเลขลงท้าย ดังนี้

เอกศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 1
โทศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 2
ตรีศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 3
จัตวาศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 4
เบญจศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 5
ฉศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 6
สप्तศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 7
อัฐศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 8
นพศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 9
สัมฤทธิ์ศก	ได้แก่จุลศักราชที่ลงท้ายด้วยเลข 0

ขณะที่พุทธศักราชเกิดขึ้นจากการทำปฐมสังคายนาซึ่งมีพระมหากัสสปะเป็นหัวหน้าฝ่ายพุทธสาวก และพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นหัวหน้าฝ่ายพุทธบริษัท เกิดขึ้นหลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ 4 เดือน (ประมาณเดือน 10 ปีมะเส็ง) โดยถือกำเนิดในประเทศอินเดีย แคว้นมคธ กรุงราชคฤห์ พุทธศักราชนี้พบในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยสุโขทัย ซึ่งการใช้พุทธศักราชนี้มีทั้งที่มิได้ใช้คำว่าพุทธศักราชโดยตรง แต่ใช้การนับเวลาพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วแทนดังปรากฏในจารึกหลักที่ 50 จารึกเจ้าเพชรบุรีที่วัดศรีรัตนาราม 1 หรือจารึกลานเงิน อักษรและภาษาไทย ซึ่งพบที่วัดสองคบ จังหวัดชัยนาทหรืออาจใช้คำว่าพระพุทธศาสนาโดยตรง ดังปรากฏในจารึกบานประตูประดับมุกที่วิหารพระพุทธชินราช ณ เมืองพิษณุโลก (พูล เหมือนศาสตร์, 2520, น. 12, 62-65)

อย่างไรก็ตาม การใช้พุทธศักราชอย่างเป็นทางการในเอกสารของสยามเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระองค์ประกาศให้ใช้พุทธศักราชในราชการแผ่นดินแทนรัตนโกสินทร์ศกเมื่อวันที่ 21 กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก 131 (พุทธศักราช 2455) โดยมีพระราชประสงค์เพื่อให้สะดวกแก่การนับศักราชในพงศาวดารและราชการทั่วไป

. . . อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า ปีในรัตนโกสินทร์ศกที่ใช้อยู่ทุกวันนี้
เป็นการสะดวกดีสำหรับใช้ในการประจักษ์ แลในอนาคตได้แล้ว แต่การใน

⁶ แม้นักวิชาการไทยส่วนใหญ่เชื่อกันว่าพระเจ้าแสนคราชาหรือบุพโพรหิตเป็นผู้คิดจุลศักราชขึ้น แต่ก็ยังมีนักวิชาการบางคนที่ยังเชื่อว่าจุลศักราชอาจเป็นศักราชที่พม่ารับมาจากจีน หรืออาจถือกำเนิดที่ตักศิลาในนคร ดุรายละเอียดยังเพิ่มเติมได้ในพูล เหมือนศาสตร์ (2520, น. 25-32).

อดีตภาคนั้น ถ้าจะบังคับให้ใช้ก็จะกระทำให้เข้าใจยาก อยู่ที่จะต้องมีทวนนับ ถอยหลังเป็นปฏิโลม เรียกว่าก่อนรัตนโกสินทรศก แลทรงพระราชดำริเห็นว่า พระพุทธศักราชนั้น ได้เคยใช้มาในราชการสำคัญ ๆ มามิได้ขาด ดังเช่นมีใน ประกาศบานพแนกราชการสำคัญ เปนแต่ยังหาได้บังคับให้ใช้ในราชการทั่วไปไม่ **ถ้าจะให้ใช้ปีพระพุทธศักราชแทนรัตนโกสินทรศกแล้ว ก็จะเป็นการสวดแก่ การอดีตในพงษาวดารของกรุงสยามมากยิ่งขึ้น . . .** เพราะเหตุทั้งปวง จึงทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระพุทธศักราชในราชการทั้งปวงทั่วไปแทน รัตนโกสินทรศก

(ราชกิจจานุเบกษา, 2545, น. 267-268)

ผู้วิจัยพบว่าใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* นิยมใช้การนับวันตาม จันทรคติ และใช้จุลศักราช ตามอย่างการนับศักราชของสยามแต่โบราณ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากวรรณคดี *เรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์* ประพันธ์ขึ้นหลังจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการให้ เปลี่ยนแปลงการนับศักราชจากขณะนั้นที่ใช้รัตนโกสินทรศกมาเป็นพุทธศักราชแทน กวีจึงปรับเปลี่ยน เนื้อความที่ระบุศักราชให้มีความสอดคล้องกับยุคสมัยที่ประพันธ์ เช่น ตอนที่กวีกล่าวถึงปีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระบรมราชสมภพ ดังตัวอย่าง

<u>กรุงเทพฯ คำฉันท์</u>	<u>เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจรรยา</u>
๑ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่สองรองไท ปฐมกษัตริย์จักรี ๑ พระบรมสมภพกัญปี สองพันหมายมี สามร้อยสิบศกพุทธกาล ๑ เดือนสี่ดิถีขึ้นพาร พุทธเจ็ดค้ำมาน มงคลฤกษ์เอกอาภา (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 32)	และพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย . . . ครั้น ณ วันพุธเดือนสี่ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีกุนนพศก ศักราช 1129 ก็เสด็จ จากพระครรภ์ผ้าย เป็นพระราชประสูติกาลมงคลสมัย (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 23)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* กับ *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ข้างต้น เห็นได้ว่าแม้กวียังคงระบุวันและเดือนที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระบรมราชสมภพตามที่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* คือ วันพุธ เดือนสี่ ขึ้นเจ็ดค่ำ ปีกุน อันเป็นการนับวันและเดือนแบบจันทรคติที่มีมาแต่เดิม แต่กวีก็ปรับเปลี่ยนรายละเอียด โดยเปลี่ยนจากการใช้ศักราชแบบเดิมคือ นพศก จุลศักราช 1129 มาเป็นการใช้ พุทธศักราช 2316 แทน

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อความที่ระบุเวลาโดยใช้การนับศักราชแบบเดิมมาเป็นการระบุเวลาโดยใช้พุทธศักราชแทน ดังตัวอย่างตอนที่กวีกล่าวถึงวันเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ความว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ สองพันกะสามนิยมร้อย	ระบุสร้อยผะสมพรรษ์
ห้าสิบกะสองสมยบรร	ลพพระพุทศกไข
๑ เอกองค์ปฐมบรมนาถ	ลุนิวาสน์ศิวาลัย
ราชาภิเษกทูตยไธ	ศุริย์ครองสนององค์
๑ สี่สิบกะหนึ่งและคณนา	ฉพมาสเศษคง
ชนมาয়ูกาลกษณทรง	สิริราชเสวยรมย์
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 32)	

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุริยไตรยา

. . . ปีมะเส็งเอกศกศักราช 1171 ปีที่สิบแปดใน
 ปฐมรัชกาล ครั้น ณ วันพฤหัสบดีเดือนเก้า
 แรมสิบสามค่ำ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
 สมเด็จพระปฐมบรมราชวงศ์เสด็จสวรรคต เมื่อพระองค์
 จวนจะเสด็จสวรรคตได้ทรงมอบสิริราชสมบัติมหาวรรย
 ไว้ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย . . . เมื่อได้
 เถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น พระชนมพรรษา 43 พรรษา
 นับโดยอายุโหร 41 พรรษา 6 เดือนเศษ . . .

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 41-45)

นอกจากนี้ เนื่องจากในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ มีพระธรรม
 เทศนาพระราชประวัติประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษซึ่งประพันธ์ขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพ.ศ. 2451 อันเป็นช่วงเวลาที่ประกาศให้ใช้รัตนโกสินทร์ศกซึ่งเป็นศักราชที่
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้นเมื่อกรุงรัตนโกสินทร์ได้สร้างล่วงมาแล้วถึง 107 ปีเต็ม
 อย่างเข้าปีที่ 108 (ประเสริฐ ณ นคร และสุวิทย์ ไพทยวัฒน์, 2534, น. 74) ตรงกับพ.ศ. 2325

ด้วยเหตุนี้ กวีจึงจำต้องปรับรายละเอียดเนื้อความที่ระบุเวลาโดยนับศักราชที่ใช้อยู่ใน
 ขณะนั้นคือรัตนโกสินทร์ศกให้เป็นศักราชตามแบบที่ใช้ในสมัยที่กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้คือพุทธศักราชแทน
 ดังตัวอย่างตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
 ไว้ว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ ประกอบระบอบศุภ	สิริบุพพบรม
ราชาภิเษกสม	อภิสิทธิ์สวัสดิ์
๑ สองพันกะสี่ร้อย	ศกสร้อยและสิบมี
กะหกระกาปี	รวีวารแรมหน
๑ ทวาทสี่ที่	ดฤถีนเดือนดล
สิบสองและพ้องสน	ธิลุพฤศจิกายน
๑ โสฬสจรรตมา	สะและวาระเทอดทำ
นุราชพิธีกรรม	อภิเษกณครั่งสอง
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 112-113)	

พระธรรมเทศนาพระราชประศาสน์
ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ

. . . สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า . . .
 ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก ณ วัน 4¹ 12 ค่ำ
 หรือวันที่ 11 พฤศจิกายน ครั้งที่สองเมื่อประกาศเบญจศก
 จุลศักราช 1235 หรือรัตนโกสินทร์ 92 ณ วัน
 1¹ 12 ค่ำ หรือวันที่ 16 พฤศจิกายน

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 233)

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2562, น. 40) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าความคิดที่ว่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า สยามถูกแบ่งแยกออกเป็นก๊กหรือชุมนุมนั้นอาจเริ่มต้นขึ้นจากพระพนรัตน์ ซึ่งเลืกระบุเฉพาะชุมนุมขนาดใหญ่ที่จะมีบทบาททางการเมืองในเวลาต่อมา แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วจะเกิดการจลาจลก่อนเสียกรุงศรีอยุธยา และภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาก็เกิดการแบ่งแยกออกเป็นชุมนุมมากถึง 8 ชุมนุม⁷ ก็ตาม

ผู้วิจัยเห็นว่าการที่กวีผู้ประพันธ์*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ปรับเปลี่ยนรายละเอียดเรื่องดินแดนสยามที่ถูกแบ่งแยกจาก 6 ส่วนให้เหลือเพียง 5 ส่วนนั้นน่าจะเป็นความตั้งใจของกวี โดยนับเฉพาะดินแดนหรือชุมนุมที่ชาวไทยปกครองเป็นสำคัญ ได้แก่ ชุมนุมเจ้าพิมาย ชุมนุมเจ้าพระยาพิชัยโลก ชุมนุมเจ้าพระฝาง และชุมนุมเจ้านครซึ่งเป็นชุมนุมที่ไม่ได้มีความพยายามที่จะสถาปนาอำนาจในดินแดนที่ราบลุ่มภาคกลางที่เคยเป็นศูนย์กลางของราชอาณาจักรอยุธยา รวมทั้งชุมนุมพระยาตากซึ่งเป็นชุมนุมที่สามารถกอบกู้หัวเมืองต่าง ๆ ที่เคยขึ้นกับพระราชอาณาจักรอยุธยาลับคืนมาได้สำเร็จ (เดวิด เค. วยอจ, 2562, น. 168-171)

ทั้งนี้ กวีน่าจะมโนที่มุ่งสื่อให้เห็นถึงความแตกแยกของคนไทยด้วย ดังที่กวีดำเนินผู้นำของชุมนุมเหล่านี้ว่า “อกุศล” คลจิตรให้คิดเป็นใหญ่ และ “เปียดเปียน” คนไทยด้วยกัน ทั้งยังสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ที่รับรู้ในสมัยหลังที่มักนำเสนอว่าหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 บ้านเมืองแตกแยกออกเป็น 5 ก๊กใหญ่ ดังที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2562, น. 36) กล่าวไว้ว่า “เมื่อราชอาณาจักรอยุธยาล่มสลาย ผู้นำที่มีอำนาจเหนือผู้อื่นจะสามารถแย่งชิงอำนาจนั้นมาได้ รัฐบาลธรรมชาติเช่นนี้คงเกิดขึ้นทุกหัวระแหงไม่เฉพาะแต่เพียง 5 ก๊กใหญ่ ๆ ดังที่เรารับรู้กัน”

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อความใน 2 ลักษณะ คือการปรับเปลี่ยนศักราช และการปรับเปลี่ยนข้อมูลให้สอดคล้องกับประวัติศาสตร์สมัยหลัง การปรับเปลี่ยนเหล่านี้ กวีน่าจะทำไปโดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ผู้อ่านซึ่งเป็นบุคคลต่างสมัยเข้าใจข้อมูลที่กวีนำเสนอตามประวัติศาสตร์ที่รับรู้และเข้าใจกันขณะนั้นได้ง่ายยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ดำเนินเนื้อความตาม*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* โดยกวีคงเนื้อความไว้ใน 4 ลักษณะ คือ การคงเนื้อความโดยคงรายละเอียด การคงเนื้อความโดยละรายละเอียด การคงเนื้อความโดยขยายรายละเอียด และการคงเนื้อความโดยปรับเปลี่ยนรายละเอียด ทั้งนี้ การคงเนื้อความในลักษณะต่าง ๆ นั้นล้วนสัมพันธ์กับแนวคิดที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเรื่องนี้

⁷ เทพ สุนทรศาลทูล (2545, น. 45) กล่าวว่าเมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกแล้ว พม่ายังไม่สามารถปกครองประเทศสยามได้หมดทั้งราชอาณาจักร มีบุคคลสำคัญตั้งตัวเป็นใหญ่คุมไพร่พลเป็นก๊กอยู่ 8 ก๊ก คือ ก๊กสุกี้พระนายกอง ก๊กพระยาธนบุรี (บุญส่ง) ก๊กหลวงอร่ามเรืองฤทธิ์ (ทองด้วง) ก๊กเจ้าพระยาพิชัยโลก (เรือง) ก๊กพระยาสุพรรณ (มหาเรือน) ก๊กกรมหมื่นเทพพิพิธ (พระองค์เจ้าแขก) ก๊กพระปลัดหนู เมืองนครศรีธรรมราช และก๊กพระยาวชิรปราการ (เทียนสิน)

3.1.2 การเปลี่ยนแปลงเนื้อความ

Heyden White (1985, น. 84 อ้างถึงใน สรณัฐ ไตลังคะ, 2547, น. 37) กล่าวว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ต่าง ๆ ไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยที่เหตุการณ์หรือข้อเท็จจริงต่าง ๆ เรียงกันตามลำดับเวลาที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องราว แต่เกิดจากการที่นักประวัติศาสตร์ เลือกใช้ ตัดทิ้ง หรือ เน้น บางเหตุการณ์ให้เด่นกว่าเหตุการณ์อื่น

ผู้วิจัยพบว่าแม้กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์จะดำเนินเนื้อความตามที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพร* แต่กวีก็ได้เลือกเปลี่ยนแปลงเนื้อความหลายประการ เช่นเดียวกับที่พบในประวัติศาสตร์นิพนธ์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1.2.1 การตัดทอนเนื้อความ

แม้กวีจะดำเนินเนื้อความตาม*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพร* ดังกล่าวนำมาแล้ว แต่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่งว่า กวีได้ตัดทอนเนื้อความบางส่วนออกไป ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 2 ประการ ดังนี้

1) เนื้อความที่เป็นองค์ประกอบของพระธรรมเทศนา

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าพระธรรมเทศนาทั้ง 5 เรื่องใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพร* มีองค์ประกอบที่สำคัญ 5 ประการ เช่นเดียวกับที่ทิวศวรรช สบายวัน และ สุมาลี ลิ้มประเสริฐ (2566, น. 130) ได้ศึกษาไว้ อันประกอบด้วย

1. ส่วนนำ (อุทเทศ) คือเนื้อหาที่แสดงสุภาพจิตที่ตั้งขึ้นเป็นประเด็นธรรมของพระราชพิธี
2. ส่วนเกริ่นนำ (อารัมภกถา) คือเนื้อหาที่แสดงการแสดงคำปรารภเรื่อง พร้อมบอกถึงมูลเหตุ ตลอดจนวันเวลาและโอกาสในการเทศนาเพื่อเฉลิมพระเกียรติบรรพชาตริย์และพระมหากษัตริย์ในรัชกาลปัจจุบันซึ่งในขณะนั้นคือรัชกาลที่ 5
3. ส่วนเนื้อหา (นิทเทศ) คือส่วนที่เล่าพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลเพื่อขยายความข้อธรรม
4. ส่วนสรุปความ (ปฏินิเทศ) คือส่วนที่แสดงการจบพระธรรมเทศนา
5. ส่วนจบความ (นิคมกถา) คือการอวยพรพระมหากษัตริย์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์ตัดทอนองค์ประกอบของเนื้อความที่เป็นองค์ประกอบของพระธรรมเทศนาออก 4 ส่วน คงเหลือเฉพาะเนื้อหาส่วนเนื้อหา (นิทเทศ) เท่านั้น อาจเป็นเพราะวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือกวีผู้ประพันธ์พระธรรมเทศนามุ่งกล่าวสรรเสริญราชธรรมของพระมหากษัตริย์ในโอกาสพิเศษ โดยใช้พระราชประวัติและพระราชกรณียกิจขยายความข้อธรรมนั้น แต่กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร* คำฉันท์มุ่งกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในลักษณะการเล่าข้อมูลทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ

2) เนื้อความที่กล่าวถึงพระราชพิธีและสิ่งอันเกี่ยวเนื่องกับพระเกียรติยศ

ยุพธ แสงทักษิณ (2537, น. 41) พบว่าการกล่าวถึงพระราชพิธีปรากฏเป็นครั้งแรกในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเรื่อง *โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย* ของพระยาตรัง โดยกวีกล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์ และพระราชพิธีสิบสองเดือน ต่อมา วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยหลังหลายเรื่องยังเห็นว่าพระราชพิธีเป็นเนื้อหาสำคัญที่แสดงให้เห็นพระเกียรติยศและพระเมตตา กวีจึงเลือกนำมาบันทึกเป็นเนื้อหาหลักของเรื่อง ดังเช่น *ลิลิตของพระองค์เจ้าคัมภีร์คุณยศคุณยศที่บันทึกพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดให้จัดพระราชพิธีโสกันต์แด่พระอนุชาและพระชนิษฐา*

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์กวีติดทอนเนื้อความส่วนนี้* ซึ่งมีรายละเอียดค่อนข้างมากใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ออก โดยมักกล่าวสั้น ๆ แค่ว่าพระราชพิธีนั้นจัดขึ้นเมื่อใดเท่านั้น ทั้งยังตัดเนื้อความที่แสดงถึงพระเมตตาที่มีต่อพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางข้าราชการบริพารออกไปทั้งหมด ดังตัวอย่างเมื่อกวีกล่าวถึงพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ความว่า

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ สองพันกะสามนิยมร้อย	ระบุดุสร้อยผะสมพรรษ์
ห้าสิบกะสองสมยบรร	ลุพระพุทศกโข
๑ เอกองค์ปฐมบรมนาถ	ลุนิวาสน์สิวลัย
ราชาภิเษกหุติโย	ศุริย์ครองสนององค์
๑ สีสิบกะหนึ่งและคนนา	ฉพมาสเศษคง
ชนมายุกลาภณทรง	สิริราชเสวยรมย์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 42)

เทศนาพระราชประวัติในพระบาทสมเด็จพระ

พระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสุจริตจิรายา

... จึงตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สามวัน ครั้น ณ วันอาทิตย์เดือนสิบขึ้นเก้าค่ำ เวลาเช้า ได้พระมหามงคฤกษ์ ก็เสด็จสู่พระมหามณเฑียรพระยาสมาน สรงสหัสสธาราปัญญาสุทธมหานทีมูรธาภิเษก แล้วเสด็จขึ้นพระที่นั่งอัฐทิศ ทรงรับน้ำกลศน้ำสังข์ โดยลำดับทั้งสี่ทิศ แล้วเสด็จประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ พระมหाराชครูพถมิพราหมณาชาติ ก็ถวายพระราชสุพรรณบัฏและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระแสงอัฐิอาวุธ แล้วถวายพระสรพธาดาทริศูลีเวท ตามบุรพราชประเพณีจึงพระราชทานพฤกษาวิ พระราชครูรับพระบรมราชโองการเป็นฤกษ์แล้ว ทรงโปรยพิภพสุวรรณหิรัญ ทรงถวายไทยธรรมพระสงฆ์ เสด็จออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ประทับพระที่นั่งเศวตฉัตร พระบรมวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทเฝ้าพร้อม เสนาบดีกราบทูลถวายคชสารสินธพพระที่นั่งต้น เมืองออกไพร่พลฝ่ายพลเรือน พระมหาพิชัยราชรถเรือพระที่นั่งทั้งเครื่องสรรพยุทธ์ เมืองออกไพร่พลฝ่ายทหาร พระราชนิเวศน์วังสถานกรุงเทพมหานคร พัทธการธัญญาหารลานเกษตรตาม

ตำแหน่งแล้ว รับพระบรมราชโองการฉลองพระเดช
พระคุณโดยตำแหน่ง จึงเสด็จขึ้นโดยพระราชกรณียฝ่ายใน
แล้วเสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ แล้วเสด็จกลับ
พระมณเฑียร เวลาบ่ายเวียนเทียนพระมณเฑียราลัย
รุ่งขึ้นพระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่
ผู้น้อยก็ได้ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ถวายบุปผารูปเทียน
เมื่อได้เถลิงถวัลยราชสมบัตินั้น พระชนมพรรษา
41 พรรษา นับโดยอายุโหร 41 พรรษา 6 เดือนเศษ
แล้วพระราชดำเนินเลียบพระนคร . . .

ทรงทำนุบำรุงพระบรมวงศานุวงศ์เสวกามาตย์
ราชบริพาร ให้ร่มเย็นทั่วจังหวัดพระราชมมา
จึงพระราชทานฐานันดรยศพระราชาคณะเป็นฤกษ์ก่อน
แล้วทรงฉลองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมราชชนนี
ตั้งพิธีเฉลิมพระนามเพิ่มพระเกียรติยศปรากฏว่าสมเด็จพระ
พระอมรินทรามาตย์ โดยพระราชกตเวทิตธรรม แล้ว
พระราชทานตำแหน่งพระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดี
มนตรีมุขข้าทูลละอองธุลีพระบาทพระราชบริพาร
ฝ่ายหน้าฝ่ายใน โดยสมควรแก่ความชอบ โปรดให้พระเจ้า
น้อยยาเธอ พระองค์เจ้าทับทิม เป็นกรมหมื่นอินทรพิพิธ
พระองค์เจ้าทับเป็นกรมหมื่นจิตรภักดี . . . พระองค์เจ้าฉิม
ในกรมหมื่นรินทรพิทักษ์ เป็นกรมหมื่นรินทรเทพ

ฝ่ายเสนาบดีมนตรีมุข โปรดให้เลื่อนเจ้าพระยา
พระคลัง (ทุน) เป็นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ที่สมุหนายก
เจ้าพระยายมราช (บุญมา) เป็นเจ้าพระยาอัครมหา
เสนาบดีที่สมุหพระกลาโหม พระยาอนุชิตราชา (น้อย)
เป็นเจ้าพระยายมราช . . . พระยาราชภักดี (ทองอิน) เป็น
เจ้าพระยาพลเทพ โดยพระราชวัตรจริยา ดังถวาย
วิสาขนามาฉะนี้

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 43-48)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่ากวีดัดทอนเนื้อความรายละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยออกทั้งหมด รวมทั้งการสถาปนาสมเด็จพระบรมราชชนนี และ
การเลื่อนสมณศักดิ์ให้แก่พระสงฆ์ ฐานันดรศักดิ์ให้แก่พระบรมวงศานุวงศ์ และบรรดาศักดิ์ให้แก่ขุนนาง
ข้าราชการสำนักด้วย โดยกวีกล่าวอย่างรวบรัดว่าทรงเข้าพิธีบรมราชาภิเษกขณะมีพระชนมายุ 41 พรรษา 6 เดือน

นอกจากการตัดทอนรายละเอียดเนื้อความที่กล่าวถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันเป็นพระราชพิธีสำคัญที่สัมพันธ์กับการขึ้นเสวยราชสมบัติของพระมหากษัตริย์ออกไปแล้ว กวียังตัดทอนเนื้อความที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ ในพระราชสำนักออกไปด้วย ได้แก่ พระราชพิธีแห่พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมัยที่ได้มาจากเมืองจำปาศักดิ์ พระราชพิธีอุปราชาภิเษก พระราชพิธีขึ้นระวางช้างสำคัญ และพระราชพิธีอาพาธพินาศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระราชพิธีทำกระเจาดใหญ่ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอุทิศถวายบรรพบุรุษวงศ์และพระราชพิธีโสกันต์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่าใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ยังกล่าวถึงพระราชพิธีอื่น ๆ โดยมีได้ให้รายละเอียด แต่กวีผู้ประพันธ์*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ก็ตัดเนื้อความส่วนนี้ออกทั้งหมด ได้แก่ พระราชพิธีตรุษเลี้ยงโต๊ะจีน พระราชพิธีกวนข้าวทิพย์ พระราชพิธีเชนทร์สวนาน พระราชพิธีวิสาขบูชา พระราชพิธีจรดพระนังคัลและพิฆมมงคล พระราชพิธีพืชมงคล และพระราชพิธีเฉลิมฉลองวันเฉลิมพระชนมพรรษา

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าพระราชพิธีที่กวีกล่าวถึงโดยให้ความสำคัญคือการประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แม้กวีจะตัดทอนเนื้อความที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ออกไปมากก็ตาม แต่กวีก็ชี้ให้เห็นว่าเป็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูที่มีต่อสมเด็จพระบรมชนกนาถและแสดงให้เห็นว่าเป็นพระราชพิธีที่ยิ่งใหญ่ตามโบราณราชประเพณี อันแสดงถึงความเก่าแก่ทางวัฒนธรรมของสยาม ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ แสดงกรณียกิจ	จสฤษฏีสาร
พระราชอนุสรณ์	พระบรมศพการย์
๑ ถวายพระเพลิงกอบ	พลีชอบกุศลสาร
ละล้าวมเหฬาร	กลราชประเพณี

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 45)

นอกจากเนื้อความที่กล่าวถึงพระราชพิธีแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวียังตัดทอนเนื้อความที่กล่าวถึง สิ่งอันแสดงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ ดังเช่น พระปรมาภิไธยเต็ม การสร้างพระราชมณเฑียร การจัดสร้างเรือพระที่นั่ง และการสร้างพระเมรุมาศ ตลอดจนพระนามของพระราชโอรสและพระราชธิดาออกไปจนหมดด้วย

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ตัดทอนเนื้อความใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ออก 2 ประการ คือ เนื้อความที่เป็นองค์ประกอบของพระธรรมเทศนา และเนื้อความที่กล่าวถึงรายละเอียดของพระราชพิธีและสิ่งอันเกี่ยวเนื่องกับพระเกียรติยศ

ทั้งนี้ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะสัมพันธ์กับวัตถุประสงค์ของการประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ ดังที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ในบทที่ 4 ต่อไป

3.1.2.2 การเพิ่มเติมเนื้อความ

แม้ว่าจะดำเนินเนื้อความตามที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ* เป็นหลัก แต่ผู้วิจัยกลับพบว่ากวีได้เพิ่มเนื้อความบางประการเข้ามาในเรื่องอย่างมีนัยสำคัญ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) เนื้อความที่กล่าวถึงวีรสตรี

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกิดแนวคิดในการยกย่องบุคคลเป็นตัวอย่างของชาติซึ่งมีบทบาททางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำสงครามเพื่อปกป้องดินแดนจากการรุกรานของต่างชาติ ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องดินแดน (จิราหนู โสภา, 2542, น. 229) บุคคลที่ได้รับการยกย่องอย่างเป็นทางการนั้น มักเป็นพระมหากษัตริย์หรือนักรบ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2542, 98) ซึ่งมีทั้งวีรบุรุษและวีรสตรี

ผู้วิจัยพบว่ากวีเพิ่มเนื้อความเกี่ยวกับวีรกรรมของสตรีในหัวข้อปฐมรัชช โดยกล่าวถึงวีรสตรี 2 ท่าน คือท่านผู้หญิงจันและคุณมุกที่นำพาประชาชนออกต่อสู้กับพม่าจนกระทั่งทัพหลวงยกลงมาช่วยขับไล่พม่าได้ทันช่วงที่ ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงได้พระราชทานบรรดาศักดิ์ให้ท่านผู้หญิงจันเป็นท้าวเทพสตรี⁸ และคุณมุกเป็นท้าวศรีสุนทร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เช่นคราม่านมายุทธ์	กระทำทูลฐ์กลางหน
คุณหญิงจันที่ออกรณ	กะแม่มุกมียอยหนี
๑ เกณฑ์คนหมู่พลเมือง	สะพริบเครื่องจะราวี
ออกสู้กันบุรี	พะมัลลอมณเดือนปลาย
๑ ม่านหมดอดอาหาร	เสบียงการกระหายหาย
ทัพหลวงล่วงเยี่ยมกราย	ริปูกล้ำก็ล่ากอง
	(ขุนสุนทรภะชาติ และจิต บุรทัต, 2475, น. 25)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงวีรกรรมของวีรสตรีทั้ง 2 ท่านที่ได้มีบทบาทสำคัญในการปกป้องการรุกรานของพม่า โดยมีได้ให้รายละเอียดว่าเป็นการนำทัพออกต้านทานอริราชศัตรู ในช่วงที่พระยาถลางถูกร เจ้าเมืองถลาง ผู้เป็นสามีของท่านผู้หญิงจันล้มป่วยและถึงแก่กรรม โดยทางราชสำนักยังมิได้ส่งผู้ใดมาปกครองแทน ดังที่ปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารว่า

⁸ บางที่เขียนท้าวเทพกษัตรี หรือท้าวเทพกระษัตรี ก็มี

เมื่อกองทัพพะมาไปถึงเมืองนั้น พระยาหลวงถึงแก่กรรมเสียก่อนแล้ว ยังหาได้ตั้งเจ้าเมืองใหม่ไม่ และจันทรรยาพระยาหลวงกับน้องหญิงคนหนึ่งชื่อนมก คิดอ่านกับกรมการทั้งปวงเกณฑ์ไพร่พลตั้งค่ายใหญ่สองค่าย ป้องกันรักษาเมืองเป็นสามารภ และตัวพระยาหลวงกับน้องผู้หญิงนั้น อดจากล้าหาญมิได้เกรงกลัวย่อท้อต่อข้าศึก เกณฑ์กรมการกับพลทหารทั้งชายหญิงออกระดมยิงปืนใหญ่น้อยนอกค่ายสู้รบกะพะมาทุกวัน ทัพพะมาจะหักเอาเมืองมิได้ แต่สู้รบกันอยู่ประมาณเดือนเศษ พะมาขาดเสบียงอาหารลง จะหักเอาเมืองมิได้ ก็เลิกทัพลงเรือกลับไป

(พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2478, น. 119)

ดังนั้น การที่กวีกล่าวถึงเหตุการณ์นี้ โดยมีได้ให้รายละเอียดช่วยทำให้เห็นบทบาทในด้านความสามารถและความกล้าหาญของวีรสตรีทั้ง 2 ท่าน ที่มีได้เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขจำเป็นที่บ้านเมืองในขณะนั้นขาดผู้นำ นอกจากการกล่าวถึงท่านผู้หญิงจันและคุณมกแล้ว ในหัวข้อตรีติยรัชช กวีก็เพิ่มเนื้อความที่กล่าวถึงวีรสตรี อีกท่านหนึ่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ท่านผู้หญิงโม⁹ หรือ ท้าวสุรนารี¹⁰ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ นครราชสีมา	ศึกห้อมล้อมดล
กระทั้งเข้าตั้งตอมตี	
๑ ท่านโม้ท้าวสุรนารี	สองพระยามี
ยกรบัตร์กับปลัดบ่งนาม	
๑ เป็นหัวหน้าครัวไทยยาม	ถูกต้อนจรตาม
ริบไปสู่เขตต์เขา	
๑ แสร้งเสล่ห่กล่อมอมเอา	ใจริตริเลา
เลศเพื่อเชื้อจิตต์คิดกล	
๑ เหมาะท่าฆาตข้าศึกพล	ผู้ควบคุมดล
ชีวิตวินาสเหลือหนี	
๑ ขาวอิงถึงเจ้าอนุมี	สั่งทัพกลับลี
ลาคติดตามมาร้าราญ	

⁹ เอกสารทางประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่เรียกนาม “ท้าวสุรนารี” ว่า “โม้” แต่ในปัจจุบันนิยมเรียกว่า “โม” มากกว่า ซึ่งน่าจะเป็นเพราะปัจจุบันมีคำว่า “ชีโม้” ซึ่งหมายถึงชอบคุย โอ้อวดเกินจริง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น.198) ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคนในปัจจุบันจึงน่าจะเลี่ยงไปเรียกท้าวสุรนารีว่า “ท่านโม” หรือ “ย่าโม” แทน

¹⁰ หลักฐานชิ้นแรกทีกล่าวถึงการได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ท้าวสุรนารี” เพื่อเป็นบำเหน็จความดีความชอบของท่านผู้หญิงโม คือ *ตำนานเมืองนครราชสีมา* ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งน่าจะทรงพระนิพนธ์ขึ้นราว พ.ศ. 2443-2444 (สายพิน แก้วงามประเสริฐ, 2537, น. 237)

๑ ครอบครัวชาวไทยใจสมาน	หมู่ชายหญิงชาญ
ตระเตรียมตนรอบตอบรณ	
๑ ตั้งค่ายรายชุมชุมคน	ขวาฝ่ายซ้ายหน
แห่งกลางข้างบุรุษโยธา	
๑ ท่านโม่มีงษ์ภูณักยา	คุมราชภูณักดา
ด้วยหมู่หญิงหม้ายหลายสาว	
๑ เป็นกองหนุนสนองเศิกลาว	รบเลี้ยวเกรียวกราว
ทัพอนุพิณาสพายหนี	
๑ เกียรติไกรในคณะสตรี	เชิดเช่นเป็นศรี
กล้าศึกเสริมศักดิ์หญิงสยาม	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 72-73)

จากบทประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่ากวีมิได้เพียงแค่กล่าวถึงวีรกรรมของท่านโม่ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นท้าวสุนาริซึ่งเป็นข้อมูลที่ปรากฏในสมัยหลังจากเกิดวีรกรรมดังกล่าวแล้วเท่านั้น แต่กวียังกล่าวยกย่องว่าเป็นการประกาศเกียรติของหญิงสยามที่กล้าหาญให้เป็นที่ประจักษ์ด้วย นอกจากนี้ กวียังเน้นย้ำให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจของชาวสยามทั้งชายและหญิงที่มีท่านโม่เป็นผู้นำในการต่อสู้กับเจ้านวงศ์แห่งเวียงจันทน์ จนทัพเจ้านวงศ์ล่าถอยไป สอดคล้องกับที่ใน**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3** กล่าวไว้ว่า

ท่านผู้หญิงโม่ภรรยาพระยาปลัดคุมผู้หญิงเป็นทัพหนุน ที่ไม่มีอาวุธก็ตัดไม้ตะบองบ้าง เลี่ยมเป็นหลาวบ้าง เข้าสู่ทัพลาว **ครั้งนั้นพวกครัวเมืองนครราชสีมาฆ่าฟันพวกลาวตายประมาณ 2000 คน** เดชะพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวเผอิญให้**สุทิสาร**เห็นไปว่า**ผู้คนครัวเมืองนครราชสีมา**มากมายนัก ถือเครื่องศาสตราอาวุธครบมือกัน **สุทิสาร**เห็นดังนั้นก็มีความครั่นคร้ามล่าถอยกลับไปแจ้งแก่อนุว่า ครัวสู้รบแข็งแรงนักเห็นคนก็มาก จะเป็นกองทัพเจ้าพระยาบวรราชนครราชสีมาช่วยกันหรืออย่างไรก็ไม่แจ้ง อนุแจ้งดังนั้นเผอิญให้หวาดหวั่นไปมิตคิดที่จะยกลงมากรุง

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2481, น. 45-46)

อนึ่ง หากเปรียบเทียบเนื้อความในวรรณคดีเรื่อง**กรุงเทพฯ คำฉันท์กับในพระราชพงศาวดาร** เห็นได้ว่ามีความแตกต่างกันในรายละเอียด โดยในพระราชพงศาวดารเน้นสถิติพระบุญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำให้**สุทิสาร**เห็นความกล้าหาญของท่านโม่และชาวนครราชสีมา ขณะที่กวีมุ่งเน้นกล่าวสดุดีวีรกรรมของท่านโม่ในฐานะวีรสตรีที่เป็นผู้ “กล้าศึก” และช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์

ของ “หญิงสยาม” ว่ามีความสามารถไม่แพ้ชาย ขณะเดียวกันก็ยังแสดงให้เห็นความสามัคคีของครวไทย ซึ่งกวีใช้คำว่า “ครอบครัวชาวไทย” อันน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดที่กวีต้องการนำเสนอด้วย

2) เนื้อความที่กล่าวถึงกวีและวรรณคดี

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ให้ความสำคัญกับการกล่าวถึงกวีและวรรณคดีเป็นอย่างมาก ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ก็เป็นกวีด้วยเช่นกัน จึงย่อมเห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของกวีและวรรณคดีต่อสังคม

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้เพิ่มเติมเนื้อความที่กล่าวถึงกวีและวรรณคดีซึ่งไม่ปรากฏใน *เทคนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เลย เช่นในหัวข้อพุทธรักษา กวีกล่าวสดุดีพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยการอ้างอิงพระมหากษัตริย์ในอดีตของไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงบพประพันธ์ที่ว่า

๑ สมควรประมวลนยสโม	สรโณมนาการ
เพิ่มพัฒน์ประวัติอวสาน	วรเกียรติธำรง
๑ โสธเสริมเฉลิมพระคุณวุฑ	ฉิพระพุทธรูปองค์
เอกหลั่นภลายพระพงศ์	พิรศกิดิจกรี
๑ จอมปราชญ์พระราชอุปนิส	สยสิทธิสาขศรี
สุนทรบรรพกุลกวี	วิธพจนรจนา
๑ กล่าวโดยอดีตสมัยไทย	ขณะได้คระไลมา
จากถิ่นฉินฉินอุพา	ระยะย่านสยามยล
๑ ต่างหมู่ก็มีประมุขป้อง	นครรองนิคมคน
พ่อเมืองกระเดื่องยศพิมล	คณะบ้างก็คือขุน
๑ ศรีอินทราทิตยนาถ	อริราชวิบูลบุญ
รงแหล่งเฉลิมยงฐิตสกุล	คณะชาติสยามวงศ์
๑ ครองเขตต์สุโขทัยมหา	บุรหล้าเฉลิมคง
รวบรัฐกษัตริย์ปฐมอ	คพระเดชสำแดง
๑ สืบสันตติพันธุ์กรนาม	วิธรรมกำแหง
เดชานุภาพยศแรง	คุณล้ำก็กำจร
๑ บุรณบรรพพญชนะสรูป	สระรูปอักษร
สื่อไทยก็ให้ธอุภรณ์	พระประกิตประดิษฐาน
๑ ศาสตร์สรรพวรรณนิธอีก	ขรลักษณ์เชลงการ
ดำเนิรเจริญรจนา	ณสมัยเฉลิมมา

๑ อ่างสมสนมกวีนิปราชญ์	นพมาศสมัญญา
เอี่ยมโอสุโขทัยสถา	ปนรัชชลีไทไทย
๑ เมื่อรัชชศรีอยุธยา	ณบุราณกรุงไกร
เกริกเกียรติ์กวีจวนไพ	บุลเพียบจะพึงชม
๑ หลายองค์พะจงรจิตวาท	กวีราชพระบรม
ไตรโลกนาถอนุกรม	พจนาทินารายณ์
๑ ศรีปราชญ์ฉลาดอุประติมาน	พจิชาญคระโลงหมาย
กำสรวลสิศวรสุมิวาย	เสนาะขานผสานยิน
๑ เนื่องเห็นณเหตุผลมหัจ	ฉริยรัตนโกสินทร์
ทุกรัชชกษัตริย์วรกวิทร์	ดุจรัชชกาลสอง
๑ ทรงศรีกวีบรรเจียร	สุเสถียรพระเกียรติ์ครอง
คู่หล้าณภลยฉลอง	อภิลักษณเลิศมวล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 56-57)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีอ้างอิงบุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้องกับภาษาและวรรณคดี นับตั้งแต่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ทรงประดิษฐ์ลายสือไทย และนางนพมาศ¹¹ พระมหากษัตริย์ สมัย อยุธยา ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งล้วนเป็นกวี นอกจากนี้ยัง กล่าวถึงศรีปราชญ์และวรรณคดีที่เดิมเชื่อว่าศรีปราชญ์ประพันธ์คือ *กำสรวลศรีปราชญ์*¹² อีกด้วย ท้ายสุด กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนเป็นกวีเหมือนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

การเน้นย้ำพระปรีชาสามารถทางวรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทำให้กวีกล่าวถึงผลงานพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้แก่ บทละครในเรื่อง *อิเหนา* และ *รามเกียรติ์* บทละครนอกเรื่อง *ไกรทอง* *สังข์ทอง* *ไชยเชษฐ์* และ *คาวี* (ขุนสุนทรภาศิต และ ชิต บุรทัต, 2475, น. 57) ซึ่งเนื้อความเหล่านี้ไม่ได้ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ที่กวีนำมาเป็นข้อมูลในการประพันธ์

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าเนื้อความในวรรณคดีเรื่องนี้สอดคล้องกับใน *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* ที่มีการชำระในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งกล่าวถึงพระราชนิพนธ์วรรณคดีประเภท บทละครของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ทั้งสิ้น 7 เรื่อง ได้แก่ *อิเหนา* *รามเกียรติ์* *ไชยเชษฐ์* *มณีพิชัย* *คาวี* *สังข์ทอง* และ *ไกรทอง* (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2482, น. 343-344)

¹¹ ปัจจุบันเชื่อกันว่า *ตำรานางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์* น่าจะประพันธ์ขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2530, น. 115) สันนิษฐานว่าน่าจะประพันธ์ขึ้นระหว่างพ.ศ. 2360-2378 (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527, น. 339) และน่าจะเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹² เนื่องจากการศึกษาเชิงประวัติในปัจจุบันพบว่าคำว่า “ศรีปราชญ์” อาจเป็นเพียงตำแหน่ง มิใช่ชื่อของกวี ทำให้นักวรรณคดีในปัจจุบันนิยมเรียกวรรณคดีเรื่องนี้ด้วยคำเรียกที่ไม่ระบุผู้ประพันธ์ คือ *กำสรวลโคลงตั้ง* หรือ *กำสรวลสมุทร* แทน

นอกจากนี้ก็จะกล่าวถึงชื่อพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว กวียังกล่าวว่าวรรณคดีเหล่านี้มีความไพเราะเหมาะแก่การแสดงละคร และเป็นแบบฉบับให้แก่อนุชน ดำเนินรอยตามแบบอย่างของพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ อาจอ้างลอยอย่างเอก	แนะอนเณกและน้าปอง
เป็นแบบกระบิลของ	อนุชนจะชวนชวาย
๑ สิบศรีกวีวาท	คติศาสตร์กำจาย
พึงเห็นณเชื้อสาย	จิรสนิจิตลเดิร
๑ โดยเบื้องยุคลบาท	ทุดิยราชจำเริญ
ลายลักษณวิจักษ์เชิญ	ชนชอบประพนธ์กล
๑ ดังเจ้าพระยาชื่อ	ยศคือพระคลังหน
ราชาธิราชยล	นยถ้อยอุทาหรณ์
๑ คล้องจองละบองตรับ	เสนาศัพทสุนทร
ภูครุกระทุ่กลอน	พระอภัยมณีมี
๑ ถ้อยอาทิทองอิน	กั้นรินทร์ธิเบศร์ศรี
โคลงเรื่อนิราสดี	ผิสดับสุสำนาน
๑ สิบศรีกวีวง	ศประจงประเจิดขาน
ในตรีติยรัชชกาล	กลกลอนขจรยิน
๑ สมเด็จพระสมญา	ปรมาณูชิตชิน
ชาญพจนพาทีน	และลิลิตวิจิตรฉันท
๑ เพียงย่อชลอสา	ธกมานิยมกัน
ชื่อเชิดประเสริฐวร	ณกวัดดีตหวัง
๑ เลื่องลือระบือศรี	ณทวีติยรัชชดัง
ราชมิ่งประมุขยัง	กฤติยศกโยไกล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 58)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีกล่าวว่าบทพระราชนิพนธ์ล้วนเป็นแบบฉบับวรรณคดีให้ “อนุชนที่ชวนชวาย” กวีกล่าวว่าพระองค์ทำให้การประพันธ์วรรณคดีเจริญรุ่งเรือง เพราะในรัชสมัยของพระองค์มีผู้ที่ “สิบศรีกวีวาท” ได้แก่ กวีอย่างเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *ราชาธิราช* สุนทรภู่ผู้ประพันธ์ *พระอภัยมณี* และนายรินทรธิเบศร์ (ทองอิน)¹³ ผู้ประพันธ์ *โคลงนิราศนรินทร์* นอกจากนี้ กวียังกล่าวว่ามีผู้ที่ “สิบศรีกวีวงค์” ต่อเนื่องมาถึงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ

¹³ โดยทั่วไปนักวรรณคดีเชื่อว่าผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ชื่อนายรินทรธิเบศร์ (อิน) ดังปรากฏในโคลงตอนท้ายว่า “โคลงเรื่อนิราศนี้ นรินทร์อิน” แต่ในวรรณคดีเรื่องนี้ กวีกล่าวว่าชื่อทองอิน

พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ทรงนิพนธ์วรรณคดีลิลิตและคำฉันท์หลายเรื่อง

นอกจากนี้ ในหัวข้อเบญจมรัชช กวีก็กล่าวถึงพระราชนิพนธ์วรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายเรื่อง (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 135-136) ซึ่งเนื้อความดังกล่าวไม่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เช่นกัน

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ* คำฉันท์เพิ่มเติมเนื้อความที่กล่าวถึงกวีและวรรณคดี อันสัมพันธ์กับการที่ผู้ประพันธ์ก็เป็นกวีด้วย ทั้งนี้ การเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนนี้ ยังน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทต่อไป

3) เนื้อความที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ* คำฉันท์ได้เพิ่มเติมเนื้อความที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งไม่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* โดยจำแนกออกได้เป็น 3 ประการ คือ

- เนื้อความที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 และการเสด็จประพาสต่างประเทศ

เนื่องจากพระธรรมเทศนาเทศนาพระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ มุ่งกล่าวสรรเสริญถึงพระราชกรณียกิจด้านการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อขยายข้อธรรมเป็นสำคัญ สอดคล้องกับชื่อเรื่อง คือ “พระรัฐประศาสน์” ซึ่งคำว่า “รัฐประศาสน์” หมายถึง วิธีการปกครองบ้านเมือง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น.987) ทำให้กวีได้กล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหมือนพระธรรมเทศนาเรื่องอื่น

ดังนั้น กวีจึงเพิ่มเนื้อความที่กล่าวถึงพระราชประวัติก่อนขึ้นเสวยราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่เสด็จพระราชสมภพ เมื่อมีพระชนมายุ 9 พรรษา ทรงได้รับสถาปนาพระราชอิสริยยศเป็น “เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ฯ” เมื่อมีพระชนมายุ 13 พรรษา ทรงเข้าพระราชพิธีโสกันต์ เมื่อมีพระชนมายุ 14 พรรษา ทรงพระผนวช ต่อมาขณะเมื่อมีพระชนมายุ 15 พรรษา ทรงได้รับสถาปนาพระราชอิสริยยศเป็น “กรมขุนพินิตประชานาถ” นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเหตุการณ์การสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทำให้เหล่าพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางพร้อมใจกันทูลอัญเชิญพระองค์ขึ้นเสวยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ ภายหลังขึ้นเสวยราชสมบัติ ทรงตั้งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ 2 และทรงพระผนวชเมื่อมีพระชนมายุ 20 พรรษา (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 109- 114)

อนึ่ง ในพระราชประวัติส่วนนี้ กวียังกล่าวถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศ คือ การเสด็จประพาสเมืองสิงคโปร์ ปัตตาเวีย และสมารัง (อินโดนีเซีย) เมื่อพ.ศ. 2413 และการเสด็จประพาสพม่าและอินเดียเมื่อพ.ศ. 2414 (อานนท์ จิตรประภาส, 2554, น. 38-39) นอกจากนี้พระองค์ยังเสด็จประพาสยุโรปถึง 2 ครั้ง ดังที่กล่าวไว้ว่า

๑ ปีเริ่มเผด็จบรมเอก	อภิเษกสมรสการ
ไท่ได้เสด็จประพาสสถาน	ประเทศเขตต์เคียง
๑ สองคราณครั้งปฐมตัน	ศกตลณแดนเพียง
ภาคสิงคโปร์ปุรพเวียง	และชะวาระวางไคล
๑ ปลายวราชทุศจรประเวศ	ลุประเทศเกษตรใน
อินเดียเสถียรนิติไสย	ธประพาสประพัทธ์สาร
๑ ภายหลังเสด็จประพาสยุโรป	ปะณโทสมัยมาน
เกิดผลอนันต์พิพิธการ	วรราชหทัยเพียร
๑ ไท่ทอดพระเนตรพินิจฐา	นณชาติพาเหียรกั
สังเกตประภทกิจระเมียร	เหมาะสมย์ไฉนมี
๑ มุ่งรอบประกอบคตติประการ	ลุพระญาณวิถิติ
โดยเพิ่มเผด็จพระกรณิ	ยประศาสนบาย
๑ เป็นแรกและแพกบุรพชัต	ติยรัฐสยามหมาย
ทรงมานสมรรถคตติระคาย	ระแคะข้อต่างแดน
๑ เป็นมิตรสันถวะประสพ	ขณะคบคะนิงแผน
สัมพันธกันสกลแทน	พิธกิจจะเกื้อกูล
๑ เป็นราชเกียรติยศก่อ	ลุสนองธไพบุล
บงการวาทิตมพูน	ณผไทพระไคลถึง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 109- 113)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่านอกจากกวีจะเพิ่มเนื้อความเรื่องการเสด็จประพาสต่างประเทศทั้งก่อนและหลังขึ้นเสวยราชย์แล้ว กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่าการเสด็จประพาสดังกล่าวล้วนส่งผลต่อการพัฒนาประเทศนานัปการ เพราะทรงทอดพระเนตรกิจการของชาวต่างชาติ แล้วทรงนำความรู้เหล่านี้กลับมาพัฒนาสยามประเทศ

อนึ่ง กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ทรงเสวยสละเสด็จประพาสไกลถึงต่างประเทศเพื่อแสดงพระราชไมตรีกับนานาประเทศ อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงพระเกียรติยศของพระองค์ การกล่าวในลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับที่ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม (2557, น. 159-161) พบในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่ประพันธ์ขึ้นขณะดำรงพระชนม์ชีพ อันเป็นมุมมองของกวีในฐานะบุคคลร่วมสมัย

- เนื้อความที่กล่าวถึงการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและ
การสร้างพระบรมรูปทรงม้า

เนื่องจากในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ส่วนที่เป็นพระธรรมเทศนา
พระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษประพันธ์ขึ้นในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ยังดำรงพระชนม์ชีพ เพื่อใช้เทศนาเฉลิมพระเกียรติเนื่องในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก พ.ศ. 2451
จึงไม่ปรากฏเนื้อความที่กล่าวถึงเรื่องการสวรรคตเหมือนที่ปรากฏในกรุงเทพฯ คำฉันท์ ว่า

๑ วันที่สี่สิบสามมา	สะตกตุลา
คมสุริยคติตามวาร	
๑ พระชนม์คณนาครามาน	หมายบริบูรณ์กาล
ห้าสิบแปดเปี่ยมปางปี	
๑ อารังเสียมรัฐสวัสดิ์	เดิยเด่นเป็นทรี
ฉายรัชชยะสมัย	
๑ ถึงสี่สิบสองสิหิชัย	โบราณกาลไทย
กษัตริย์ทรงรัชย์ฤาเสมือน	
๑ พระคุณอุ่นเกล้าเนาเดือน	ตรึงใจไปเลื่อน
ล้วนไทยได้ดื่มปลื้มปรีดี	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 140)

นอกจากนี้ ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวียังเพิ่มเนื้อความที่กล่าวถึงการสร้าง
พระบรมรูปทรงม้าอันเป็นอนุสาวรีย์ที่ประชาชนพร้อมใจกันสร้างทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมทั้งถวายพระราชสมัญญาว่า “พระปิยมหาราช” ซึ่งสมเด็จพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2546, น. 268) ทรงอธิบายไว้ว่า “พระราชสมัญญานาม
“ปิยมหาราช” ทรงได้แบบอย่างมาจากพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียและพระเจ้าดิส ผู้ครองอนุราชบุรี
แห่งลังกาที่ราชทูตถวายพระนามพิเศษว่า “ปิยะทัสสี” และ “เทวานัมปิยะดิส” ซึ่งแปลว่าอันเป็นที่รักใคร่ของ
เทพยดา” ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ น้าปีตินิยม	พระบรมสมภาร
สมสุนทรสาร	ปรมาภิไธยศรี
๑ สมเด็จพระมหา	ปิยราชจักรี
สมเปรมนรปรี	ดิเฉลิมพระนามขาน
๑ ด้วยฉันทนิพพัท	ธมนัสคະນິงการ
เทิดการวะฐาน	ทะนุแทนพระองค์ไท

๑ เป็นปูชนียวัตถุ	ถุณัดกะนัยนีใน
ภายนอกหน้าสนองใจ	ลุระลิกมิลื่อนหลง
๑ สรรค์สร้างพระบรม	สิริสมการูปทรง
หัยพาหนบง	อภิลักษณพ์ไลตา
๑ เชิญสิ่งเหมาะสมสถาน	ณพระลานวโรฬาร
นามราชนิวา	สนะสวนดุสิตสรร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 134-135)

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ได้เพิ่มเติมเนื้อความ 3 ประการ คือ เนื้อความที่กล่าวถึงวีรสตรี เนื้อความที่กล่าวถึงกวีและวรรณคดี และเนื้อความที่กล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งการเพิ่มเติมเนื้อความข้างต้นน่าจะมีนัยที่สัมพันธ์กับแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวในบทต่อไป

3.1.2.3 การสลับเนื้อความ

จากการศึกษาอย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่านอกจากกวีจะนำข้อมูลที่ใช้ในการประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์มาจากเอกสารทางประวัติศาสตร์คือ *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* แล้ว เนื้อหาส่วนใหญ่ กวียังลำดับความตามที่ปรากฏใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ด้วย

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า กวีอาจสลับเนื้อความบ้างในบางตอน ซึ่งปรากฏไม่มากนัก ส่วนใหญ่การสลับเนื้อความเป็นไปเพื่อจัดกลุ่มเนื้อความให้สอดคล้องเกี่ยวเนื่องกัน ตัวอย่างเช่น การกล่าวถึงเรื่องพระบรมสารีริกธาตุและช้างเผือก ซึ่งกวีมักสลับเนื้อความมากกล่าวไว้ด้วยกัน เพื่อเน้นย้ำพระบุญญาบารมีดังในหัวข้อทุติยรัชช และจตุตถรัชช

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่ากวีน่าจะสนใจสลับเนื้อความในหัวข้อเบญจรัชชอย่างมีนัยสำคัญ คือการกล่าวถึงเรื่อง **การเลิกทาส** ซึ่งกวีเลือกนำมากล่าวไว้ในตอนต้นหลังกล่าวถึงพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจบโดยทันที ทั้งที่ใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เนื้อหาส่วนนี้ปรากฏในตอนกลางของเรื่องหลังจากที่กล่าวถึงพระราชกรณียกิจในการป้องกันประเทศจากการคุกคามของชาติตะวันตก และการพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย ดังตัวอย่าง

กรุงเทพฯ คำฉันท์

๑ เริ่มราชประศาสนประสิทธิ์ ศุภกิจพหุลพูน	
เพ็ญสุสยามภพพิบูล	บริวัตรสวัสดิ์
๑ การยี่ในสมัยปัญ	จมธรรมาชบตี
เลิศล้ำพระคัมภี	ระพระราชาปรีชญา
๑ คือเพิกละเลิกขาด	คณะทาสประดาชประดา
เดิมมานบุราณมา	ลุดลุดตมโลกสกกล
๑ ดูราวติรัจฉาน	ทรมานมิเหมือนกะคน
มักง่ายเพราะขายตน	กะตระกูลพิบูลสิน
๑ ลงท้ายสินายเงิน	ลูเจริญประโภคภิญ
โง่สรพมิรับจัน	ตนะฐานะทาสทราหม
๑ ตัวครอกผิออกบุตร	ก็บุตติเลยละลาม
กว่าค่าจะหลุดตาม	ปฏิสันธิ์กะตนะเสมอ
๑ เพียงหมายพะนายมูล	อนุกูลไฉนจะเปรอ
ปรนรอดจรงเลอ	ลุดสภาพมนุษย์กะเขา
๑ ทรงเห็นมิเป็นคุณ	นระมุ่นมิเมาะเอ
แต่ได้เพราะใจเภา	บประสพสุสสิขการ
๑ โดยรอบบรมรา	ชอุบายะปองพะสาน
ทั้งทาสและนายมาน	สุชะหมายณฝ้ายประสงค
๑ ตราราชบัญญัติ	กะพิกัตเกษียนและปลง
ปลดทาสละขาดลง	ประลุดไทยสมัยประมวล
๑ ยี่สิบฉนำกว่า	คณนจะเสร็จขบวน
แบบใหม่เหมาะใช้ควร	ยุคกาลประมาณวิธี
๑ ลูกจ้างระวางได้	ธนะไปมิหลบมิหนี
สัญญาประกันมี	ระยะลดจรดแจรง
๑ สารกรมธรรมดี	กะทวิณสินสิแรง
ร้ายสุดจะสำแดง	ดุก่อนก็ศุณย์กษัย
๑ สำเร็จเผด็จผอง	มิพะพ้องประทุษฐภัย
เหมือนบางประเทศไกล	ณยุโรปอเมริกา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114-116)

พระธรรมเทศนาพระรัฐประศาสน์

ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ มีราชการซับซ้อนยิ่งกว่าก่อนเป็นอันมาก อาศัยเหตุภายในบ้าง เหตุภายนอกบ้าง . . .

ส่วนการภายในพระราชอาณาจักร ความป้องกันรักษาในบัดนี้ต้องทวีกำลังให้มั่นคงแข็งแรงขึ้นตามสมัย ในรัชกาลก่อนการฝึกหัดทหารตามแบบอย่างยุโรป เพิ่งจัดขึ้นยังไม่แพร่หลาย ครั้นนี้โปรดให้ขยายการนั้นออกไป . . .

ส่วนการบำรุง ได้ทรงพระกรุณาแก่พระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการพระราชทานยศศักดิ์ ทรงตั้งทั่วไปทุกตำแหน่งทุกชั้น . . . ได้ทรงสร้างรถไฟสายนครราชสีมา สายเพชรบูรณ์สำเร็จบริบูรณ์ . . . ในส่วนบำรุงให้เป็นพลเมืองผู้สามารถ ทรงตั้งพระราชบัญญัติผ่อนปลดทาสให้เป็นไทยให้ได้ ความเป็นโสດแก่ตนโดยลำดับมา

(เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 234-241)

หากเปรียบเทียบบทประพันธ์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีน่าจะจงใจสลับเนื้อความเพื่อกล่าวถึงพระราชกรณียกิจสำคัญที่ได้รับการกล่าวถึงในสมัยหลังเป็นอย่างมาก คือการเลิกทาส ทั้งนี้นอกจากการสลับลำดับเนื้อความ จะแสดงให้เห็นว่ากวีให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเรื่องนี้แล้ว กวียังขยายความโดยแสดงทัศนะเพิ่มเติม

เพื่อชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เลิกทาสเพราะทรงเห็นว่าเป็นการกดขี่มนุษย์ด้วยกันเอง และไม่เป็นคุณต่อบ้านเมือง กวียังขยายความเพื่อสรุปว่าทรงเลิกทาสได้สำเร็จโดยมิได้สูญเสียเลือดเนื้อเหมือนในประเทศในยุโรปและสหรัฐอเมริกาด้วย

นอกจากพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาสแล้ว พระราชกรณียกิจเรื่อง**การปฏิรูปการปกครอง**ก็เป็นพระราชกรณียกิจที่กวีให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก กวีจึงได้เลือกสลับเนื้อความดังกล่าวมาไว้ต่อจากพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาสโดยทันที ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะกวีเห็นว่าพระราชกรณียกิจดังกล่าวมีความสำคัญยิ่งต่อชาติบ้านเมือง ดังที่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (2493, น. (2)) กล่าวว่

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชสมัยนี้เป็น**การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงซึ่งเรียกได้อย่างถูกต้องตามธรรมดาว่า “พลิกแผ่นดิน”** ถ้าจะใช้คำอังกฤษก็ต้องเรียกว่า Revolution ไม่ใช่ Evolution . . . การที่ประเทศสยามได้เปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองอย่าง Revolution ได้ โดยไม่มีใครต้องเสียเลือดเนื้อแม้แต่หยดเดียวดังนี้ ต้องนับว่าเป็นมหัศจรรย์

กล่าวได้ว่า แม้กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*จะนำเสนอข้อมูลตามลำดับเนื้อความที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เป็นหลัก แต่บางครั้ง กวีก็อาจสลับเนื้อความเพื่อให้เนื้อหามีความสอดคล้องเชื่อมโยงกัน ขณะเดียวกันการสลับเนื้อความยังสะท้อนให้เห็นถึงการให้คุณค่าแก่พระราชกรณียกิจที่สำคัญอันสัมพันธ์กับบริบททางความคิดของยุคสมัยที่กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* เปลี่ยนแปลงเนื้อความจากที่ปรากฏใน*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ใน 3 ลักษณะคือการตัดทอนเนื้อความ การเพิ่มเติมเนื้อความ และการสลับเนื้อความ

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแม้วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* จะดำเนินเนื้อความตาม*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* แต่กวีก็ใช้ทั้งการคงเนื้อความ และการเปลี่ยนแปลงเนื้อความในลักษณะต่าง ๆ เพื่อให้สัมพันธ์กับวัตถุประสงค์และแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอ

3.2 ข้อมูลจากประสบการณ์และความรับรู้ของกวี

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวแล้วว่าเนื้อหาในหัวข้อตั้งแต่ปฐมรัชจนถึงเบญจรัชชกวีดำเนินเนื้อหาตามเอกสารทางประวัติศาสตร์ คือ*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่ได้หมายความว่าในหัวข้อปฐมรัชจนถึงเบญจรัชชกวีไม่มีข้อมูลจากประสบการณ์และความรับรู้ของกวีเลย ทั้งนี้ เพราะการสร้างสรรคเนื้อหาทั้งการคงเนื้อความโดยการละ ขยาย หรือปรับเปลี่ยนรายละเอียด และการเปลี่ยนแปลงเนื้อความในลักษณะต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับความรู้ทางประวัติศาสตร์ของกวีในขณะนั้นแทบทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตาม ในหัวข้อมนการและรัฐสฤติและฉัฎฐรฐชนั้ ผู้วิจัยพบว่ากวีไม่ได้ดำเนินเนื้อหาตามเอกสารใดเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องจากหัวข้อมนการและรัฐสฤติเป็นส่วนนำเรื่อง ขณะที่ในหัวข้อมฉัฎฐรฐชนั้ อาจเนื่องด้วยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่มีการเขียนเอกสารประเภทพระราชพงศาวดารด้วยประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งกวีเป็นผู้ที่มีชีวิตอยู่ในช่วงรัชสมัยนี้ ดังนั้นกวีจึงน่าจะเรียบเรียงเนื้อหาส่วนนี้จากประสบการณ์และความรับรู้ของกวีเป็นสำคัญ

เนื้อหาในหัวข้อมฉัฎฐรฐชนั้ กวีกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มตั้งแต่กล่าวถึงเรื่องการเสด็จพระบรมราชสมภพจนกระทั่งเสด็จสวรรคต

อนึ่ง เนื้อหาส่วนพระราชประวัตินี้ กวีกล่าวเน้นเรื่องการศึกษาและการดำรงตำแหน่งทางทหารเป็นพิเศษว่าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปศึกษาที่ยุโรป ทรงศึกษาวิชาการทหารบกที่โรงเรียนนายร้อยทหารบกแซนด์เฮิสต์ (Sandhurst) และทรงศึกษาวิชาประวัติศาสตร์และกฎหมายที่วิทยาลัยไครสต์เชิช (Christ Church College) มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด (สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์, 2528, น. 8) เมื่อเสด็จนิวัตพระนครโดยเสด็จพระราชดำเนินกลับผ่านทางสหรัฐอเมริกาและญี่ปุ่น ทรงแวะทอดพระเนตรความเจริญของบ้านเมืองตลอดจนการจัดการทหารและการศึกษา (ธนาคารอมสิน, 2545, น. 18) เมื่อเสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ แล้วพระองค์ได้ทรงดำรงตำแหน่งสำคัญทางทหาร ได้แก่ ทรงเป็นนายพลราชองครักษ์ และจเรทหารบก รวมทั้งทรงกำกับกรมทหารมหาดเล็กด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระชนมดลคาบควรจึง	เสด็จสู่สำนั้ง
สำนักยุโรปรัฐสถาน	
๑ เพื่อทรงเพิ่มซึ่งสิกขการ	ทั้งหลายฝ่ายทหาร
และฝ่ายพลเรือนรอบแผน	
๑ สถิตยัังอังกฤษกรุงแดน	โรงเรียนเรียกแสนต
เฮิสตหรรณยุทวิทยา	
๑ บ่งบอกออกสฟอรตมหา	วิทยาลัยปรา
รพร์รัฐประศาสน์สิกขฐร	
...	
๑ เสด็จกลับลำดับแดนมา	ทางอเมริกา
กับญี่ปุ่นยอมพร้อมคุณ	
๑ ทรงรับราชกิจพิธสุน	ทรรอบไพรุพห้
จำเริญพระยศเยียรยง	
๑ คือนายพลเอกราชอง	ครักษ์ดำรง
จเรทัพบกปททหาร	

๑ ตำแหน่งเนื่องบัญชาการ กรมพลธิการ
มหาดเล็กนาคนกไท

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 143-144)

การที่กวีให้ความสำคัญกับการกล่าวถึงบทบาททางการทหารนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะสัมพันธ์กับเนื้อหาส่วนต่อมาที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะผู้นำสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ สองพันกะสีร้อย	ระบุนุสร้อยประสมปลาย
หกสิบระวางกาย	ณพิภพประสพเชิญ
๑ มีเหตุมหายุทธ	ยุครุทธรบเป็น
คราวใหญ่มิได้เห็น	ดุจดั่งอดีตมา
๑ ไทยนามสยามเนา	คณะเข้ากะบรรดา
ชาติรักษปักข์อา	ระยะธรรมประจำคลอง
๑ อังกฤษฝรั่งเศส	กะประเทศอเนกผอง
รอนปักข์ธรรมปอง	จะประทุษฐ์มนุษย์ปวง
๑ คือเยอรมันอา	ทิประดาชะล่าดวง
จิตต์โลภะใหญ่หลวง	ลุละเมดินิยมธรรม
๑ สงครามและความขาด	มิตรราชประกาศรัณ
ร่วมทำนุสัมพันธ์	ธเกษตรสากล
๑ ไทยเรียกระดมกอง	พลป้องกันจรรณ
ราชภูรีรู้รัณยัตน	ก็สมัครประมาณหลาย
๑ อาสาประดาพร้อม	ชีวะยอมจะสู้ตาย
เพื่อชาติกษัตริย์หมาย	ยศไทยเถลิงชม
๑ ล้วนเพียรพิริยพร	คสกรรจสีเกินสม
ควรคนอนนตร์ม	ยสมัครอาสา
๑ จำคัดเสาะจัดควร	เหมาะกะส่วนจะส่งคลา
โคลสู่สนามฐา	นยุโรปประจันบาน
...	
๑ ไตรรงค์ธวัชวัด	ฤสะบัตระบือชัย
เขิตนามสยามใน	ภพทูลทวีปเผย
๑ เป็นความสง่าลบ	ณบุรพบสบเคย
ศึกหลวงจะล่งเลย	รณะถึงยุโรปฐาน

๑ แต่กาละครานั้น	ผลพลันลุ่มบันดาล
แต่ไทไผทมาน	นิรมิตสฤทธิ์ดล
๑ คืบยาวเขยิบฐา	นะณภาคภูมิ์กล
กับอารยชาติชน	กะจะขัดกะจ่างฉาน
๑ โดยมีมหาราช	สุรปราชญ์พระจอมปราณ
เลิศวีระลักษณ์ศาน	ดิพระฉัฏฐราชัย
๑ ทรงเป็นประมุขนา	ยกราชะพาไคล
สู่ศรีวิไล	บุลพัฒน์สวัสดิ์ผล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 162-164)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงสยามที่เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นสงครามยิ่งใหญ่ที่สุดนับตั้งแต่อดีต โดยสยามได้เลือกเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรอันมีอังกฤษและฝรั่งเศสเป็นผู้นำ การที่สยามเข้าร่วมสงครามครั้งนี้เป็นไปเพื่อปราบ “อธรรม” อย่างฝ่ายอักษะที่นำโดยเยอรมนี มิให้ทำร้ายเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน กวียังนำเสนอให้เห็นว่าชาวไทยล้วนยินยอมพร้อมใจอาสาสมัครเข้าร่วมรบในครั้งนี้เป็นจำนวนมาก โดยยอมพลีกายถวายชีพเพื่อชาติและพระมหากษัตริย์ การเข้าร่วมสงครามในครั้งนี้ยังเป็นการประกาศเกียรติของสยามให้ประจักษ์ต่อประชาคมโลก ทั้งนี้ โดยมีพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้นำในการรบ

อนึ่ง กวียังกล่าวถึงพระบุญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทำให้ชุดค้นพบวัตถุซึ่งใช้ในโบราณราชประเพณี คือ แผ่นโลหะสำริดรูปพระกระปี่ธนูครุฑพ่าห์ซึ่งธงพระกระปี่ธนูพระครุฑพ่าห์นั้นเป็นสิ่งประดับพระเกียรติยศสำหรับเชิญในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินในการสงครามหรือพระราชพิธีต่าง ๆ และพระแสงศรกำลังรามซึ่งน่าจะใช้ในพระราชพิธีของพราหมณ์ในราชสำนักดังเช่นพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเป็นต้น กวีกล่าวถึงการพบวัตถุโบราณทั้ง 2 นี้ไว้ความว่า

๑ อาทินิทศน์	วัตถุโบราณ
โลหะผะสาน	แผ่นฉะพะะบง
รูปกปิธนู	ครุฑสรีร์ยง
ยอดระยะธง	นำพลงาม
๑ หนึ่งศรศัสตร์	พัสดุแสดง
นามะพระแสง	ศรพลราม
เป็นสิริชัย	ในพิธิตาม
ศาสตรสยาม	ไสยนิยม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 173-174)

เนื้อความในบทประพันธ์ข้างต้นนี้สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการขุดค้นพบโบราณวัตถุทั้ง 2 ชิ้นซึ่งเป็นเครื่องหมายที่ใช้ในพระราชพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ราชสำนักและบ้านเมือง

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระมยุรกเกล้าเจ้าอยู่หัว จำเดิมแต่ได้บรมราชาภิเษกแล้ว มีพระภิกษุอันม่นำของโบราณทำด้วยฝีมืออันดีวิจิตรยิ่งนัก มาถวายเพิ่มพูนพระบารมีในปีแห่งต้นรัชสมัย คือ แผ่นสัมฤทธิ์รูปพระกระป๋องพระครุฑพ่าห์ซึ่งพระกลั่นเจ้าอธิการวัดพระประโทนขุดได้ที่พระประโทน เป็นของโบราณครั้งพระปฐมเจดีย์เป็นพระนครราชธานี . . .

ครั้นรุ่งขึ้นวันที่ 26 มีนาคม เวลาเช้าพระฤกษ์จุดเทียนไชย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงนำสรเครื่องสัมฤทธิ์ ศีรษะเป็นนาคราช 3 เศียร มีสายและลูกพร้อมขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย เป็นของพระรุ่มเจ้าอธิการวัดหนองตาวล ท้องที่กิ่งตากลิ อำเภอยะหริ่งได้จากเขาซอนเตือพรมแดนเมืองลพบุรี พระนครละโว้ เป็นฝีมือโบราณอันประณีต . . . พระราชทานนามสรโบราณว่า “พระแสงศรกำลังราม”

(ความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ 6, 2503, น. 47-48)

น่าสังเกตว่า แม้วัตถุโบราณทั้ง 2 สิ่งจะเป็นวัตถุโบราณที่ใช้ในพระราชพิธีก็ตาม แต่ทั้งธงพระครุฑพ่าห์ และพระแสงศรกำลังราม ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับพระนารายณ์อันสัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์ ทั้งยังเกี่ยวข้องกับการทำสงครามเพราะเป็นทั้งธงและอาวุธ อันน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องวีรกษัตริย์ด้วย

นอกจากนี้ กวียังกล่าวสดุดีพระราชกรณียกิจด้านต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระปรีชาสามารถทางด้านวรรณคดี โดยกล่าวถึงบทพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวง ศกุนตลา เทคนาเสื่อป่า โรเมโอและจูเลียต* มหาตมะ และพระร่วง รวมทั้งกล่าวถึงกวีในรัชสมัยของพระองค์ คือ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกถึก) และพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระราชนิพนธ์พากย์	กลหลากจะเลื่องดัง
ก้องเฟื่องพระเกียรติฝั่ง	ณพิภพมิลบลง
๑ กฎหมายระวางเทศ	นิติเกทสนิทอง
พระนลบรรจง	และสกุนตลาสาร

* อนึ่ง การใช้ชื่อบทประพันธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “โรเมโอและจูเลียต” แม้อาจเป็นการปรับคำให้เข้ากับข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ของอุปราดินันท์ก็ตาม แต่ชื่อนี้กลับสอดคล้องกับชื่อผลงานของกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ ท่านหนึ่งคือ รองอำมาตย์โทขุนสุนทรภาศิต ซึ่งประพันธ์เรื่องโรเมโอและจูเลียตคำฉันท์ ตีพิมพ์ลงใน *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์* โดยตีพิมพ์ต่อเนื่องกัน 3 ฉบับ คือ เล่ม 8 (ขุนสุนทรภาศิต, 2464, น. 814-817) เล่ม 9 (ขุนสุนทรภาศิต, 2464, น. 930-942) และ เล่ม 10 (ขุนสุนทรภาศิต, 2464, น. 1071-1083) อีกด้วย

๑ พระปลุกมนัสอา	กรศารพุลการ
คือเทศนาขาน	คติข้อประสาทสอน
๑ โรโมยุเลียดเสก	บทเชกสเปียดอน
มหาดมการ	และพระร่วงละโว้สาร
๑ กวีประจำรัช	ขพระณัฐภูบาล
ธรรมมาภิมณฑขาน	ยศศักดิ์คุณหลวง
๑ นามถักสกุลจิตร	ะกถักประเทิงดวง
กมลนิพนธ์ปวง	บทฉันทวาที
๑ และนามะผ้นคัก	ดิประจักษ์พระยาศรี
สุนทรกะสร้อยมี	สิริวากยโวหาร
๑ ต่างแต่งถวายไทย	พจนไพเราะสำนวน
เกล็นนิยมมาน	ฉิวะม้วยมีม้วยหมาย

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 171-172)

เห็นได้ว่าเนื้อความในฉันทลักษณ์นี้เป็นหัวข้อที่กวีประพันธ์ขึ้นเองโดยไม่ได้นำเค้าโครงมาจากเอกสารเรื่องใด แต่น่าจะนำมาจากประสบการณ์และความรับรู้ของกวีที่ได้อยู่ร่วมในรัชสมัยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองบ้านเมือง โดยกวีได้เรียงร้อยข้อมูลเพื่อนำเสนอให้สอดคล้องกันกับประเด็นหลักที่กวีมุ่งนำเสนอ กล่าวคือ กวีแสดงให้เห็นบทบาททางทหาร การเข้าร่วมสงครามโลก และรวมถึงการค้นพบวัตถุโบราณที่สื่อถึงการทำสงคราม สอดคล้องกับที่เทพ บุญตานนท์ (2556) พบว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามสร้างภาพลักษณ์ทางทหาร นอกจากนี้การที่กวีให้ความสำคัญกับบทพระราชนิพนธ์และกวีในรัชสมัย ก็สัมพันธ์กับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้ความสำคัญและทรงเล็งเห็นคุณค่าของวรรณคดีอีกด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดเห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์สร้างสรรค์เนื้อหาจากข้อมูล 2 ส่วน กล่าวคือ เนื้อหาในหัวข้อตั้งแต่ปฐมรัชชถึงเบญจมรัชช กวีสร้างสรรค์โดยใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เรื่องเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ เป็นหลัก โดยกวีอาจคงเนื้อความหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อความในลักษณะต่าง ๆ ส่วนเนื้อหาในหัวข้อนมการและรัฐสตุติ และฉันทลักษณ์นั้น กวีน่าจะสร้างสรรค์ขึ้นจากประสบการณ์และความรับรู้ของตน ทั้งนี้ กวีได้เลือกสรรเนื้อหามานำเสนอให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์และแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ 4

แนวคิดเรื่องความรักชาติและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์

ในบทนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดดังกล่าวในวรรณคดีเรื่องนี้ โดยก่อนที่ผู้วิจัยจะวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ผู้วิจัยขออธิบายแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่จะใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ต่อไป

4.1 แนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การสร้างชาติอันเป็นกระบวนการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยน่าจะเริ่มตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระองค์ทรงปฏิรูปการเมืองการปกครองด้วยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้เมืองต่าง ๆ ที่อยู่ภายในเขตแดนสยามกลายเป็นชาวสยาม (อดิฉันท์ พรหมพันธุ์, 2561, น. 61) แต่แนวคิดเรื่องชาติหรือที่เรียกว่าชาตินิยมนั้นน่าจะเกิดขึ้นครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากสยามได้เข้าสู่ความเป็นรัฐชาติแล้ว (อรรถพร กมฺพพิสมัย, 2525, น. 7-8)

ทั้งนี้ แนวคิดเรื่องชาตินิยมน่าจะเริ่มก่อตัวมาจากความต้องการสร้างความรู้สึกรักชาติขึ้นในหมู่ชาวไทย เนื่องมาจากปัจจัยภายในและภายนอก ปัจจัยภายในคือการเข้ามามีอิทธิพลของชาวจีนทางเศรษฐกิจ ซึ่งสร้างความหวาดกลัวว่าชาวจีนอาจเข้ามาควบคุมระบบเศรษฐกิจ และนำความคิดแบบปฏิวัติเข้ามาในสังคมสยาม ส่วนปัจจัยภายนอก คือ ภัยจากการคุกคามของชาติตะวันตกที่สืบเนื่องมาแต่ก่อนหน้า (กิริติ กล่อมดี, 2552, น. 97-98)

อย่างไรก็ตาม นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2549, น. 19-29) เห็นว่าแนวพระราชดำริเกี่ยวกับชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ส่งต่อมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งนักวิชาการเรียกว่าแนวคิดชาตินิยมนั้น ควรเรียกว่าลัทธิความรักชาติ (Patriotism)¹⁴ มากกว่า เพราะมีเป้าประสงค์เพื่อรักษาเทิดทูนระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นหลัก โดยมีชาติเป็นเพียงสถาบันที่มีความสำคัญรองลงมาจากสถาบันพระมหากษัตริย์ สอดคล้องกับที่ชัชพันธุ์ ยิ้มอ่อน (2563, น. 239) กล่าวว่า

¹⁴ แม้ว่านักวิชาการส่วนใหญ่จะเรียกแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าลัทธิชาตินิยม (Nationalism) ก็ตาม แต่นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ (2549, น. 14-15) เห็นว่าแนวพระราชดำริของพระองค์ไม่สอดคล้องกับลัทธิชาตินิยมที่เน้นว่าชาติคือประชาชนที่มีความเป็นหนึ่งเดียวกัน หากแต่ทรงเน้นว่าชาติสามารถรวมกันได้เพราะมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อันเป็นความคิดภายใต้กรอบคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จึงควรเรียกว่าแนวคิดเรื่องความรักชาติ (Patriotism)

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตสำคัญถึงความแตกต่างในการสร้างชาติสมัยรัชกาลที่ 6 กับการสร้างชาติไทยช่วงที่ราษฎรเข้ามาจับบทบาทอย่างชัดเจนจากภาษาทางการเมืองที่ใช้ กล่าวคือภาษาทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือมโนทัศน์เรื่อง “Patriotism” แต่ฝ่ายคณะราษฎรได้อิทธิพลจากภาษาการเมือง “Nationalism” ซึ่งมีการแปลเป็นศัพท์สยามว่าลัทธิชูชาติ

นอกจากนี้ สมชาติ จิงศิริอารักษ์ (สัมภาษณ์, 18 ธันวาคม 2556 อ้างถึงใน กฤษณก ลิ้มวัฒนา นนทบุรี, 2556, น. 83) ก็กล่าวไว้ว่า “ชาตินิยม” (Nationalism) และ “รักชาติ” (Patriotism) มีความหมายที่เกี่ยวข้องกัน แต่มีความแตกต่างกัน กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นให้ประชาชนรักชาติซึ่งก็คือพระเจ้าแผ่นดิน อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องความรักชาติ

วิทยากร เชียงกุล และพรภิรมย์ เอี่ยมธรรม (2543, น. 112) ให้นิยามความหมายคำว่า (Patriotism) ว่าหมายถึงคติรักชาติ ความรักต่อประเทศชาติซึ่งมีพื้นฐานมาจากมรดกตกทอดทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคม โดยเห็นว่า patriotism เป็นการแสดงออกของคติชาตินิยม (nationalism) อีกทีหนึ่ง

จากที่กล่าวมา ทำให้ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะเรียกแนวคิดเรื่องชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งแต่เดิมนักวิชาการเรียกว่าแนวคิดเรื่องชาตินิยม ว่าเป็น **“แนวคิดเรื่องความรักชาติ”** แทน

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นแนวคิดเรื่องความรักชาติอยู่เสมอในพระราชดำรัสต่าง ๆ โดยมีอุดมการณ์หลักคือ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ตัวอย่างเช่น พระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่พระราชทานแด่ผู้กำกับลูกเสือ ณ ที่พักคณะเสือป่าพระราชวังดุสิต เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2458 ความว่า

ชาติเป็นของสำคัญมาก, เมื่อเป็นของสำคัญอย่างนี้แล้วต้องจัดว่าเป็นสมบัติอย่าง 1. ของที่ควรสงวนเรียกว่าสมบัติ, ชาติของเราเป็นของที่ควรสงวนจึงนับว่าเป็นสมบัติสำคัญของมนุษย์ . . . เวลานี้และเป็นเวลาซึ่งคนไทยต้องการแสดงว่ารักชาติ . . . ถ้าท่านไปเพาะกุลบุตรชาวไทยขึ้นไว้ให้เป็นผู้มีความคิดตั้งใจดีต่อชาติ, เป็นผู้ที่ยึดมั่นต่อศาสนา, เป็นผู้ที่ยังรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เช่นนี้, ท่านก็เหมือนกับได้ปลูกต้นไม้อันองาม

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, ม.ป.ป., น. 74-79)

นอกจากนี้ ในบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเน้นแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ประกอบไปด้วย 3 สถาบันหลัก โดยทรงเน้นให้เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์สำคัญที่สุด ดังปรากฏใน *โคลงสยามานุสสติ* ซึ่งเป็นคำโคลงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน เมื่อวันที่เสาร์ที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2461 และ

พระราชทานแก่ทหารอาสาสมัยสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่ทรงกล่าวถึงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เป็นลำดับแรก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ รักราช จงจิตน้อม	ภักดี ทานนา
รักษาติ กอบกรณีย์	แน่วไว้
รักศาสน์ กอบบุญตรี	สุจริต ถ้วนเทอญ
รักศักดิ์ จงจิตให้	โลกขรื่องสรรเสริญฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2524, น. 1)

ทั้งนี้แนวคิดเรื่องความรักชาติที่ให้ความสำคัญกับสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบันนั้นอาจมีที่มาจากอิทธิพลทั้งจากภายในประเทศและภายนอกประเทศก็ได้ ดังที่มีผู้เสนอไว้ ดังนี้

อิทธิพลจากภายในประเทศ แบ่งออกได้เป็นหลายแนวทาง ได้แก่

- แนวทางที่เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับอิทธิพลจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กล่าวถึง “ชาติ ศาสนา บ้านเมือง” โดยทรงดัดแปลงและเปลี่ยนเป็น “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” ซึ่งเสนอโดยอิจิ มูราชิมะ (Eiji Murashima) (ซังพันธุ์ ยิ้มอ่อน, 2563, น. 33)

- แนวทางที่เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้สัมผัสกับสิ่งที่บ่งบอกความเป็นชาติคือ “พระร่วง” ซึ่งเป็นปฐมกษัตริย์สุโขทัยในฐานะความเป็นชาติ เป็นพุทธศานูปถัมภกและเป็นนามของพระพุทธรูปในฐานะตัวแทนศาสนา และยังเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ที่ประเสริฐ ซึ่งปรากฏให้เห็นทั้งจากพระราชกรณียกิจและพระราชนิพนธ์ทางวรรณคดีของพระองค์ (มนตรี อุมะวิชนี, 2527)

อิทธิพลจากภายนอกประเทศ แบ่งออกได้เป็นหลายแนวทาง ได้แก่

- แนวทางที่เชื่อว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแปลงแนวคิดเรื่อง “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” จากคำขวัญของประเทศอังกฤษ “God King Country” ซึ่งมาจากทีสตีฟ กรีน (Stephen Green) ตีพิมพ์บทความเรื่อง *King Wachirawut's policy of nationalism* เมื่อพ.ศ. 2513 และต่อมาตีพิมพ์เป็นวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทฉบับแรกเมื่อพ.ศ. 2514 เรื่อง *Thai Government and administration in the reign of Rama VI* แนวทางนี้เป็นแนวทางที่มีนักวิชาการนิยมนำไปอ้างอิงเป็นอย่างมาก (ซังพันธุ์ ยิ้มอ่อน, 2563, น. 33-34)

- แนวทางที่เชื่อว่าอุดมการณ์ความรักชาติอันได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นแนวคิดที่ตรงกับหลักการ 3 ประการของยูวาร์อฟ (Sergey Semyonovich, Count Uvarov) ของประเทศรัสเซียที่ว่าด้วย “เอกราธิปไตย (Autocracy) ยึดมั่นในศาสนา (Orthodoxy) ความเป็นชาติ (Nationality)” โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับสลับกลับหน้าเป็นหลังแทน (เบนเนดิกต์ แอนเดอร์สัน, 2552, น. 187)

- แนวทางที่เชื่อว่าอุดมการณ์ความรักชาติมาจากความคิดเรื่อง “Boy scout” จากหนังสือเรื่อง *Scouting for Boys* ของนายพลโทเซอร์โรเบิร์ตบาเดล เปาเวลล์ (Baden Powell) ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2451 (ค.ศ. 1908) กล่าวถึงคำสาบานที่บอยสเคาต์ทุกคนควรจรรจงรักภักดีด้วยเกียรติยศของตน เช่นเดียวกับอัศวิน ได้แก่ การพร้อมจะเสียสละตนเองเพื่อจงรักภักดีต่อพระเจ้า กษัตริย์ และประเทศ (loyal to God and their King and to their country) โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปรับเปลี่ยนจากพระเจ้าเป็นศาสนาแทน (ซัชพันธุ์ ยิ้มอ่อน, 2563, น. 102)

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงได้รับอิทธิพลแนวคิดเรื่องความรักชาติมาจากที่ใดก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่ปรากฏร่วมกันในทัศนะของพระองค์ก็คือการให้ความสำคัญกับสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน ได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยทรงให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากที่สุด

นอกจากสถาบันหลักแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงให้ความสำคัญกับประชาชน โดยทรงเน้นว่าประชาชนควรจงรักภักดีต่อทั้ง 3 สถาบัน และควรสามัคคีกันด้วย ดังปรากฏในกระแสพระราชดำรัสตอบประชาชนเนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกถึงมูลเหตุของการตั้งกองเสือป่าไว้

การตั้งกองเสือป่าขึ้นด้วยความมุ่งหมายจะให้คนไทยทั่วกันรู้สึกถึงความจงรักภักดีต่อผู้ดำรงรัฐสีมาอาณาจักร โดยต้องตามมติธรรมประเพณี ประการ 1 ความรักชาติบ้านเมืองและนับถือศาสนาประการ 1 ความสามัคคีในคณะและไม่ทำลายซึ่งกันและกันประการ 1

(จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2518, น. 92)

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์อย่างละเอียด* ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งประกอบด้วยชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และประชาชน โดยกวีนำเสนอแต่ละแนวคิด ดังนี้

4.2 แนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์*

แนวคิดเรื่องความรักชาติในงานวิจัยนี้ หมายถึงแนวพระราชดำริเกี่ยวกับชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นอุดมการณ์ทางการเมืองที่ส่งต่อมาจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมุ่งเชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และปลูกฝังให้ประชาชนจงรักภักดีต่อสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน โดยให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากที่สุด (นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ 2549, น. 29)

จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่าแม้วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* จะมีเนื้อหาที่นำเสนอพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 ตามข้อมูลทางประวัติศาสตร์และ

ประสบการณ์และความรับรู้ของกวีก็ตาม แต่ก็มิუნำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติเป็นสำคัญ โดยจำแนกออกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

4.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับชาติ¹⁵

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 375-376) ให้นิยามคำว่า “ชาติ” ไว้ถึง 3 ประการ¹⁶ กล่าวคือ

ความหมายแรก ชาติ หมายถึง การเกิด, กำเนิด, มักใช้ว่าชาติเกิดหรือชาติกำเนิด เช่น ถ้าไม่ทำดี ก็เสียชาติเกิด, ความมีชีวิตอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น สบายทั้งชาติ; เหล่ากอ, เพื่อกเถา, เผ่าพันธุ์, เช่น ชาตินักรบ ชาติไพร่ (ป.,ส.)

ความหมายที่สอง ชาติ หมายถึง ประเทศ เช่น รู้คุณชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์; ประชาชนที่เป็นพลเมืองของประเทศ; ประชาชาติ ก็ว่า; กลุ่มชนที่มีความรู้สึกในเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา ภาษา ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอย่างเดียวกัน หรืออยู่ในรัฐบาลปกครองเดียวกัน

ความหมายที่สาม ชาติ หมายถึง ชนิด, จำพวก, ชั้น, หมู่, คำเพิ่มหลังของคำเดิม เมื่อเพิ่มแล้วความหมายคงเดิม เช่น รสชาติ, หรือหมายถึงพวกหรือหมู่ เช่น คชาชาติ, มนุษยชาติ

ดังนั้น หากพิจารณาจากแนวคิดเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คำว่า “ชาติ” ในที่นี้จึงน่าจะเป็นชาติในความหมายที่สองอันหมายถึงประเทศ ดังจะเห็นได้จาก *โคลงสยามมานุสสติ* ที่กล่าวถึงสยามในความหมายของชาติที่ต้องธำรงรักษาไว้ ขณะที่ไทยหมายถึงชนชาติที่อาศัยอยู่ในสยาม¹⁷ ดังคำประพันธ์ ที่ว่า

๑ หากสยามยังอยู่ยัง	ยืนยง
เราก็เหมือนอยู่คง	ชีพด้วย
หากสยามพินาศลง	ไทยอยู่ ได้ฤ
เราก็เหมือนมอดม้วย	หมดสิ้นสกุลไทยฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2524, น. 1)

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชาติ ดังนี้

¹⁵ การเรียงลำดับแนวคิดเรื่องความรักชาติในงานวิจัยนี้ จะเรียงลำดับตามคำขวัญของอุดมการณ์ “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” เป็นสำคัญ มิได้เรียงตามลำดับความสำคัญของแนวคิด

¹⁶ ความหมายของคำว่า “ชาติ” ที่นิยามไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานนั้นได้รับการเปลี่ยนแปลงมาโดยตลอดนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน มานิตา ศรีสิดานนท์ (2559, น. 121-126)

¹⁷ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ส่วนใหญ่ กวีใช้คำว่า “สยาม” ในความหมายว่าชาติ ตามพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่คำว่า “ไทย” ปรากฏทั้งในความหมายที่หมายถึงชาติและเชื้อชาติ

4.2.1.1 สยามเป็นชาติอารยะ

กวีนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องชาติโดยนำเสนอให้เห็นถึงความเป็น “อารยะ” ซึ่ง *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* นิยามว่า หมายถึง เจริญ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1408) ทั้งนี้ความเจริญเป็นเหตุผลสำคัญที่ตะวันตกใช้เป็นข้ออ้างเพื่อเข้าปกครองชาติอาณานิคมตามแนวคิดเรื่องภาระของชนผิวขาว¹⁸ ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าสยามมีความเป็นอารยะ โดยนำเสนอผ่านแนวคิดย่อย ๆ ดังนี้

1) สยามเป็นชาติที่มีเอกราช

กวีผู้ประพันธ์เรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์เน้นย้ำอยู่เสมอว่าสยามมีคุณลักษณะพิเศษกว่าดินแดนอื่น ๆ* นั่นเพราะเป็นดินแดนที่มีเอกราช โดยคำว่า “เอกราช” หมายถึง เป็นอิสระแก่ตน ไม่ขึ้นแก่ใคร (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1432) อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาติมิใช่เพียงแค่ความเป็นอิสระเท่านั้น แต่ชาติของพระองค์ยังสัมพันธ์กับความเป็นผู้นำของพระมหากษัตริย์และความจงรักภักดีของประชาชนที่มีต่อพระมหากษัตริย์ด้วย ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เรื่อง *ความเป็นชาติโดยแท้จริง* ความว่า

ศัพท์ว่า “ชาติ” นี้ ในสมัยนี้มีผู้แปลความกันต่าง ๆ นานา . . . ความเห็นของบุคคลจำพวกที่มักอ้างตนว่าเป็นคนสมัยใหม่ ใช้สมองได้ตามแบบฝรั่งแล้ว มักพอใจแสดงว่าลักษณะแห่งชาติอันรุ่งเรืองแท้ คือ **“ต้องมีอิสรภาพแก่บุคคลทุกคนโดยบริบูรณ์”** . . . การที่จะตัดสินว่าผู้ใดเป็นชาติใดโดยแท้จริงนั้น ต้องพิจารณาว่า **ผู้นั้นมีความจงรักภักดีต่อใคร? ถ้าเขาจงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินสยาม** เขาจึงจะเป็นไทยแท้ แต่ถ้าใครแสดงตนว่ามีอิสระแก่ตน ไม่มีความจงรักภักดีต่อผู้ใดตานั้น ต้องจัดว่าผู้นั้นเป็นคนไม่ดีต่อชาติ เพราะคน ๆ เดียวจะตั้งตนขึ้นเป็นชาติต่างหากหาได้ไม่ . . .

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2482, น. 9-17)

ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็นชาติที่เป็นเอกราชหรือมีอิสระนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันเพราะพระปรีชาสามารถ พระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์ และเพราะเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

การเน้นย้ำแนวคิดเรื่องเอกราชของสยาม เห็นได้จากการที่กวีกล่าวถึงการที่สยามยังคงดำรงเอกราชของชาติและความเป็นอิสระแห่งชาติไว้ได้ ในขณะที่ดินแดนต่าง ๆ ที่ล้อมรอบสยามล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของชาติอื่นนับตั้งแต่ต้นเรื่องในหัวข้อนมการและรัฐสุคติไว้ ความว่า

¹⁸ แนวคิดเรื่อง “ภาระของชนผิวขาว” มีที่มาจากบทกวีอันเลื่องชื่อของรูดยาร์ด คิปลิง (Rudyard Kipling) ที่ชื่อว่า *The White Man's Burden* (1899) ที่หมายถึงภารกิจที่จะต้องนำเอาอารยธรรมความเจริญอันสูงส่งของตะวันตกไปให้แก่อินเดีย (อัญชลี ภูผะกา, 2553, น. 51)

๑ เทิดชื่อคือเอกราชอิส	สรณสมยมิตร
สามเกษตรติด	และต่อรอบ
๑ ต่างชาติอำนาจประดาชนอบ	มนะสละบุระขอบ
เขตตะยอมยอบ	ยุโรปรัฐ
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3)

นอกจากการที่กวีกล่าวว่าสยามเป็นเพียงชาติเดียวที่สามารถธำรงรักษาเอกราชไว้ได้ท่ามกลางการคุกคามของชาติตะวันตกแล้ว กวียังเน้นย้ำโดยใช้คำว่า “เอกราช” อีกหลายครั้ง ดังเช่นในหัวข้อปฐมรัชช เมื่อกวีกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ยกทัพไปปราบชุมนุมเจ้าพิมายตามรับสั่งพระเจ้ากรุงธนบุรี กวียังใช้มุมมองเรื่อง “เอกราช” และ “อิสระ” เพื่อนำเสนอว่าเจ้านครราชสีมาจะตั้งตัวเป็นเอกราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อรัฐมีราบนครรา	ชสิมาณเขตต์ชันท์
ถือเอกราชจะประชัน	ชยทิภูมิตผวน
๑ โดยอาชญานิยมอิส	สรสิทธิสมควร
ไท่ธนบุรีทะนุประมวล	พลมอบปฐมวงศ์
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 14)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อชาติตะวันตกเริ่มล่าอาณานิคมเข้ามายังดินแดนบริเวณนี้ กวียังกล่าวว่าสยามยังคงธำรงเอกราชไว้ได้ แม้ชาติอื่นจะ “ลูที่สุตสลายเส ริภาพเอกราชเนา” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 104) หากแต่สยามกลับยังคง “สานติภาพทรง” ทั้งนี้ กวียธิบายว่าเป็นเพราะพระปรีชาสามารถทางด้านการเจริญวิเทศব্যกับชาติตะวันตก (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 105) ด้วย กวีสรุปเพื่อเน้นย้ำให้เห็นว่าสยามเป็นประเทศเดียวที่ยังคงเป็นอิสระท่ามกลางดินแดนบริเวณนี้ที่ล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์สยามยังทรงเป็นกษัตริย์ที่ครองราชสมบัติของชาติที่เป็นเอกราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สยามรัฐพิพัฒน์เดี่ยว	ประเทศเดียวเคราะห์ดีครัน
เฉลิมแหล่งแกลงสรร	พเรียบโสถ์พีโรจน์ศานต์
๑ ระลึกแล้วสิแผ้วจิตต์	ประมอทยอิสสราการ
คะนิงไทยไผทฐาน	เสถียรพัฒนาภา
ฉะบัง	
๑ เสด็จทรงดำรงราชฎรา	ธิปัตย์มูธา
ภิเชกเอกราชไอศูรย์	
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 106)

นอกจากนี้ในหัวข้อฉันทรัฐฯ เมื่อกวีกกล่าวถึงสยาม กวีก็ใช้คำว่า “อิสระ” เพื่อเน้นย้ำความเป็นเอกราชของชาติ ดังที่บทประพันธ์กล่าวว่า “อิสระประเทศ สยามยามเจตน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 166) การเป็นอิสระในแง่ กวีอาจมีได้หมายถึงแค่เอกราชเท่านั้น แต่อาจจะหมายถึงความเป็นอิสระในการดำเนินนโยบายต่าง ๆ โดยไม่ต้องผูกพันกับสัญญาพระราชไมตรีที่ทำกับต่างประเทศ อันเป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งทหารสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตร จนได้รับชัยชนะด้วย

๑ ไทยคงธำรงประเทศขัด	ดียวสิริอธิปัตย์
เป็นนิรันดร์พัช	ฒนาการ
๑ ด้วยไทยใจมั่นณสันดาน	ละพระคตีสถาน
ถือสุธรรมอาร	ยะอาทร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4)

2) สยามเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีเสมออารยประเทศ

การเป็นสมัยใหม่ (Modernity) หมายถึงการที่ผู้คนเปลี่ยนวิธีคิด และพิจารณาได้ถึง ความแตกต่างจากยุคก่อนหน้า ทั้งในด้านระบบ สังคม และการเมือง (ฉัตรรา ขมะวรรณ, 2540, น. 96) อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยการปรับประเทศให้เป็นสมัยใหม่ ขนชั้นนำโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ ทรงมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศตามอย่างตะวันตก โดยเฉพาะทางด้านวัตถุและเทคโนโลยี (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2553, น. 3-4)

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นำเสนอให้เห็นว่าสยามนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เป็นชาติที่มีความเป็นรัฐสมัยใหม่ กล่าวคือ มีสาธารณูปโภคที่ทันสมัย เช่น ไฟฟ้า ประปา การคมนาคมสื่อสารที่สะดวกสบาย เช่น รถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข การดูแลสุขภาพอนามัยด้วยการจัดตั้งโรงพยาบาลและสุขาภิบาล การจัดการศึกษาสมัยใหม่ ตลอดจนการปรับปรุงแก้ไขรูปแบบการปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนกฎหมายให้ทันสมัยตามอย่างอารยประเทศ ดังที่กวีกกล่าวว่า “นิยมยุโรปชี้ คติดีเผดิมแทน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 58)

กวีแสดงให้เห็นว่าสยามเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีเสมออารยประเทศ 2 ประการ ได้แก่

- การพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงพัฒนาสยามให้ทันสมัยทัดเทียมอารยประเทศ โดยมีการพัฒนาบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ ดังนี้

การปฏิรูปการปกครอง

กวีชี้ให้เห็นว่ารูปแบบการปกครองรูปแบบจตุสดมภ์ กับการแบ่งเป็นสมุหนายกและสมุหกลาโหมไม่ทันสมัยอีกต่อไป เพราะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น “การปฏิรูปพัฒนาพหุกว่า อนุบาลดำเนียร” ด้วยเหตุนี้พระองค์ “จึงโปรดประศาสน์อูบาย บทหมายณใหม่มี” โดยทรงแบ่งหน่วยงานต่าง ๆ ออกเป็นกระทรวง มีเสนาบดีเจ้ากระทรวงแต่ละกระทรวงรับผิดชอบโดยมีศักดิ์เสมอกันทั้ง 10 กระทรวง ทั้งนี้แต่ละกระทรวงต่างมีหน้าที่รับผิดชอบงานของตนที่ไม่ก้าวล้ำซ้ำซ้อนกันเหมือนในอดีตดังที่กวีกล่าววว่า

๑ ทรงแยกแผนกสิทธิ	พิธีกิจจปครอง
รับผิดชอบ	ณกระทรวงทบวงตน
๑ เสนาบดีรับ	พิเคราะห์ศัพท์ประศาสน์ยศ
กิจสู่ตุนสน	ธิมิกำมิกายกัน
๑ ทั้งเก่าและใหม่มี	ขณะนี้ประจำป็น
เป็นสืบณฐานัน	ตรศกดีเสมอสมาน
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 117)	

นอกจากการตั้งหน่วยงานทั้ง 10 กระทรวงแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเลือกพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีพระปรีชาสามารถและข้าราชการที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญมาเป็นองคมนตรี และรัฐมนตรี ซึ่งกวีเห็นว่าการกระทำดังกล่าวเหมาะสมกับสภาวะการณ์ของโลกที่เปลี่ยนแปลงไปดังคำประพันธ์ที่ว่า “สมโลกเจริญดี ดุจภูมิพัฒน์ผอง” โดยมีทั้ง 2 สภาเป็นที่ปรึกษาราชการ (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 117)

การพัฒนากิจการด้านสาธารณูปโภค

กวียังนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็นรัฐสมัยใหม่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีกล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในรัชสมัยของพระองค์ ทั้งเส้นทางเดินรถไฟ สายต่าง ๆ ได้แก่ สายนครราชสีมา สายเพชรบุรี สายเหนือที่เปิดใช้ถึงเมืองพิษณุ สายตะวันออกที่เปิดใช้ถึงเมืองฉะเชิงเทรา รถราง เรือเมล์ โทรเลข โทรศัพท์ กรมไปรษณีย์ รวมทั้งการออกธนบัตร และโฉนดที่ดินดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ รัชชนี่มีปฐมมาเทียนรถไฟ	
เร็วมุ่งจะมาไป	สบาย
๑ คือโคราจรคาคก็ถึงระยะกะสาย	
สู่เพ็ชรบุรีปลาย	ลู่เทา
๑ หนเหนือไปพะพิษณุและในบูรพะเนา	
เพียงเมืองฉะเชิงเทรา	นิทัศน์

๑ อำนาจราชพิเศษสฤทธิบริพัตร

รณรงครระไลลัด	และเมื่อ
---------------	----------

๑ เมืองฝ่ายหมายลู่ทะเลนอกเนกะคินเรือ

แล่นรับและส่งเจือ	สะดวง
-------------------	-------

๑ โทรเลขทั้งทุรศัพทะบวงระบุนวก

กรมไปรษณีย์พวก	ประกอบ
----------------	--------

๑ ต่อต่างประเทศสรรพระดับชวณะรอบ

จดหมายจะมีตอบ	กะกัน
---------------	-------

๑ โปรตออกใบธนบัตรระมัดภณินรันดร์

จ่ายส่งประสงศ์สร	พะกิจ
------------------	-------

๑ ที่ดินถินนรใดผิใครจะทะนุสิทธิ์

กาลก่อนบห่อนคิด	กะบาป
-----------------	-------

๑ กำลังมากเหมาะสียิตประพฤติพลภาพ

แล้วแลมิแนทราบ	สถาน
----------------	------

๑ โปรตออกแผนนิติแดนเกษตรสกละมาน

หมายหน้าไฉนดการณ	ก็เรียบ
------------------	---------

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 127-128)

การจัดการศึกษาสมัยใหม่

การจัดการศึกษาสมัยใหม่นั้นับว่ามีความสำคัญยิ่งที่ทำให้สยามเจริญทัดเทียมอารยประเทศ กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญแก่การศึกษา ทรงจัดตั้งโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย จ้างครูชาวต่างชาติและครูไทยมาสั่งสอนเด็กนักเรียน โปรตให้สร้างแบบเรียนหลวง รวมทั้งทรงส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่อต่างประเทศ เพื่อนำความรู้กลับมาพัฒนาบ้านเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทรงจัดหัดฝึก	ตั้งศึกษาการ
ขึ้นในราชฐาน	ฐรเริ่มเดิมนาม
สวนกุหลาบตราบนี้	เป็นที่เรียนความ
รู้ภาษาสยาม	ยังอังกฤษสอน
๑ โปรตให้เจ้านาย	ทั้งหลายพงศ์ราช
บุตรมวลอามาศย์	สูงฐานันดร
เข้าฝึกศึกษา	สืบมาภาพร
เผยพิชชากร	ก่อ่งเฟ้นเพ็ญพูน

๑ จ้างชาวต่างประเทศ	อังกฤษไกรจันทร์
ชื่อแปเตอร์สัน	เป็นครูอุรุ
ทางอังกฤษพจน์	ปรากฏปรากฏ
มีแรกแพกบุรพ์	บรรเจิดกำจร
๑ ท่านผู้ครูใน	พากย์ไทยบรรดา
ศักดิ์นั้นชั้นพระยา	คือศรีสุนทร
โวหารมานสร้อย	ชื่อน้อยนามกร
กุลวงศ์ถาวร	อาจารย์บางกร
๑ ได้แต่งตำรับ	ไทยสรรพถ้วนสบ
หกเล่มเต็มครบ	ถ้อยพากย์ถ้องพูน
พอควรส่วนยุค	ทำนุกทำนูล
อาทิมี่อ้างมูล	บทบรรพกิจสาร
๑ โปรดให้ได้รับ	สิ่งสรรพศึกษา
ทั่วชั้นบรรดา	กุลนาครมาน
ในกรุงหัวเมือง	ฟุ้งเฟื่องสีกขการ
ฝึกหัดขัดชาญ	เชิดหน้าสาทร
๑ ส่งสู่ยุรป	เทศครบครันศิลป์
วิชาอาจินต์	รู้แจ้งแพร่สอน
ทราบสรรพกลับมา	รับฐานันดร
โดยวิชากร	สามารถสืบมา

(ขุนสุนทรภะจิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 124-125)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่าคนในสมัยนี้มีความรู้ทั้งด้านภาษา ศิลปะจากชาติตะวันตก นอกจากนี้ หน่วยงานทางด้านการศึกษาในสยามก็ได้พัฒนาหลักสูตรการศึกษาระดับต่าง ๆ ให้เหมือนอารยประเทศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คนไทยในรัช	กาลฉัฐธาธิป
ถ่องภาษาลิปปี	พิชชาสากล
เผยแผ่แต่อารย	เทศฐานถิ่นหน
แดดดับนัจจน	เหลือจำนำแจ

๑ ธรรมเนียมการงานเอา	ฐรเจ้าหน้าที
ทางราชการรีย	ศีกษากล้าแข็ง
ต้นปลายมัยม	อุตตมดัดแปลง
หลักสูตรสำแดง	เท่ารัฐอัสตงคต

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 157)

การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม

กวียังกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมหลายประการ เช่น การยกเลิกธรรมเนียมประเพณีที่ล้าหลังหรือต่างไปจากชาติตะวันตก ดังที่กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงการนับศักราชมาใช้นับศักราชตามพระพุทธศาสนาจากเดิมที่ในขณะนั้นใช้นับศักราชตามปีแห่งการตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ กวีชี้ให้เห็นว่าทรงเปลี่ยนแปลงการนับศักราชของสยามให้เหมือนกับที่ชาติตะวันตกนับศักราชตามคริสต์ศาสนา รวมทั้งยังทรงเปลี่ยนแปลงการนับเวลาของสยามจากเดิมที่นับเป็นทุ่ม และโมง มาเป็นการนับเวลาตามแบบสากล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คณน่านานับ	ดุจบรรพพระบอบไซ
อนุกรมนิยมใน	ศกรัตนโกสินทร์
๑ บริวรรตณันดยุต	ติพระพุททกาลจัน
ตนะเนื่องมนินทร์ชิน	วรรณาทพระนิพพาน
๑ กลนัวิธีถ้อง	นิติต้องละบองฐาน
คณะชาติประชุมอาร	ยประเทศจำเริญ
๑ ทินเอกะเวลา	ขณะนาฬิกาเดิร
ดุจเดิมสิดำเนิร	ระยษะทุ่มและโมงตี
๑ วิเคราะห์บงณแบบสา	กลวาระราตรี
ลูทวาระวางมี	ฉะเพาะเที่ยงจะก่อนหลัง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 146)

- การได้รับเกียรติจากนานาชาติ

กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามได้รับเกียรติจากนานาชาติ โดยนำเสนอเนื้อหาหลายประการ ได้แก่

การเสด็จประพาสต่างประเทศ

กวีนำเสนอให้เห็นว่าการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยนั้นเกิดจากการที่พระมหากษัตริย์เสด็จเสด็จพระราชดำเนินไปยังต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปเพื่อทอดพระเนตรกิจการต่าง ๆ แล้วนำความรู้ที่ทรงได้รับกลับมาพัฒนาสยามควบคู่กับการเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติตะวันตก ทำให้สยามอยู่ในฐานะ “มิตร” กับชาติเหล่านี้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ภายหลังเสด็จประยุโร เกิดผลอนนต์พิพิธการ	ปะณโทสมัยมาน วรราชหทัยเพียร
๑ ใ้ทอดพระเนตรพินิจฐา สังเกตประเภทกิจระเมียร	นณชาติพาเหียรก เหมาะสมัยไฉนมี
๑ มุ่งรอบประกอบคตติประการ โดยเพิ่มเผติมพระกรณี	ลุพระญาณวิถิตี ยประกาศโนบาย
๑ เป็นแรกและแผกบุรพชัต ทรงมานสมรรถคตติระคาย	คตติรัฐสยามหมาย ระแคะข้อณต่างแดน
๑ เป็นมิตรสันถวะประสพ สัมพันธกันสกลแทน	ขณะคบคะนิงแผน พิธิกิจจะเกื้อกูล
๑ เป็นราชเกียรตยศก้อง บงการวาทิคมพูน	ลุสนองธไพบูล ณผไทพระไคลถึง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 113-114)

อนึ่ง น่าสังเกตว่ากวียังกล่าวสดุดีพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยมุมมองของบุคคลร่วมสมัยที่เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกของสยามที่ทรงยอมเสียสละทรมานพระวรกายเพื่อชาติ สอดคล้องกับที่ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม (2557, น. 159) พบในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประพันธ์ขึ้นขณะที่พระองค์ยังดำรงพระชนม์ชีพด้วย

การทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี

กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็นชาติที่มีเกียรติ ทำให้ชาติต่าง ๆ ขอเข้ามาทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับสยาม ไม่ว่าจะเป็นโปรตุเกสที่เมืองมาเก๊า ฮอลันดาที่เมืองชวา (ปัตตาเวีย) และอังกฤษที่อินเดีย สะท้อนให้เห็นว่าสยามมีศักดิ์ศรีทัดเทียมชาติตะวันตก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ยักราชสัมพันธ ประวัติการณ์เห็น	สมฉันทอันเป็น ผลเริ่มผเดิมดี
๑ ณทุรเทศมุ่ง ต่างเมืองก็ต่างมี	จะผดุงเพาะไมตรี มุขทูตแถลงสาร
๑ คุมราชบรรณา พระราชมิตรมาน	กรมาเจริญการ สุนัศคะนิงหมาย
๑ ณโปตุเกศเนื่อง เขตต์เวียงชะวากาย	กิจเมืองมะการาย ณประคูปต์วิลันดา
๑ เบงกอลณอังกฤษ นระรัฐนิพัทธภา	ก็สฤณภูโดยฐา วพระราชไมตรี

๑ พระทรงประสาสำหรับ	ผิวะกลับก็โปรดมี
ของตามประเพณี	ทะนุตอบและมอบไป
๑ เป็นเหตุพิเศษสิทธิ	ธิสมิตรภาพใน
สยามเสมอไฟ	รชเทศเถลิงนาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 49-50)

การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1

กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามได้รับเกียรติให้เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 การเข้าร่วมสงครามในครั้งนี้เป็นการสงครามที่ยิ่งใหญ่ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ส่งผลให้สยามเป็นที่รู้จักและได้รับการยอมรับจากนานาชาติในฐานะชาติที่มีเกียรติ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ไตรรงค์วัชวัต	ฤสะบัตระบือชัย
เขื่อนนามสยามใน	ภพทูลทวีปเผยแพร่
๑ เป็นความสง่าลบล	ณบุรพบสบเคย
ศึกหลวงจะลวงเลย	รณะถึงยุโรปฐาน
๑ แต่กาละครานั้น	ผลพลันลูบันดาล
แต่ไทไพทมาน	นิรมิตสฤทธิ์ดล
๑ คืบยาวเขียบฐา	นะณภาคภูมิ์กล
กับอารยชาติชน	กะจะขัดกะจ่างฉาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 163-164)

การเข้าร่วมการประชุมระดับโลก

กวียังนำเสนอให้เห็นว่าสยามยังได้รับเชิญให้เข้าร่วมการประชุมสำคัญของประชาคมโลก อันแสดงให้เห็นถึงเกียรติของสยามที่ทัดเทียมกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก ดังที่กวีกล่าวไว้ในหัวข้อ จตุตถรัชช ว่า

๑ เมื่อชุมนุมกิจ	หนึ่งใดในทิศ
ประเทศนานา	สยามงามยศ
ปรากฏณสภา	นั้นนั่นเนื่องครา
เข้าร่วมรวมหลาย	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 132)

อีกตัวอย่างหนึ่ง คือ การที่สยามได้รับเชิญเข้าร่วมการประชุมกาชาดสากลในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ **กาชาดสากลสาธการยประการ**

เชิญร่วมสภการ ภิษ

๑ ทุกด้าวทุกระยุคสยามยสะท

เทียมหน้ำหารัฐ ผลิต

๑ ชุมนุมเวชชนเขตต์ประเทศบุรพทิศ

กรุงไทยประไพกิตดี ประณ

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 160-161)

การมีผู้นำสำคัญระดับโลกมาเยือนสยาม

กวิยังนำเสนอให้เห็นว่าสยามได้รับเกียรติจากต่างประเทศ โดยมีผู้นำสำคัญทั้งพระเจ้าซาร์นิโคลัสที่ 2 เมื่อครั้งยังเป็นมกุฎราชกุมารแห่งรัสเซียเสด็จมาเยือน กวิเน้นย้ำให้เห็นว่านับตั้งแต่อดีตไม่เคยมีเจ้านายจากต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาติตะวันตกมาเยือนสยาม ทั้งนี้เป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปและเจริญพระราชไมตรี จนมีความสนิทสนมกับผู้นำต่างชาติดังที่กวิกกล่าวว่า

๑ ในกาลนาก่อน บ่เห็นบ่ท่อน

มีเฝ้าเจ้านาย ชาวต่างประเทศ

ประเวศเยือนกราย ถึงรัชชนี้หมาย

มีมาหลายองค์

๑ ชีเช่นพระเจ้า นิโคลาสเนา

ที่สองดำรง รัสเซียไผท

สมัยยังทรง รัชทายาทยง

พระยศนิยม

๑ ปางพระประพาส เบื้องบุรพราช

ทรงปรีดีเปรมมย์ เสด็จเยี่ยมฉันท

ราชพันธสม สุภมิตราคม

สนิทสมาน

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 133)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวิกกล่าวว่ามียาคันตูกะจากต่างประเทศมาเยี่ยมเยือนสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนายพลจอฟฟร์ซึ่งเป็นแม่ทัพคนสำคัญของฝ่ายสัมพันธมิตรดังที่กวิกกล่าวว่า

๑ **ระบุดมพลจอฟฟร์ ธประกอบกิติฟู**

ณสนามรณช ทยะสิทธิผลงาม

๑ ขณะเยี่ยมบุรพา	ทิศมาแวงสยาม
ลุมหาบุราราม	วิโรชาบดี
๑ ประจุมกิจควร	กฤติมวลยศมี
มนเปรมสุขะปรี	ดิประการอนนต
๑ และอเนกคณะแขก	บุรแพกขณะหน
ณบุราณจรดล	วรธานีไกร
๑ กิจเยี่ยมธรรเียว	กะแวงเทียวณไฟท
พหุภาคะสมัย	พิณณัฐชนินทร์
๑ พิศราห์เห็นผลเหตุ	เพราะพระเดชบดินทร์
ลุภโภภะยิน	ยศเกียรติกระจาย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 172-173)

กล่าวได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับชาติที่สำคัญประการหนึ่ง คือการที่กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีเสมออารยประเทศ โดยกวีนำเสนอให้เห็นผ่านเนื้อหาที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก การพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัย กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งการปฏิรูปการปกครอง การพัฒนากิจการด้านสาธารณูปโภค การจัดการศึกษาสมัยใหม่ และการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรม ประการที่สอง การได้รับเกียรติจากนานาชาติอารยประเทศ กวีนำเสนอให้เห็นผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงการเสด็จประพาสต่างประเทศ การทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี การเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 การเข้าร่วมประชุมระดับโลก และการมีผู้นำสำคัญระดับโลกมาเยือนสยาม

3) สยามมีธงประจำชาติ

กำเนิดของธงน่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องการสงคราม วิตนีย์ สมิธได้กล่าวไว้ในหนังสือ *Flags Through the Ages and Across the World* ว่าธงในอดีตน่าจะเกิดจากเศษผ้าชุ่มเลือดที่ศัตรูผู้มีชัยชนะนำมายกชูสูงขึ้นโดยใช้กิ่งไม้ (โตมร ศุขปรีชา, 2564)

อย่างไรก็ตาม เชื่อกันว่าธงชาติแบบสมัยใหม่ (Modern National Flag) เกิดขึ้นในราวศตวรรษที่ 19-20 อันเป็นผลมาจากยุคแห่งการปฏิวัติ (Age of Revolution) โดยเฉพาะการปฏิวัติฝรั่งเศส ซึ่งเกิดการล้มล้างราชวงศ์ อัลเฟรด สนาเมียร์อฟสกี (Alfred Znamierowski) นักศึกษาเกี่ยวกับธง (Vexillologist) และนักศึกษตราสัญลักษณ์ (Heraldist) คนสำคัญ กล่าวว่าการออกแบบธงรูปแบบใหม่ที่มีลักษณะเรียบง่ายซึ่งสามารถพบเห็นกันได้ทั่วไปในปัจจุบันนั้นเกิดจากการปฏิเสธระบบตราสัญลักษณ์ที่มีลักษณะหรูหราฟุ่มเฟือยของราชวงศ์มาสู่การเป็นชาติสมัยใหม่ที่ต้องนับรวมผู้คนเข้าไปอยู่ในชาติด้วย (โตมร ศุขปรีชา, 2564)

ทั้งนี้ จมื่นอมรรตรุณารักษ์ (2512, น.2) ได้ให้นิยามความหมายธงชาติไว้ว่าเป็นเครื่องหมายซึ่งแสดงให้รู้ถึงความเป็นชาติของชนชาติใดชาติหนึ่งซึ่งรวมกันเป็นกลุ่มก้อนเป็นหมู่เป็นคณะ

ใช้เป็นสัญลักษณ์แสดงคามมีอิสรภาพ เกียรติ อำนาจ และการคุ้มครองอาณาบริเวณของแต่ละชาติ ด้วยเหตุนี้จึงเปรียบเหมือนสัญลักษณ์ประกาศความเป็นชาติ (ธีรยุทธ บุญมี, 2547, น. 24) และทุกชาติจำเป็นต้องมีธงประจำชาติเป็นสัญลักษณ์

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าธงชาติไทยอย่างธงไตรรงค์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างขึ้นนี้เป็นเครื่องหมายประกาศเกียรติของสยามให้ประจักษ์ต่อชาติยุโรปเมื่อครั้งที่สยามประกาศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 อันเป็นสงครามครั้งประวัติศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่เท่าที่เคยปรากฏมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ไตรรงค์ธวัชวัด

เชิดนามสยามใน

๑ เป็นความสง่าลบล

ศึกหลวงจะล่วงเลย

ฤสະบัตระบือชัย

ภพทิวทวีปเผย

ณบุรพบสบเคย

รณะถึงยุโรปฐาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 106)

บทประพันธ์ข้างต้นสอดคล้องกับพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อคณะทูตทหารในโอกาสเสด็จนายทหารที่จะไปราชการสงคราม เมื่อวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2460 ความว่า “จะเป็นคนแรกที่น่าธงไทยไปคลีกกลางยุโรป ซึ่งในเวลานี้ต้องนับว่าเป็นเหมือนกลางโลก . . . จะได้เป็นผู้ถือเอาเกียรติคุณเอาศักดิ์ตาเดชาานุภาพของพระเจ้าแผ่นดินและชาติสยามไปสำแดงในท่ามกลางยุโรปว่าในครั้งนี้และเวลาต่อไปกรุงสยามจะขึ้นเทียมเสมอหน้ากับชาติอื่น ๆ . . .” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529, น. 159)

การให้ความสำคัญต่อธงชาติ ทำให้กวีกล่าวถึงธงข้างเผือกว่าเป็นวัตถุในการประกาศความเป็นชาติสยามด้วย ทั้งที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังไม่มีแนวคิดนี้ ดังที่กวีกล่าวว่า “วัตถุประกาศ ชาติเฉพาะเลือก” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 48) ทั้งที่ใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* กล่าวถึงธงข้างเผือกไว้ในแง่บุญญาบารมี อันสืบเนื่องมาจากการได้ช้างเผือกมาสู่พระบรมโพธิสมภารไว้ว่า “พระองค์มีคชาเผือกเอก . . . ซึ่งมาสู่พระบารมีในปฐมรัชกาลยังคงอยู่เป็นห้า จึงได้ใช้ธงข้างเผือกมาแต่กาลนั้น” (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 70)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าการกล่าวธงข้างเผือกเป็นธงชาตินั้นสอดคล้องกับที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระใหม่ ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า “เนื่องแต่ได้ช้างเผือกเอก 3 ช้าง ธงที่ชักในเรือกำปั่นหลวงที่แต่งไปค้าขายยังนานาประเทศ โปรดให้ทำรูปช้างสีขาวยู่กลางวงจักรติดในธงพื้นแดงเป็นมูลเหตุที่ใช้ธงข้างเป็นธงสำหรับชาติไทยแต่นั้นมา” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2482, น. 286) ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าสมเด็จพระเจ้า

บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพน่าจะมียุทธศาสตร์ที่จะเปลี่ยนแปลงข้อความดังกล่าวให้สอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากกว่า¹⁹

4) สยามมีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีวัฒนธรรมทางภาษาของตน

การแสดงความมีอารยะที่สำคัญประการหนึ่งคือ การแสดงให้เห็นว่าสยามมีประวัติศาสตร์อันยาวนานและสืบเนื่องต่อกันมา โดยแสดงให้เห็นว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนที่มีมาแต่โบราณ มิใช่ชาติที่เพิ่งก่อกำเนิดขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนี้ ชนชั้นนำของสยามอย่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีที่แสดงความเป็นชาติไว้จำนวนมาก

ผู้วิจัยพบว่าเนื่องจากวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* มุ่งกล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ทำให้กวีไม่สามารถกล่าวถึงพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นที่ไม่เกี่ยวข้อง อันจะทำให้โครงเรื่องหลักเสียไปได้ แต่กวีก็ยังกลับกล่าวถึงประวัติศาสตร์สยามที่สืบเนื่องจากอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรอยุธยา ไว้ในหัวข้อนมการและรัฐสุคติความว่า

๑ โบราณกาลไทย	นรในระวางหน
แห่งภูมิภาคมณ	ทลเขตต์สุโขทัย
๑ ถึงศรีอยุธยา	ฉิพิจารณาใน
ข้อควรประมวลไซ	ณเจริญก็เดิรดี
๑ แต่ได้ไปบุล	พหุมูลมีมันมี
สิ่งมักจะชักนี้	ระประโยชน์บุตดีสม
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 5)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีน่าจะจงใจแทรกเนื้อหาส่วนนี้เพื่อแสดงให้เห็นความสืบเนื่องของชาติไทยตามมุมมองประวัติศาสตร์กระแสหลัก แต่เพื่อให้เนื้อหาส่วนนี้เชื่อมโยงกับโครงเรื่องหลัก กวีจึงนำเสนอว่าในอดีตนั้นมิได้เจริญเท่ากับในสมัยรัตนโกสินทร์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากวียังเพิ่มเติมเนื้อหาที่แสดงให้เห็นกำเนิดของชนชาติไทยนับตั้งแต่การอพยพจากจีนมาสู่อาณาจักรสยามตาม

¹⁹ การที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวเช่นนี้ใน *พระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* ที่พระองค์ทรงชำระในสมัยรัชกาลที่ 5 และตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2457 นั้นน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดที่เริ่มให้ความสำคัญแก่ธงชาติของไทยเป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการในพ.ศ. 2434 ที่มีการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยแบบอย่างธงสยาม โดยในข้อ 13 ได้ระบุถึงธงชาติสยามว่าเป็นรูปช้างเผือกเปล้าผืนสีแดง (ชนิดา พรหมพยัคฆ์, 2543, น. 13-14) ทั้งนี้ หากพิจารณาเนื้อหาความใน *พระพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2* ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนขึ้นถวายตามพระบรมราชโองการเมื่อพ.ศ. 2412 ฉบับก่อนที่มีการชำระนั้นก็กล่าวไว้แต่เพียงว่า “โปรดให้เพิ่มพระนามขึ้นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระเจ้าช้างเผือก ธงปักกำปั่นหลวงก็ทำเป็นธงช้างเผือกอยู่ในวงจักรได้ใช้ธงช้างตั้งแต่นั้นมาจนกาลทุกวันนี้เป็นธงสำหรับแผ่นดินไปแล้ว จะแก้ไขอย่างไรต่อไปก็ไม่ได้ ด้วยเป็นธรรมเนียมรู้ทั่วกันทั้งโลกอยู่แล้ว” (นฤมล อธิวัฒน์, 2548, น. 66-67)

ความเชื่อในขณะนั้น²⁰ ซึ่งกวีใช้คำว่าเป็น “ดินแดนอารยะ” จนนำไปสู่การสถาปนาราชอาณาจักรสุโขทัย ที่มีปฐมกษัตริย์นามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ กล่าวโดยอดีตสมเวยไทย	ขณะได้คระไลมา
จากถินถนจันลุมพอา	ระยะย่านสยามยล
๑ ต่างหมูกี้มีประมุขป้อม	นรครองนิคมคน
พ้อมเมืองกระต้อมยศพิมล	คณะบั้งก็ค้อมขุน
๑ ศรีอินทราทิตยนาถ	อิริราชวิบูลบุญย์
รงแห่งเงลียงฐิตสกุล	คณะชาติสยามวงศ์
๑ ครองเขตต์สุโขทัยมหา	บุรหล้าเงลียงคง
รวบรัฐกษัตริย์ปฐมอง	คพระเดชสำแดง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 56)

อนึ่ง สิ่งหนึ่งที่สามารถแสดงประวัติศาสตร์อันยาวนานและน่าภาคภูมิใจของชาติก็คือ “ภาษา” ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2482, น. 15) ทรงกล่าวไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง *ความเป็นชาติโดยแท้จริง* โดยทรงให้ความสำคัญแก่ภาษาในฐานะเครื่องแสดงความเป็นชาติไว้ว่า “ภาษาเป็นเครื่องผูกพันมนุษย์ต่อมนุษย์แน่นแฟ้น ยิ่งกว่าสิ่งอื่น และไม่มีสิ่งใดที่จะทำให้คนรู้สึกเป็นพวกเดียวกันดีหรือแน่นแฟ้นยิ่งไปกว่าพูดภาษาเดียวกัน” ด้วยเหตุนี้ กวีจึงกล่าวถึงพ่อขุนรามคำแหงมหาราชในฐานะผู้ทรงประดิษฐ์ลายสือไทยเป็นสำคัญ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “**สือไทยก็ไทรอุปกรณ** พระประภิตประดิษฐาน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 56)

²⁰ ความเชื่อที่ว่าคนไทยอพยพมาจากจีนนั้นปรากฏตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยนักค้นคว้าชาวอังกฤษได้เผยแพร่ข้อมูลออกมาครั้งแรกเมื่อราว พ.ศ. 2428 ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดในการศึกษาค้นคว้า และการตรวจสอบหลักฐาน ส่งผลให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง “แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม” ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อพ.ศ. 2467 เป็นครั้งแรก โดยทรงยึดตามสมมติฐานของนักค้นคว้าชาวอังกฤษที่เชื่อว่าคนไทยมีถิ่นกำเนิดอยู่ในเมืองจีน (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2537, น. 70-71) ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2467, น. 16-20) ทรงกล่าวไว้ว่า

ตามเรื่องพงศาวดารที่ปรากฏมาว่าเดิมนั้นชนชาติไทยตั้งภูมิลำเนาอยู่ในดินแดนอันทุกวันนี้ **ตกเป็นอาณาเขตต์ของจีนข้างฝ่ายใต้** ที่เรียกว่ามณฑลฮุนหน่า มณฑลกุยจิ๋ว มณฑลกว๋างตุ้ง และมณฑลกว๋างไสทั้ง 4 มณฑล . . . ครั้นเมื่อพ.ศ. 1797 ครั้งกุบไลข่านตั้งราชวงศ์หงวนเป็นใหญ่ในเมืองจีน . . . พวกไทยที่อยู่ทางเมืองเดิมก็อพยพตั้งภูมิลำเนาเดิมตามลงมาทางเมืองใต้อีกเป็นอันมาก . . .

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เนื้อหาไม่ออกนอกโครงเรื่องหลักที่มุ่งสวดดีพระปรีชาสามารถทางวรรณคดีของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กวีจึงใช้กลวิธีการอ้างถึง ด้วยการอ้างถึงกวีอย่างนางนพมาศ (ท้าวศรีจุฬาลักษณ์) ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพระสนมในสมัยพระยาไไทยและน่าจะแต่งเรื่องตำรับนางนพมาศขึ้น²¹ และพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาอย่างสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช รวมทั้งอ้างถึงกวีและผลงานทางวรรณคดีในสมัยอยุธยาอีกหลายเรื่องดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อการเพิ่มเติมเนื้อหา ทั้งที่กวีไม่จำเป็นต้องนำเนื้อหาส่วนนี้มากล่าวเพิ่มเติมก็ได้

การที่กวีเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนนี้ จึงน่าจะสัมพันธ์กับทัศนคติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงให้ความสำคัญกับวรรณคดีในฐานะเครื่องแสดงความเจริญของชาติ ดังปรากฏในอารัมภกถา บทพระราชนิพนธ์เรื่องพระนลคำหลวงความว่า

๑ กะวีสง่าแมน	มณีสาร
คำเพราะคือสังวาลย์	กอบแก้ว
ควรเพิ่มพิริยการ	กะวีเวท เทอญพ้อ
กอบกิจประเสริฐแล้ว	ไปต้องร้อนตัว ฯ
๑ อย่างกลัวถูกตีพัน	เกินสมัย หน้อยเลย
ใครเยาะก็ช่างใคร	อย่าเก้อ
เราไทยอักษรไทย	เราแต่ง ลีลา
ใครติสคือเสือ	ไม่รู้สึสา ฯ
๑ นานาประเทศล้วน	นับถือ
คนที่รู้หนังสือ	แต่งได้
ใครเกลียดอักษรคือ	คนป่า
ใครเยาะกะวีไซ้	แน่แท้คนดง ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2459, น. ค)

²¹ ปัจจุบันเชื่อกันตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเรื่องนางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์น่าจะเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์คำนำตอนหนึ่งว่า “ว่าโดยทางโวหาร ใคร ๆ อ่านหนังสือเรื่องนี้ด้วยความสังเกต จะแลเห็นได้โดยง่าย ว่าเป็นหนังสือแต่งในรัตนโกสินทร์เอง แต่งในระหว่างรัชกาลที่ 2 กับที่ 3 ไม่ก่อนนี้ขึ้นไป ไม่ทีหลังนั้นลงมาแน่” (เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, 2457, น. 1) นอกจากนี้ ในวรรณคดีเรื่องนี้ยังกล่าวถึง “ฝรั่งมะริกัน” ไว้ด้วย ดังที่ทรงกล่าวว่า “แต่ที่นำพิศวงยิ่งกว่าอย่างอื่นนั้นมีแห่ง 1 ที่ลงชื่อว่าชาติฝรั่งอเมริกันลงไว้ในนั้นด้วย ชาติอเมริกันเพิ่งเกิดขึ้นยังไม่ถึง 200 ปี จะมีในครั้งพระร่วงอย่างไรได้” (เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, 2457, น. 2) นอกจากนี้ยังทรงเชื่อนิทานแทรกในวรรณคดีเรื่องนี้ตอนหนึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย (เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ, 2457, น. 5) ซึ่งนักวิชาการทางวรรณคดีก็เชื่อตามพระดำรินี้

จากบทประพันธ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงยกย่องกวี การใช้ภาษา และการแต่งหนังสือ โดยทรงกล่าวว่าเป็นเครื่องแสดงความอารยะที่ทำให้ให้นานาประเทศนับถือ ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการศึกษาที่กว้างไกลเพิ่มเติมเนื้อหาส่วนที่กล่าวถึงกวีและวรรณคดีดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นจึงสมควรเพื่อแสดงถึงความอารยะของสยามด้วยเช่นกัน

4.2.1.2 สยามเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่เก่าแก่ของดินแดนที่เชื่อกันว่าเป็นต้นทางของประวัติศาสตร์อาณาจักรสยามคือทวารวดี (ธิดา สารยา, 2545, น. 14) ด้วยความเก่าแก่ที่มีมานานทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเน้นย้ำให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สยามรับเข้ามาเป็นศาสนาแรก ๆ และเป็นศาสนาประจำชาติที่เรานับถือกันตามบรรพบุรุษ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ *เทศนาเสด็จ* ว่า “พระพุทธศาสนามาถึงเมืองเราก่อน, **พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติเรา**, เราจำเป็นต้องถือ ด้วยความกตัญญูต่อบิดามารดาและต้นโคตรวงศ์ของเรา” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2477, น. 64)

การให้ความสำคัญแก่พระพุทธศาสนาทำให้นักวิชาการเสนอว่าพระพุทธศาสนาอยู่ในสังคมสยามมาอย่างยาวนาน ดังที่กวีกล่าวว่า “ยืนยาวยุคติพระพุทธศาสนสรูป” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 1) โดยกวีกล่าวถึงการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในสยามที่เชื่อกันว่าพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตคือพระโสณะและพระอุตตระมาเผยแผ่ศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ โดยภิกขุเถรทู	ตะพระภูมิบาลธรร
มาโคกราชป็น	ธประกาศพระศาสนา
๑ นามโสณะอุกุต	ตรสุดสมรรรพา
พุทธศาสน์สถิตสา	รพิศิษฐ์ประณิธินาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 5)

นอกจากกวีจะกล่าวถึงการรับพระพุทธศาสนาเข้ามาในดินแดนสยามแล้ว กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของสยามสอดคล้องกับทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า “**พระพุทธศาสนาคม ประเทศคือสยามชนม์**” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4)

กวียังนำเสนอให้เห็นอยู่เสมอว่าการที่สยามชนะศัตรูผู้มารุกราน เพราะสยามเป็นชาติที่มีธรรม ดังนั้นจึงส่งผลให้ศัตรูผู้ไร้ธรรม ย่อมต้องพ่ายแพ้แก่สยาม ตัวอย่างเช่น “หะแรกพระองค์จัน สละธรรม์อธรรมสนอง” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 74) ทั้งยังนำเสนอว่าสยามคือชาติที่ปราบปรามอธรรมเพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมือง ตลอดจนมนุษยชาติ กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 โดยมีพระราชประสงค์เพื่อ “รอนปักขั อธรรมปอง จะประทุษฐ์มนุษย์ปวง” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 162)

อนึ่ง เนื้อความข้างต้นยังสอดคล้องกับแนวพระราชดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ประกอบสร้างให้สยามเป็นผู้รักษารธรรม และมีสิทธิในการปราบ “อธรรม” อย่างเยอรมนีที่ละเมิดธรรมด้วยการทำร้ายมนุษย์ โดยทรงกล่าวไว้ในพระมวงคลวิเสสภวาทที่ทูลเกล้าถวาย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมโยงเรื่องราวการรบระหว่างเทวดา ฝ่ายธรรมะและฝ่ายอธรรมจากชาดกเอกานิบาตเข้ากับ “มหาสงครามในปรตยุบัน” จนต่อมาได้กลายเป็นที่มาของบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง *ธรรมาธรรมะสงคราม* (คิวพล ชมภูพันธ์, 2564, น. 189-191)

นอกจากนี้ ยังสอดคล้องกับพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ทรงให้ความสำคัญแก่การรบเพื่อรักษารธรรมด้วย ดังเห็นได้จากบทพระราชนิพนธ์ *โคลงภาษิตนักรบโบราณ* ตอนหนึ่ง ความว่า

สงครามทำเพื่อป้องกัน	ธรรมา
นักรบเริงอาสา	ไปคร้าม
อยู่ในที่ถูกหา	ความฉลาด ได้ฤ
จิตมั่นขวัญพาข้าม	ปลอดพ้นอันตราย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2524, น. 3)

4.2.1.3 สยามดำรงอยู่ได้เพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่สำคัญต่อชาติและประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาวะสงคราม พระมหากษัตริย์เปรียบได้กับธงชัยที่นำพาให้ชาติให้ได้ชัยชนะ เพราะทรงเป็นศูนย์รวมจิตใจของแม่ทัพและเหล่าพลทหาร ตลอดจนประชาชน ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ นิกโรไธไรราช	นำหมู่
เหมือนขาดธงชัยชู	เชิดต้น
ขุนนารบริปู	พลฮึก หาญฮือ
ไรักษ์ตรึงหว่า	เหวแท้ปานใด

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2461, น. 19)

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามดำรงคงความเป็นชาติไว้ได้แม้ว่าชาติอื่น ๆ ที่อยู่บริเวณโดยรอบสยามจะตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตกไปหมดสิ้นแล้วก็ตาม ทั้งยังเป็นชาติที่ได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ารุ่งเรืองสภาวะสืบมาจนถึงปัจจุบันเพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี ดังที่กวีกล่าวสดุดีพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ความว่า

๑ ประมวลพร้อมพระจอมเกล้า	พระเพ็ญเสาวภาพผล
สุปรีชาสมรรถมน	ผะสานพฤทธิไพบูล
๑ สกฺลชนสกฺลชาติ	สยามราชภรณ์สมัครมูล
เจริญรอยบ่ถอยฐูร	ประทักษ์มานสมานฉันท
๑ สยามรัฐพิพัฒนเดี่ยว	ประเทศเดี่ยวเคราะห์ดีศรีน
เฉลิมแหล่งแถลงสรร	พริบโปสถ์พิโรจน์สานต์

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3-4)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชาติ อันหมายถึงบ้านเมือง โดยนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็นชาติอารยะ สยามเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา และ สยามดำรงอยู่ได้เพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ อันเป็นการแสดงให้เห็นความสำคัญของชาติที่ เชื่อมโยงกับอีก 2 สถาบันหลักคือ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดเรื่องสยามเป็น ชาติอารยะและสยามดำรงอยู่ได้เพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอ ในวรรณคดีเรื่องนี้

4.2.2 แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา

ศาสนาในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงพระพุทธศาสนาเท่านั้น เพราะแม้ว่าแนวคิดเรื่องความรักชาติ จะกล่าวถึงศาสนาในฐานะสถาบันหนึ่งในอุดมการณ์ของความเป็นชาติ แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงนำแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้กับสยามประเทศ พระองค์ก็ทรงปรับให้ศาสนาหมายถึง พระพุทธศาสนาอันเป็นศาสนาเก่าแก่ของสยามที่สืบมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย โดยกวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับ ศาสนาผ่านแนวคิดย่อย ๆ ดังนี้

4.2.2.1 พระพุทธศาสนาทำให้สยามอ้างเอกราชไว้ได้

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญกับศาสนา และทรงแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับชาติ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าศาสนาเป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรมซึ่งเป็นสิ่ง สำคัญต่อการดำรงอยู่ของชาติ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์ปลุกใจเสือป่าความว่า

คุณธรรมเป็นสิ่งที่ชาติและบุคคลต้องมี และจำต้องรักษาให้บริบูรณ์ประดุจทรัพย์ อันประเสริฐ . . . เมื่อกล่าวถึงคุณธรรมแล้วก็ย่อมต้องนำไปถึงศาสนา เพราะ ศาสนาย่อมเป็นที่ตั้งแห่งคุณธรรม . . . ชาติกับศาสนาย่อมเป็นสิ่งที่ต่อเนื่องกัน ถ้าชาติพินาศไปแล้ว ศาสนาก็จะตั้งอยู่มิได้ ถ้าศาสนาเสื่อมทรามจนสูญสิ้นไปแล้ว ประชาชนก็จะมีคุณธรรมย่อหย่อนลงไปจนลงท้ายไม่มีเลย ชาติใดที่ไร้คุณธรรม ชาตินั้นต้องถึงแก่ความพินาศล่มจม

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506 น. 61-69)

ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาทำให้สยามเจริญรุ่งเรืองทัดเทียมอารยประเทศและสามารถธำรงรักษาเอกราชหรืออธิปไตยของชาติไว้ได้ ทั้งนี้เพราะชาวไทยล้วนประพฤติตามหลักธรรม และละเว้นการประพฤติผิดทำนองคลองธรรม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ไทยคงธำรงประเทศชาติ	ดียวสิริอธิปัตย์
เป็นนิรันดร์พัช	ฒนาการ
๑ ด้วยไทยใจมั่นสนดาน	ละทุระคติสถาน
ถือสุธรรมอาร	ยะอาทร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3-4)

4.2.2.2 พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณลักษณะพิเศษ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ศาสดามีสถานะอันสูงส่ง ดังที่ทรงกล่าวว่า “. . . ข้อนี้เองเป็นสิ่งที่ควรจะทำให้เราทั้งหลายรู้สึกภาคภูมิใจในใจ, เพราะพระศาสดาของเรามีกำเนิดดีเป็นอุษะโตะสุชาติ . . . นับว่าเป็นผู้กำเนิดดีแท้” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2477, น. 64) นอกจากนี้ยังเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนที่เป็นเหตุเป็นผลอีกด้วย (สายชล สัตยานุรักษ์, 2548, น. 43)

ผู้วิจัยพบว่า แม้กวีจะมีได้แสดงให้เห็นถึงสถานะอันสูงส่งของพระพุทธเจ้าแต่กวีก็แสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีคุณลักษณะพิเศษ การที่สยามรับพระพุทธศาสนาเข้ามาจึงเป็นลาภอันประเสริฐ ส่งผลให้สยามเป็นดินแดนมีความเจริญรุ่งเรือง และเหนือกว่าชาติอื่น ๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมื่อได้อุดลลาภ	ลสุภาพภิโยพูน
ศาสน์พุทธไพบูล	กัณริตเจริญพลัน

. . .

๑ จะเลิศกว่าประดาเขต	ตะบางเทศปถึงสม
พระพุทธศาสนาคม	ประเทศคือสยามชั้น

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4)

เนื้อความข้างต้นสอดคล้องกับที่สายชล สัตยานุรักษ์ (2557, 196) กล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแสดงให้เห็นอยู่เสมอว่า “ชาติไทย” มีพระพุทธศาสนาที่มีภูมิธรรมอันเป็นสากลเหมือนกับ “ภูมิธรรม” ของชาติตะวันตก และยังมีส่วนที่เหนือกว่าภูมิธรรมของชาติอื่น ๆ รวมทั้งชาติตะวันตกด้วย

4.2.2.3 พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์

คุณลักษณะของผู้นำในอุดมคติที่สำคัญประการหนึ่งคือการเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพราะบ่งบอกได้ถึงความมั่นคงของพระพุทธศาสนา และความยืนยาวของคณะสงฆ์ (อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล, 2560 น. 188) รวมทั้งความบริสุทธิ์แห่งพระธรรมด้วย

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพรัก* คำฉันท์นำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ล้วนอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในสยามมาอย่างยาวนาน ดังที่กวีกล่าวว่า “ยืนยาวยุคตีพระพุทธศาสนาสรุป รอบอาทรพระราชาอุป ะถัมภ์ (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 1) เช่นเดียวกับที่กวีกล่าวสดุดีพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

๑ พุทธศาสนายุกาล ก้าวคืบสืบนาน

เพราะพระทะนุอุปถัมภ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 79)

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดที่พระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ที่ส่งผลให้ “ศาสนพุทธยุคตียิ่งบู รพกาลประการผอง” โดยจำแนกออกเป็นด้านต่าง ๆ ดังนี้

1) ทรงสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุ

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ล้วนเป็นพุทธศาสนูปถัมภก พระองค์ทรงสร้างศาสนสถาน รวมทั้งศาสนวัตถุทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามไว้ในพระบรมมหาราชวังและโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปมหายานนิรันดร์ปฏิมากรจากพระราชวังเดิมมาประดิษฐาน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ องค์พระพุทธศาสนาอุปถัมภ์

ธำรงสถาปนากระทำ อุโบสถ

๑ ร่วมพระราชนิเวศน์สถานจรด

ระเบียงรอบประกอบกะคต พระอาราม

๑ สรรเสริญสรรพพันพิพัฒน์งาม

ประดับประดิษฐ์สมิทธิตาม พระบัญชา

๑ แห่พระพุทธรูปมหายาน

พิมลมนิสกุลลักษณ์ ธีรตนมัย

๑ จากคฤหาสน์พระแก้วประกอบ

มโหศริยยศมณฑลครุไล ชะบวนมา

๑ แต่บุรพพระราชวังสถา

นะขำมนทีกระทั้งลุธา นิยรังสิต

๑ เชิญประดิษฐานที่สถิต

อุโบสถากมัยนิมิต	นิมานงาม
------------------	----------

๑ โปรดประสาทพระราชทานนาม

เหมาะกาละเหตุและเทศตาม	สมัยญา
------------------------	--------

๑ วัดพระศรีกะสร้อยสุลักษณา

ธัมมทสนธิรัตนศา	สदारาม
-----------------	--------

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 22-23)

นอกจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามแล้ว กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังทรงสร้างกุฏิสงฆ์ เจดีย และบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามอีกด้วย (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 28)

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีกล่าวถึงศาสนสถานและศาสนวัตถุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์และสถาปนาในวัดต่าง ๆ ได้แก่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร และวัดพระสมุทรเจดีย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระเจดีย์ที่อุป	พระพุทธรูปพระอาราม
อุโบสถวิหารตาม	ตลอดสำกุฎิสงฆ์
๑ ผิสาธกนิทัศน์เนตร	ก็วัดเชตุพนทรง
สถาปนเหมือนวิมลคง	ณบัดนี้เจริญเนา
๑ มหาพุทธไสยาสน์	พิลาศพริ้วพลิ้วเพรา
ระเบียงเรียบระเบียบเสา	สะพริบตั้งสะพรั่งตา
๑ สุทัศน์เทพวราราม	สระเกศนามนิยมมา
บรมบรรพตภา	พิจิตรล้ำประจำกรุง
๑ สมุทรเจดีย์ฐาน	ประจาย่านทะเลคง
เสถียรปัจจุบันปรง	ประสาทไทรรังสรรค์
๑ สถาพรบวรวัด	อุสมบัตอนันต์อัน
อุบัติพร้อมพระจอมธรรม	ดิลกรัซชกาลสาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 77)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวถึงทรงสร้างพระอารามขึ้นใหม่ 5 แห่ง ได้แก่ วัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม วัดโสมนัสวิหาร วัดมกุฏกษัตริยาราม วัดบรมนิवास และวัดปทุมวนาราม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ วรราชอารา	มวิหารจำเริญ
มนะเสริมประสาทเพลิน	นยนานุทัศน์
๑ อุปัตินรัชย์ครา	จตุรธาธิเบนท์มี
ณะพะหำพระทรงศรี	ธสฤษฏีพิงชม
๑ ระบราชประดิษฐ์โส	ภิตโสมนัสสม
และมกุฎกษัตริย์บรม	ะนิวาสปทุมวัน
๑ พหุแห่งธแปลงฐา	ปนสาธช่อมสรรรค์
ณมหานครอัน	ตรรัษฎ์บุรีภูว

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 101)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวว่าทรงสถาปนาวัดใหม่ขึ้นเพิ่มอีก 3 วัด ได้แก่ วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม วัดเทพศิรินทราวาส และวัดนิเวศธรรมประวัติ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สิริธิสถา	ปนะอาวาส
ทำนุพระราช	นวอาราม
รัชชะพระองค์	สิริคงสาม
ราชทินนาม	กรรังสรรค์
๑ ราชบพิธ	สุพินศลิน
เทพศิรินทร์	พิศงามครัน
อิกกันิเว	ศนะแก้ว
สร้อยระบุดรร	มประวัติแจง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 137)

2) ทรงให้สังคายนาและจัดพิมพ์พระไตรปิฎก

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเผยแพร่พระธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่อยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก โดยมีทั้งการสังคายนาและสร้างพระไตรปิฎกในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดังที่กวีกล่าวไว้ในหัวข้อนมการและรัฐสฤติในส่วนสูตรสถานี่ว่า “สร้างซึ่งพระไตรปิฎกพุท ธพิสุทธคำสอน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 7) และกล่าวรายละเอียดอีกครั้งในหัวข้อปฐมรัชชว่าทรงอาราธนาพระสงฆ์และคฤหัสถ์ผู้มีความรู้ทางธรรมให้ร่วมกันทำสังคายนาพระไตรปิฎกเพื่อความบริสุทธิ์ของพระพุทศาสนา ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระไตรปิฎกขึ้นดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เพื่อบริสุทธิ์	พุทธพระศาสนา
ไต่ประกาศ	โดยบริหาร
สงฆประมุข	ทุกคณะชาญ
เชี่ยวชาญ	พร้อมพระเปรียญ
๑ สรรเสาะกระทั้ง	ทั้งคฤหัสถ์
เปรื่องปรียัตต์	ธัมมเสถียร
ตรวจจนพระตรี	ปิฎกเพียร
พากย์ทะนุเขียน	ขึ้นบริบูรณ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 27)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กวีก็นำเสนอให้เห็นว่า “ทรงเป็นอุปถัมภ์ ภาชนะนำพระพุทธานุภาพ” โดยทรงให้พระสงฆ์สาธยายคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้รับการสังคายนาแต่เมื่อครั้งรัชสมัยสมเด็จพระบรมชนกนาถว่ามีความถูกต้องเพียงใด ดังที่กวีกล่าวว่า “สอบสำสุคัมภีร์ คณะสงฆ์สาธยาย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 48)

กวียังกล่าวว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงสร้างคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี หรือ “พระธรรมเจดีย์”²² สืบทอดต่อจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสังคายนาและทรงสร้างไว้ โดยมีทั้งฉบับลายรดน้ำเอกและลายรดน้ำโท ซึ่งแต่ละฉบับมีผ้าห่ออย่างงดงาม ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ สมภารพระศาสนาปรียัต	ดิพิพัฒน์พิบูลงาม
เสกสิกขกิจพิพิธคาม	ภิรบาทฐพระบาลี
๑ ทรงสร้างพระไตรปิฎกอัก	ชลลักษณ์ลานมี
โดยบรรพชนะบบปฐมวี	ระกษัตริย์ธำรง
๑ เทิดธรรมเจดีย์พระจา	คปสาทเสริมสงฆ์
สืบพุทธศาสนาจะทรง	สุดทองสนองเรียน
๑ ล้วนงาและมุกตมยกรอบ	ฉลุขอบฉลากเขียน
ลวดลายระบายระบุนะเมียร	ก็ประณีตเจริญนัยน์
๑ ผ้าห่อพระคัมภีร์สุพั	ละประริชชุดใหม่
อย่างเอกและโทพิพิธไพ	จิตรแพกชนิดพรรณ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 77-78)

²² พระธรรมเจดีย์ คือพระสฤปเจดีย์ที่บรรจุพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เนื่องจากหาพระบรมสารีริกธาตุไม่ได้แล้ว จึงจารึกคำสั่งสอนที่เป็นหลักสำคัญบรรจุไว้แทน แม้ในสมัยหลังที่พิมพ์พระไตรปิฎกเป็นใบลานหรือพิมพ์เป็นเล่ม ก็ยังถือได้ว่าพระไตรปิฎกนั้นเป็นธรรมเจดีย์ด้วยเช่นกัน (ทินกร ทองเสวต, 2519, น. 14)

นอกจากนี้ กวียังกล่าวถึงการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปริวรรตพระไตรปิฎกจากอักษรขอมเป็นอักษรไทยแบบการยุด²³ และพิมพ์ลงบนกระดาษฝรั่งทำให้ง่ายแก่การศึกษา โดยทรงสร้างพระไตรปิฎกถึงพันจบ ซึ่งในที่นี้หมายถึง 1,000 ชุด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ดิกปิฎก	พระตริยกพุทธ
ศาสนอุต	ดมะเดิมเป็น
อักขระขอม	พิเคราะห์ยอมเห็น
ยากณประเด็น	จะวิจารณ์ยล
๑ โปรดปริวรรต	ทะนุอรรถอีก
ชรสกลัก	ชนพิมพ์บน
บัตรกระดาษ	ก็พิลาสพล
ดิฉะเพาะดล	เหมาะสมยสม
๑ สร้างขณะนั้น	สิริพันจบ
บุชนิยน์บ	รตโนดม
คันถฐรา	ธิกปรารมก
โดยอนุกรม	ลูเจริญจง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 137)

ทั้งนี้ การสร้างพระไตรปิฎกในครั้งนี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อวงการพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยังไม่เคยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกอย่างครบชุด แม้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะพิมพ์ได้เพียง 39 เล่ม ยังขาดอยู่ 8 คัมภีร์²⁴ แต่ก็นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษาพระไตรปิฎกจนได้รับการสดุดีจากสถาบันการศึกษาทางพระพุทธศาสนาทั่วโลก (วิสุทธ์ บุชยกุล, 2552, น. 27)

3) ทรงส่งเสริมกิจการคณะสงฆ์

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีให้ความสำคัญกับการส่งเสริมกิจการของคณะสงฆ์ ดังเช่นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ได้ทรงแต่งตั้งพระสงฆ์ให้มีสมณศักดิ์ที่สูงยิ่งขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ กระทั่งบรรพชิตฝ่าย	ประมุขภิกษุสงฆ์
พระสงฆ์เล่าพระเอภาาร	เผด็จตั้งเผด็จเดิม

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 24)

²³ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับอักษรไทยแบบการยุด ได้ใน วิสุทธ์ บุชยกุล (2552, น. 23-25)

²⁴ การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเสร็จสมบูรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยจัดพิมพ์พระไตรปิฎกเพิ่มอีก 7 เล่ม รวมเป็น 46 เล่ม

กวีกล่าวว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้จัดสอบไล่พระไตรปิฎกแก่พระสงฆ์สามเณรทั้งสยามและรามัญ พระสงฆ์รูปใดที่สอบได้เปรียญธรรมและได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะ หากบิดามารดาตายตกเป็นทาส พระองค์ก็พระราชทานทรัพย์ให้ไถ่ถอนออกมาเป็นไพร่หลวง ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ โปรดคุมประชุมสกลเถ	ระประเภททรงคันถ์
ธูสอบพระพุทธรจนสรรพ	คณะภิกษุสามเณร
๑ ไทยมอญประมวลสมณมาน	เหมาะกะการกะก่อเกณฑ์
สามปีผิใครสุตจะเจน	พจัตถอันแปล
๑ ถึงชั้นเปรียญก็สฤษฏี	ยศกิตต์เถกิงแล
มารดาบิดาผิกระอุแด	เพราะประดาชทุราดูร
๑ ด้วยทุกขทาสณหนี้	พระก็มีกรุณย์มูล
โอกาสพระราชาอนุกุล	ก็ลุไทยเพราะถ่ายถอน
๑ ไพร่หลวงผะสมสละบ่หลุด	ลูมิุตดีประมวลพร
พึงปรารถนาพระอุปกรณ	อดิเรกประการมี

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 78)

กวีนำเสนอว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความรู้ทางธรรม ทรงสามารถแปลพระไตรปิฎกและสอบได้เปรียญ 5 ประโยค พระองค์ทรงสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน ทำให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาผนวชในพระพุทธศาสนาตามพระองค์เป็นอย่างมาก ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ รวมห้าประโยคบรร	ลุนชั้นเปรียญพระองค์
ยังเมตตเจตน์ทรง	อนุศาสน์พระธรรมวินัย
๑ แก่ผู้ประกอบมา	นะประสาทะมีหทัย
เชื่อแนบแปรใน	วรพุทธศาสนา
๑ ผลดีลที่สุด	กุลบุตรอเนกก็มา
บวชเรียนและเพียรปรา	รภปริติตามพระองค์

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 88)

นอกจากนี้ กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้จัดสอบไล่พระปริยัติธรรมเป็นประจำทุกปี ทั้งยังทรงจัดระเบียบการปกครองสังฆมณฑลให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทุกระยะพรรษ	ปริยัติดีสอบ
สงฆระบอบ	กิจปกครอง
เจ้าคณะมณ	ทลปรนปอง
สงฆ์คณะผอง	ปฏิบัติงาม

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 137)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีนำเสนอแนวคิดที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ โดยแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุ ทรงให้สังคายนาและจัดพิมพ์พระไตรปิฎก และทรงส่งเสริมกิจการสงฆ์ สอดคล้องกับที่ ดินาร์ บุญธรรม (2555, น. 17) กล่าวว่า “การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ไทยนั้น พระมหากษัตริย์ทรงทำนุบำรุงองค์ประกอบสำคัญของพระพุทธศาสนา ได้แก่ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนวัตถุ และศาสนพิธี” อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่พบวาทีกวีกว่าถึงการทำนุบำรุงศาสนพิธี ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเนื้อหาที่แสดงศาสนพิธีเกี่ยวข้องกับพระราชพิธีในราชสำนักซึ่งกวีได้ตัดทอนเนื้อหาส่วนนี้ออกไปเกือบหมดดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วข้างต้น

สรุปได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยแสดงให้เห็นว่าสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาทำให้สยามธำรงเอกราชไว้ได้ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีคุณลักษณะอันพิเศษ และพระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ โดยทรงอุปถัมภ์ทั้งด้านศาสนสถานและศาสนวัตถุ ศาสนธรรม และศาสนบุคคล

4.2.3 แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็น**แนวคิดสำคัญ**ที่กวีมุ่งนำเสนอ ทั้งนี้เพราะแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวคือแนวคิดที่เน้นว่าพระมหากษัตริย์คือชาติ ด้วยเหตุนี้การที่ประชาชนจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ จึงหมายถึงการรักชาติ

นอกจากนี้ เนื่องจากกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*อ้างว่านำเนื้อหามาจากพระราชพงศาวดารในทีนี้คือ*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ก็ย่อมต้องเน้นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญตามลักษณะการเขียนพงศาวดารที่เน้นพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางในการนำเสนอ

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์
ดังนี้

4.2.3.1 วีรกษัตริย์

นาฏวิภา ชลิตานนท์ (2424, น. 259) กล่าวว่าพงศาวดารมักนำเสนอพระมหากษัตริย์ในฐานะวีรบุรุษซึ่งคลี่คลายมาจากแนวคิดเรื่องมหาบุรุษในตำนาน ด้วยเหตุนี้ พระมหากษัตริย์ที่เป็นนักรบย่อมประกันความปลอดภัยให้แก่ประชาชนได้ พระมหากษัตริย์นักรบหรือวีรกษัตริย์จึงเป็นที่นิยมสรรเสริญเป็นพิเศษ ความเป็นนักรบและผู้นำที่มีความสามารถจึงเป็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่จะสร้างความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้สมบูรณ์แบบ นอกจากนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536, น. 53) ยังกล่าวว่าในสมัยรัฐชาติคุณสมบัติอันสำคัญยิ่งของการเป็นวีรบุรุษคือการเป็นนักรบ ความสามารถในการทำสงครามจึงเป็นมาตรฐานในการประเมินวีรบุรุษ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีจึงนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ในฐานะวีรบุรุษอยู่เสมอ ดังที่กวีกล่าวไว้ในบทนมการและรัฐสดุดีความว่า “แห่งจักรีรัชย์กระษัตริย์พงศ์ **พิรบุรุษ**พระองค์” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4) และกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในรัตนโกสินทร์ว่า “บุญบารมีแรง **พิริยภาวะกล้าหาญ**” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 6) แม้แต่เมื่อกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ราชวงศ์อื่น กวีก็ยังยกย่องในฐานะวีรบุรุษ ดังที่กวีกล่าวถึงพระเจ้าตากสินมหาราชว่า “พระเจ้าตากสินทรงเป็น **วีรชนพลเพี้ย**” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 14) โดยสามารถจำแนกแนวคิดวีรกษัตริย์ที่กวีนำเสนอออกเป็นแนวคิดย่อย ๆ ได้ดังนี้

1) วีรกษัตริย์นักรบเพื่อรักษาธรรม

ในพงศาวดารนอกจะแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นนักรบผู้ทรงทำศึกสงครามเพื่อปกป้องบ้านเมืองแล้ว การทำศึกสงครามยังมักถูกกล่าวอ้างว่าเป็นไปด้วยเกรง “สมณพราหมณาจารย์และบวรพุทธศาสนาจะเสื่อมศูนย์” (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524, น. 266-267) หรือกล่าวได้ว่าการที่พระมหากษัตริย์ออกทำศึกสงครามกับอริราชศัตรูผู้มารุกรานสยามเป็นการปกป้องชาติเพื่อรักษาธรรม

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอแนวคิดดังกล่าวแทบตลอดทั้งเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหัวข้อตั้งแต่ปฐมรัชชนจนถึงตรีตริยรัชช ซึ่งเป็นช่วงที่สยามยังต้องทำศึกสงครามทั้งภายในราชอาณาจักรและภายนอกราชอาณาจักรกับประเทศเพื่อนบ้าน

การทำสงครามภายในราชอาณาจักร กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้เสด็จไปปราบเจ้าพระฝาง กวีเน้นย้ำให้เห็นถึงความไม่อยู่ในธรรมของเจ้าพระฝางที่เป็น “ทูลชาติอลัชชี” ทั้งยังมองว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการก่อ “กรรม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 15) และเหตุผลที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จขึ้นปราบดาภิเษกแทนพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชที่มี “สติเจื่อนเลอะเลือนลาม” กวีก็กล่าวไว้ว่าเป็นเพราะทรงเกรงว่า

“ข้าพระพุทธศาสน์ จะเสื่อมหมอง” ทำให้สมณชีพรามณ์และอาณาประชาราษฎร์ “หมดซึ่งที่พึ่งพะพึงครอง” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 20)

กวียังกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปราบกบฏในราชอาณาจักร คือ ชาวจีนฮกเกี้ยนและแต้จิ๋วประมาณ 700 คนที่ได้สมคบคิดกันกับพระยาปลัดตั้งตนขึ้นเป็นใหญ่ที่เรียกว่า “ตัวเหี้ย” ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งภายหลังเรียกการช่งฮุ้นว่า “อั้งยี่” อีกด้วย

การทำสงครามภายนอกราชอาณาจักร กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นพระยาวรราชว่าได้เสด็จกรีธาทัพไปปราบพม่า ณ ตำบลปากแพรก เมืองกาญจนบุรี อันเป็นการ “ทรงออกงานศึกสู่ สมรภูมิสงคราม” ตั้งแต่พระองค์ยังมีได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์ (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 64)

การเน้นแนวคิดในฐานะวีรกษัตริย์ผู้ทรงปกป้องชาติ ส่งผลให้กวีเลือกนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จพระบรมราชสมภพในช่วงที่สยามยังอยู่ในสภาวะสงครามที่บ้านเมืองยังไม่สงบสุข และขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ยังคงทรงทำศึกกับพม่าอยู่ด้วย ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ อุปัติพระเลิศหล้า ปะทะยุทธพม่าใน	ขณะคราประเทศไทย ยุคสบจลาจล (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 33)
---	---

การนำเสนอเช่นนี้ เพื่อให้สัมพันธ์กับเนื้อหาส่วนต่อมาที่กวีต้องการเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเป็นวีรกษัตริย์นักรบที่ได้ตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถทำสงครามมากถึง 6 ครั้ง ได้แก่ ศึกเมืองเชียงใหม่ ศึกกับเขมรที่บ้านบางแก้ว แขวงเมืองราชบุรี ศึกกับเขมรที่เขาสะงุม ศึกเมืองพิษณุโลก ศึกเมืองจำปาศักดิ์ และศึกเวียงจันทน์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ระวางอ้านี้ ได้โดยเสด็จจร ปฐมนิรันดร ภูมิสู้สงคราม ๑ หนึ่งเวียงเชียงใหม่ ศึกเกี่ยวภูกาม จะจุ่มเล่าแลสาม เชียงใหม่ชัยมี	ทุติยบดี สมเด็จพระบรม ลำดับสมร สองราชบุรีใน บ้านบางแก้วเขา รักษาเมืองนาม
---	---

๑ สี่มาสถิต	พิทักษ์ถิ่นพิช
ณโลกธานี	เนืองอมิตรมาน
รุกรานราวี	อะแซหุ่่นกั
เป็นแม่ทัพมา	
๑ ครั้งห้าคราปราบ	จำปาศักดิ์ราบ
นางรองอาณานิ	ครั้งหกเวียงจันท
อัญเชิญพระมหา	มณีนันต์คลา
กรุงเสร็จโสกันต์	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 35-36)

นอกจากกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถร่วมทำสงครามโดยระบุจำนวนครั้งข้างต้นแล้ว กวียังกล่าวเน้นย้ำแนวคิดดังกล่าวอีกว่าหลังเข้าพระราชพิธีโสกันต์แล้ว เมื่อพระชนมายุ 19 พรรษา พระองค์ก็ยังคงตามเสด็จไปทำสงครามกับพม่าที่ตำบลลาดหญ้าและหัวเมืองฝ่ายเหนือ เมื่อพระชนมายุ 20 พรรษา ก็ตามเสด็จไปทำสงครามที่ตำบลท่าดินแดงสามสบ และเมื่อพระชนมายุ 21 พรรษาก็ได้ตามเสด็จไปทำศึกเมืองทวาย (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 36) แม้หลังลาพระผนวช พระองค์ก็ยังคงตามเสด็จไปทำศึกเมืองทวาย และเตรียมทำศึกกับเมษะตะมะ (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 37) อีกครั้งด้วย

นอกจากการปกป้องชาติด้วยการทำสงครามแล้ว กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเตรียมการป้องกันบ้านเมือง ได้แก่ ทรงให้สร้างป้อมปราการ ขุดคูคลองป้องกันข้าศึก รวมทั้งทรงสร้างยุทธโศภณต่าง ๆ เพื่อใช้สำหรับป้องกันพระนคร เช่น การสร้างปืนใหญ่ ตลอดจนโปรดให้ต่อเรือกำปั่นไว้รบอีกด้วย

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นวีรกษัตริย์นักรบเพื่อรักษาธรรม โดยแสดงให้เห็นผ่านการนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการสงครามทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร รวมทั้งการเตรียมการป้องกันบ้านเมืองอีกด้วย

2) วีรกษัตริย์ผู้ทรงรักษาเอกราชของชาติ

เนื่องจากการให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ที่เน้นแนวคิดเรื่องวีรบุรุษ อันเป็นแนวคิดที่ปรากฏให้เห็นทั้งในตำนานและพระราชพงศาวดาร ทั้งยังเน้นย้ำให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์เรื่องลิลิตตะเลงพ่าย เพื่อสดุดีสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะผู้กอบกู้เอกราชของชาติ ส่งผลให้ประวัติศาสตร์สยามเน้นความสำคัญเรื่องวีรกษัตริย์นักรบและความเป็นชาติ

ด้วยเหตุนี้ ทำให้กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นวีรกษัตริย์ เพียงแต่การรบในยุคสมัยดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงจากการต่อสู้กับประเทศที่อยู่โดยรอบ มาเป็นการต่อสู้กับมหาอำนาจตะวันตก และเปลี่ยนแปลงจากการรบในสนามรบมาเป็นการเจรจาทางการทูตและการตกลงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี อันเป็นการรักษาเอกราชของชาติบนพื้นฐานของการผ่อนสั้นผ่อนยาวแทน

กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตกลงทำสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับสมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งอังกฤษที่ทรงส่งเซอร์ จอห์น เบาริงเข้ามาเป็นทูต เพื่อรักษาพระราชอาณาจักรของสยามไว้ แม้ว่าอาจต้องเสียผลประโยชน์บางส่วน แต่พระองค์ก็ทรงจำยอมดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ได้ทำหนังสือ	สัญญาคู่มือ
ประเทศทั้งสอง	อังกฤษกับสยาม
ยึดความปรองดอง	สืบเนื่องสนอง
ดำเนินเนินมา	
๑ ผลเสร็จผลที่สุด	นิยมสมยุตดี
ไมตรีสัญญา	ด้วยราชดำริ
เพ่งพิจารณา	การจักรรักษา
เกษตรสยาม	
๑ ให้เย็นเป็นสุข	อยู่ราบคาบยุค
จักต้องครองความ	ผ่อนยาวผ่อนสั้น
ถือนั่นสงบบาม	จำเรอเดิรตาม
ทางภัยไม่มี	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 95)

กวียังกล่าวไว้ในตอนท้ายของหัวข้อตุลธรัชว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ที่ทรงรักษาเอกราชของชาติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระวิเทโศบายในการเจริญสัมพันธไมตรีกับชาติมหาอำนาจยุโรป ทำให้สยามยังคงดำรงความเป็นเอกราชอยู่ได้ ขณะที่ประเทศโดยรอบ กลับถูกชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้ายึดครอง กวีเชื่อมโยงมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ทั้งเวียดนาม กัมพูชา พม่า และมลายูต่างตกเป็นเมืองขึ้นของมหาอำนาจตะวันตกจนหมดสิ้น กวียังชี้ให้เห็นว่ามีเหตุผลสองประการที่ทำให้ชาติอื่นตกเป็นเมืองขึ้น ประการแรก คือ พระมหากษัตริย์ไร้พระปรีชาสามารถในการปกครอง และประการที่สอง คือ ประชาชนขาดความสมัครสมานสามัคคี ขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระปรีชาสามารถในการเจริญพระราชวิเทโศบาย ทรงรู้จักยอมโอนอ่อนผ่อนปรน ทรงตั้งอยู่ในความไม่ประมาทหรืออับปมาทธรรม และทรงคอยระแวดระวังเหตุการณ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ก็ต่างอยู่ณหมู่สุข	นิยมยุกตินั่นคง
พระราชารักรัง	ประเทศอิสสรการ
๑ ณแต่ไหนและไรมา	ตลอดกาลโบราณ
กระทั้งรัชชูปาล	สมัยรัตนโกสินทร์
๑ ระวางรัชชจุตถา	ธีรชนาถภูมินทร์
ยุโรปชาติฉลาดชิน	กะภูมิจรรณจำเริญ
๑ คณะแห่งระแหน่งาม	ครุฑตามอุบายเดิร
สวดกรุณิอุกฉิน	เพราะเตรียมพร้อมจะห้อมโหม
๑ ณอนันต์และกัมพูช	ภูกามชุดตะเลงโซม
เดาเรื่อยทีละน้อยโหม	ะนัสขึ้นกะเขตต์เขา
๑ ลุที่สุดสลายเส	ริภาพเอกราชเนา
เกลิงซือก็คือเรา	สยามสานติภาพทรง
๑ ณต้นรัชกาลห้า	ลีลห้อมล้อมเหลือลง
ละล้าวันรัฐอุสตรงค์	แสดงสิทธิสวามครอง
๑ สกลอิสสรการ	ประดาจรประดาขจอง
อนาถมิตรอนิจหมอง	มนัสชำระการกรม
๑ ฉะนี้เห็นประเด้นเหตุ	ทวิเภาทนายาคม
ประทุษฐ์จุ่งประเทศจม	ประการล้ำและสำคัญ
๑ พระราชาธิบดี	บทรงมีสมรรถสร
พะเชิงรัฐประศาสน์ทัน	สมัยเหตุวิเทศล
๑ ประกอบเกี่ยวกะเกลียวกลม	สมัครมยร่วมมน
ระวางชาติบุทคล	ชนัตมวลงบมีหมาย
๑ จตุตถาธิเษียรราช	ธจอมปราษฎ์ทรงทนาย
ลู่อ่องศาสนไบบาย	ยุโรปรัฐณันดถึง
๑ ฝรั่งโอบตะวันออก	ดระบัดบอกกระจำจิง
ผิจำหย่อนก็ผ่อนชิง	ชะลอค้อยคะคล้อยขึ้น
๑ ประคองอัปมาทตั้ง	พิริยหวังวิวัฒนัยน
ระวังไผ่ระไผ่ผิน	ประคัลภผาพยายาม
๑ นิยมอาทิอ้างมวลง	ละล้าวันควรสงวนงาม
สงบตั้งประทั้งตาม	ขยายเติบโตขยับตน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 104-105)

กวีกล่าวเช่นกันว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำให้สยามยังคงรักษาเอกราชไว้ได้ขณะที่ชาติอื่น ๆ ล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตกจนหมดสิ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทั้งในไกลรัฐรอบอัน	เป็นเอกราชอัน
เขมรมอญพะม่าอัน	
๑ อุบัติอุปัทวกรรม	จบล่มจมล้ำ
ดับสู่อำนาจชาติบริ	
๑ คงแต่ไทยแผ่นามกร	ถ่องภพภาพร
พูนสุขนิรทุกข์นิรภัย	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 139)

การเน้นนำเสนอแนวคิดเรื่องวิรัชัตริย์ผู้รักษาเอกราชของชาติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังสอดคล้องกับที่นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2563, น. 22) กล่าวว่าพระราชกรณียกิจที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการรักษาเอกราชของชาติไว้จากการคุกคามของชาติตะวันตกอย่างฝรั่งเศสด้วย

3) วิรัชัตริย์ผู้นำพาสยามสู่ประชาคมโลกเพื่ออารงธรรม

ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวแล้วว่าเนื้อหาในหัวข้อฉัฏฐรัชชนัน กวีน่าจะเรียบเรียงขึ้นจากประสบการณ์และความรับรู้ซึ่งแตกต่างจากเนื้อหาที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในรัชกาลอื่น ๆ แต่ผู้วิจัยก็ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าการนำเสนอเนื้อหาในส่วนพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น กวีให้ความสำคัญกับการศึกษาและบทบาททางทหารมากเป็นพิเศษ ทั้งนี้ น่าจะสัมพันธ์กับที่กวีต้องการนำเสนอแนวคิดพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นนักรบสมัยใหม่ คือ การเป็นผู้นำในสงครามระหว่างประเทศ ในที่นี้คือการเป็นจอมทัพผู้นำสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงเน้นย้ำให้เห็นอยู่เสมอว่าสยามเป็นชาตินักรบ ดังที่ทรงกล่าวว่า “. . . ชาติไทยยังไม่สิ้นเชื่อนักรบ ยังมีเชื้อชาตินักรบติดต่อมาเดี๋ยวนี้ . . . ให้สมแก่ชื่อว่าเป็นเชื้อชาตินักรบของไทยผู้ตั้งใจรักษาคณะไทย” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529, น. 159) และ “ชาติไทยซึ่งสืบสายโลหิตมาจากนักรบแต่โบราณกาล” (อ้างถึงใน สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, น. 209)

กวีกล่าวสุดดีให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญแก่การทหารเป็นอย่างมาก ทรงเสวยสละทุ่มเทพระวรกายเพื่อฝึกซ้อมทางทหาร ทำให้พระเจ้ายอร์ชที่ 5 แห่งประเทศอังกฤษ ถวายยศพลเอกพิเศษกองทัพบกแด่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่านับตั้งแต่อดีตไม่เคยมีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดได้รับพระเกียรติยศเช่นนี้มาก่อน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ มิ่งมงกุฎเกล้าสกลแดน	วรหทยะพระแสน
ไฝพะวงแทน	ณทิวธูร
๑ โดยราชอุตสาหะอาสุร	สละพระสุขวิบูล
เปื่องพระกายมุล	พิริย์มาน
๑ คราพร้อมฝึกซ้อมวิธีการ	สกลรณสถาน
บางสมัยวาร	เสด็จดล
๑ ทรงรอนแรมท้าวระทมทน	วรสิริสกันธ
กราบกระกรำจน	ตลอดกิจ
๑ หวนเห็นเป็นเหตุพิเศษสิทธิ	อิเพระกิตติฉริต
พิรภาพนิจ	จะเนื่องมา
๑ จึ่งจอมอังกฤษนครุงปรา	กฎพิภพมหา
รัษฎุโรปสา	จรัสฤษฏี
๑ เทิดนายพลเอกณอังกฤษ	พหลพระยศฐิติ
ฐานมหามิตร	สมานภัทร
๑ เป็นครั้งแรกทั้งประดาขัด	ดิยณบุรพรัษฎ
รับพระเกียรติอจ	ณริย์เอก

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 152)

กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งราชนาวิสามาคม ทั้งยังพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ไว้ซื้อเรือรบหลวงพระร่วง ซึ่งเป็นเรือรบลำแรกของไทย เพื่อเตรียมไว้ป้องกันประเทศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ รงราชนาวิสามาคม	ประลุสมณนิยม
ยานสมุทรรม	ยะท้าวราชภูร
๑ ด้วยได้ให้เกิดประมุขชาติ	พระอนุเคราะห์ประสาท
ราชทรัพย์อาทร	อุปถัมภ์
๑ สร้างฤกษ์เรือพระร่วงดำ	รินอจิริกัสม
ฤทธิกิจนำ	เสนอสาร
๑ อาวุธสำยุทธภัณฑ์พาหน	จะประทะอริระราน
รอบตระเตรียมการ	ระวังกัน

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 153)

แม้สงครามโลกครั้งที่ 1 จะมีได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับสยาม แต่การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยนำพาสยามเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกซึ่งเป็นการเข้าร่วมเพื่อรักษาสันติภาพ เพราะเยอรมันเป็นผู้ละเมิดธรรม จนในที่สุดสยามได้ชัยชนะ

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระองค์ทรงทำให้นานาประเทศยอมรับฐานะของสยามในฐานะประเทศที่มีศักดิ์ศรีและมีเอกราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ มีเหตุมหายุทธ	ยุครุทรรณเป็น
คราวใหญ่มิได้เห็น	ดุจดั่งอดีตมา
๑ ไทยนามสยามเนา	คณะเข้ากะบรรดา
ชาติรักษปักข์อา	ระยะธรรมประจำคลอง
๑ อังกฤษฝรั่งเศส	กะประเทศอเนกผอง
รอนปักข์อธรรมปอง	จะประทุษณ์มนุษย์ปวง
๑ คือเยอรมันอา	ทิประดาชะล่าดวง
จิตต์โลหะใหญ่หลวง	ลุละเมดินิยมธรรม
...	
๑ สัทธผลสกลฝ่าย	ริปูพายพินาสลาญ
สัมพันธมิตรมาน	ขยะรวมกะเราไทย
...	
๑ คืบยาวเขยิบฐา	นะณภาคภูมิกล
กับอารยชาติชน	กะจะขัดกะจางฉาน
๑ โดยมีมหาราช	สุรปราชญ์พระจอมปราณ
เลิศวีระลักษณ์ศาน	ติพระฉัตราชัย
๑ ทรงเป็นประมุขนา	ยกราชะพาไคล
สู่ศรีวิไลไพ	บุลพัฒน์สวัสดิ์ผล

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 162-164)

ผลจากการเข้าร่วมสงครามโลกทำให้สยามสามารถแก้ไขสนธิสัญญาต่าง ๆ ที่เสียเปรียบ ทั้งเรื่องภาษีการค้า และการศาลได้สำเร็จ กวีกล่าวว่าส่งผลให้สยามเท่าเทียมกับประเทศอื่น ๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ความเลอเสมอภาค	มิเห็นเป็นหลาก
จากอารยชนาม	ประหนึ่งมหา
รัฐฐานะงาม	เพ็ญแผ่แต่สยาม
ยามรัชย์จำเริญ	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 167)

กวียังเน้นย้ำให้เห็นว่าการที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้สยามมีเกียรติเสมออารยประเทศ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระราชประมุขปลุกชน	ไทยตื่นฟื้นตน
เต็มจิตต์สงวนสิทธิ์อิสสร	
๑ ทรงนำล่าชาตินามกร	คือไทยให้ขจร
ประจักษ์ศักดิ์เยี่ยมสรรเสริญ	
๑ เทิดสู่ภูมิธรรมจำเริญ	รอบนำดำเนิน
ณอารยฐานวิถี	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 175)

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยแสดงให้เห็นว่าสัมพันธ์กับชาติ โดยเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีนับตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 ล้วนเป็นวีรกษัตริย์ผู้ปกป้องและรักษาชาติ อย่างไรก็ตามความเป็นวีรกษัตริย์ที่กวีนำเสนอในแต่ละสมัยก็มีความแตกต่างกันไปตามเนื้อหาและแนวคิดในยุคสมัยนั้นด้วย

4.2.3.2 ธรรมิกราช

พระราชพงศาวดารมักนำเสนอว่าความรุ่งเรืองหรือความคงอยู่ของพระพุทธศาสนา ล้วนเป็นการบันดาลจากพระมหากษัตริย์ เพราะพระราชอำนาจอันยิ่งใหญ่สามารถทั้งทำลายและสร้างสรรค์ หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดไม่สนพระทัยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็จะเสื่อมทรุด แต่หากทรงใส่พระทัยในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ก็จะรุ่งเรือง (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524, น. 265-266)

สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น ดังนั้นแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ในฐานะธรรมิกราชจึงกลายเป็นแนวคิดสำคัญที่กวีนำเสนอ โดยกวีนำเสนอผ่านแนวคิดย่อย ๆ ได้แก่

1) พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม

สาวิตรี เจริญพงศ์ (2549, น. 38) กล่าวว่าอุดมคติสำคัญของพระมหากษัตริย์ คือ ความเป็นผู้ “ทรงธรรม” และการเป็น “พระราชบิดาโดยธรรม” ซึ่งหมายถึงพระมหากษัตริย์ต้องปฏิบัติตามธรรมดำรงอยู่ในศีลธรรม บริหารบ้านเมืองด้วยธรรม ดังนั้นธรรมจึงเป็นเครื่องตัดสินว่าผู้ใดควรเป็นพระเจ้าแผ่นดิน

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 ล้วนเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงประพฤติธรรม กวีใช้คำเรียกที่แสดงถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม หรือธรรมราชา ดังที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

๑ การยี่ในสมัยปัญ

เลิศล้ำพระคัมภี

จมธรรมาภติ

ระพระราชาปริชญา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114)

นอกจากการใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ที่แสดงว่าทรงเป็นผู้ทรงธรรมแล้ว กวียังแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นผู้ที่ปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ดังนี้

- ทรงปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรม หมายถึงธรรมของพระราชาหรือธรรมของนักปกครอง 10 ประการ ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ขุททกนิกาย มหาสังสกชาดก ดังนี้

ทานี สิลั ปริจจาคี

อาชชวั มทุทวั ตปี

อภโกธั อวิหีสญจ

ชนติลญ อวิโรธนั

(จันนังค์ ทองประเสริฐ, 2549, น. 14)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตติโต) (2551, น. 340) อธิบายความหมายของทศพิธราชธรรมไว้ว่าประกอบด้วยธรรม 10 ประการ คือ

1. ทาน การให้ทรัพย์สินสิ่งของ
2. สิล ประพฤติดีงาม
3. ปริจจาคะ ความเสียสละ
4. อาชชวะ ความซื่อตรง
5. มัททวะ ความอ่อนโยน
6. ตบะ ความทรงเดช เภากิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ
7. อักโกธะ ความไม่กริ้วโกรธ
8. อวิหิงสา ความไม่เบียดเบียน
9. ชันติ ความอดทนเข้มแข็ง ไม่ท้อถอย
10. อวิโรธนะ ความไม่คลาดธรรม

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตามทศพิธราชธรรม ดังที่กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมี “ทศพิชพระแพร่แผ่ถึง” ส่งผลให้องเชิงเสื้อแห่งญวนเข้ามาอ่อนน้อมสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบารมี (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 29)

นอกจากกวีกล่าวถึงทศพิธราชธรรมในภาพรวมแล้ว กวียังกล่าวถึงทศพิธราชธรรมบางข้อด้วย เช่น

ทาน ดังตัวอย่างตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ทานเป็นข้าวสารให้แก่ประชาชนที่ประสบทุกข์ภัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เกิดทุกข์ภัยยาทิแผ่กุสละเพ็ญ

แจกมักขะผลเป็น

พระทาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 129)

นอกจากการให้ทรัพย์สินของแล้ว กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่ประชาชนที่ต้องโทษถูกกักขังไว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เนื่องนักโทษขณะโปรดพระราชอภัยปราน

พันพันธนาการ

สบาย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 130)

ปริจาละ ดังตัวอย่างตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเสวยสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและสงเคราะห์ประชาชน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระอนุเคราะห์อุปการเติม เต็มบพรวงเติม

ผดุงโดย

๑ ธนนิธิกลอบโกย

เกื้อประโยชน์โปรย

ปริจาค

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 28)

- ทรงปฏิบัติตามจักรวรรดิวัตร

หลักจักรวรรดิวัตรเป็นธรรมสำหรับพระจักรพรรดิราชที่ปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก พระสูตรที่สำคัญ คือ จักกวัตติสูตร ซึ่งปรากฏทั้งใน พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค และ พระสุตตันตปิฎก อังคุตรนิกาย ติกนิบาต รตถการวรรค (ชัยรัตน์ พลมุข, 2552, น. 68)

พระพรหมคุณาภรณ์ (2559, น. 339-340) กล่าวว่าในจักกวัตติสูตรกล่าวเป็นหลักการข้อหนึ่ง และหลักปฏิบัติอีก 4 ข้อ รวมเป็น 5 ข้อ แต่ในอรรถกถาแยกเป็น 12 ประการ ดังนี้

1. อนุโตชนสมิ พลกายสมิ สงเคราะห์คนภายในและพลกายกองทหาร
2. ขตติเยสุ สงเคราะห์กษัตริย์เมืองขึ้นทั้งหลาย
3. อนุยเนตสุ สงเคราะห์เหล่าเชื้อพระวงศ์ ผู้ตามเสด็จเป็นราชบริพาร
4. พราหมณคหปติเกสุ คัมครองพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย
5. เนคมชานปเทสุ คัมครองชาวราษฎร์พื้นเมืองทั้งหลาย

6. สมณพราหมณีสู่ คัมภีร์ของเหล่าสมณพราหมณ์
7. มิคกปิสิส คัมภีร์ของเนื่อนกที่เอาไว้สืบพันธุ์
8. อธมการปฏิกเขโป ห้ามปรามมิให้ประพฤติกการอันผิดธรรม
9. อธนานิ ธนานูปทานิ ทำนุบำรุงผู้ขัดสนไร้ทรัพย์
10. สมณพราหมณ อุปสงกมิตวา ปัญหาปุจฉน เข้าไปหาและสอบถามปัญหากับสมณพราหมณ์
11. อธมราคสส ปทานิ เว้นความกำหนัดในกาม โดยความไม่เป็นธรรม
12. วิสมโลกสส ปทานิ เว้นโลกกล้า ไม่เลือกควรไม่ควร²⁵

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ กวีกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตามจักรวรรดิวัตรหลายประการ เช่น

การสงเคราะห์คนภายใน คือ พระบรมวงศานุวงศ์ขุนนางข้าราชการ ดังที่กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสงเคราะห์ขุนนางข้าราชการ ทรงแต่งตั้งยศและบรรดาศักดิ์ให้ตามความเหมาะสมไว้ว่า

๑ กิจเนื่องอาณา	ประลัญชัยบุราณ
อ้างอาทิเอภาาร	วรราชประยูรวงศ์
๑ ข้าบาทยุคลรอบ	ธรรชอบประกอบประจง
ชุบเลี้ยงตลอดสง	เคราะห์ศักดิ์ยศสบาย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 49)

การสงเคราะห์ประเทศราชและผู้มาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่มีพระเมตตาสงเคราะห์สมิงมอญ เมืองเมาะตะมะ และเมืองใกล้เคียง 31 เมืองที่ร่วมกันฆ่าผู้ปกครองชาวพม่า แล้วอพยพครอบครัวมาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารของพระองค์ที่เมืองอุทัยธานี และเมืองตาก รวมทั้งอุปราชนครพนมที่พาชาวลาวมาสวามิภักดิ์ต่อพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระเกียรติก่อ่งพา	หิรสาธูสมภาร
ชนชนนิยมมาน	อภิบาลมีมี
๑ หมายพึ่งพระบุญยา	ภินิหารเปรมปรีดี
สวามิภักดี	วรบาทยุคลเคียง
๑ สมิงมอญเมือง	เมาะตะมะเนื่องบุรีเรียง
สามสิบกะหนึ่งเวียง	สหพรรคสมัครพล

²⁵ เดิมในอรรถกถาหน้าจะมีแค่ 10 ข้อ พระพรหมคุณาภรณ์ (2559, น. 340) เห็นว่า ข้อ 11 และ ข้อ 12 น่าจะเพิ่มเข้ามาภายหลัง และนำมาอยู่แล้วในทศพิธราชธรรม

๑ จับฆ่าพะมาเจ้า	บุรีเนาพินาสชนม์
และต่างก็รวมคน	อพยพกะครอบครีว
๑ เลาะทางระวางกาญ	จนด่านอุทัยหัว
เมืองตากพะพั้งบัว	บทบงสุ์พระทรงศรี
๑ เหล่าลาวบุรพราชูร์	อุปฮาดก็ยินดี
นครพนมมี	มนักดีสมัครชวน
๑ พระโปรดประสิทธิทรง	ประเคราะห์สงเคราะห์สมควร
เนื่องฐานะทั้งมวล	มิระหกระเหินคลา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 49-50)

การสงเคราะห์สัตว์ กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศบอกกล่าวแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการให้ร่วมกันทำบุญปล่อยสัตว์น้อยใหญ่ที่ถูกจับขัง และจะถูกนำไปฆ่า ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ บางคราวก็ป่าวสรประกาศ	นยราชปรีดี
ในบุญสุนทรนิธิ	สหฉันทชวนทำ
๑ ให้ราชวงศ์คณะข้า	วรบาทมูลนำ
สัตว์ใหญ่และน้อยนิยมจำ	วขังประดังกรง
๑ น้อยมากประมาณจะลูพินาต	ชีวะชาติพินาสลง
หามาและปรารภจะปลง	ภยะเปลื้องปล่อยเป็น

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 77-78)

การสงเคราะห์ผู้ยากไร้ กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานข้าวกล่องให้แก่ชาวจีนที่ประสบทุกข์ภัย โดยโปรดให้บรรทุกใส่เรือสำเภาไปแจกจ่ายที่เมืองจีน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ขนถินถนจีนบุรลิจน	ประเททนสภาพเข็ญ
มีมากพระหากกรุณเพ็ญ	ทุรภิกขภัยเบา
๑ เข้ากล้องก็โปรดประจุประจำ	ฉะเพาะลำนสำเภา
โคลคำและนาวิกประเท	ธรรแจกประจาคไป

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 79)

- ทรงปฏิบัติตามพรหมวิหารธรรม

พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมอันเป็นเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจอันประเสริฐ ธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุติตา อุเบกขา (พระพรหมคุณาภรณ์, 2559, น. 259)

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ทรงปฏิบัติตามพรหมวิหารธรรม เช่น

เมตตา กวีเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระเมตตาต่อทุกคน ตัวอย่างตอนหนึ่งกวีกล่าวถึงการพระราชทานเบี้ยบำนาญให้แก่ผู้มีความดีความชอบไว้ใช้เลี้ยงชีพ หลังจากจากเกษียณอายุราชการแล้ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ผู้ที่มีความ	ดั่งมตามชอบ
วัยแก่แลกอบ	บอบกายนทรี
ให้เบี้ยบำนาญ	ชั่ววารี
โปรดเนื่องปรานี	เมตตาอาทร

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 124)

กรุณา กวียกเหตุการณ์เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระมหากรุณาธิคุณแก่ต่อเจ้าประเทศราชที่คิดคดทรยศ ดังที่เมื่อครั้งพระอุทัยราชาเกิดขัดแย้งกับพระมหาอุปโยราช (นักรบสงวน) และกระด้างกระเดื่องต่อราชสำนักสยาม พระองค์ก็โปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชสาส์นเตือนไปยังพระอุทัยราชาให้ “สมัครสมานมาน สมฉันท์อันดี” (ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 45) แต่พระอุทัยราชาก็มิได้เชื่อฟัง ทั้งยังกลับคิดจะไปพึ่งพาเวียตนาม (ญวน) แต่พระองค์ก็ได้ทรงถือโทษโกรธเคือง ทั้งยังทรงแต่งตั้งให้พระอุทัยราชาเป็นกษัตริย์เขมรดังเดิมด้วย ทำให้พระกรุณานี้เป็นที่ประจักษ์แก่พระอุทัยราชาและบรรดาเมืองประเทศราชทั้งหลาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ฉะนั้นนะชี้เห็น	หิตเด่นพระเดชา
ธิคุณกรุณย์ปรา	กฏโทษมิทรงถือ
๑ ประกาศพระเกียรติรู้	มฤตสุธรรมคือ
พระราชวัตรลือ	ภพโลกเถลิงแกลง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 46)

กล่าวได้ว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทรงเป็นธรรมิกราช โดยแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม ทรงปฏิบัติตามหลักธรรมของพระราชาทิศพิชิตธรรม จักรวรรดิวัตร และพรหมวิหารธรรม อันก่อให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมืองและความผาสุกของประชาชน

2) พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสืบทอดพระพุทธศาสนา

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีเป็นธรรมิกราชผู้ทรงสืบทอดพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ กวีจึงไม่ละเลยถึงการกล่าวถึงการบรรพชาเป็นสามเณรและการผนวชเป็นภิกษุของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล แม้อาจมองว่าเป็นการผนวชตามโบราณราชประเพณี แต่กวีก็ได้ขยายความด้วยการเน้นย้ำให้เห็นถึงความตั้งพระทัยโดยตลอด ดังเช่นบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ยี่สิบเอ็ดอายุคะนิง ในพรหมจรรย์จึง

เสด็จโดยพุทธจรรยา

๑) พันวชในพระศาสนา อยู่ณพระอา

วาสนมหาทะลายหมายนาม

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 13)

บทประพันธ์ข้างต้น กวีชี้ให้เห็นว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชมีพระชนมายุครบ 21 พรรษา ทรงคำนึงถึงการผนวชในพระพุทธศาสนา กวีใช้คำว่าคำนึงถึง “พรหมจรรย์” อันหมายถึงการประพฤติดุริยธรรม นอกจากนี้ก็ยิ่งใช้คำว่า “พุทธจรรยา” อันสื่อถึงการปฏิบัติตามพระจริยาวัตรของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย เช่นเดียวกับที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า “พรหมจรรย์มั่นปอง ตามพทธจรรยา” (ขุนสนทนราษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 37)

เมื่อกวีก้าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เจริญพระชนมายุครบ 20 พรรษา กวีก็แสดงให้เห็นพระราชประสงค์ที่จะผนวชด้วยพระองค์เองเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา พระองค์จึงทรงพระผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และระหว่างที่ทรงพระผนวช ก็ทรงปฏิบัติพระองค์อย่างเคร่งครัด

๑ ยี่สิบพระชนมบริบูรณ์ อดิศุรย์ธำพิง

สืบทุทธศาสนคณิง กิจพรหมจารี

๑ บำเพ็ญพรวณพระอุโบ สถนามวัดศรี

รัตนศาสตร์สติปริ ดิพระภิกษุจรรยา

๑ เจ็ดวันพระนั้นจரியพุท ธพิสุทธศาสนา

ลาพรตผนวชกษณครา อนุสนธิ์พระชนม์วัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114)

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระผนวชเป็นระยะเวลายาวนาน โดยทรงออกผนวชภายหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเสวยราชย์จวบจนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต พระองค์จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีบทบาทในการสืบทอดพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด จนถึงขนาดที่กวีสรุปในตอนท้ายว่าพระองค์ทรงผนวชในบวรพุทธศาสนาเป็นระยะเวลาถึง 26 พรรษา ดังคำประพันธ์ที่ว่า “จากละพระผนวชนับตาม คราวครองเพศงาม อยู่ยี่สิบหกศกประมาณล” (ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 106)

บทบาทที่โดดเด่นอย่างยิ่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านศาสนา คือ การตั้ง**ธรรมยุติกนิกาย** กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระวชิรญาณมิกขุ ทรงตั้งธรรมยุติกนิกายเพิ่มขึ้นจากมหานิกาย เพราะทรงปรารถนาที่จะทำให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ตามหลัก

คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า กวีกล่าวว่าพระองค์ทรงได้รับสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะของนิคายนี้ ทั้งยังมีพระราชประสงค์ให้คณะสงฆ์นิคายนี้ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ได้ดำรงวรอิสริยยศใน

เพศบรรพชิตไกร

ประกอบ

๑ ที่ราชาคณะสงฆ์ทรงทะนุระบอบ

บุรพธรรมยุติกรอบ

นิคาย

๑ ถูกต้องถ่องคตพุทธยุดิวินยหลาย

หลากพิสดารกาย

ณแผน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 89)

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งธรรมยุติกนิคายแล้ว พระองค์ได้ทรงสั่งสอนธรรมแก่ประชาชน จนทำให้มีผู้เลื่อมใสศรัทธาเข้ามาบวชในธรรมยุติกนิคายเป็นจำนวนมาก กวีกล่าวว่าการทำงานเช่นนี้ทำให้พระองค์สำเร็จโพธิญาณและเกิดประโยชน์ต่อบ้านเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทรงสั่งสอนปรีชคฤหัสถ์สมณะปลุก

ศรัทธาพิสุทธิ์สุข

ณธรรม

๑ ให้เบิกไพบูลภาพเขาสาบมนสสำ

เร็จโพธิประโยชน์นำ

พิพัฒน์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 89)

กวีนำเสนอให้เห็นว่าแม้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงตั้งธรรมยุติกนิคายตั้งแต่เมื่อก่อนเสวยราชสมบัติ พระองค์ก็ได้ทรงห้ามปรามเรื่องการนับถือนิคายใด ทั้งยังทรงยกย่องพระสงฆ์ทั้งมหานิกายและธรรมยุติกนิคายเสมอกัน ทำให้พระสงฆ์สามารถประพฤติพรหมจรรย์ตามนิกายของตน โดยมีต้องหวาดหวั่นใด ๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คณะธรรมยุติกแม่

พระจะแปรประติษฐาน

ลุสฤทธิแรงภาร

พิริยล้ำก็ทำเนา

๑ พระบ่ห้ามปรามปิด

สละลัทธิพรเหา

ณมหานิกายเคา

รวสงฆคงควร

๑ ผิวนิลสุตลัก

ษณรักษ์เจริญมวล

นฤนาถบตีศวร

ก็ประสิทธิศักดิ์สม

๑ ทวิภิกษุเพศพรค

ณะเพาะปักษ์ประพติพรหม

จริยานุพรตรม

ยสุภสบายบุรณ์

๑ มิประหวั่นมนัสหวาด	เพราะพระบาทยุคลมูล
ฐิติยุคติโดยดูล	ยพระราชธรรมครอง
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 102)

กวียังนำเสนอให้เห็นว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัติพระนคร พระองค์ก็ทรงตั้งพระทัยที่จะผนวช โดยทรงผนวช ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วเสด็จไปประทับ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร โดยขณะที่ผนวชอยู่ ทรงประพจน์พระองค์อย่างเคร่งครัด ทรงศึกษาพระไตรปิฎก จนแตกฉาน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางกลับประทับธา	นิยมทานครสถาน
จากรัฐยุโรปอาร	ยะประเทศณสิกขฐาน
๑ ทรงเพ่งพระพุทธร	นุพระศาสนาประยูร
สืบภิกษุภาพพูน	พระผนวชคะนึ่งพิริย
๑ ในสงฆเถรา	นุสภณวัดพระศรี
รัตนศาสดาปรี	ดิประพจน์สุพรหมจรรย์
๑ กิจเสร็จเสด็จกลับ	ลุปะทับสถิตพระพรรษ
บวรนิเวศอัน	ระบูรณวินาศนวิหาร
๑ ถ่องธรรมวินัยสิก	ขอธิกวิวิธาน
ทราบเชี่ยวชาญและแตกฉาน	ประลวรราชวินิตติศา
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 153-154)

กล่าวได้ว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเกี่ยวข้องกับสถาบันพระพุทธศาสนา อย่างแน่นแฟ้น โดยนำเสนอผ่านแนวคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมมิกราช ทั้งการเป็นพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงธรรมและทรงมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา

4.2.3.3 พระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม

นอกจากการนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นวีรกษัตริย์และเป็น ธรรมมิกราชแล้ว กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม ด้วยเหตุนี้เมื่อกวี กล่าวถึงการล่มสลายของราชวงศ์อื่น กวีจึงกล่าวอย่างรวบรัด และมีได้มีนัยเชิงตำหนิเหมือนดังที่ปรากฏใน พระราชพงศาวดารหลายฉบับ

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์อย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้ เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม ได้แก่

1) สิทธิธรรม

พระคุณสมบัติที่สำคัญประการหนึ่งคือ “สิทธิธรรม” ซึ่งในที่นี้หมายถึงการอ้างสิทธิโดยชอบธรรมเพื่อให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้รับการยอมรับจากประชาชน ซึ่งอาจจำแนกออกได้เป็น 3 ประการ คือ

- การสืบราชสันตติวงศ์

กวีแสดงให้เห็นถึงสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี โดยนำเสนอให้เห็นว่าเกิดจากการสืบราชสันตติวงศ์ต่อเนื่องกันมาไม่ขาดสาย ดังจะเห็นได้จากการตั้งชื่อหัวข้อโดยใช้คำเรียกลำดับในภาษาบาลีรวมกับคำว่า “รัช” ที่หมายถึงความเป็นราชา, ราชสมบัติ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 986) อันแสดงให้เห็นว่ากวีเน้นการครองราชย์ตามลำดับอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่หัวข้อปฐมรัชช ทูตยรัชช ตรีตยรัชช จตุตถรัชช เบญจมรัชช และฉกษัตริรัชช

นอกจากการกำหนดหัวข้อแล้ว กวียังกล่าวไว้ตั้งแต่ในหัวข้อนมการและรัฐสตุติว่าพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีสืบสันตติวงศ์มาจนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ นับเป็นปฐมสัน

ตราบสัตตมรัชย์คง

ตติพันธุ์บรมพงศ์

คตริรูปสรูปความ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 6)

เมื่อกวีกกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็นำมาให้เห็นถึงพระคุณสมบัติสำคัญคือการเป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งที่ยังมีได้เสวยราชสมบัติ ดังนั้นพระองค์จึงมีสิทธิอันชอบธรรมในการสืบราชสันตติวงศ์สืบต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระชาติเชิดศักดิ์อัครรา

ชัตติยะพระจักรีพงศ์

โอรสพระมหา

๑ นับที่ทวีติยะทรง

วรนาถบรมราชอภิไธย

สืบสันตติวงศ์

๑ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ยังไม่ได้ผ่านภพวัลย์

เมื่อขณะสมัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 82)

เมื่อกวีกกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็นำมาให้เห็นว่าเป็นการสืบราชสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สืบสันตติวงศ์จักรี

วีรราชบรมนาถเนื่องมา

เกริกพระบารมี

๑ เรื่องรัฐธรรมนูญภาคบูรพา

สยามรัฐวัฒนา

นำไทยให้แผ่แพร่ผล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 141)

การเน้นย้ำแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ ทำให้แม้แต่เมื่อกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา กวีก็กล่าวในลักษณะเช่นนี้ ดังที่กล่าวถึงเจ้าฟ้าอุทุมพรที่ต่อมาได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ไว้ว่า “สืบสันตติวงศ์องค์น้อย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 13)

นอกจากนี้ การเน้นย้ำเรื่องความสืบเนื่องของพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ ทำให้กวีกล่าวเชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์ที่กวีมุ่งกล่าวถึงกับพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนอยู่เสมอ ดังเช่นเมื่อกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กวีก็นำเสนอให้เห็นว่าพระองค์ได้ตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถออกรบ หรือเมื่อกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็ยังเชื่อมโยงไปถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในครั้งพระราชพิธีโสกันต์ไว้ว่า “โสกันต์ทันบรมไอยกา ธีราชเจ้าครา ครองรัฐธำธิปัตย์ปฐม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 59) เช่นเดียวกับที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงได้รับการชื่นชมจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่ามีพระสิริโฉมงดงาม ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็มีพระราชดำรัสว่าทรงจดจำสมเด็จพระอัยกาธิราชได้อย่างแม่นยำด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระชนม์เจริญมาห้าพรร

ษาเข้าเยาว์พัน

พระปฐมบรมจักรี

๑ สมเด็จพระอัยกาธิปัตย์

ได้ยลยังมี

พระราชดำรัสตรัสชม

๑ ว่าพระสิริลักษณ์เลอสม

ทรงจำพระบรม

ไอยกาธิราชได้ถนัด

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 82)

การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ที่กวีมุ่งกล่าวถึงกับพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนหน้าในอีกลักษณะหนึ่ง คือการแสดงให้เห็นว่าทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์รัชกาลก่อนอยู่เสมอ เช่นเมื่อกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็แสดงให้เห็นบทบาทของพระองค์ที่ช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ โดยพระองค์ได้เสด็จไปรับขวามอญที่นครเวียงจันทน์มาพึ่งพระบรมโพธิสมภารพร้อมด้วยสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 84) และเมื่อกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวว่าทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถแต่เมื่อครั้งที่สมเด็จพระบรมชนกนาถยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลอีกด้วย ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ปางพระบรมชนกทรง ตำแหน่งแห่งองค์
อุปราชอนุราชราชัย
๑ ยงยศพระเจ้าหลานไท พระองค์เจ้าใน
บวรพระราชวังสถาน
๑ ดำรงทรงรอบราชการ ท้าวทุกฐธการ
เป็นที่พึงราชหฤทัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 61)

- การได้รับเลือกจากที่ประชุม

นอกจากการแสดงให้เห็นว่าทรงมีสิทธิธรรมผ่านการสืบทอดราชสันตติวงศ์แล้ว สิทธิธรรมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ การได้รับเลือกจากที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อกวีกล่าวถึงการปราบดาภิเษกของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ กวีก็กล่าวว่าบรรดาขุนนางพร้อมใจกันทูลอัญเชิญพระองค์ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชมีพระสัญญาวิลาส (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 20-21) เช่นเดียวกับการตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเพื่อ “สืบจักรีวงศ์ชาติ ดิยยศ” ก็มาจาก “มติชอบประชุมหลาย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 40)

กวียังกล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยประจวบจนสวรรคต โดยมีได้มีพระบรมราชโองการมอบราชสมบัติให้แก่ผู้ใด ทำให้ “ประดาประธานมุขมามาตย์” จึงได้พร้อมใจกันเลือกพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ขึ้นเสวยราชสมบัติต่อมา ด้วยเหตุผลว่าได้ถวายงานต่างพระเนตรพระกรรณเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย กวีเน้นย้ำให้เห็นบทบาทของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงประกอบพระราชกรณียกิจน้อยใหญ่นานัปการสนองพระบรมชนกนาถจนกระทั่ง “ตราตลอดกระทั้งณเบื้องพระบาท บพิตรทวีดิยาธินาถ ประจวบกาล” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 65) ทั้งยังมีพระสติปัญญาเฉียบแหลม มีพระเมตตากรุณาต่อพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพาร นอกจากนี้ยังเป็นที่เคารพของบรรดาขุนนางและพระราชวงศ์อีกด้วย ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ มวณูมายุราชพงศศักดิ์
จะน้อยจะใหญ่ก็สามีกัก ดิเกรงยำ
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 66)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต กวีก็กล่าวว่าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางต่างพร้อมใจกันทูลอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือพระวชิรญาณภิกขุในขณะนั้นให้ลาพระผนวช เพื่อเสวยราชสมบัติสืบต่อมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สัททิกัณณีย์	สรรพนิยม
โดยพระบรม	อิสสระวงศ์
พร้อมประมุข	มาตยปลง
ตามมติลง	ร่วมตุงกัน
๑ ค้อมศิริราบ	กราบบทมาลย์
อัญชลีธาร	เทอดอภวันทน
บ่งบริหาร	มานสหนันท์
สาทรอัญ	เชิณวรวงค์
๑ เคลื่อนสละคลา	ลาพระพนวช
เพศพิธยวด	ยิงเพราประสงค์
โสตถิถวัลย์	สันตติทรง
สืบสุรพงค์	จักรพิศาล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 91)

กวียังกล่าวถึงการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นเพราะบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางมีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ดำเนินตามพระราชประสงค์ที่จะให้พระราชโอรส คือ พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพินิตประชานาถได้ขึ้นเสวยราชย์ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางจึงพร้อมใจกันอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชสมบัติ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระราชวงศา	นุหมหามตย์ปวง
เปรมปรีดีโดยดวง	มนสามิภักดี
๑ แด่บาทพระจอมจา	ตุรธาธิเบนท์มี
สมัครสมานนี้	รูปสักคะทักเถียง
๑ ณที่ประชุมพร้อม	มติน้อมประคมเคียง
เป็นเอกจิตต์เพียง	จะประพัทธพาจา
๑ เพื่องค์บรมเอา	รสยาวสมญา
พินิตประชานา	มพระศักติกรมขุน
๑ เสด็จเถลิงรัช	ชสวัสดิโดยดุษย์
บุรพ์บารมีบุญย์	อุปลัมภแต่ไท

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 111-112)

- การได้รับการยอมรับจากเมืองประเทศราช

กวียังแสดงให้เห็นว่าสิทธิธรรมยังอาจเกิดจากความเหมาะสมของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้ทรงเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย แม้แต่ผู้นำจากเมืองประเทศราช ดังที่กวีกล่าวถึงอะแซหฺนุกัมมัททพม่า ที่กล่าวคำทำนายว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเจ้าพระยาจักรีเป็นผู้ที่อนาคตจะได้ขึ้นเสวยราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ ทั้งยังได้มอบเครื่องอาณาม้าและของอีกสามสิ่งไว้ให้แล้วเสด็จเลิกทัพกลับพม่า (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 17)

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระเจ้าเวียดนามยาหลง กษัตริย์เวียดนามได้ส่งทูตนำพระราชาสาสน์พร้อมเครื่องราชบรรณาการมาทูลเกล้าถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยมีเนื้อความในพระราชาสาสน์ทูลขอให้ทรงแต่งตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ขึ้นดำรงตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลที่ว่างลง (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 39-40)

กล่าวได้ว่ากวีนำเสนอว่าพระมหากษัตริย์คือผู้ที่ทรงมีสิทธิธรรมทั้งการสืบราชสันตติวงศ์ การได้รับเลือกจากที่ประชุม และการได้รับการยอมรับจากเมืองประเทศราช อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีความชอบธรรมทั้งโดยสายเลือด และการยอมรับจากบุคคลทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักร

2) พระปรีชาสามารถ

พระคุณสมบัติสำคัญที่ทำให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นที่ยอมรับคือพระปรีชาสามารถ วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมักนำเสนอพระคุณสมบัตินี้ของพระมหากษัตริย์ โดยแสดงให้เห็นว่าพระองค์มีพระปรีชาสามารถทั้งทางโลกและทางธรรม ดังเช่นที่กวีสดุดีสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถในวรรณคดีเรื่องยวนพ่ายโคลงฉันท์ (ปัทมา จิตประเสริฐกุล, 2556, น. 123) ผู้วิจัยพบว่า กวีนำเสนอพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีทั้งทางโลกและทางธรรม ดังนี้

- พระปรีชาสามารถทางโลก

กวีนำเสนอให้เห็นพระปรีชาสามารถทางโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทในการช่วยเหลือราชการและแบ่งเบาพระราชกิจของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน การนำเสนอในลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นถึงความสืบเนื่องของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาลได้เป็นอย่างดี แม้แต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเอง กวีก็ยังแสดงให้เห็นพระปรีชาสามารถและบทบาทของพระองค์ก่อนขึ้นเสวยราชย์ที่ปฏิบัติงานรับใช้พระมหากษัตริย์สมัยอยุธยา โดยทรงเคยเป็นมหาดเล็กของพระเจ้าอยู่หัวอู่หม่มพม่าเมื่อครั้งยังดำรงพระราชอิสริยยศเป็นเจ้าฟ้า ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ปฐมวงศ์ทรงพระเจริญวัย ถวายตัวต่อไท

เป็นมหาดเล็กราชโอรส

๑ เจ้าฟ้าอู่หม่มพม่าเพ็ญยศ กรมขุนปรากฏ

คือพรพินิตเนื่องถึง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 13)

พระปรีชาสามารถในอีกลักษณะหนึ่งที่กวีมักนำเสนอคือการแก้ไขเหตุการณ์ความขัดแย้งในวัง ดังเช่นที่กวีนำเสนอให้เห็นบทบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในการแก้ไขสถานการณ์ความกระด้างกระเดื่องของข้าราชการบริพารวังหน้า (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 37-39) หรือการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีบทบาทสำคัญในการเป็นประธานชำระคดีกบฏหม่อมหมื่น หรือกบฏกาบฟ่อง ซึ่งปรากฏทั้งในหัวข้อหัตถ์รัชช และตรีติยรัชช (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 42 และ 62-63)

นอกจากนี้ กวียังกล่าวถึงบทบาทของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรง “แบ่งเบาภาระพระราชผู้บรมเชษฐ” ในเรื่องเกี่ยวกับการต่างประเทศ เพราะทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษ (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 90) เป็นอย่างยิ่ง

ทั้งนี้ กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระปรีชาสามารถทางโลกมาจากการได้รับการศึกษา อนึ่ง น่าสังเกตว่า กวีเริ่มกล่าวถึงพระปรีชาสามารถอันเป็นผลจากการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทั้งที่ ในรัชสมัยก่อนหน้านี้นักกวีมิได้กล่าวถึง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการศึกษาได้เข้ามามีบทบาทในสังคมไทยและพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองก็ทรงให้ความสำคัญกับการศึกษา

การศึกษาที่กวีกล่าวถึงนี้มีทั้งการศึกษาตามแบบโบราณราชประเพณี และการศึกษาสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การศึกษาตามแบบโบราณราชประเพณี

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาวิชาศิลปศาสตร์ต่าง ๆ อันได้แก่ อักษรสยาม และวิชาเกี่ยวกับการใช้อาวุธ รวมทั้งวิชาคชกรรมซึ่งเป็นวิชาสำคัญของพระมหากษัตริย์ตามโบราณราชประเพณี ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ เปื้องพร่องพระองค์ทรงสน	ธิดิกษานอนด
เนื่องสปีปกิจวิชา	
๑ อาทิกษสยามภาษา	คชกรรมบรรดา
ศัสตราวุธวิธีทั้งหลาย	
๑ แจ่มแจ้งเจนจบสภาย	ในไม่นานหมาย
สมรรถสันตทุกละบอง	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 83)

การศึกษาตามแบบตะวันตก

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นภาษาสำคัญที่ต้องใช้ในการเจรจากับต่างประเทศ อันแสดงให้เห็นถึงพระวิสัยทัศน์อันกว้างไกลของพระองค์ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ อังกฤษพากย์ประกาศมานะพระสมรรถ

แม่นเรียนประจักษ์ชัด นิยม

๑ เผยโอกาสพิเคราะห์ราชกิจอนุกรม

เกี่ยวเหตุวิเทศสม สฤทธ

...

๑ ด้วยผู้รู้วิทูรการณนิทัศน์

ถึงผลประจักษ์ชัด บมี

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 90)

นอกจากทรงศึกษาภาษาอังกฤษแล้ว กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาภาษายุโรปอื่น ๆ รวมทั้งวิทยาการตะวันตก ทั้งยังทรงส่งพระราชโอรสไปศึกษาต่อต่างประเทศยุโรป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ยุโรปภาษา วิทยาประการใด

ราโชปการไท ธประสิทธิศึกษา

๑ ทูองค์พระราชเอา รสเจ้าเจริญมา

ณสิกขกิจปรา รกเพิ่มประเดิมมี

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 98)

กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ตามตำราแบบไทยและเรื่องดาราศาสตร์ตามตำราแบบยุโรป โดยทรงคำนวณการโคจรของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ และดาวนพเคราะห์ในระบบสุริยจักรวาลได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พิตยคณนโหรา ศาสตร์ถ่องฐา

นโคจร

๑ นพเคาะห์สุริยจันทร ทั้งปกรณไทย

ยุโรปแผน

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

- พระปรีชาสามารถทางธรรม

พระมหากษัตริย์ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ทรงธรรมและผู้รู้ธรรม แม้โดยส่วนใหญ่กวีมุ่งนำเสนอพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ทางโลกเป็นสำคัญ แต่กวีก็ยังนำเสนอพระปรีชาสามารถทางธรรมไว้ด้วยเช่นกัน ดังที่กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาพระปริยัติธรรมมาตั้งแต่อ่อนผนวช ทำให้ทรงมีความรู้ทางธรรมอย่างแตกฉาน

๑ ด้วยทรงศึกษาณพุทธอัฐ	ถคติพระปริยัติ
ก่อนระวางวัด	รพรหมจรรย์
	(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 86)

กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเรียนรู้ทางธรรมกับพระสุเมธุนี (ชาย พุทธวิโส) พระเถระแห่งรามัญนิกายจนสิ้นความรู้ของพระอาจารย์ ทำให้ทรงสามารถแปลพระไตรปิฎกในที่ประชุมพระราชาคณะสงฆ์และทรงสอบได้เปรียญธรรม 5 ประโยค ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คันถุรพุทธวัจน์	ปริยัติธรรมทรง
เรียนสิทธิกิจสง	เคราะห์เพื่อจะเกื้อจะกุล
๑ ทราบสำสมุญญา	นเสาะหาเหตุและมูล
แม่นมาตมิชาตศุนย์	ลีเอนอะไรจะสม
๑ ด้วยพิริยุตสา	หะวิจารณ์านุกรม
สิ้นพิทยาคม	ครุวากานุศาสน์
๑ ทรงเข้าแสดงคัม	ภิรธรรมสิกขการ
ได้แปลก็แตกฉาน	ณประชุมพระเถระสงฆ์
๑ รวมห้าประโยคบรร	ลุนชั้นเปรียญพระองค์
ยังเมตตเจตน์ทรง	อนุศาสน์พระธรรมวินัย
	(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 88)

กวีกล่าวซ้ำอีกครั้งว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรอบรู้พระคัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน พระองค์ทรงสามารถประพันธ์คำกาเป็นภาษาบาลีได้อย่างถูกต้องสละสลวย แม้แต่นักปราชญ์ราชบัณฑิตก็มิอาจเทียบพระองค์ได้ นอกจากนี้ พระองค์ยังมีพระปรีชาสามารถในการใช้ ภาษาบาลีเพื่อตั้งพระนามของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการสำนัก ตลอดจนนามวัดนามเมืองได้อย่างไพเราะถูกต้องตามหลักภาษา ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ พระติปิฎกณธรรมผอง	แผ่ลู่แต่คลอง
พระปรีชา	
๑ เพราะวรวิริยอุตสาห์	สิกขทราบมา
สีแตกฉาน	
๑ คณกวีธิรในกาล	น้นบัก้าปาน
พระจอมปราชญ์	
๑ มครพจนภาษาอา	ทรงประพันธ์บาฐ
ละบทอัฐ	

๑ เพราะเจาะเสนาะสรเรียบขัด ศัพทสันหัต

วิธีนัย

๑ สกลนิยมนามไชย

ไถ่พนธ์ไพ

เราะรูปความ

๑ ดุจพระบรมวงศนาม

เมืองพระอาราม

อมาตยศักดิ์

๑ วิเคราะห์สละสลวยนัก

เนื่องบผิดหลัก

ณภาษา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

กล่าวได้ว่าพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์เป็นพระคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งที่กวีนำเสนอ โดยกวีนำเสนอให้เห็นว่าพระองค์มีพระปรีชาสามารถทางโลก ซึ่งเป็นผลจากการศึกษาทั้งตามแบบโบราณราชประเพณี และการศึกษาสมัยใหม่ตามแบบตะวันตก ทำให้ทรงรอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ ขณะเดียวกันพระองค์ก็ยังมีพระปรีชาสามารถทางธรรมควบคู่ไปด้วย

3) พระบุญญาบารมี

ลักษณะของมหาบุรุษที่ถ่ายทอดไปสู่พระมหากษัตริย์คือความเป็นผู้มีบุญ การที่จะปกป้องคุ้มครองประชาชนให้อยู่เย็นเป็นสุขจึงขึ้นอยู่กับบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ทำให้พระองค์มีคุณลักษณะอันพิเศษที่แตกต่างจากสามัญชน และความพิเศษนี้เองที่เป็นต้นเหตุของอิทธิปาฏิหาริย์และเหตุการณ์ศรียต่าง ๆ (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524, น. 258-259)

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีล้วนมีพระบุญญาบารมี โดยนำเสนอผ่านการกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมี เหตุการณ์ และคำทำนาย ดังนี้

- การกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมี

กวีกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมีของพระมหากษัตริย์ ได้แก่

ช้างมงคล

ตามความเชื่อคติจักรพรรดิราชกล่าวว่าพระจักรพรรดิราชมีสิ่งคู่บุญญาบารมีเป็นจักรพรรดิสมบัติหรือรัตน 7 ประการ ได้แก่ จักรรัตน (จักรแก้ว) หัตถ์รัตน (ช้างแก้ว) อัศวรัตน (ม้าแก้ว) มณีรัตน (ดวงแก้ว) อิตถ์รัตน (นางแก้ว) คหปติรัตน (ขุนคลังแก้ว) และปริณายกรัตน (ขุนพลแก้ว หรือลูกแก้ว) (ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง, 2526, น. 50-71)

อย่างไรก็ตาม ในสังคมไทย “หัตถ์รัตน” หรือช้างแก้วนับเป็นสมบัติสำคัญของพระจักรพรรดิราชเพราะเป็นสัตว์พาหนะที่ใช้ในการทำสงครามเพื่อขยายพระราชอาณาเขต และยังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องช้างเผือกหรือช้างมงคลที่มีในสังคมสยามมาเป็นเวลานาน

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องนี้ กวีกล่าวถึงสิ่งคู่พระบุญญาบารมีอันได้แก่ช้างเผือก อยู่เสมอในทุกระชกาล ยกเว้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัวอย่างตอนหนึ่งกวีกล่าวถึง ช้างเผือกที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชซึ่งมี จำนวน 2 ช้าง เป็นช้างพังเผือกเอกและช้างพังเผือกตรี ความว่า

๑ หากจะคะเน	ถึงพระบุรพ
บุญยประสพ	สู่และสนอง
เนื่องพระมหา	บารมีครอง
เกียรติผยอง	ยศพระบุรี
๑ สัทธิสภาพ	ลามลูพิเศษ
ได้พระเศวต	พังกิริณี
อีกอดีแรก	เอกคชตรี
รวมทวิศรี	พาหนसार

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 26)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระองค์ก็ทรงได้ช้างมงคลมากถึง 5 ช้างมาสู่พระบารมี ได้แก่ ช้างเผือก 3 ช้าง ช้างกระสมพงศ์ 1 ช้าง และช้างประทุมทันต์ 1 ช้าง ดังที่ กวีกล่าวไว้ว่า

๑ ได้พระคชา	ธารวิเศษ
สามพระเศวต	เผือกสมพงศ์
ทันตะประทุม	ชุมสิริมง
คลลชคง	ปัญญากริ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 47)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีกล่าวว่าทรงครอบครองช้างเผือก ทั้งช้างพังและช้างพลายรวมกันถึง 6 ช้าง ได้แก่ พระพิมลรัตนกิริณี พระวิสุทธิรัตนกิริณี พระศรีเศวตวิมลวรรณ นางพระยาเขาแก้ว พระเศวตสุวรรณภาพรรณ และนางพระยาช้างเผือกที่ยังมิได้ขึ้นพิธีระวางช้างสมโภช ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ บุรพาธิการเพื่อ	ผลเกื้อพระสมภาร
พลบารมีการณ	ก็ตระหนักประจักษ์หมาย
๑ สิริสารเศวตพา	หนราชพังพลาย
ฉดชาภิชาติกาย	ณพระบุญอุบัติมี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 101)

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีช้างสำคัญมาสู่พระบารมีมากถึง 14 ช้าง กวีนำเสนอให้เห็นว่านับแต่อดีตไม่เคยมีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีช้างมงคลมาสู่พระบารมีมากเท่านี้มาก่อน แม้ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งกรุงศรีอยุธยา หรือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่มีพระนามว่า “พระเจ้าช้างเผือก” ก็ยังมิได้มีช้างมากถึงเพียงนี้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พิเศษสำคัญ	กริอันอุบัติณตอน
สถิตสถาพร	ณระวางพระรัชชะหมาย
๑ สรุปลงทุกทศ	สิริคชพังและพลาย
ประดับพระยศผาย	วรเกียรติเพียรหมาก
๑ คะนึ่งคะเนหลาก	บุรภาคเพราะมากประมาณ
ณยุคนิยมสาร	ฉะเพาะศรีอยุธยา
๑ ไผทจักรพรรดิ	พระกษัตริย์สมัยและมา
ลุเทพมหาธา	นียชัตติย์รัชชะสอง
๑ พระพุทธเลิศหล้า	นภภาคมูละมอง
ประจักษ์พระเจ้าครอง	คชเพศเศวตพระนาม
๑ มิเปรียบพระเทียบบุญ	จมธรรมราชสยาม
ประสพพิเศษงาม	และประหลาดลุ่มบาทมูล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 138)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวถึงช้างเผือกที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภารเช่นกัน ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ อีกพระคชา	ธารเศวต
สารวิเศษ	ลักษณะสม
ขึ้นณระวาง	ปางอนุกรม
ผ่านพระบรม	รัชชะมินาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 174)

พระพุทธรูป

แนวคิดเรื่องจักรพรรดิราชยังปรากฏให้เห็นผ่านการเน้นย้ำเรื่องการครอบครองพระพุทธรูปขจรรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย หรือพระแก้วขาวที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงได้รับทูลเกล้าฯ ถวายมาจากเมืองจำปาศักดิ์ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ กล่าวกฤดา	การกบุญย์
บุรพพูน	ทำนุแสดง
เห็นพหูหลาก	ยากเสาะแสวง
อาทิจจะแจง	พัตฤกถา

๑ ไฉวรพุทธ	บุศยรัตน์
เจอตจักรพรรดิ	พิมพ์ปฏิมา
มวณณณมัย	ไพจิตรตา
ธานีจำปา	ศักดิ์ถวาย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 47)

รวมทั้งการกล่าวถึงพระพุทธรูปนามนิรัตนปฏิมากร ดังที่กวีกล่าวว่า “ได้ซึ่งพระรัตนมรกต” เพราะ “บุญบารมีอิกเกิน วชิฉันทวรรณนา” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 7) เมื่อกวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงทำสงครามชนะเวียงจันทน์ กวีก็กล่าวว่า พระองค์ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญซึ่งเหมาะกับผู้มีบุญอันได้แก่ พระพุทธรูปนามนิรัตนปฏิมากร และพระบางกลับมาอย่างสยามด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เวียงจันทน์ได้สะตอกและพวกพลมิเปลือง	
ได้สิ่งพิเศษเรื่อง	พระยศ
๑ คือเอกองค์วรพุทธรูปมรกต	
เลิศพัสดุกำหนด	ณผอง
๑ กับอีกอย่างก็พระบาง	เพราะบุญบุรพะครอง
คู่ไทยไพทพอง	ประจักษ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 18)

พระบรมสารีริกธาตุ

สิ่งคู่บุญบารมีที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือพระบรมสารีริกธาตุ ดังปรากฏให้เห็นอยู่บ่อยครั้งในพระราชพงศาวดาร รวมทั้งวรรณคดีอย่างลิลิตตะเลงพ่าย ซึ่งผู้วิจัยพบว่า กวีก็นำมากล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องนี้ด้วยเช่นกัน ดังที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงได้พระสฤประติย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า 5 องค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ได้พระสฤประ	รูปอธิเจ
ติย์ทะนุเด	ชาภินิหาร
พร้อมกะพระธาตุ	นาถมุนิญาณ
เบญจประมาณ	บรรจุพระองค์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 47)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุที่เสด็จมาในรัชกาลนี้ 2 องค์ ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ พิศราหัตถ์ศจรรยเอก
ทวิพุทธสารี

อดิเรกจรงปรีดี
ริกธาตุเสด็จมา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 102)

วัตถุโบราณ

นอกจากสิ่งคู่บุญบารมีตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาแล้ว กวียังกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบในรัชสมัยของพระองค์ คือวัตถุโบราณซึ่งใช้ในโบราณราชประเพณี ได้แก่ แผ่นโลหะสำหรับจารึกพระกระปี่ชक्रุฑพำที่ซึ่งธงกระปี่ชक्रุฑพำหั้นนั้นเป็นสิ่งประดับพระเกียรติยศสำหรับเชิญในกระบวนเสด็จพระราชดำเนินในการสงครามหรือพระราชพิธีต่าง ๆ และพระแสงศรกำลังรามซึ่งน่าจะใช้ในพระราชพิธีของพราหมณ์ในราชสำนักดังเช่นพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา เป็นต้น กวีกล่าวถึงการพบวัตถุโบราณทั้ง 2 นี้ไว้ความว่า

๑ อาทินิทัศน์	วัตถุโบราณ
โลหะผะสาน	แผ่นฉะพะบาง
รูปกปิฐ	ครุฑสรียัง
ยอดระยะธง	นำพลงาม
๑ หนึ่งศรศัสตร์	พัตถุแสดง
นามะพระแสง	ศรพลราม
เป็นสิริชัย	ในพิธีตาม
ศาสตรสยาม	ไสยนิยม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 173-174)

- การกล่าวถึงเหตุการณ์ที่แสดงพระบุญญาบารมี

นอกจากการกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมีแล้ว กวียังมักนำเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่แสดงพระบุญญาบารมีของพระมหากษัตริย์มากล่าวด้วย ได้แก่

การมีชัยชนะในสงคราม

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์มีพระบุญญาบารมี โดยแสดงให้เห็นว่าทรงมีชัยชนะเหนือเหล่าอริราชศัตรูหรือผู้ที่คิดคดขบถต่อพระมหากษัตริย์และแผ่นดิน ทำให้บุคคลเหล่านี้ต้องพ่ายแพ้ไป ตัวอย่างเช่นกวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงยกกองทัพไปปราบเมืองศรีสัตตนาคนหุต (ล้านช้าง) จนพ่ายแพ้ไปเพราะพระบุญญาบารมี ทำให้ผู้นำล้านช้างมิกล้ารบ และถึงกลับต้องพาลูกหลานหลบหนีไป ส่งผลให้สยามชนะโดยไม่ต้องสิ้นเปลืองไพร่พลในการสู้รบใด ๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตนครน
เวียงจันทน์ประหวั่นมน มืรบ

๑ พ่ายบุญย์บารมีอานุภาพอพยพ

บุตรหลานเตลิดหลบ ละเมือง

๑ เวียงจันทน์ได้สะตวกและพวกพลมิเปลือง
ได้สิ่งพิเศษเรื่อง พระยศ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 18)

ตัวอย่างอีกตอนหนึ่ง กวีก็กล่าวว่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระบุญญา
บารมีมาก จนพม่าที่มาทำสงครามกับสยาม ต้องพ่ายแพ้เพราะเกิดโรคระบาด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พร้อมนายยก จรบกวีถิลี
ลาศมาลูบุรี เมาะตะมะตั้งจะตีกูรง

๑ ด้วยเดชมหา อธิบารมีปรง

เปอรอนุญผดุง อติเรกณรัชย์สอง

๑ ไพร่พรรคพะม่า สละกล้าละหนีกอง

ร่อยหรือพลผอง ลูกระทั่งทวายเมือง

๑ เกิดโรคพิบัติ พิษปัจจุบันเนือง

เนืองศพระกะเปลือง ชิวะปลดระทดพล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 43-44)

แนวคิดเรื่อง “บุญญาบารมี” ยังถูกเน้นย้ำอยู่เสมอเมื่อกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ทรง
ทำสงครามชนะอริราชศัตรู ดังที่กวีกล่าวส่ดีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชที่ทรงทำ
สงครามชนะไว้ว่า “ภัพแพ้แก่บุญย์บา รมีอานุภาพราม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 25)

การพ่ายแพ้ของกบฏหรือจางบฏ

การแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงพระประชวรหนัก
จนทำให้ข้าราชการวังหลังเกิดความกระด้างกระเดื่อง คิดประทุษร้ายต่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
จุฬาโลกมหาราชนั้น แม้กวีจะเน้นย้ำให้เห็นบทบาทของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในการแก้ไข
สถานการณ์ดังกล่าวเพราะข้าราชการบริพารวังหน้าต่าง “ครั่นคร้ามพระเดช” แต่ท้ายที่สุด กวีก็กลับอธิบายว่า
เหตุการณ์นี้ คลี่คลายลงเมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคลสวรรคตแล้วอันเป็นมาจาก “พระบารมีพูล”
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 39) รวมทั้งการอธิบายเหตุการณ์กบฏกรมขุนกษัตราธิราชหรือ
กบฏกาบป้องพ่ายแพ้เพราะพระบารมีด้วยเช่นกัน ทำให้กาบจกจดหมายมาฟ้องแด่พระบาทสมเด็จพระพุทธ
เลิศหล้านภาลัยจนทำให้ทรงสามารถปราบกบฏได้สำเร็จ

นอกจากกวีแสดงให้เห็นว่ากบฏพ่ายแพ้ไปเพราะพระบารมีแล้ว กวียังแสดงให้เห็นว่าพระบารมียังทำให้จารบุรุษที่พม่าส่งเข้ามาสืบลความลับในสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยถูกจับได้ ซึ่งกวีกล่าวว่า “เพราะ**เดชากินีหาร** เจอะจับจารบุรุษหวัง” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 51)

การที่ต่างชาติมาอ่อนน้อมขอสวามิภักดิ์

แม้แต่การอธิบายว่าต่างชาติมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ต่อราชสำนักสยาม ดังเช่นที่พระเจ้าเวียดนามยาหลงหรือองค์เชียงสือ กษัตริย์เวียดนามแสดงความ “เปโรภักดีจำนง จะนอบ” ส่งทูตมาทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสาสน์เสนอให้ทรงตั้งเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทรเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล กวีก็อธิบายว่าเป็นเพราะ “บานบารมีมูล สมัย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 39)

การตั้งสัจจะบารมี

เหตุการณ์อีกเหตุการณ์ที่กวีนำมากล่าวสรรเสริญ อันแสดงให้เห็น “สัจจะบารมี” ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การที่พระองค์มีพระราชดำริว่าพระพุทธศาสนามัวหมอง เนื่องจากพระสงฆ์ล้วนไม่ประพฤติอยู่ในธรรม จึงทรงเกิดความเบื่อหน่าย แล้วทรงตั้งจิตอธิษฐานว่า หากยังมีพระสงฆ์ที่ปฏิบัติถูกต้องตามพระธรรมวินัยเหลืออยู่ ขอให้ทรงได้ประสพเจอภายใน 3 วัน 7 วัน แต่หากมิเป็นเช่นนั้น พระองค์ก็จะทรงสีกเป็นฆราวาส และปฏิบัติธรรมเพียงรักษาศีลตามสมควร อย่างไรก็ตาม กวีกล่าวว่าเพียงประมาณวันสองวัน ก็มีพระเถระชาวรามัญนามว่าพระสุเมธมุณี (ชาย พุทธวิโส) มายังสยาม ทำให้พระองค์ทรงรับเอาวัตรปฏิบัติจากพระสงฆ์รามัญมาเป็นแบบอย่าง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ครองภิกษุภาพเทศ	พิเคราะห์เหตุมหัศจรรย์
ในราชประวัติบรร	ดูเพราะสัจจะบารมี
๑ สัมฤทธิ์อธิษฐาน	ปฏิญาณนิตฺตวจี
แต่สิ่งพิสิษฐ์ศรี	รตนาธิตรัยตรียม
๑ แห่งพุทธบัญญัติ	อนุวัตรบลงบเลียม
หากแปรมิแท้เทียม	จะละภิกษุเพศพิสัย
๑ ศิลแปดกะศีลห้า	ณประการหนึ่งฤใด
จักยึดประพฤติใน	คฤหัสถ์ธรรมากระทำ
๑ สามวารลู่เจ็ดวาร	ปณิธานณสัตยกรรม
กลเทพเจ้านำ	ณะกระนั้นมิทันจะถึง
๑ มีเถระรามัญ	ฉะเพาะปล้นตระหนักคะนึ่ง
ในราชกมลจิ่ง	จรมามาเหมาะกาลสม
๑ ท่านนั้นสิบรรเจิด	คุณเลิศสุลักษณ์นิยม
ยกอัครธรรมาคม	วรพุทธศาสนา

๑ สมข์อสุขุมคัม	ภีรธรรมพรณนา
แจ่มแจ้งแกลงสา	ระพระศาสนพิสุทธไณ
๑ ทรงเพิ่มพระศรัทธา	สหสาธุสบหทัย
ถ่องธรรมะอันไพ	บุลด้วยปริชญา
๑ รับเอาวินัยวงศ์	กะพระสงฆเถระรา
มัญญันนินรันดร์มา	ปฏิบัติณฝ่ายพระองค์

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 87-88)

การล่องรู้วาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพและเหตุการณ์ตอนสวรรคต

กวียังแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาบารมีผ่านเหตุการณ์ตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประชวรจนใกล้สวรรคต พระองค์ทรงรู้เวลาสวรรคตเหมือนพระพุทธเจ้าที่รู้เวลาปรินิพพาน กวีกล่าวว่าพระองค์มีพระสติสัมปชัญญะเป็นอย่างดี ทรงสามารถรู้สาคาภาษาบาลีเพื่อขอขมาต่อพระสงฆ์ได้อย่างถูกต้อง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เสมือนพระประสูติเสด็จใน ภพมนุษย์สุดไกร

กระเริกฤทธกาลวารเดือน

๑ พระสติสัมปชัญญะมั่นเดือน พระหทัยไปเลื่อน

ระลึกโลกสภาพทราบสรรพ

๑ สามารถรู้สราชนิพนธ์ พากย์ภาษาอัน

สุขุมมครพจน์แสดง

๑ ขมาโทษทวยสงฆ์ทรงแจ้ง แจ่มชัดอรรถแกลง

ทั้งมวลละล้นควรความ

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 107)

นอกจากนี้ กวีก็ใช้เหตุการณ์ตอนเสด็จสวรรคตแสดงให้เห็นถึงพระบุญญาบารมี ดังเห็นได้จากที่กวีกล่าวว่าเมื่อพระสงฆ์อ่านคำขอขมาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจบลง พระองค์ก็เสด็จสวรรคตทันที ทั้งยังเกิดปรากฏการณ์พิเศษที่ผิดปกติ กล่าวคือมีหมอกปกคลุมทั่วพระนคร ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ อ่านจบสงฆ์ครบครันองค์ ปวารณาปลง

เปรอญัตติอัจฉยกรรม

๑ สวรรคตกำหนดในลำ ดับเห็นเป็นลำ

คัญคัลมหมอกกลุ่มพระนคร

๑ บ่งบุญยวันตบวร วิสัยสาธ

จตุตถราชรัฐสยาม

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 107)

- การกล่าวถึงคำทำนาย

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องนี้ กวีกล่าวถึงการทำนายไว้ 2 เหตุการณ์ ได้แก่ เหตุการณ์แรกเป็นเหตุการณ์ตอนที่อะแซหุ่นกี้ขอตัวเจ้าพระยาจักรีเพราะเห็นว่ามีความสามารถ เมื่อได้พบกัน อะแซหุ่นกี้ก็ทำนายว่าในอนาคตเจ้าพระยาจักรีจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ อะแซหุ่นกี้

พม่าผู้มี	วิญญูทมิฬวรวรรษ
เห็นไทยใจกล้า	สามารถโรมรัน
ใครจอมพลชั้น	ใคร่ขอตัว

๑ กษณะประสพ

สิริลักษณ์เลิศลพ	ไม่มีมลัว
สรูปรูปสกัน	ควรคนเกรงกลัว
เป็นเจ้าอยู่หัว	เห็นเหมาะเจาะจง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 17)

เหตุการณ์ข้างต้นสอดคล้องกับที่ปรากฏในพงศาวดารสมัยอยุธยาที่ชำระในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2543, น. 64) กล่าวว่านอกจากเปลี่ยนแปลงเนื้อความจากพระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) และพระราชพงศาวดารฉบับประดิษฐานใหม่ที่กล่าวว่ากองทัพแตกไม่เป็นขบวนแล้ว การเพิ่มเหตุการณ์ขอตัวก็น่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีที่แปลในสมัยต้นรัตนโกสินทร์อย่างเรื่องสามก๊กด้วย

อีกเหตุการณ์หนึ่ง กวีกล่าวถึงเหตุการณ์มหัศจรรย์ที่สมเด็จพระวันรัต (ทองอยู่) วัดระฆังโฆสิตารามได้ทำนายลักษณะนิมิตว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยมีพระสิริโฉมงดงามอนาคตจะทรงได้เป็นกวีที่ยิ่งใหญ่ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ สมเด็จพระวันรัต	ทองอยู่อยู่วัด
ระฆังรังสรรค์	ราชครูฐา
นิตยาจารย์พลัน	เห็นมหัศจรรย์
ถวายพยากรณ์	

๑ มหาบพิตร	ลักษณะนิมิตร
กวีบรร	จักเยี่ยมจริยศ
ปรากฏสุนทร	ทางกาพย์โคลงกลอน
ฉันทพากย์ประพนธ์	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 36)

เมื่อพิจารณาการทำนายทั้ง 2 เหตุการณ์ข้างต้น เห็นได้ว่าเป็นการทำนายที่เน้นในเรื่อง
 รูปลักษณะของพระมหากษัตริย์ตามอุดมคติ คือ การมีพระสิริโฉมที่งดงาม ซึ่งเป็นแนวคิดที่น่าจะได้รับอิทธิพล
 ทางพระพุทธศาสนา ดังเห็นได้ใน*อัครัญสูตร* กล่าวไว้ว่า “ครั้นแล้วสัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาท่านที่มี
 รูปงดงามกว่า น่าดูกว่าน่าเลื่อมใสกว่า . . . เพราะเหตุผู้ที่เป้นหัวหน้าเป็นใหญ่ยิ่งแห่งเขตทั้งหลาย ดังนี้
 แลอีกพระว่า กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นอันดับที่สอง . . .” (พระสูตรและอรรถกถาแปล ที่มณีกาย ปาฎิการวรรค
 เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, 2543, น. 159-160) และใน*ไตรภูมิโลกวินิจฉัยกถา*ก็กล่าวไว้ในทำนองเดียวกันว่า
 “ทรงพระรูปโฉมเป็นอันงาม ควรจะเล็งแลดูมีศักดิ์านุภาพเป็นอันมาก” (อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543,
 น. 86)

กล่าวได้ว่ากวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม
 ในฐานะผู้เปี่ยมด้วยพระบุญญาบารมีใน 3 ลักษณะ ได้แก่ การกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
 การได้ครอบครองช้างมงคล การกล่าวถึงเหตุการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีชัยชนะในการทำสงคราม และ
 การกล่าวถึงคำทำนาย การนำเสนอเช่นนี้ล้วนทำให้เห็นว่าสถานะของพระมหากษัตริย์มีความสูงส่งเหนือกว่า
 บุคคลธรรมดา

4.2.3.4 พระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*นำเสนอให้เห็นว่า
 พระมหากษัตริย์ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ เพื่อประชาชนเป็นสำคัญ อันเป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นใน
 สมัยหลังดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวต่อไป

- ทรงขึ้นเสวยราชย์เพราะห่วงใยประชาชน

กวีกล่าวว่าเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์ เพราะทรงเห็น
 พระทัยประชาชนว่าจะไร้ที่พึ่ง ทั้งนี้เพราะมีอจทรงทนนิ่งดูดาบที่ “อาณาประชาราษฎร์ สุขะขาดสงบยาม”
 (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 18-20) ได้ เช่นเดียวกับเมื่อกวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าผนวชเพื่อขึ้นเสวยราชย์ สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็
 กล่าวว่าเป็นเพราะทรงเห็นพระทัยประชาชนที่เปรียบเหมือนบุตรของพระองค์ว่าจะได้รับความทุกข์ยาก และ
 พระศาสนาจะมีภัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ จึ่งพระบรม	สมณพิเศษ
ทรงวิเคราะห์เหตุ	ผลอนุমান
มากพระกรุณย์	สุนทรการ
กลปิตฐาน	รักณदनัย

๑ เพื่อนรหมู่	ภูมิพศก
ทุกขมิตก	ต้องประทะภัย
พุทธพระศาสน์	กาลก็จะไกล
เหตุพระมไห	ศุริยทรง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 91)

- ทรงประกอบพระราชกรณียกิจเพื่อประชาชน

ความห่วงใยประชาชน ยังถูกนำมาเชื่อมโยงกับพระราชกรณียกิจต่างๆ ดังเช่น**พระราชกรณียกิจด้านการปกครอง** กวีนำเสนอให้เห็นว่าการแบ่งเขตปกครองใหม่โดยรวมเป็นมณฑล และแบ่งย่อยเป็นอำเภอ ตำบลนี้ ทำให้ข้าราชการที่ทรงส่งไปกำกับดูแล สามารถเป็นหูเป็นตาสอดส่องดูแลทุกข์สุข ความเดือดร้อนของประชาชนแทนพระองค์ได้เป็นอย่างดี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ล้วนมีบดีเอา	মনেব্রাকะนิงแทน
หุดาพสกแดน	คนเพียบสวดกผล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 119)

พระราชกรณียกิจด้านกฎหมาย กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ได้ทรงกำกับราชการกรมพระตำรวจ ทรงรับเรื่องราวร้องทุกข์และไต่สวน จนทำให้ประชาชนที่ประสบปัญหา กลับมาอยู่อย่างสงบสุข นอกจากนี้ กวีก็เชื่อมโยงให้เห็นว่าพระองค์ทรงทำให้ทุกอย่างถูกต้องตามกฎหมายหรือ “บทธรรมนุญ” จนเป็นที่ชื่นชมสรรเสริญของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ กรมตำรวจพิเคราะห์รับและสรรพพสกข์	
ซ้องด้วยคดีอรรถ	อะไร
๑ มานมุงมาตลุพระราชวิจารณ์	
ทุกข์เป็นพิบัติภัย	จะปราศ
๑ ล้วนเป็นธุระพระภูมิผู้พระยุพราช	
สำเร็จเผด็จพาท	พิฉินท์
๑ ต้องตามสืบบทธรรมนุญนิยม	
ดีชอบประชาจีน	ตนา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 64)

กวียังนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเมตตาต่อประชาชน พระองค์เสด็จออกรับฎีการ้องทุกข์ด้วยพระองค์เอง ทรงปรับแก้ไขกฎหมายเก่าและเพิ่มกฎหมายใหม่ให้เหมาะสม เมื่อเสด็จประพาส ณ ที่ใด ประชาชนก็มิต้องเกรงกลัวพระองค์เหมือนกับพระมหากษัตริย์ในอดีต

แต่สามารถเข้าเฝ้าได้อย่างใกล้ชิด ทั้งยังทรงพระราชทานเงินให้แก่ประชาชนด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เองด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พร้อมพระเมตตธรรมสรรพสง	
เคราะห์ด้วยพระราชกรุณย์พระองค์	เสด็จออก
๑ ทรงสดับคดีประดาจะชอก	
จะซ้ำประชามิกล้าจะบอก	ระบิลยัน
๑ โดยพระองค์ทรงระงับพิณินท์	
ณยุคติธรรมนิจจทิน	ประทักษ์ฐูร
๑ ราชกฎและบทพระธรรมนุญ	
อะไรจะร้อนก็ผ่อนและพูล	ณพร่องภาค

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 98-99)

ความห่วงใยประชาชนยังเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกวิธีการพิจารณาแบบจารีตนครบาล เพราะเป็นเรื่องสำคัญของประชาชน และทรงปรับปรุงการพิจารณาคดีใหม่ ส่งผลให้ประชาชนได้รับความยุติธรรมเสมอหน้ากัน ทั้งยังทำให้การพิจารณาคดีดำเนินไปได้อย่างรวดเร็ว ไม่เนิ่นช้า อันจะสร้างความยากลำบากให้แก่ประชาชน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ อนเณกนิติบัญญัติ	ประติษฐ์ตัดประโดยมวล
มิพลาดพล้ากะสำนวน	ระบิลบทณกฎหมาย
๑ เสมอหน้าประชากร	มิเตือตร้อนอตุรตาย
ณรมย์ยุติธรรมกาย	พระราชบารมีเพ็ญ
๑ พิจารณ์ถ้วนกระบวนอรรถ	มิซ้ำขัดกระทำเชิญ
กะราชฎ์ปวงบจำเป็น	ประวิงข้องเสมือนเคย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

พระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส ความห่วงใยต่อทุกข์สุขของประชาชน ทำให้กวีให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาสเป็นอย่างมาก ด้วยเหตุนี้ กวีจึงสลับลำดับเนื้อความมากล่าวไว้เป็นลำดับแรก ๆ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้ว ทั้งยังเน้นย้ำให้เห็นถึงพระเมตตาของพระองค์ที่มีต่อประชาชน เพราะเห็นว่าเป็นการกดขี่มนุษย์ด้วยกัน กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลิกทาสได้สำเร็จเป็นที่พอใจของทั้งนายและทาส ทั้งยังไม่เกิดการสูญเสียเลือดเนื้อเหมือนชาติตะวันตก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คือเพิกละเลิกขาด	คณะทาสประดาชประดา
เดิมนานโบราณมา	ลุตลอดณโลกสกล

๑ ดูราวดีรัจฉาน	ทรมานมิเหมือนกะคน
มักง่ายเพราะขายตน	กะตระกูลพิบูลสิน
๑ ลงท้ายสินายเงิน	ลูเจริญประโภคภิญ
โง่สรรมิรับจัน	ตนะฐานะทาสทรม
๑ ตัวครอกผิออกบุตร	ก็บยุตติเลยละลาม
กว่าค่าจะหลุดตาม	ปฏิสันธิกะตนเสมอ
๑ เพียงหมายพะนายมูล	อนุกุลโฉนจะเปรอ
ปรนรอตจรงเลอ	ลุสภามนุษย์กะเขา
๑ ทรงเห็นมิเป็นคุณ	นระมุ่นมโหมะเอา
แต่ได้เพราะใจเบา	บประสพสุสสิขการ
๑ โดยรอบบรมรา	ชอุบายะป้องพะสาน
ทั้งทาสและนายมาน	สุชะหมายณฝ้ายประสงค
๑ ตราราชบัญญัติ	กะพิกัตเกษียณและปลง
ปลดทาสละขาดลง	ประลุไทยสมัยประมวล
๑ ยี่สิบฉนำกว่า	คณนาจะเสร็จขบวน
แบบใหม่เหมาะใช้ควร	ยุคกาลประมาณวิธี
๑ ลูกจ้างระวางได้	ธนะไปมิหลบมิหนี
สัญญาประกันมี	ระยะลดจรดแจรง
๑ สารกรมธรรมดี	กะทวิณสินสิแรง
ร้ายสุดจะสำแดง	ดุก่อนก็ศุณย์กษัย
๑ สำเร็จเผด็จผอง	มิพะพ้องประทุษฐภัย
เหมือนบางประเทศไกล	ณยุโรปอเมริกา
๑ เป็นเรื่องประเทืองสุน	ทรคุณสุธรรมมหา
การุณย์อดุลยปรา	กฎรับประคับประคอง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114-116)

พระราชกรณียกิจด้านขนบธรรมเนียมประเพณี กวีแสดงให้เห็นว่าหากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าธรรมเนียมหรือประเพณีใดเหมาะสม ก็จะทรงสืบทอดรักษาไว้ แต่หากทรงเห็นว่าล้าสมัย ก็จะทรง “ฉิพันธ์ปรนผ่อน” ดังเช่นทรงเห็นว่าการหมอบคลานสร้างความยากลำบากให้แก่ข้าราชการและประชาชนผู้มาเข้าเฝ้า เพราะ “สรีระกรากกรำ มิเหมาะกาละท่าทาง” จึงโปรดให้เปลี่ยนเป็นยืนเข้าเฝ้า รวมทั้งมีพระเมตตา “ฉินั่งพระยังสง เคราะห์หาสน์พระราชทาน” อีกด้วย (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 120)

พระราชกรณียกิจอื่น ๆ กวีแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเมตตาต่อประชาชน โดยโปรดให้ยกเลิกภาษีที่สร้างความยากลำบากให้แก่ประชาชน รวมทั้งทรงยกเลิกบ่อนการพนันซึ่งเป็นสถานที่นำพาประชาชนให้หลงมัวเมา จนถึงขนาดที่กวีใช้คำว่า “อวสานสถานทรมาน” ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ละเพิกประดาพา	หิรการะภาษี
และทุกระวางปี	สละบ่อนพนันหมาย
๑ ทุตุตะโปถั่ว	ฉะเพาะหัวบุรีราย
ณรัฐจัตวาย	อวสานสถานทรมาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 121)

กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราหุทัยใส่ต่ออาการเจ็บป่วยของประชาชนจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงพยาบาลขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ตายปีที่ละมุนน้อยพระพลอยกรุณาทร” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 129) เช่นเดียวกับที่กวีกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดตั้งหน่วยบริการทางการแพทย์เพื่อช่วยเหลือชีวิตประชาชน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ กิจแพทย์การบิบาลสถานภิสกะมี	
มากสนธิผลดี	ตลอด
๑ เป็นที่ไว้ทุกข์ณราษฎรนิกรรอด	
ชีพช่วยมิมีวามอด	สมาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 160)

นอกจากนี้ แม้แต่เมื่อกวีกล่าวถึงวรรณคดี กวีก็ชี้ให้เห็นว่าบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประโยชน์อย่างมากต่อประชาชนที่เป็นคนรุ่นหลัง เพราะเป็นแหล่งความรู้ที่มีคุณค่าต่อการศึกษาของประชาชน ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ บทวรรณคดี	ดุจมีณประกา
ระอเนกสุภสา	ระกะชุมอนุชน

...

๑ หิตสรพลูแผ่	ผลแก่คณะชน
สภชาติปฐิสน	ธินาคตเนื่อง
๑ ตละอย่างพระนิพนธ์	อนุสนธิประเทือง
ชวนานุเคราะห์เรื่อง	พิทยาการเรียน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 135-136)

- ทรงใกล้ชิดและทรงเป็นที่รักของประชาชน

กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดประชาชน ดังที่กวีกล่าวว่าเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ณ ที่ใด ประชาชนก็มียोगเกรงกลัวพระองค์เหมือนกับพระมหากษัตริย์ในอดีต แต่สามารถเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างใกล้ชิด ทั้งยังทรงพระราชทานเงินให้แก่ประชาชนด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เองด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางเสด็จประเวศณยาตรमारค

พสกปต้องสยอกระดาก

ประโดยแหน

๑ เนื่องพระราชยานุญาติมิเกลน

เสมือนบุรพกษัตริย์ก็แสน

สุมานศ

๑ เงินสลิ้งและเฟื้องณเนื่องนิวัธ

ก็รับประจาดพระราชหัตถ์

มิตรงถือ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 98-99)

กวียังกล่าวว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศเรื่องราวต่าง ๆ ในราชสำนักให้ประชาชนรับทราบ พระองค์มีกระแสพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทแก่พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนประชาชนอยู่เสมอ ทำให้ทรงใกล้ชิดกับประชาชนเป็นอย่างมาก ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ขาวณราชนิวาศน์สถานจะมี

ประการอะไรพระไฝ่ทวี

ประวัติเผย

๑ เพื่อพสกมิใคร่ประสพและเคย

ระเบียบบรู๊กะทุก็เลย

ละฟังยิน

๑ โปรดพระราชทานแกลงระบิล

ณราชนิเวศน์นิวัธถวิล

วโรบาย

๑ พร้อมพระภูเรศร์กะราชภูร์นิกาย

ผสานสนิททกิจจหลาย

เฉลยถึง

๑ ทำนุอาตมานุมติจะพึง

ประพฤติและยัตินิยมคะนึ่ง

นิรันดร์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 149)

กวียังนำเสนอให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ ตลอดจนประชาชน เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในงานพระราชพิธีหรืองานนักขัตฤกษ์ใด ๆ ก็จะมีข้าราชบริพารต่าง ๆ ให้มาร่วมด้วย ทำให้ประชาชนต่างเคารพรักและเทิดทูนพระองค์ สมกับที่ประชาชนทูลเกล้าฯ ถวายพระราชสมัญญานาม “ปิยมหาราช” และ

ด้วยความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ ประชาชนจึงได้สร้างอนุสาวรีย์พระบรมรูปทรงม้าไว้เป็นสิ่งเคารพสักการะ ตลอดเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงพระองค์ไว้ ณ ลานพระราชวังดุสิต ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมตตาณพระองค์ ทั้งราชปรีวาร	อนุพงศ์มาตย์ฐาน และตลอดประชาชน
๑ แม่นหมายจุลमित นักขัตตฤศล	ตสนิทธิทัศน์ยศ วรราชพิธีใด
๑ สามัคคียเข้า พร้อมหน้าสหาใน	คณะเจ้ากะข้าไทย กิจรมยสำราญ
๑ นำปิตินิยม สมสุนทรสาร	พระบรมสมภาร ปรมาภิไธยศรี
๑ สมเด็จพระมหา สมเปรมนรปรี	ปิยราชจักรี ดิเฉลิมพระนามขาน
๑ ด้วยฉันทนิพิต เทอดการะฐาน	ธมน์สคะนิงการ ทะนุแทนพระองค์ไท
๑ เป็นปูชนียวัตถุ ภายหน้าสนองใจ	ฤถนัคกะนัยนใน ลุระลิกมิลื่อนหลง
๑ สรรค์สร้างพระบรม หัยพาหนบง	สิริสมกะรูปทรง อภิลักษณะไพไลตา
๑ เชิญสิ่งเหมาะสม นามราชินิวา	ณพระลานวโรฬาร สนะสวนดุสิตสรร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 134-135)

นอกจากพระราชสมัญญานาม “พระปิยมหาราช” อันหมายถึงพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของประชาชน และการสร้างพระบรมรูปทรงม้าแล้ว กวียังแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักของประชาชนเช่นกัน ทำให้ประชาชนต่างพร้อมใจกันสมัครอาสาเข้าร่วมรบในสงครามโลกครั้งที่ 1 อย่างล้นหลามจนเกินปริมาณที่ทางราชสำนักต้องการ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ไทยเรียกระดมกอง ราชภูริ์กรัณยตน	พลปองประจักษ์ ก็สมัครประมาณหลาย
๑ อาสาประดาพร้อม เพื่อชาติกษัตริย์หมาย	ชีวะยอมจะสู้ตาย ยศไทยเถลิงชม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 162)

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่า กวีนำเสนอให้เห็นแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่นอกเหนือไปจากแนวคิดรัชชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงห่วงใยต่อทุกข์สุขของประชาชน นับตั้งแต่การเสด็จขึ้นครองราชย์ การประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ซึ่งล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชน อันส่งผลให้ทรงเป็นที่รักของประชาชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นวีรกษัตริย์ ทรงเป็นธรรมิกราช มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม และทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน อันแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับสถาบันอื่น ๆ และประชาชน ดังที่เกษม วัฒนชัย (2557, น. 25) กล่าวว่า “สถาบันพระมหากษัตริย์เชื่อมโยงผูกพันกับสถาบันชาติ-ประชาชน และสถาบันศาสนาอย่างแน่นแฟ้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”

4.2.4 แนวคิดเกี่ยวกับประชาชน

นอกจากกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์เน้นให้เห็นความสำคัญของสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบันแล้ว ยังกล่าวถึงประชาชนด้วย ซึ่งจำแนกออกเป็นแนวคิดย่อย ๆ ได้ดังนี้

4.2.4.1 หน้าที่ของประชาชน

กวีนำเสนอให้เห็นว่าประชาชนมีหน้าที่ในการปกป้องและเชิดชูทั้ง 3 สถาบันหลักของชาติ ดังที่กวีกล่าวว่า “เชิดชาติศาสน์ราชันย์สิ่งชอบบวรพ” (ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 158) ซึ่งจำแนกออกเป็นแนวคิดย่อย ๆ ได้ดังนี้

1) ประชาชนควรรักชาติ

หน้าที่ประการหนึ่งของประชาชนคือการช่วยกันปกป้องรักษาชาติของตน ดังนั้นกวีจึงได้เพิ่มเติมเนื้อหาที่กล่าวถึงวีรสตรีของไทยเข้ามาในเรื่องดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้ว นอกจากนี้ กวียังกล่าวถึงประชาชนที่มีหน้าที่ต่อชาติ คือ การเป็นทหารรับใช้ชาติ กวีชี้ให้เห็นว่าผู้ชายที่เป็นทหารจึงสมเป็นพลเมืองดีมิเสียชาติเกิด ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ รัฐตำรวจปราบเสนาบงาม	อุปการณะณความ
สุขทะนุกปราม	ประทุษฐาน
๑ ทั้งหลายเหล่าชายฉกรรจ์ดล	กษณะณะเพาะประปรน
ปรุงประยุทธ์หน	ระเปียบหัด
๑ ครบดพลดจากประจำพลัด	กรณียกิจปิด
เดมก็เริ่มอัด	ตภาพศรี

๑ สมตเป็นพลเมืองดีหิตนบุรุษ

วิตมเสียที

อุบัติมา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 151)

อนึ่ง น่าสนใจว่ากวีใช้คำว่า “พลเมือง” แทนคำว่าราษฎร หรือประชาชน ทั้งนี้คำว่า “พลเมือง” น่าจะถูกนำมาใช้อย่างเป็นทางการหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 เนื่องจากผู้นำคณะราษฎรบางท่านเคยเรียนที่ประเทศฝรั่งเศส²⁶ จึงได้นำเอาคำนี้มาใช้ไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับถาวรซึ่งประกาศใช้เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2475 (ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต กระทรวงคมนาคม, 2562, น. 116) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ปรากฏการใช้คำว่า “พลเมือง” แล้ว โดยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงใช้คำว่า “ไพร่บ้านพลเมือง” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546, น. 233) ทั้งนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าคำว่าพลเมืองยังน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ด้วย

กวีแสดงให้เห็นว่าการที่ประชาชนเป็นพลเมืองที่มีความรักชาตินี้เป็นผลจากการได้รับการศึกษาที่มุ่งสอนให้เป็นคนดี มีความกล้าหาญ รู้หน้าที่ตน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ จึ่งคงทรงสั้ม
เป็นราชการปรา
ราษฎรงามนามเนื่อง
อารยธรรมนำสนธิ์

ฤทธิ์ล้ำศึกษา
รภเพื่อเกื้อผล
พลเมืองดีดล
สู่ชาติอาจหาญ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 156)

2) ประชาชนควรยึดมั่นในพระพุทธศาสนา

กวีนำเสนอให้เห็นว่าประชาชนชาวไทยเป็นผู้ที่มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาเปรียบได้ดังพระมหากษัตริย์ ซึ่งกวีเปรียบเหมือนฉัตร และธงที่สามารถช่วยป้องกันประชาชนผู้นับถือให้ปราศจากทุกข์และผ่านพ้นอุปสรรคปัญหาต่าง ๆ ได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ยืนยาวยุติติพระพุทธศาสนสรูป
รอบอาภรณ์พระราชาอุป ะถัมภ์
๑ ปองเป็นปูชนียาธิการะประจำ
ใจไทยนิยมนำ ปสาท

²⁶ คำว่า “พลเมือง” เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อเกิดการปฏิวัติใหญ่ในฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1789 โดยชาวฝรั่งเศสได้ลุกฮือกันขึ้นมาล้มล้างระบอบการปกครองของพระเจ้าหลุยส์ที่ 16 ล้มล้างระบบชนชั้นต่าง ๆ ขณะนั้น ได้แก่ พระราชวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ สมณะ นักพรต นักบวช และไพร่ และประกาศความเสมอภาคของชาวฝรั่งเศสทุกคน ต่อมาคำว่า “Citoyen” จึงแปลงเป็นคำว่า “Citizen” ในภาษาอังกฤษ (ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต กระทรวงคมนาคม, 2562, น. 116)

๑ ชูเชิดเช่นร่มฉัตรรั้วขั้วขะอาจ

ป้องทุกขภัยปราศ

ประลัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 1-2)

นอกจากนี้ กวียังนำเสนอให้เห็นว่าชาวไทยเห็นว่าพระพุทธศาสนามีคุณค่าอันเป็นประโยชน์ต่อชาติ จึงได้ยกย่องเทิดทูน ตลอดจนทำหน้าที่ปกป้องพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นหนึ่งในสถาบันสำคัญของชาติ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ไทยซึ่งคะนึ่งเห็น

หิตเพ็ญสุผลสาร

เทิดพุทธศาสนธำ

ถิระเปรอเสนอมมา

๑ จึงน่าจะตราใน

คณะไทยสมัญญา

ย่อมภักดีรักษา

สุวิถิลุติล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 5)

กวียังชี้ให้เห็นโทษของการที่ประชาชนไม่ศรัทธาและปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แต่กลับหลงมัวเมากับกิเลสหรือผลประโยชน์บางประการว่าส่งผลให้สุขุขทัยและอยู่ยงยาไม่เจริญรุ่งเรืองเท่าที่ควร ทั้งนี้เพราะเกิดความแตกแยกขัดแย้งกันภายในอยู่เสมอ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ โบราณกาลไทย

นรในระวางหน

แห่งภูมิภาคมณ

ชลเขตต์สุขุขทัย

๑ ถึงศรีอยุธยา

ฉิพิจารณาใน

ข้อควรประมวไล

ณเจริญก็เดิรดี

๑ แต่ได้บ่ไพบูล

พหุมูลมิมันมี

สิ่งมักจะชักนี้

ระประโยชน์บยุตต์สม

๑ เหตุต่างละอย่างอา

ทิประการะปรารมภ์

กิจรัฐปารกรรม

ปฏิบัติสัจขาง

๑ หมั่นแปลงระวางแปร

ทะนุแก่ประศาสน์ทาง

ภายในมิใคร่จาง

ภะยะมิตีเนือง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 6)

3) ประชาชนควรจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

แนวคิดเรื่องความรักชาติในทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สำคัญยิ่งคือการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะทรงเห็นว่าประชาชนที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ซึ่งเทียบเท่าชาติเท่านั้น จึงถือว่าเป็นประชาชนสยาม ด้วยเหตุนี้ กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* จึงนำเสนอให้เห็นว่าประชาชนล้วนมีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ การแต่งวรรณคดีเรื่องนี้ก็มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความจงรักภักดีเพราะความสำนึกในพระมหากรุณาของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในยุคสมัยที่กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

๑ หนึ่งโสดร่วมภักดีรำพึง	พระสุขุมคณะตรึง
ตราตระหนกถึง	มนัสทราบ
๑ บังคมองค์เอกรัชมัยลาม	รมยสุขสภาพ
ศานติเพียบราบ	เถลิงรัฐ
๑ เจตจักรีพงศ์พระองค์สัต	ตมะพระบรมชัตติย์
คือพระรัตนันตร	ประชากร

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3)

ในตอนทีวกวีกล่าวถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีก็กล่าวว่าประชาชนล้วนแสดงความจงรักภักดีจนพร้อมถวายแม่ชีวิตให้แก่พระองค์ ดังทีวกวีกล่าวว่า

๑ พระบาทสมเด็จพระจอม	เกล้าราชย์ราชฎียอม
ยอมถวายชีพิตภักดี	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 81)

แม้กระทั่งตอนนิคมณฑลซึ่งอยู่ท้ายข้อฉันทลักษณ์ กวีก็กล่าวอวยพรผู้อ่าน โดยอ้างถึงความจงรักภักดีของกวีที่ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ให้ช่วยอำนวยพรให้ผู้ที่อ่านหรือฟังวรรณคดีเรื่องนี้ประสบความสำเร็จและสมหวังทุกประการ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เดชะสวามิภักดีรำพัน	สรวมสิทธิขยัน
ดรดลแต่ท่านทั้งหลาย	
๑ อ่านฟังคำฉันท์บรรยาย	ประสิทธิสมหมาย
มุ่งได้ดังหวังเทอญ	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

4.2.4.2 ประชาชนควรร่วมคึกกัน

นอกจากกล่าวถึงบทบาทของประชาชนแล้ว ในทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ประชาชนควรร่วมคึกกัน ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่พระองค์ทรงเน้นย้ำอยู่เสมอ ดังเช่น พระราชดำรัสตอบสมุหเทศาภิบาลและประชาชนราษฎรณชลภูเกิดเมื่อวันที่ 27 เมษายน 2460 ตอนหนึ่งความว่า “... เมื่อท่านทราบอยู่ว่ากิจการใด ๆ จะสำเร็จได้ด้วยควมสามัคคีเช่นนี้ ... ถ้าเห็นแก่ควมสามัคคีแล้ว

ต้องยอมทนความลำบาก” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2529, น. 143) รวมทั้งในพระราชนิพนธ์วรรณคดีหลายเรื่อง เช่น *หนามยอกเอาหนามบ่ง* ดังบทประพันธ์ที่ว่า

เพ่งดูประโยชน์หมู่มา

ด้วยยอมลำบากทุกสิ่งสรรพ

ประนีประนอมพร้อมกัน

ทุกวันมุ่งรักษาสัมคิ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2513, น. 112)

แม้แต่กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* คือ ชิต บุรทัตเองก็ยังเป็นผู้ที่นำเสนอแนวคิดเรื่องความสามัคคีตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสมอ ดังจะเห็นได้จากบทประพันธ์เรื่อง*สามัคคีเภทคำฉันท์*ที่มีนัยแสดงให้เห็นถึงโทษของการแตกความสามัคคี รวมทั้งในบทประพันธ์เรื่องอื่น ๆ เช่น *ทำลายง่ายกว่าสร้าง* และ*ชาติปิยานุสรณ์* (สิริอาภา ขำเลิศ, 2533, น. 112-113)

ด้วยเหตุนี้ในวรรณคดีเรื่องนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีมักกล่าวถึงความสามัคคีของประชาชนอยู่เสมอ ซึ่งปรากฏนับตั้งแต่เริ่มเรื่องในหัวข้อนมการและรัฐสฤดี กวีก็กล่าวว่าเดิมคนไทยเป็นอิสระต่างคนต่างอยู่ แต่ก็สามัคคีกันจนสามารถก่อร่างสร้างเมืองเป็นอาณาจักรได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เดิมไทยไพทฐา

นสภาวะดำรง

เหมือนสำนุษย์สง

เคราะห์ชื่อประชุมชน

๑ ก่อเริ่มประเดิมชา

ดิสถานถิ่นตน

ต่างอยู่และหมู่สน

ธิสมัครสมานมาน

๑ โอกาสเหมาะสมมาหมาย

ก็ขยายเขยิบฐาน

แผ่สิทธิ์ศาลาญ

ชยนามสยามไกร

๑ ชาติไทยพิเศษชื่อ

มณะถือสเป็นไทย

ยึดเสรีภาพไฟ

บุลมันณสันดาน

๑ สามัคคีหลักมุ่ง

เพราะผดุงเผติมการ

ในพรรคพิทักษ์ศาน

ดิสมิทธิเป็นมูล

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4)

กวียังกล่าวถึงความสามัคคีของประชาชนดังเช่นตอนที่ท่านหญิงไม้หรือท้าวสุรนารีได้นำประชาชนทั้งผู้ชายและผู้หญิงออกร่วมรบกับเจ้าอนุแห่งเวียงจันทน์เพื่อปกป้องชาติบ้านเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ **ครอบครัวทั่วไทยใจสมาน** หมู่ชายหญิงชาญ

ตระเตรียมตนรอบตอบรณ

๑ **ตั้งค่ายรายชุมนมคน**

ขวาฝ่ายซ้ายหน

แห่งกลางข้างบุรุษโยธา

- ๑ ท่านโหม่งขวัญกล้า คุมราชภรณ์ดาชาดา
ด้วยหมู่หญิงหม้ายหลายสาว
- ๑ เป็นกองหนุนสนองเศิกลาว รบเลี้ยวเกรียวกราว
ทัพอนุพิณาสพ่ายหนี
- ๑ เกียรติไกรในคณะสตรี เชิดเช่นเป็นศรี
กล้าศึกเสริมศักดิ์หญิงสยาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 73)

การที่กวีให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องความสามัคคีของประชาชน ทำให้กวีกล่าวว่า เหตุที่ชาติโดยรอบสยามตกเป็นเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจตะวันตกเป็นเพราะประชาชนขาดความสามัคคี แต่การที่สยามยังคงเป็นเอกราชได้นั้น นอกจากพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แล้ว ยังเป็นเพราะประชาชนสยามมีความสามัคคีกันด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

- ๑ สกลชนสกลชาติ สยามราชภรณ์สมครมุล
เจริญรอยบ่ถอยธูร ประทักษ์มานสมานฉันท

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 105)

ในตอนที่กำลังกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศให้ใช้นามสกุล กวีก็ชี้ให้เห็นว่านามสกุลทำให้ชาวไทยจดจำญาติพี่น้องวงศ์ตระกูลได้ ช่วยให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีกัน ในวงศ์ตระกูล ดังคำประพันธ์ที่ว่า

- ๑ เหตุพระองค์ทรงสุขุมวิทุร
พระราชประกาศขนานสกุล ประกิตกฏ
- ๑ ชอบประชาสยามชาติจะจด
จะจำประยูรญาติมิลด มิเหลื่อมเลือน
- ๑ ทราบนิพัทธพันธุ์สรพระเตือน

ระลึกณขอบประกอบเสมือน สมานพงศ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 148)

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับประชาชน 2 ประการ ประการแรก คือหน้าที่ของประชาชน ซึ่งได้แก่การรักชาติ การยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และการจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และประการที่สอง คือประชาชนควรสามัคคีกัน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่าวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ซึ่งประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับชาติ แนวคิดเกี่ยวกับศาสนา และแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยแสดงให้เห็นว่าแนวคิดต่าง ๆ ล้วนมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกัน อย่างไรก็ตาม กวีเน้นแนวคิดเกี่ยวกับ

พระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด นอกจากนี้ก็วิย้งนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับประชาชนว่าควรรู้หน้าที่ในการแสดงความรักและเทิดทูนสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน และควรสามัคคีกันด้วย

4.3 ปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่า กวีน่าจะนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสำคัญ ทั้งนี้จะมีปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดดังกล่าว ดังนี้

4.3.1 วัตถุประสงค์ของการประพันธ์

ในการประพันธ์วรรณคดี กวีย่อมต้องเลือกสรรเนื้อหาและรูปแบบโดยคำนึงถึงการเลือกใช้กลวิธี และขนบการประพันธ์มาสร้างสรรค์วรรณคดี เพื่อให้ประสบผลสำเร็จในการสื่อสารตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (ดวงมน จิตรจำนงค์ และ สุจิตรา จงสถิตวัฒนา, 2564, น. 6)

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีน่าจะมีวัตถุประสงค์ในการประพันธ์ ดังนี้

4.3.1.1 เพื่อเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์

วรรณคดีประวัติศาสตร์ หมายถึงวรรณคดีที่ประพันธ์ขึ้นโดยมีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ เป็นแก่นของเรื่อง ซึ่งอาจเป็นประวัติความเป็นมาของคนในชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของคนในชาติ ซึ่งให้คุณค่าและความรู้ทั้งทางประวัติศาสตร์และวรรณคดี (สายใจ อินทรมรรย์, 2525, น. 219)

พัชลิน จินนุ่น (2561, น. 35) กล่าวถึงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะของวรรณคดีประวัติศาสตร์ไว้ว่า

... มีจุดมุ่งหมายเพื่อบันทึกเรื่องราวสำคัญ ๆ ทางประวัติศาสตร์ โดยอาจบันทึกในรูปแบบของพงศาวดาร ประวัติศาสตร์ ตำนาน จารึก และการกล่าวถึงเรื่องราวสำคัญที่เกี่ยวข้องกับบุคคลในประวัติศาสตร์ โดยผู้ประพันธ์ใช้เนื้อหาทางประวัติศาสตร์เป็นแก่นของเรื่อง ...

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีน่าจะมีจุดมุ่งหมายที่จะประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ในลักษณะเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ ดังเห็นได้จากกวีมักอ้างอยู่เสมอว่า*วรรณคดีเรื่องนี้ประพันธ์ตามพระราชพงศาวดาร*²⁷ ดังเช่นในหัวข้อปฐมรัชชที่ว่า “ปฐมรัชชประวัติอันมาน

²⁷ แม้ในบทประพันธ์หลายตอน กวีจะใช้คำว่า “พงศาวดาร” แต่ผู้วิจัยเห็นว่า กวีน่าจะใช้ในความหมายของพระราชพงศาวดารมากกว่า ทั้งนี้ อุษณีย์ ธงไชย (2540, น. 17) ได้อธิบายความแตกต่างของงานเขียนพระราชพงศาวดารและพงศาวดารไว้ว่า งานเขียนทั้ง 2 ประเภทมีลักษณะคล้ายกัน ต่างกันแค่พระราชพงศาวดารเน้นการเขียนเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ที่เมืองหลวง แต่พงศาวดารเน้นศูนย์กลางการเขียนที่เรื่องราวของเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของสยามและเพื่อนบ้านโดยรอบ

ในพงศาวดาร” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 31) นอกจากนี้ ก็ยังอ้างว่าดำเนินเนื้อหาตาม “ตำนาน” ในตอนต้นของหัวข้อปฐมรัชช และตอนท้ายของหัวข้อฉัฐรัชช อีกด้วย

จิตร ภูมิศักดิ์ (2527, น. 72-73) อธิบายความหมายของพงศาวดารว่ามาจากศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “วงศ์” รวมกับคำว่า “อวตาร” โดย “วงศ์” ก็คือวงศ์ตระกูล ส่วนอวตารคือคำที่ใช้เรียกพระนารายณ์ที่แบ่งภาคลงมาถือกำเนิดเพื่อดับยุคเข็ญในโลกมนุษย์ ดังนั้นพงศาวดาร จึงมีความหมายว่าวงศ์ของกษัตริย์ที่เป็นพระนารายณ์อวตาร

ด้วยเหตุนี้การเขียนพระราชพงศาวดารจึงยึดถือเรื่องราวของพระราชประวัติและราชวงศ์เป็นแกนหลัก (ยุพา ชุมจันทร์, 2530, น. 20) และกลายมาเป็นแบบแผนการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ของราชสำนัก อันสืบเนื่องมาจากแนวคิดที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพและมีอำนาจสูงสุดในการปกครองบ้านเมือง ดังนั้นเรื่องราวของพระองค์และเรื่องอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระองค์จึงถือเป็นเรื่องสำคัญของบ้านเมืองด้วย (ปรกรณ์ ทรงม่วง, 2539, น. 3)

เนื่องจากพระราชพงศาวดารเป็นศาสตร์หนึ่งที่มีความสำคัญควบคู่กับตำราอื่น ๆ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและโปรดเกล้าฯ ให้ประพันธ์พระราชพงศาวดารธนบุรีนับตั้งแต่ต้นรัชกาล (อุบลศรี อรรถพันธ์, 2524, น. 94) ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น โดยมีพระราชประสงค์เพื่อต้องการทราบพระราชประเพณีของราชสำนัก ดังปรากฏในบานแพนกเดิมความว่า

. . . มีพระราชประสงค์จะทรงทราบอย่างใดอย่างหนึ่ง มีพระราชดำรัสถามข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าและฝ่ายในก็กราบทูลเล่าถวายหาถูกต้องกันไม่ เพราะไม่มีเรื่องที่เรียบเรียงไว้เป็นฉบับ เมื่อกาลล่วงนานไปภายหลัง ก็จะไม่ยิ่งเสื่อมสูญไปทุกชั้นชั่วบุรุษ จะค้นหาความเก่า ๆ ก็จะไม่ได้ . . .

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2478, น. 3-4)

ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ที่จะให้ตีพิมพ์พระราชพงศาวดารขึ้นเพื่อเป็นความรู้ทางประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองสำหรับการศึกษาของเยาวชนและประชาชนทั่วไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพชำระพระราชพงศาวดารที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงขึ้นอีกทีหนึ่ง ก่อนที่จะตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2444 ดังปรากฏข้อความในบานแพนกใหม่ความว่า

. . . จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพตรวจชำระหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้เรียบเรียงไว้แล้ว และโปรดเกล้าฯ ให้เป็นประโยชน์แก่การเล่าเรียนของกุลบุตรทั้งหลายสืบไป

(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2478, น. 1-2)

อย่างไรก็ตาม การชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อนำเสนอเป็นความรู้และตีพิมพ์เผยแพร่ต่อสาธารณชนนั้นสำเร็จแค่เพียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 เท่านั้น ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลอื่น ๆ ชำระและตีพิมพ์เผยแพร่สำเร็จหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 กล่าวคือ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2477 เหมือนกัน ขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ตีพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2504²⁸ (จิรพล เกตุจุมพล, 2539, น. 24-25)

เนื่องจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลอื่นตีพิมพ์เผยแพร่ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทำให้กระทรวงธรรมการในขณะนั้นเลือกนำเทศนาพระราชประวัติทั้ง 4 รัชกาลและพระธรรมเทศนา^{รัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ}มาใช้แทนพงศาวดารชั่วคราว โดยรวมเล่มตีพิมพ์ครั้งแรกในชื่อเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. 2455 ดังที่พระจรัสชวณะพันธ์ (สารท สุทธเสถียร) เจ้ากรมราชบัณฑิตกล่าวไว้ในคำนำเมื่อตีพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ครั้งแรก ความว่า

พระราชประวัติสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง 4 รัชกาลที่พิมพ์ขึ้นครั้งนี้ กรมราชบัณฑิตได้ใช้หนังสือเทศนา ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงพิมพ์แจกเมื่อครั้งเลื่อนกรมในประกาศิตศกจุลศักราช 1247 เป็นต้นฉบับ เมื่อได้โอกาสพิมพ์เทศนาพระราชประวัติขึ้นเช่นนี้แล้ว ก็เห็นว่ายังมีเทศนาที่ดี ๆ ที่ควรจะพิมพ์บรรจุเข้าเป็นเรื่องเดียวกันได้อีก จึงได้คัดพระรัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวิริยญาณวโรรสซึ่งถวายในการพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกในศก 127 กล่าวด้วยพงศาวดารตอนกรุงเทพฯ โดยสังเขปมาลงไว้ด้วย

(เทศนาพระราชประวัติ, 2481, แจ้งความกรมราชบัณฑิต (เมื่อพิมพ์ครั้งแรก))

อนึ่ง ในเทศนาพระราชประวัติและพระธรรมเทศนา^{รัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษ}ซึ่งเป็นพระธรรมเทศนาที่พระภิกษุสงฆ์เทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ก็ระบุวัตถุประสงค์ไว้ในทำนองเดียวกับการที่พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น โดยระบุว่าเป็นการเทศนา “เพื่อประดับพระปัญญาบารมี” (เทศนาพระราชประวัติ, 2481, น. 2, 22, 85, 128 และ 214)

²⁸ พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ถูกพิมพ์ออกมาในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาไพบูลย์สมบัติ (เดช บุณนาค) เมื่อพ.ศ. 2477 พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ถูกพิมพ์ออกมาในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงธรรมสารเนติ (อบ บุณนาค) เมื่อพ.ศ. 2477 และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ถูกพิมพ์โดยองค์การคำครุสภาเมื่อพ.ศ. 2504

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาผู้วิจัยพบว่า “พงศาวดาร” ที่กวีอ้างอิงอยู่เสมอไม่น่าใช่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เรียบเรียงขึ้น และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระอีกทีหนึ่ง แต่มาจากหนังสือ*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ* โดยกวีได้นำเนื้อความจากเอกสารนี้มาสร้างสรรค์ทั้งในลักษณะที่ยังคงเนื้อความ และเปลี่ยนแปลงเนื้อความในลักษณะต่าง ๆ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3

ทั้งนี้ หากพิจารณาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ในฐานะวรรณคดีประวัติศาสตร์ เห็นได้ว่าการอ้างอิงพงศาวดารมีผลอย่างยิ่งต่อการเล่าเรื่องตามลำดับเวลาที่ยึดพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์เป็นแกนหลักของเรื่อง โดยกล่าวถึงพระราชประวัติควบคู่กับพระราชกรณียกิจที่พระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีแต่ละพระองค์ทรงปฏิบัติเป็นสำคัญ สอดคล้องกับที่จันทร์ฉาย ภัคธิดา (2547, น. 22) กล่าวว่า “พระราชพงศาวดารเปรียบเสมือนตำราการเมืองที่แสดงพระราชกรณียกิจในการปกครอง และพระราชจริยวัตรในภาคปฏิบัติ เป็นการแสดงผลงานของชนชั้นนำ” นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเห็นว่าการที่กวีอ้างว่านำมาจากพระราชพงศาวดารยังมีส่วนต่อการสร้างความน่าเชื่อถือและคุณค่าให้แก่วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

อนึ่ง การที่กวีอ้างว่าเป็นตำนานทั้งในตอนต้นและตอนท้ายเรื่องนั้น ผู้วิจัยยังเห็นว่าน่าจะเป็นเพราะกวีต้องการให้วรรณคดีเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพระพุทธศาสนาอันสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของรัฐ ทั้งยังสอดคล้องกับที่ผู้ประพันธ์*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เป็นพระสงฆ์ด้วย ดังที่เดวิด เค. วยอจ (2519, น. 3) กล่าวว่า การเขียนประวัติศาสตร์แบบตำนานมักเกี่ยวข้องกับเรื่องราวการกำเนิดและการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสร้างอาณาจักรและความล่มสลายของอาณาจักร ซึ่งผู้บันทึกส่วนใหญ่เป็นพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* น่าจะตั้งใจสร้างให้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ที่อ้างอิงพระราชพงศาวดารอันมีพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลเป็นศูนย์กลางในการดำเนินเรื่อง ขณะเดียวกันก็มีลักษณะตำนานที่เชื่อมโยงความดำรงคงอยู่ของรัฐกับคติทางพระพุทธศาสนา อันช่วยเน้นย้ำแนวคิดหลักที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง 3 สถาบันหลักคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ได้อย่างกลมกลืน

4.3.1.2 เพื่อเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ

แม้วรรณคดีเรื่องนี้จะมีเนื้อหากล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 เป็นสำคัญตามลักษณะของวรรณคดีประวัติศาสตร์ก็ตาม แต่หากพิจารณาเนื้อหา จะเห็นได้ว่ากวีมิได้เล่าเหมือนประวัติศาสตร์โดยทั่วไป แต่แฝงนัยของการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ไว้อย่างชัดเจน

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรตินี้อาจจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรก คือ การเฉลิมพระเกียรติตามธรรมเนียมหรือขนบการประพันธ์วรรณคดีไทย เป็นการประพันธ์สรรเสริญตามความคิดในอุดมคติดังปรากฏในเรื่อง*สมุทรโฆษคำฉันท์* และประเภทที่สองเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติโดยตรง

มีทั้งการสรรเสริญตามขนบการประพันธ์และการเฉลิมพระเกียรติตามเนื้อหา ซึ่งอาจเป็นการยกตอนใดตอนหนึ่งของพระราชประวัติหรือพระราชกรณียกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* หรือ *ลิลิตตะเลงพ่าย* หรือเป็นพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจโดยตลอดทั้งเรื่องก็ได้ (เสาวณิต วิงวอน, 2560, น. 19-20)

หากพิจารณาการจำแนกประเภทวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่าวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร่ำ* คำฉันท์น่าจะจัดอยู่ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติประเภทที่สอง คืองานที่กวีมุ่งเฉลิมพระเกียรติเป็นสำคัญมิใช่เพียงแค่เป็นขนบการประพันธ์ ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับที่เสาวณิต วิงวอน (2530, น. 7) กล่าวว่า

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ หมายถึงงานประพันธ์ที่มุ่งพรรณนาพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ ซึ่งผู้ประพันธ์เกิดแรงบันดาลใจจากพระปรีชาสามารถทางด้านการปกครอง การรบ และความร่มเย็นเป็นสุขแห่งบ้านเมืองซึ่งมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้คุ้มครองรักษา หรือเนื่องจากผู้ประพันธ์เป็นผู้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท จึงประพันธ์วรรณคดีประเภทนี้ขึ้นถวายเพื่อเทิดพระบารมี

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร่ำ* คำฉันท์กล่าวอย่างชัดเจนว่าตนประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีตั้งแต่รัชกาลที่ 1- 6 ทั้งยังประสงค์ให้บทประพันธ์ของตนเป็น “ราชพลี” เพื่อสักการบูชาพระมหากษัตริย์แทนปวงชนชาวไทยด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ณสืบนี้จะชี้ข้อ	พระเดชต่อพระคุณเดิม
ตระหนักแต่ปฐมเดิม	ตลอดฉัฏฐราชัย
๑ ถวายเป็นพลีปอง	ประคองของสการไท
พระปกเกล้าพระเกียรติไกร	พระโปรดเก็ทวิสาร
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 11)

วัตถุประสงค์ที่มุ่งเฉลิมพระเกียรติยังปรากฏให้เห็นในส่วนนิคมกถาที่ว่า “**เฉลิมรัชชเฉลิมขัตติย์**เฉลิมคนเฉลิมชาติเฉลิมชน เฉลิมนามเฉลิมความเป็นกวี” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178) ทั้งนี้ วัตถุประสงค์ดังกล่าวย่อมส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอให้เห็นถึงคุณงามความดีของพระองค์ และพระคุณสมบัติที่ทำให้พระองค์แตกต่างจากบุคคลทั่วไป รวมทั้งการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ด้วยน้ำเสียงที่แสดงความชื่นชม และยกย่องเทิดทูน

นอกจากนี้ หากพิจารณาองค์ประกอบของเรื่องจะเห็นได้ว่าสอดคล้องกับองค์ประกอบของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ดังที่เสาวณิต วิงวอน (2530 น. 69 และ 193-194) กล่าวว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติแม้มีองค์ประกอบเหมือนวรรณคดีประเภทอื่น แต่มีลักษณะภายในองค์ประกอบที่แตกต่างออกไป กล่าวคือมีองค์ประกอบ 3 ส่วน ประกอบด้วยประณามพจน์ที่กล่าวไหว้ครุตามธรรมเนียมการแต่ง

หนังสือเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล เนื้อเรื่องที่กล่าวสดุดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ และส่วนสรุปที่เป็นส่วนเสริมให้เห็นจุดมุ่งหมายที่จะยกย่องพระมหากษัตริย์ให้ชัดเจน

การที่กวีมุ่งให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติจึงย่อมส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นแนวคิดของประชาชนที่มีความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ที่ทำให้กวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้เพื่อเฉลิมพระเกียรติทั้งยังสร้างให้องค์ประกอบของเรื่องสอดคล้องกับลักษณะของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติด้วย

4.3.1.3 เพื่อเป็นวรรณคดีแบบเรียน

วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ยังมีอีกวัตถุประสงค์หนึ่งที่กวีกล่าวไว้ในตอนท้ายเรื่องว่าให้มีลักษณะอย่างแบบเรียน เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความวิริยะ รู้หน้าที่ และมีหลักการในการเข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าของเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งสอดคล้องกับชื่อของวรรณคดีเรื่องนี้ในปกในที่ระบุไว้ว่า “*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ว่าด้วยเหตุการณ์ของบ้านเมืองไทย” ดังที่กวีกล่าวไว้ว่า

๑ ไว้แบบแบบเรียนเพียรพิ รียการีย์

ล้วนหลักวิจักษ์เหตุการณ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

ทั้งนี้ คำว่า “แบบเรียน” หรือ “ตำราเรียน” เป็นคำที่เพิ่งบัญญัติขึ้นใช้ในสมัยที่จัดให้มีการศึกษาในระบบโรงเรียนเหมือนชาติตะวันตก ซึ่งน่าจะเริ่มใช้กันเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ. 2414 และในสมัยเดียวกันนี้ก็ได้ขยายการศึกษาระบบโรงเรียนออกมาตั้งนอกพระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ. 2427 (ธวัช ปุณโณทก, 2542, น. 1)

อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าก่อนหน้านี้ สยามไม่มีหนังสือแบบเรียนมาก่อน ดังจะเห็นได้ว่าในสมัยอยุธยาที่มีวรรณคดีเรื่อง*จินตามณี* ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนหรือตำราเรียนมาแล้ว เพียงแต่มิได้ใช้คำว่าศัพท์เรียกหนังสือนั้นว่า “แบบเรียน” เท่านั้น โดยสาเหตุที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้สร้างหนังสือเรื่องนี้ขึ้นปรากฏในคำวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเรื่อง*คำอธิบายโคลงฉันท์กาพย์กลอนตอนหนึ่ง* ความว่า

ด้วยมีหนังสือเรื่องหนึ่งเรียกชื่อ “*จินตามณี*” เป็นตำราเรียนหนังสือไทย แต่งไว้พิสดารตั้งแต่หัดอ่านเขียนจนถึงแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน . . . นอกจากนี้ยังมีเค้าเงื่อนที่จะสันนิษฐานต่อไปอีกข้อหนึ่ง ว่าเหตุใดสมเด็จพระนารายณ์จึงมีรับสั่งให้พระโหราแต่ง . . . ด้วยปรากฏในเรื่องพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ว่า เมื่อพวกบาทหลวงฝรั่งเศสแรกเข้ามาตั้งสอนศาสนาคริสต์ในพระนครศรีอยุธยา นั้น มาตั้งโรงเรียนขึ้นสอนหนังสือแก่เด็กไทยด้วย อาศัยเหตุนี้เห็นว่าคงเป็นเพราะสมเด็จพระนารายณ์ทรงพระราชดำริว่าถ้าฝ่ายไทยเองไม่เอา

เป็นธุระจัดบำรุงการเล่าเรียนให้รุ่งเรืองก็จะเสียเปรียบฝรั่งเศส พระโหรา
คงเป็นปราชญ์มีชื่อเสียงว่าเชี่ยวชาญอักษรสมัยอยู่ในครั้งนั้น สมเด็จพระนารายณ์
จึงมีรับสั่งให้เป็นผู้แต่งตำราสอนหนังสือไทยขึ้นใหม่

(วรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย, 2475, น. 28-29)

จากเนื้อความข้างต้น เห็นได้ว่าจินตมณีน่าจะประพันธ์ขึ้นเพื่อใช้เป็นแบบเรียนซึ่งใน
สมัยนั้นเรียกว่า “ตำราเรียน” เนื่องจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงเกรงว่าคนไทยจะหันไปเรียนโรงเรียน
ของฝรั่งเศสกันหมด อย่างไรก็ตาม การจัดการศึกษาในสมัยอยุธยาจนถึงรัชกาลที่ 5 ก่อนทรงจัดตั้งโรงเรียน
หรือสกูล (school) ตามแบบตะวันตก ก็ยังคงเป็นการศึกษาตามบ้าน วัด และวัง จนกระทั่งมีการจัดการศึกษา
แบบใหม่เมื่อพ.ศ. 2494 หนังสือประวัติกระทรวงศึกษาธิการจึงกล่าวถึง “หลักสูตรและแบบเรียน” ซึ่งแสดงให้เห็น
ว่ามีแบบเรียนที่ใช้เป็นบรรทัดฐานเดียวกันและไม่กล่าวถึงตำราเรียนตามความหมายแบบเรียนอีกต่อไป
(ธวัช ปุณโณทก, 2542, น. 2)

การสร้างแบบเรียนขึ้นนอกจากมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เป็นบรรทัดฐานเดียวกันแล้ว ยังน่าจะ
มีวัตถุประสงค์เพื่อทำหน้าที่บางอย่างอันสัมพันธ์กับบริบทความเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยด้วยดังที่สุมินทร์
จุฑาทงกูร (2529, น. 191-195) พบว่าราชสำนักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าได้ใช้แบบเรียนหลวง
เพื่ออบรมและปลูกฝังให้คนในชาติมีความรู้ความสามารถ ควบคู่กับการหล่อหลอมกล่อมเกล้าทางการเมือง
ให้มีคุณสมบัติของการเป็นคนดีและพลเมืองดี มีความรักชาติและจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวน่าจะจะมีพระราชประสงค์ในเบื้องต้นเพื่อ
สร้างคนรุ่นใหม่ให้แก้ระบบราชการคือบรรดาทหารมหาดเล็กโดยมีพระศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร)
เป็นอาจารย์รับผิดชอบสอนวิชาเลข หนังสือไทย และขนบธรรมเนียมราชการ ในครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้
พระศรีสุนทรโวหารแต่งแบบเรียนหลวง 6 เล่ม คือ มูลบทบรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค สังโยคพิธาน
ไวพจน์พิจรรย์ และพิศาลการณต์เพื่อใช้ในการเรียนการสอนด้วย (วารุณี โอสธารมย์, 2524, น. 57)

นอกจากแบบเรียนหลวงแล้ว ประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ
พ.ศ. 2456 ได้บรรจุวิชาพงศาวดารเอาไว้ด้วย แต่เนื่องจากการชำระพระราชพงศาวดารยังไม่แล้วเสร็จ
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ใช้งานเทศนาพระราชประวัติและพระธรรมเทศนา
รัฐประศาสน์ ปัจฉิมภาค เทศนาพิเศษที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส และพระเถระ
รูปอื่นเทศนาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในการพระราชกุศลเป็นแบบเรียนไปพลางก่อน
(ปฐม ตาคะนันทน์, 2549, น. 171)

อย่างไรก็ตาม ก่อนหน้านี้นักสูตรการศึกษาที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี
นฤนาถ (พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ) อธิบดีกรมศึกษาธิการได้ตั้งไว้เมื่อพ.ศ. 2438
(ร.ศ. 114) ก็ได้กำหนดให้เรียนพงศาวดารแล้ว ดังที่หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ อธิบดีกรมการศึกษา กล่าวไว้ว่า

ประโยค 2 ชั้น 2 ชั้น 3 ใช้พระราชพงษาวดารเล่ม 1 เล่ม 2 เป็นหนังสืออ่าน แต่ประโยค 3 ชั้น 1 ยังไม่มีหนังสือสำหรับอ่าน จึงโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งพระราชพงษาวดารออกเป็น 3 ภาค ๆ ละเล่ม ๆ ละชั้น เล่ม 3 ใช้ในประโยค 3 ชั้น 1 ตามหลักสูตรของกรมศึกษาธิการ ในเล่ม 1 นั้นแบ่งตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 พระเจ้าอยู่หัวอู่ทองมาจนแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 7 พระศรีสุธรรมราชา เล่ม 2 ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 3 พระนารายณ์มหาราชจนถึงสมเด็จพระบรมราชาที่ 3 พระที่นั่งสุริยamarinทร์ ในเล่ม 3 ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาที่ 4 พระเจ้าตากสิน แลมาจนแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 4 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์

(หนังสือพระราชพงษาวดาร เล่ม 3, 2445, คำนำ)

นอกจากนี้ หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ อธิบดีกรมการศึกษาในขณะนั้นยังได้กล่าวถึงการนำพงศาวดารมาใช้เพื่อการเรียนการสอนไว้ว่า

1. การที่จะเรียนหนังสือพระราชพงษาวดารนี้มีความรู้ที่จะชี้ไว้ให้ครูฝึกหัดนักเรียนใช้แต่อ่านอย่างเดียวใช้เขียนตามคำบอกก็ได้
2. ครูจะหัดให้นักเรียนเรียงความก็ได้ ถ้าอ่านถึงเรื่องตรงใดที่มีลักษณะเป็นใบบอกครูจงให้นักเรียนแต่งเป็นใบบอกกราชการขึ้นบ้างตามตัวอย่างที่วางไว้ข้างท้ายเล่ม 2 เล่ม 3 นั้น
3. ถ้าเรื่องที่จะทำนั้นจะเป็นวิธีรายงาน ก็ให้ทำเป็นวิธีรายงานระยะทาง, หรือวิธีชมนกชมไม้แลชมสัตว์ หรือมีจดหมายเหตุโดยลำนำต่าง ๆ ก็ได้ ซึ่งใช้เกี่ยวไปในสยามเวียงการณณลักษณะนั้น
4. ถ้าถึงที่ข้าศึกขบขันเข้าก็ดี หรือมีพระราชศาสน์ศุภอักษรมาก็ดี ครูควรตั้งคำถามให้ศิษย์ตอบคำหรือแก้กระบวนศึก แลแต่งตอบราชศาสน์ศุภอักษรด้วยก็ได้
5. ครูต้องหาเรื่องในพระราชพงษาวดารนี้มาตั้งคำถามให้มาก ๆ “เช่นตัวอย่างว่า ปืนใหญ่บอกหนึ่งหนักมากเหลือกำลังที่จะชักรอกขึ้นกว่าขึ้นซ่งให้รู้ว่า หนักเท่าไรนั้น นักเรียนจะคิดอย่างไรจึงจะรู้น้ำหนักปืนได้ ” ดังนี้ เป็นต้น หรือในคำปฤกษาหรือพระราชโองการดำรัสถามก็ดีแม่ทัพหรือก็ดี ควรถามให้เด็กสำหรับตอบได้จำเรื่องแม่นเพนตอน ๆ แล้วก็ต่อเรื่องกันง่าย ให้ดูหมายเหตุเบ็ดเล็ดข้างท้ายแล้วเล่าเรื่องหรือแต่งเรื่องบ้าง ตามแต่ครูคิดเห็นว่าข้อใดควร

(หนังสือพระราชพงษาวดาร เล่ม 3, 2445, คำนำ)

จากเนื้อความข้างต้น เห็นได้ว่าการเรียนพงศาวดารนั้น นอกเหนือจากการได้ความรู้ทางประวัติศาสตร์แล้วยังเกี่ยวข้องกับการฝึกทักษะทางการสื่อสารในรายวิชาภาษาไทยทั้งการฟัง พูด อ่าน และเขียน ตลอดจนการฝึกคิดวิเคราะห์และตอบปัญหาด้วย

อนึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าการที่ปรับเปลี่ยนเรื่องราวในพระราชพงศาวดารซึ่งให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์ร้อยแก้วให้เป็นวรรณคดีร้อยกรองประเภทคำฉันท์นั้น ยังนำมีวัตถุประสงค์เพิ่มเติมขึ้นมาอีกประการ คือการให้ความรู้ทางวรรณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์ นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับวรรณคดี ทำให้กวีมักแทรกเรื่องเกี่ยวกับพระปรีชาสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ กวี และผลงานทางวรรณคดีไว้ในเนื้อหาหลายหัวข้ออีกด้วย

ในใบรองปกหลังของวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์นี้ ผู้วิจัยยังพบคำโปรยที่ทางสำนักพิมพ์ผู้จัดทำน่าจะได้เขียนถึง “ความพิเศษ” ของหนังสือเล่มนี้และกล่าวว่าเหมาะกับผู้อ่านทุกคนไว้ว่า

หนังสือเล่มนี้พิเศษแท้ ๆ

1. เป็นประวัติการณ์ของบ้านเมืองไทย ควรที่ชาวเราจักรู้จักไว้ เช่น เรื่องสร้างกรุง สร้างเมืองต่าง ๆ สร้างสถานที่สำคัญ เรื่องเกี่ยวข้องกับฝรั่ง, พม่า, มอญ, เขมร, ญวนและมลายู, จีน แสดงไว้ครบถ้วน น่ารู้ไว้จริง ๆ
2. เป็นเรื่องศาสนคดี ที่ชาวเราเคารพนับถือ เช่น สร้างวัด สร้างพระไตรปิฎก จัดตั้งธรรมยุติ และการทรงพระผนวช รวมทั้งลัทธิและพระราชประเพณีน่ารู้ไว้จริง ๆ
3. เป็นวรรณคดีบทกวีชั้นเอก คำฉันท์ที่ไพเราะและอ่านฟังเข้าใจได้ง่าย อ่านเพนทำนองจะเสนาะยิ่งนัก บทกวีเหล่านี้เหมาะแก่นักเรียนชั้นมัธยมทุก ๆ คน

หนังสือนี้เหมาะแก่คนทุกชั้น

สุภาพชนทั้งหญิงชายควรอ่าน นักเรียนหญิงชายควรอ่าน ภิกษุสามเณรก็ควรอ่าน ควรมีไว้ประจำห้องสมุดของท่าน

ขุนสุนทรภาศิต อาจารย์ภาษาไทยนักเรียนฝึกหัดครู กับนายชิต บุรทัต นักแต่งคำฉันท์ชั้นเยี่ยม สองท่านนี้ช่วยกันประพันธ์ ฉะนั้นต้องเป็นหนังสือพิเศษเต็มไปด้วยความรู้ดี ๆ แน่นนอน

เชิญลองอ่านหน่อย ท่านจักต้องชมแน่นอน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, รองปกหลัง)

ด้วยเหตุที่กวีน่าจะประสงค์ให้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเหมือนอย่างแบบเรียนที่เหมาะสมสำหรับกลุ่มบุคคลทุกกลุ่ม ดังนั้นกวีจึงแทรกเนื้อหาที่ให้ความรู้ ตลอดจนเปลี่ยนแปลงรายละเอียดให้สัมพันธ์กับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 รวมทั้งยังส่งผลให้กวีเลือกตัดทอนเนื้อหาความหรือรายละเอียดที่เกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ ในราชสำนักออกไป นอกจากนี้ เนื่องจากแบบเรียนย่อมมีนัยใน

การให้ความรู้ควบคู่ไปกับการอบรมขัดเกลาให้ผู้เรียนเป็นประชาชนในแบบที่รัฐต้องการ ทำให้แบบเรียนมักแฝงแนวคิดเรื่องความรักชาติอยู่เสมอ

ปวีณา วังมี (2543, น. 37-38) ได้ศึกษาแบบเรียนไทยตั้งแต่พ.ศ. 2453-2475 พบว่าแบบเรียนไทยช่วงนี้มีลักษณะ 2 ประการ กล่าวคือ มุ่งปลูกฝังให้เกิดความรักชาติและความภักดีต่อชาติ และมุ่งปลูกฝังให้เกิดความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบเรียนที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชพงศาวดาร อันสัมพันธ์กับแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เน้นว่าพระมหากษัตริย์คือชาติ

การที่กวีประสงค์ที่จะให้วรรณคดีเรื่องนี้เป็นดังแบบเรียน จึงทำให้กวีย่อมต้องนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติลงไปในผลงานของตน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่านอกจากการนำเสนอแนวคิดเรื่องชาติ และพระมหากษัตริย์แล้ว กวียังนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับศาสนาด้วย ทั้งนี้ แบบเรียนมักนำเสนอศาสนาในแง่คุณค่าต่อสังคมและชาติบ้านเมืองเป็นสำคัญ โดยมีได้กล่าวถึงคุณค่าทางจิตใจระดับโลกุตตรธรรม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2563, น. 71)

นอกจากนี้ แบบเรียนยังมีบทบาทสำคัญในการกำหนดหน้าที่ของประชาชนให้เป็นไปตามที่รัฐต้องการ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวว่า “รัฐมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสัยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยแต่งหนังสือสอนเด็กในโรงเรียน” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546ข, น. 238) ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องประชาชน ทั้งหน้าที่ในการแสดงความรักต่อ 3 สถาบันหลักของชาติและการแสดงความสามัคคี

กล่าวโดยสรุปได้ว่าวัตถุประสงค์ของวรรณคดีเรื่อง*กรงเทพฯ คำฉันท์* มี 3 ประการ ได้แก่ ประพันธ์เพื่อเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ ประพันธ์เพื่อเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ และประพันธ์เพื่อเป็นวรรณคดีแบบเรียน วัตถุประสงค์เหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการนำเสนอเนื้อหาและแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ประการมีลักษณะร่วมกันคือการมุ่งสวดดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ควบคู่กับการให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และปลูกฝังความรักชาติ

4.3.2 แนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

แนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมนั้นมีความสำคัญเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะกวีในฐานะผู้เขียนย่อมต้องได้รับอิทธิพลจากสังคมในการสร้างสรรค์ผลงาน ดังที่ตรีศิลป์ บุญขจร (2542, น. 6) กล่าวว่ากวีอยู่ในสังคมย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมทั้งด้านวัฒนธรรม ขนบประเพณี ศาสนา ปรัชญา และการเมือง สภาพการณ์ของปัจจัยเหล่านี้ย่อมกำหนดโลกทัศน์และชีวทัศน์ของกวี การพิจารณาอิทธิพลของสังคมต่อกวี ควรให้ความสนใจว่ากวีได้รับอิทธิพลจากสังคมอย่างไร และกวีมีท่าทีสนองตอบต่ออิทธิพลเหล่านั้นอย่างไร ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรงเทพฯ คำฉันท์* สร้างวรรณคดีเรื่องนี้ขึ้นโดยได้รับแนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

4.3.2.1 แนวคิดประวัติศาสตร์กระแสหลัก

Wyatt (1982, อ้างถึงใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538, น. 257-258) ได้สรุปงานเขียนทางประวัติศาสตร์ของราชวงศ์จักรีซึ่งรวมถึงงานเขียนของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพไว้ว่ามีลักษณะเด่น 3 ประการ ได้แก่ เป็นแบบความต่อเนื่องของราชธานีส่วนกลาง เป็นแบบลำดับขั้นของอำนาจที่ให้ความสำคัญกับราชสำนักที่เป็นศูนย์กลางของอำนาจ และเป็นการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับราชวงศ์

งานเขียนทางประวัติศาสตร์ข้างต้นมีผลอย่างยิ่งให้กวีนำเสนอแนวคิดว่ายามเป็นชาติที่มีมาอย่างยาวนาน โดยสืบเนื่องตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา กระทั่งถึงรัตนโกสินทร์ (ขุนสุนทรภาศิต และ ชิต บุรทัต, 2475, น. 5-6) นอกจากนี้ก็วิพากษ์แทรกไว้ในเนื้อหาที่กล่าวถึงถิ่นกำเนิดของคนไทยที่อพยพลงมาจากจีน และเชื่อมโยงไปสู่การกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ผู้สถาปนาอาณาจักรสุโขทัยอีกด้วย อันส่งผลต่อการแสดงให้เห็นว่ายามเป็นชาติอารยะที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน

แพทริก โจรี (2553, น. 103-104) กล่าวว่างานเขียนของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์สยาม²⁹ เป็นการนำเสนอประวัติศาสตร์ชาติที่แสดงให้เห็นพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ชาติไทยที่เริ่มจากการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ขับเคลื่อนประวัติศาสตร์ นอกจากนี้ ยังได้สร้างกรอบโครงทางประวัติศาสตร์ว่าด้วยการต่อสู้อย่างไม่ขาดสายเพื่อปกป้องเอกราชของชาติ หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นโครงเรื่องที่มีลักษณะแบบ “ประวัติศาสตร์รัฐราชวงศ์” (โสภา ชานะมูล, 2549, น. 35)

การนำเสนอประวัติศาสตร์กระแสหลักของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งถือเป็นแม่บทของประวัติศาสตร์ (master narrative) ส่งผลต่อการนำเสนอประวัติศาสตร์ในปัจจุบันอย่างชัดเจน ซึ่งธงชัย วินิจจะกุล (2559, น. 5-6) เรียกแนวคิดนี้ว่า “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” (royal-national history) ดังที่กล่าวว่า

ประวัติศาสตร์แม่บทแบบราชาชาตินิยมเป็นเรื่องเล่าแบบสมัยใหม่ที่ว่าด้วยการต่อสู้เพื่อเอกราชของชาติภายใต้การนำของพระมหากษัตริย์ มักมีโครงเรื่องง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน คือ ถูกต่างชาติคุกคาม (แม้ว่าสยามจะไม่เคยเกาะกระรานคนอื่นเลยก็ตาม) พระมหากษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถทรงเป็นผู้นำในการต่อสู้จนกระทั่งสามารถกอบกู้/รักษาเอกราชไว้ได้ มีสันติสุข เจริญรุ่งเรืองตั้งแต่ก่อน . . . เรื่องเล่าเหล่านี้รวมกันเข้าเป็นประวัติศาสตร์ไทยเล่มโต . . . เป็น

²⁹ หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ถวายพระนามแด่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพให้เป็น “พระบิดาแห่งประวัติศาสตร์สยาม” เมื่อพ.ศ.2473 โดยปรากฏในหน้าคำอุทิศของหนังสือ *ประวัติศาสตร์สากล เล่มที่ 6* กล่าวถึงประวัติของสยาม (ตอนต้น) ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นผู้ใช้เวลาในการค้นคว้าข้อมูลทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานเพื่อให้คนในปัจจุบันได้รู้ประวัติศาสตร์ของตนเอง (กฤษกร ก่อเผือก และวิศักดิ์ เผือกสม, 2564, น. 74)

ชาตกสมัยใหม่ว่าด้วยการกอบกู้/รักษาเอกราชของชาติโดยวีรกษัตริย์หรือวีรบุรุษ
วีรสตรีทั้งหลาย

ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดประวัติศาสตร์กระแสหลักหรือที่เรียกว่าราชาชาตินิยมนี้ น่าจะมีผลอย่างยิ่งต่อการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นวีรกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าความเป็นวีรกษัตริย์ที่กวีนำเสนออาจมีความแตกต่างกันไป ดังแสดงในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 ตารางแสดงการนำเสนอแนวคิดเรื่องวีรกษัตริย์ในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์

แนวคิดวีรกษัตริย์ที่กวีนำเสนอ	พระมหากษัตริย์ที่กวีนำเสนอ
1. วีรกษัตริย์นักรบผู้รักษาธรรม	1. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช 2. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 3. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. วีรกษัตริย์ผู้ทรงรักษาเอกราชของชาติ	4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 5. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. วีรกษัตริย์ผู้นำพาสยามสู่ประชาคมโลกเพื่อธำรงธรรม	6. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากตารางข้างต้นเห็นได้ว่า แม้ว่าประวัติศาสตร์กระแสหลักจะมีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดวีรกษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นนักรบซึ่งเป็นคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ในการป้องกันชาติ ตามมโนทัศน์ของคนในปัจจุบัน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536, น. 22) แต่ก็ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดวีรกษัตริย์ กล่าวคือ ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ตะวันตกยังมิได้เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงทำสงครามเพื่อ “ป้องกันขอบขัณฑสีมา” และรักษา “ธรรม” อันสัมพันธ์กับคติทางพระพุทธศาสนา

ต่อมาเมื่อตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในภูมิภาคนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงมีบทบาทในการรักษาเอกราชของชาติที่ถูกชาติตะวันตกคุกคาม ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดจักรพรรดิราชที่เริ่มเสื่อมคลายลง การแข่งขันบุญบารมีของพระมหากษัตริย์เพื่อแย่งชิงความเป็นใหญ่ จึงถูกแทนที่ด้วยเรื่องการกอบกู้เอกราชหรือการรักษาอธิปไตยของชาติอันเป็นอิทธิพลจากแนวคิดเรื่อง “ชาติ” ของตะวันตกที่เข้ามาในสังคมสยามตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 (ฐนพงค์ ลือขจรชัย, 2564ก, น. 30) ทั้งยังสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์ของสังคมอื่น ๆ ทั่วโลกที่ให้ความสำคัญกับการต่อสู้กับลัทธิจักรวรรดินิยม (ธงชัย วินิจจะกูล, 2549, น. 45) อีกด้วย

ครั้งเมื่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากแนวคิดวีรกษัตริย์ยังคงเป็นแนวคิดที่มีบทบาทเป็นอย่างมาก ทำให้กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นวีรกษัตริย์เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อทรงตัดสินพระทัยเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ทำให้กวีนำเสนอว่าทรงเป็นวีรกษัตริย์ที่น่าพาสยามให้แสดงตนอย่างมีเกียรติในประชาคมโลกควบคู่กับ “การธำรงธรรม”

4.3.2.2 แนวคิดทางพระพุทธศาสนา

คติทางพระพุทธศาสนามีผลอย่างยิ่งต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพระาชวงศ์* ซึ่งมีทั้งแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ และแนวคิดเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.3.2.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์โดยวางอยู่บนพื้นฐานของคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ สอดคล้องกับที่สายชล สัตยานุรักษ์ (2546, น. 212) กล่าวว่าแนวคิดทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดสำคัญที่ราชสำนักในสมัยรัตนโกสินทร์เลือกนำมาใช้ในการสถาปนาอุดมการณ์ของรัฐที่เพิ่งตั้งขึ้นใหม่

อย่างไรก็ตาม ในคำสอนทางพระพุทธศาสนาได้ระบุถึงคติในการปกครองของกษัตริย์ที่ดีไว้ 2 คติ คือ คติเรื่องจักรพรรดิราช และคติเรื่องธรรมิกราช (ชคัตตริย แสงอรุณ, 2561, น. 14) ซึ่งผู้วิจัยพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทั้ง 2 แนวคิดล้วนมีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพระาชวงศ์* ดังนี้

1) คติเรื่องพระจักรพรรดิราช

คติเรื่องจักรพรรดิราชปรากฏทั้งในคติทางพราหมณ์-ฮินดู และพระพุทธศาสนา (ทัศนีย์ สีนสกุล, 2519, น. 53-72) ทั้งนี้เชื่อกันว่าในสังคมไทยคติเรื่องพระจักรพรรดิราชน่าจะได้รับสืบทอดมาจากศาสนาของชาวอินเดียโบราณ ดังปรากฏความเชื่อเรื่องพระจักรพรรดิราชในคัมภีร์พระเวทรวมทั้งในมหากาพย์ (ปวิศร์ โชติพงษ์วิวัฒน์, 2533, น. 21-27)

ในคติทางพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์เป็นราชาในอุดมคติที่มีบุญและทรงธรรม ทรงถือกำเนิดแต่เฉพาะในแผ่นดินชมพูทวีป และทรงแผ่ขยายอาณาเขตไปได้ทั่วจักรวาล ดังที่ *ไตรภูมิภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง* (2526, น. 49) กล่าวว่า “แลพระยาจักรวรรดิราชก็ดี . . . ท่านย่อมมาเกิดในชมพูทวีปอันเราอยู่นี้แล . . . แลพระญานัน ฐ ราพึงเถิงทานอัน ฐ ให้นัน แลราพึงเถิงศีลอัน ฐ รักษาอยู่นัน แล ฐ ราพึงเถิงธรรมอัน ฐ ทรงไว้ ฐ ก็เมตตาภาวนาแล ด้วยอำนาจบุญสมภาร ฐ นั้น ฐ จึงได้ปราบทั่วจักรวาลตั้งนั้นแล” ซึ่งผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ที่สื่อว่าทรงครอบครองดินแดนของพระจักรพรรดิราช คือ คำว่า “ไพทจักรพรรดิ”

ขณะที่กวีใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์ที่ถือว่าทรงเป็นจุลจักรพรรดิราช คือคำว่า “จุฬเห่า” และ “จุฬพิภพ” ทั้งนี้ คำว่า “จุลจักรพรรดิราช” เป็นคำที่ปรากฏใน *ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง* ในตอนที่กล่าวถึงพระเจ้าอโศกมหาราช ความว่า “. . . แลกล่าวถึงยศศักดิ์สมบัติแห่ง **พระญาศรีธรรมโศกราช** ผู้เป็นถ้วนพระสงฆ์ทั้งหลายแลวันละ 60,000 พระองค์เข้า **จุลจักพรรดิราช** แล้วแล” (*ไตรภูมิภพหรือไตรภูมิพระร่วง*, 2526, น. 82) ซึ่งวินัย พงศ์ศรีเพียร (2550, น. 81-82) อธิบายว่าจุลจักรพรรดิราชเป็นพระจักรพรรดิราชที่เป็นจริงได้ในโลก แตกต่างจากมหาจักรพรรดิราชซึ่งมีอยู่แต่ในตำนานและอุดมคติเท่านั้น

เอนก มากอนันต์ (2550, น. 1-2) ชี้ให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องพระจักรพรรดิราชเป็นแนวคิดสำคัญที่ผู้ปกครองนำมาใช้เพื่อจัดการปกครองที่เน้นความสัมพันธ์ในเชิงปริณทลแห่งอำนาจ ซึ่งส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ตามมา ไม่ว่าจะเป็นการทำสงครามขยายอาณาเขตเพื่อช่วงชิงความเป็นศูนย์กลางทางอำนาจ การปกครองและการปราบปรามรัฐประเทศราช การพยายามแสวงหาช้างเผือกหนึ่งในรัตนะทั้ง 7 ประการ เพื่อส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเจ้าศูนย์กลางแห่งการปกครอง

อย่างไรก็ตาม คติดังกล่าวน่าจะถูกรับให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง คือ เน้นการขยายพระราชอำนาจไปยังดินแดนแว่นแคว้นใกล้เคียง ดังที่กวีกล่าวถึงพระราชอำนาจของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่แผ่ไปยังดินแดนรอบ ๆ สยามไว้ว่า

๑ แผ่ราชอาณาจักร	ตลอดหลักอุหนือหมาย
เชียงใหม่เวียงจันทน์ราย	จรดหลวงพระบางบูร
๑ ภาคเบื้องหัวเมืองบู	รพภูมิเพิ่มพูน
กัมพูชสุตญวนทูล	ถวยเมืองกระเตื่องไกล
๑ ถิ่นดั่งดวงอาทิตย์	ประจวบติดเตลงใน
ตอนใต้ตักสุไทร	บุรีหล้ามะลายู

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 26)

จากบทประพันธ์ข้างต้น น่าสังเกตว่ากวีกล่าวถึงอาณาเขตของรัฐสยามว่าทิศเหนือมีอำนาจถึงเมืองเชียงใหม่ เมืองเวียงจันทน์ และเมืองหลวงพระบาง ทิศตะวันออก (บูรพา) มีอำนาจถึงเมืองกัมพูช (เขมร) และญวน ทิศตะวันตกหรือที่กวีใช้คำว่า “ถิ่นดั่งดวงอาทิตย์” มีอำนาจถึงหัวเมืองมอญ (ตะเลง) และทิศใต้มีอำนาจถึงเมืองไทรบุรี ซึ่งอยู่ในมลายู การกล่าวเช่นนี้เป็นการกล่าวถึงอาณาเขตของรัฐตามมุมมองสมัยใหม่ในยุคที่เน้นแนวคิดเรื่องการแบ่งเขตแดน

แนวคิดเรื่องการแบ่งเขตแดนนี้เป็นการทำลายแนวคิดในการกำหนดปริณทลแห่งอำนาจที่พัฒนาขึ้นในกรอบจารีตความสัมพันธ์ระหว่างรัฐโบราณที่เน้นความผูกพันระหว่างกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่แห่งราชธานีกับเจ้าหัวเมืองประเทศราช ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องจากการกำหนดเส้นเขตแดนที่แบ่งเขตอำนาจราชสำนักของอังวะกับรัฐบาลอังกฤษอย่างตายตัวที่เรียกว่า “เส้นมยตี” (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2548, น. 89)

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง ผลของการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนดังกล่าวกลับไม่ได้ทำให้แนวคิดเรื่องพระจักรพรรดิราชในสังคมไทยสิ้นสุดลงไปด้วย ทั้งยังส่งผลให้ชนชั้นนำกำหนดปริมณฑลทางอำนาจของตนตามภูมิศาสตร์ของโลกตะวันตกเพื่อรักษาฐานะเจ้าเหนือประเทศราชเอาไว้อย่างเข้มแข็ง (เอนก มากอนันต์, 2550, น. 306)

ผู้วิจัยพบว่ากวียังคงนำเสนอโดยใช้มุมมองแบบสยามเป็นศูนย์กลางตามคติจักรพรรดิราช ประเทศโดยรอบเป็นเมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราช จึงจำต้องมาอ่อนน้อมยอมสวามิภักดิ์ขอพึ่งพระบารมีด้วยการส่งราชทูตเข้ามาถวายเครื่องราชบรรณาการ ดอกไม้เงินดอกไม้ทองหรือบุหงามาศ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ นานาธานีมีเคยขาด

ขึ้นณเบื้องบาท

๑ เครื่องบรรณาการถกกลบรร

เทอดถวายวัน

บุรพคติประกาศ

ประจงสรร

ลุพระนครและพลัน

ทนาการ

(ขุนสุนทรภะชาติ และชาติ บุรพัต, 2475, น. 44-45)

การขยายพระราชอาณาจักรให้กว้างขวางจึงสัมพันธ์กับการนำเสนอแนวคิดพระมหากษัตริย์ในฐานะวีรกษัตริย์ ผู้มีความสามารถและกล้าหาญโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการรบกับบรรดาอริราชศัตรูและแว่นแคว้นต่าง ๆ ที่เข้ามารุกรานหรือละเมิดอำนาจอสยามดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ คุณลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของพระจักรพรรดิราช คือการมีบุญญาบารมี ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทรงมีสิ่งคู่สิ่งคู่บุญบารมีคือช้างเผือกอันสัมพันธ์กับ “หัตถ์รัตนนะ” ซึ่งเป็นหนึ่งในรัตน 7 ประการที่มีความสำคัญมากที่สุด เพราะช้างเป็นพาหนะสำคัญที่ใช้ในการทำสงคราม ดังปรากฏข้อความใน*ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง*ที่เปรียบช้างแก้วกับจักรแก้วอันเป็นพาหนะไว้ว่า

พระญามหาจักรพรรดิราชนั้น ๘ จึงขึ้นขี่ช้างนั้นแล้ว ๘ จึงมีพระทัยจะใคร่ไป
โดยอากาศ ช้างนั้นจึงเหาะขึ้นไปบนอากาศดังราชหงส์ทองอันเป็นพระญาแห่งส
ทั้งหลาย พระญาหงส์นั้นชื่อพระญาธรรมราชแล จึงผู้รู้พลทั้งหลายก็ไปในอากาศ
ด้วยท่าน ดังเมื่อไปด้วยกงจักรแก้วนั้นแล

(ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง, 2526, น. 64)

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงพบว่ากวีเน้นย้ำแนวคิดพระจักรพรรดิราชที่มีช้างเผือกคู่พระบารมีแทบทุกรัชกาล ยกเว้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเนื่องจากไม่ปรากฏว่าทรงมีช้างเผือกมาสู่พระบารมี อย่างไรก็ตาม กวีได้นำเสนอพระบุญญาบารมีในด้านอื่น ๆ ของพระองค์แทน

รวมทั้งผู้วิจัยยังพบว่ากวียังนำเสนอพระบุญญาบารมีผ่านสิ่งคู่บุญบารมีอื่น ๆ ตลอดจนเลือกใช้เหตุการณ์ เรื่องการทำสงครามหรือคำทำนายเพื่อสรรเสริญพระบุญญาบารมีด้วย

2) คติเรื่องธรรมิกราช

คติเรื่องธรรมิกราชหรือพระราชผู้ทรงธรรมนับเป็นแนวคิดที่สำคัญอีก แนวคิดหนึ่งในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติก็มีพระราชปณิธานว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์กษัตริย์พระพุทธศาสนา”

การให้ความสำคัญกับแนวคิดเรื่องธรรมิกราช ส่งผลให้กวีมุ่งนำเสนอให้เห็น บทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะพระราชผู้ทรงธรรม โดยทรงปฏิบัติตามหลักธรรมของผู้ปกครอง ไม่ว่าจะเป็นทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร หรือพรหมวิหารธรรมก็ตาม ดังที่ชัยรัตน์ พลมุข (2552, น. 80) กล่าวว่า

ลักษณะสำคัญของธรรมิกราชที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ คือ **การดำรงไว้ซึ่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะราชธรรมหมวด ทศพิธราชธรรม**ถือได้ว่าเป็นหมวดธรรมสำคัญที่ปรากฏอย่างสืบเนื่องมาอย่าง ยาวนานจนปัจจุบัน ทั้งนี้ การมีธรรมขององค์ธรรมิกราชไม่เพียงแต่เป็นปัจจัย ส่งเสริมพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์เป็นการเฉพาะพระองค์เท่านั้น หากแต่ ยังส่งผลถึงความเป็นปรกติสุขของบ้านเมืองอีกด้วย

แม้ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำเรียกพระมหากษัตริย์อันสื่อถึงความเป็นธรรมิกราชหรือ พระราชผู้ทรงธรรมไม่มากนัก กล่าวคือ พบเพียง 3 คำ ได้แก่ คำว่า “จอมธรรม” “บุญจอมธรรมราชสยาม” “บุญจอมธรรมราชา” แต่กวีก็นำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ทรงเป็นธรรมิกราช ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ นอกจากนี้ กวียังนำเสนอให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ล้วนทรงตั้งมั่นพระทัยออกผนวชเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา อีกด้วย

นอกจากการเป็นธรรมิกราชจะสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์แล้ว แนวคิดดังกล่าวยังสำคัญยิ่งต่อพระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นอีกหนึ่งสถาบันหลักตามแนวคิดเรื่องความรักชาติใน ทัศนะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้วยเหตุนี้ การแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง พระมหากษัตริย์กับพระพุทธศาสนาในอีกแง่มุมหนึ่ง คือการนำเสนอแนวคิดที่ว่าพระพุทธศาสนาแล้วได้รับ การอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ การเผยแพร่ศาสนธรรม หรือ การส่งเสริมสนับสนุนกิจการของพระสงฆ์ผู้เป็นศาสนทายาทก็ตาม

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนามีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์หลายประการ ทั้งการนำเสนอให้เห็นความเป็นวีรกษัตริย์และธรรมิกราช ควบคู่กับแนวคิดเรื่องคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ในเรื่องบุญญาบารมีโดยเฉพาะอย่างยิ่งการครอบครองช้างเผือก ตลอดจนการแสดงให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องพระพุทธศาสนาที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาล้วนได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์

4.3.2.2.2 แนวคิดเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

การให้ความสำคัญกับคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในฐานะความเชื่อทางสังคม และในฐานะสถาบันสำคัญตามแนวคิดเรื่องความรักชาติ ทำให้กวีเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ กับแนวคิดทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบุญ บารมี ธรรม หรือแม้แต่แนวคิดเรื่องกรรม

อนึ่ง น่าสังเกตว่าเพื่อให้เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่สำคัญและดำรงคงอยู่มาอย่างยาวนาน แม้จะกล่าวถึงพระราชวงศ์อื่นอย่างพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา กวีก็อธิบายว่าเป็นการสิ้นกรรมมากกว่าเป็นการกระทำด้วยความผิดพลาดหรือใช้น้ำเสียงประณามอย่างที่ปรากฏในพงศาวดารหลายฉบับ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2543, น. 43) ดังที่กวีกล่าวถึงการล่มสลายของอาณาจักรอยุธยาไว้ว่าเป็นเพราะสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ “ดาลกรรมล้าเค็ญเป็นมา” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 14)

เช่นเดียวกับที่เมื่อกวีกล่าวถึงเหตุการณ์หลังกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า แล้วชาวไทยแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ต่างสถาปนาตนขึ้นเป็นใหญ่ โดยแตกแยกออกเป็น 5 ชุมชุม กวีก็ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “อกุศลกรรม” มาอธิบาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ อาตุรด้วยมูลประการ ดวงจิตต์เร่งคิดรวมคุม	อกุศลตลตาล
๑ ร่วมเข้าเป็นเหล่าชุมนุม แรงเคียดคร่ำเบียดเบียดกัน	ต่างหาญรุกรานรุม
๑ ถัดถึงซึ่งที่สุดสรร คัณนาห้าภาคเห็นผล	ประมวลส่วนพรรค

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 33)

การอ้างแนวคิดทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง “กรรม” ยังปรากฏให้เห็นในตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงช่วยให้พระพุทธศาสนาบริสุทธิ์ผุดผ่อง รอดพ้นจากภัยอันตราย อันเนื่องมาจากผลกระทบที่ทำให้ผู้ที่คิดร้ายทำลายพระพุทธศาสนาให้มัวหมอง ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ผ่องพุทธศาสน์ปราศ
อันพาลชนนำ

ภยอาจเกิดเพราะกรรม

มละกลั้วถั่วสถาน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 48)

แม้แต่การอธิบายเรื่องการที่ชาติต่าง ๆ รอบดินแดนสยามไม่ว่าจะเป็นเขมร มอญ พม่า อาณัม (เวียดนาม) ต่างก็ตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก ขณะที่สยามหรือไทยยังคงสามารถดำรงความเป็นเอกราชไว้ได้ กวีก็ยังคงใช้แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเรื่อง “กรรม” ในการอธิบายความล่มสลายนี้ โดยเพิ่มคำขยายว่า “อุปัทว” ซึ่งหมายถึง อุบาทว์ อัปรีภัย จัญไร ไม่เป็นมงคล นิยมใช้คู่กับอันตรายเป็นอุปทวันตราย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1428) ลงไปด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทั้งในไถลรัฐรอบอัน

เป็นเอกราชันย์

เขมรมอญพะม่าอาณัม

๑ อุปัติอุปัทวกรรม

จวบล่มจมล้า

ดับสู่อำนาจชาติบริ

๑ คงแต่ไทยแผ่นามกร

ถ่องภพภาพร

พูนสุขนิรทุกข์นิรภัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 139)

การให้ความสำคัญกับแนวคิดทางพระพุทธศาสนายังมีผลอย่างยิ่งต่อการเล่าเรื่องโดยการสร้างคู่เปรียบให้สยามเป็นฝ่าย “ธรรม” และศัตรูหรือผู้ไม่จงรักภักดีต่อสยาม ไม่ว่าจะเป็นภายในราชอาณาจักร หรือนอกราชอาณาจักรล้วนเป็นฝ่าย “อธรรม” โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอกุศลมูล คือ เรื่องโมหะมาอธิบายอยู่เสมอ รวมทั้งหลักธรรมเรื่องความกตัญญูด้วย

นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนายังส่งผลให้กวีนำเสนอให้เห็นว่าสยามคือผู้มีธรรม เพราะแม้แต่เมื่อกวีกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พม่าคิดสมคบกับเวียดนามเพื่อทำสงครามกับสยาม จนกระทั่งต้องทำสงครามกับอังกฤษ กวีก็กล่าวสดุดีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงมิได้ยกทัพไปทำศึกกระหนาบแก่พม่าอีกทางหนึ่งว่าเป็นเพราะทรงยึดมั่นในหลักธรรม จึงมิได้ยกทัพไปทำสงครามกระหนาบข้าเวียดนามผู้กำลังอยู่ในสภาวะอ่อนแอ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ทรงมั่นจรรยา

ธรรมาธิกเทอด

ทางสันติบรรเจิด

จึงไปไผ่จิ้นต์

เป็นนบรยอันยา

เหยียบข้าทำฉินท์

เดือนชัยไพริน

ผู้ร่อยด้อยพล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 54)

ทั้งนี้ นอกจากการเชื่อมโยงทางพระพุทธศาสนาจะเป็นไปตามความเชื่อที่ปรากฏในสังคมสยามที่กวีได้รับอิทธิพลแล้ว ส่วนหนึ่งก็น่าจะเกี่ยวข้องกับการที่กวีนำเนื้อความมาจากพระธรรมเทศนาใน *เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ซึ่งกวีผู้ประพันธ์ล้วนเป็นพระสงฆ์ จึงมักสอดแทรกและใช้มุมมองทางธรรมในการอธิบายเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วย

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ทั้งแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์และแนวคิดเรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการนำเสนอเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ อันส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมีสื่อสารกับผู้อ่านด้วย

4.3.2.3 แนวคิดเรื่องสิทธิธรรม

วรพร ภู่งศ์พันธุ์ (2564, น. 68) กล่าวว่า “สิทธิธรรม” ตรงกับคำอังกฤษว่า legitimacy ซึ่งหมายถึงความชอบธรรมในการเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมือง สิทธิธรรมดังกล่าวมีที่มาจากคติความเชื่อเรื่องกำเนิดของสถาบันพระมหากษัตริย์และกำเนิดของสังคมมนุษย์ และพันธะหน้าที่ของกษัตริย์ อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมเปลี่ยนไปแนวคิดเรื่องสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อดั้งเดิมก็อาจเปลี่ยนแปลงไปด้วย

การให้ความสำคัญกับสิทธิธรรมหรือเรื่องการสืบสายโลหิตในฐานะมนุษย์
นอกเหนือจากความเชื่อเรื่องผู้มีบุญน่าจะเริ่มปรากฏให้เห็นในหนังสือเรื่อง *นางนพมาศ* ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นผลจากการที่ชนชั้นนำเริ่มเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับเวลาในชีวิตนี้และการให้ความสำคัญกับความจริงเชิงประจักษ์ (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538, 35-36) ต่อมานับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาประวัติความเป็นมาของสถาบันกษัตริย์จึงเริ่มได้รับความสนใจมากขึ้น ซึ่งน่าจะเกี่ยวข้องกับการเรื่องสิทธิธรรมในการขึ้นครองราชย์ ดังเห็นได้จากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนิพนธ์เรื่อง *ปฐมวงศ์*³⁰ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2565, น. 190) ที่มีเนื้อหากล่าวถึงต้นราชวงศ์จักรีว่าเป็นตระกูลสูงศักดิ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยา

นอกจากนี้ ความสนใจในเรื่องราชวงศ์ยังปรากฏให้เห็นจากการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนิพนธ์เรื่อง *Brief History of Siam* พระราชทานลงตีพิมพ์ในวารสาร *The Chinese Repository* ที่ต่อมาเซอร์ จอห์น เบาว์ริง (Sir John Bowring) ได้นำพระราชทานนิพนธ์นี้มาพิมพ์อีกครั้งในหนังสือเรื่อง *The Kingdom and People of Siam* (วินัย พงศ์ศรีเพียร อ้างถึงใน เซอร์จอห์น เบาว์ริง, 2547ข, น. 296-297) ทั้งยังมีหลักฐานปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานประวัติของราชวงศ์จักรีให้แก่เซอร์ จอห์น เบาว์ริง ซึ่งมีเนื้อหาบางส่วนกล่าวถึงต้นตระกูลของราชวงศ์จักรีที่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาอย่างสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทั้งยังมีความสัมพันธ์สืบเนื่อง

³⁰ ในปัจจุบันพบว่าเรื่อง *ปฐมวงศ์* มีหลายสำนวน บางสำนวนตรงกับเรื่อง *อภินิหารบรรพบุรุษ* ซึ่งเชื่อว่า ค.ร. กุหลาบ อาจเป็นผู้ประพันธ์ ดูรายละเอียดได้ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ (2545, น. (17)-(18))

กับเจ้าพระยาโกษาเหล็กและเจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชด้วย (เซอร์จอห์น เบาว์ริง, 2547ก, น. 86-88)

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* แม้จะมีได้กล่าวถึงความสืบเนื่องของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยเชื่อมโยงกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช แต่ก็มีพยายามนำเสนอให้เห็นบทบาทและความสืบเนื่องของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชกับพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา คือสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอู่ทองมพ และพระมหากษัตริย์ในสมัยธนบุรี คือสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช อันสะท้อนให้เห็นถึงความสืบเนื่องของประวัติศาสตร์ชาติเช่นกัน

จิรพล เกตุจุมพล (2539, น. 61-85 และ 111-113) ได้ศึกษาการชำระพระราชพงศาวดารที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์เขียนขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าพระราชพงศาวดารที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระนั้นยกย่องวังหลวงให้เหนือกว่าวังหน้า โดยทรงเปลี่ยนแปลงคำเรียกพระนามสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท และทรงลดพระสถานะจาก “พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์” เป็นพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรฯ นอกจากนี้ แม้แต่เหตุการณ์ความขัดแย้งระหว่างวังหลวงกับวังหน้าเองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชขณะที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทประจวร ก็ถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นฝ่ายวังหลวงเป็นผู้ถูกระทำจากฝ่ายวังหน้าที่คิดกระด้างกระเดื่องแทนด้วย

ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาในวรรณคดี*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ได้กล่าวถึงบทบาทของสมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทมากนัก โดยมีกล่าวว่าการออกทำศึกตามพระรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช นอกจากนี้ ยังพบว่าก็นำเสนอความขัดแย้งเรื่องวังหลวง กับวังหน้าตามเนื้อความในพระราชพงศาวดารที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงชำระด้วย

อนึ่ง การใช้แนวคิดเรื่อง “อเนกนิกรสโมสรสมมติ” หรือแนวคิดที่กำหนดให้ที่ประชุมเหล่าเสนาบดีและประจาราษฎร์เป็นผู้เลือกผู้นำขึ้นมาปกครองยังเป็นแนวคิดที่ถูกเน้นย้ำในการอธิบายการเสด็จขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำสยามตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา (ศุภวัฒน์ เกษมศรี, 2554, น. 8)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้แนวคิดนี้ในการอธิบายการเสวยราชย์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชในพระราชพงศาวดารที่ทรงชำระขึ้น (จิรพล เกตุจุมพล, 2539, น. 148, 150) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการเลือกผู้นำตามคติทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในอัครคัมภีร์ว่า “. . . เพราะเหตุผู้ที่เป้นหัวหน้าอันมหาชนสมมติ ดังนี้แล อัครจะว่า มหาชนสมมติ จึงอุบัติขึ้นเป็นลำดับแรก . . .” (พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 1, 2543, น. 159)

ผู้วิจัยพบว่าผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ให้ความสำคัญกับการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงได้รับเลือกจากที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงได้รับการทูลเชิญให้เสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติเพราะทรง

เกรงว่า “พระพุทธรูปจะเสื่อมหมอง” และทรงอนุญาตต่อความทุกข์ยากลำบากของประชาชน (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 20) การกล่าวเช่นนี้ยังมีส่วนช่วยแสดงให้เห็นแนวคิดของพระมหากษัตริย์ที่ทรงห่วงใยประชาชนอีกทางหนึ่งด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับรู้ประวัติศาสตร์แบบใหม่ที่มี **แนวคิดเรื่อง “ราชวงศ์”** ในการอธิบายการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องรัฐและกษัตริย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ แม้ในช่วงแรกพระองค์ยังไม่ได้ทรงใช้คำว่าราชวงศ์จักรี³¹ ก็ตาม แต่ก็แสดงให้เห็นถึงสำนึกเรื่องการสืบสายโลหิต อันเป็นสำนึกที่ทรงต้องการแสดงความสืบเนื่องหรือสืบต่อเชื้อสายมาจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538, น. 94-95) พระมหากษัตริย์ผู้ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำศัพท์ว่า “ราชวงศ์จักรี” อยู่บ่อยครั้งในวรรณคดีเรื่องนี้ ทั้งการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีโดยภาพรวม ดังเช่น “แห่งจักรีรัชย์กระษัตริย์พงศ์” “โดยจักรีราชบรมวงศ์” และการกล่าวถึงแต่ละรัชกาล ดังเช่น รัชกาลที่ 1 “มโหศุริยศักดิ์จักรี ปฐมวงศ์องค์วี” รัชกาลที่ 2 “เอกหล้านภาลยพระพงศ์ พิรศักดิ์จักรี” รัชกาลที่ 3 “นั่งเกล้าเจ้าสยาม จักรีบรมราชวงศ์” รัชกาลที่ 5 “สมเด็จพระมหาปิยราชจักรี” รัชกาลที่ 6 “พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าจักรีพงศ์” หรือแม้กระทั่งรัชกาลที่ 7 “เจอดจักรีพงศ์พระองค์สัต ตมะพระบรมชาติดิย” อนึ่ง ผู้วิจัยไม่พบว่ากวีใช้คำว่าราชวงศ์จักรีในการกล่าวถึงรัชกาลที่ 4 เลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกวีได้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกับปฐมกษัตริย์อยู่แล้วก็เป็นได้ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ อนุกรมกถาทำนูล	นัยมีเนื่องมูล
ณพระบรมจักรีวงศ์	
๑ กษัตริย์รัตนโกสินทร์ทรง	เสวยราชดำรง
จตุตถรัชชรัตนอม	
...	
๑ พระชาติเชิดศักดิ์อัครรา	โอรสพระมหา
ชาติดิยะพระจักรีพงศ์	
๑ นบที่ทวีดิยะทรง	สืบสันตติวงศ์
วรนาถบรมราชอภิไธย	

³¹ ในช่วงแรกของการเกิดสำนึกเรื่องราชวงศ์ ยังไม่ได้ใช้คำศัพท์ว่า “ราชวงศ์จักรี” แต่ใช้คำศัพท์รูปอื่นที่มีความหมายในทำนองเดียวกัน ทั้งนี้ คำว่า “ราชวงศ์จักรี” หรือ “บรมมหาจักรีราชวงศ์” น่าจะเริ่มใช้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากการสถาปนาเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้น “บรมมหาจักรีวงศ์” และการสร้าง “จักรีมหาปราสาท” (อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, 2538, น. 95)

๑ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อขณะสมัย
ยังไม่ได้ผ่านภพวัลย์

...

๑ พระชนม์เจริญมาหาพร ษาเข้าเฝ้าวัน

พระปฐมบรมจักรี

๑ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ยังยังมี

พระราชดำรัสตรัสชม

๑ ว่าพระสิริลักษณ์เลอสม ทรงจำพระบรม

โอยการิราชได้ถนัด

(ขุนสุนทรภะ และชิต บุรทัต, 2475, น. 80-81)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเลือกแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ของพระองค์ในฐานะพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และในฐานะพระราชนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอย่างชัดเจน โดยเลือกนำเหตุการณ์ที่สมเด็จพระบรมอัยกาธิราชตรัสชมพระองค์เมื่อพระชนมายุเพียง 5 พรรษามากว่า แทนการกล่าวถึงพระนามของพระองค์ที่มีคำว่าราชวงศ์จักรีกำกับอยู่ด้วยเหมือนพระมหากษัตริย์พระองค์อื่น

นอกจากการเปลี่ยนแปลงความคิดเรื่องการสืบเชื้อสายของราชวงศ์อันเป็นสำนึกของชนชั้นนำสยามในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว อิทธิพลของชาติตะวันตกเรื่องการสืบสันตติวงศ์น่าจะมีผลต่อแนวคิดดังกล่าวด้วย ดังนั้นการชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงให้ความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ ดังจะเห็นได้จากการเปลี่ยนแปลงข้อความเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แทนการกล่าวถึงการปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์หลังปราบกบฏกรมขุนกษัตราธิราช ซึ่งสอดคล้องและใกล้เคียงกับแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ (primogeniture) ของตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย (จิรพล เกตุจุมพล, 2539, น. 159-166)

ทั้งนี้การชำระพระราชพงศาวดารเพื่ออธิบายถึงการขึ้นเสวยราชย์ของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรียังน่าจะสัมพันธ์กับการนำเสนอองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์นี้แก่ชาติตะวันตก เพื่อสร้างกฎเกณฑ์ของพระมหากษัตริย์ให้อยู่ในเหตุผลที่ตะวันตกยอมรับด้วย ดังที่จิรพล เกตุจุมพล (2539, น. 158) กล่าวว่า

ความขัดแย้งจาก “การรัฐประหารชิงบัลลังก์” ในอดีต ที่อาจมีผลในการบั่นทอนเสถียรภาพของพระมหากษัตริย์สมัยนั้นลง จึงต้องถูกทอนออกกระทั่งแต่งใหม่ให้พระราชสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ต้นกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ใน

ขอบเขตของ “เหตุผล” ที่เข้าใจได้สำหรับ “อารยประเทศ” ในสมัยนั้น การสืบราชสมบัติในอีกความหมายหนึ่งที่สยามเคยมีมา จึงค่อย ๆ ถูกเลื่อนความหมายไปสู่ “การชิงราชสมบัติ” และกลายเป็นสิ่งที่มันยยะไปในทางลบทันที

ผู้วิจัยพบว่ากวีให้ความสำคัญต่อเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์เป็นอย่างมาก โดยแสดงให้เห็นถึงการสืบเชื้อสายของราชวงศ์จักรี แม้พระมหากษัตริย์บางพระองค์อาจมิได้ขึ้นเสวยราชย์ด้วยการสืบสันตติวงศ์ก็ตาม ดังที่กวีกล่าวไว้ตั้งแต่ในหัวข้อมนการและรัฐสฤติ และเน้นย้ำแนวคิดดังกล่าวอีกครั้งในเนื้อหาที่กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในรัชกาลต่าง ๆ รวมทั้งแม้แต่การกล่าวถึงกษัตริย์ต่างวงศ์อย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอุทุมพร กรมขุนพรพินิต กวีก็ยั้งใช้คำว่า “สืบสันตติวงศ์องค์น้อย”

กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์ที่ได้รับความสนใจนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันนำไปสู่การชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแนวคิดหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการนำเสนอแนวคิดของกวีที่มีต่อพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่ากวีนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องสิทธิธรรมอันเป็นคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์อันน่าจะได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากชาติตะวันตกไม่มากนักน้อย ควบคู่ไปกับการกล่าวถึงพระคุณสมบัติเรื่องพระปรีชาสามารถ ตลอดจนพระบุญญาบาารมีอันเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับคติความเชื่อดั้งเดิมทางพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

4.3.2.4 แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย

วรรณคดีเรื่องนี้พิมพ์ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2475 อันเป็นช่วงเวลาที่อยู่ในสภาวะที่กระแสประชาธิปไตยกำลังมีบทบาทอย่างสูงในสังคม อย่างไรก็ตาม แนวคิดเกี่ยวกับประชาธิปไตยน่าจะเริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ดังเห็นได้จากปรากฏการณ์ต่าง ๆ เช่น คณะร.ศ. 103 ที่ทูลถวายความเห็นเกี่ยวกับเรื่องการปกครอง กบฏร.ศ. 130 ที่นำโดยทหารบกที่ทูลเสนอความคิดเรื่องการปกครอง รวมทั้งข้อเสนอของนักเขียนและปัญญาชนหัวก้าวหน้าอย่างเทียนวรรณ และ ต.ว.ส. วรรณโก

ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดเรื่องประชาธิปไตยมีผลต่อการนำเสนอเนื้อหา 3 ประการ ได้แก่

1) การนำเสนอพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส

แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย ทำให้พระราชกรณียกิจสำคัญประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีที่ได้รับการกล่าวถึงเป็นอย่างมาก คือ “การเลิกทาส” ซึ่งมักถูกนำไปเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพในการปกครองระบอบประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 การที่กวีเลือกเน้นนำเสนอพระราชกรณียกิจนี้ จึงน่าจะจงใจสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์อันสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องประชาธิปไตย

การให้ความสำคัญกับการนำเสนอพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส ทำให้กวีเลือกสลับเนื้อความ โดยนำพระราชกรณียกิจดังกล่าวมากล่าวไว้ในตอนต้นหลังจากกล่าวพระราชประวัติของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจบแล้วทันที ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้ว

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากวียัง**แทรกเรื่องทาส**ไว้ในเนื้อหาหลายตอนตัวอย่างเช่น เมื่อกวีกล่าวถึงการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎหมายห้ามมิให้มีการมั่วสุม กวีก็กล่าวถึง “ทาส” ที่หนีหนีเข้าไปรวมกลุ่มกับพวกอันยี่ ไว้วว่า “เหล่า**ทาสประดาขี้** สละหนีสิทธิ์ก็ศูนย์” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 71) และตอนที่กล่าวถึงการสอบพระสงฆ์ กวีก็ยังกล่าวอีกว่า หากพระสงฆ์รูปใดสอบได้เปรียญ แต่บิดามารดาตกยากเป็นหนี้และตกเป็นทาสก็พระราชทานทรัพย์ให้ไถ่ถอนออกมาเป็นไพร่หลวง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ด้วย**ทุกขทาสธนหนี้** พระก็มีกรุณยมูล” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 78)

การแทรกเรื่องการเลิกทาสเข้าไปในเนื้อหาส่วนอื่นก่อนที่จะกล่าวถึงการเลิกทาสนั้นมีข้อน่าสังเกตว่า กวีมุ่งเน้นประเด็นเรื่องการเป็นทาส ซึ่งอาจสัมพันธ์กับกระแสดวงความคิดของประชาชนในสมัยนั้น ดังที่ญาณิณี ไพทยวัฒน์ (2553, น. 96-97) กล่าวว่านายเจือ ประกายจันทร์ซึ่งเป็นราษฎรได้เคลื่อนไหวเรียกร้องในภูมิภาคถวายต่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อพ.ศ. 2474 โดยนำเรื่องทาสมาเปรียบเทียบกับความไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ

อนึ่ง แม้ผู้วิจัยจะไม่พบว่ากวีมองเรื่องการเลิกทาสด้วยมุมมองที่เป็นประชาธิปไตยคือการให้สิทธิและเสรีภาพแก่ประชาชนก็ตาม แต่กวีก็ขยายความให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมองเห็นถึงเรื่องการกดขี่มนุษย์ อันน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องความเท่าเทียมและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นอกเหนือไปจากมุมมองเรื่องพระเมตตาอันเป็นคุณธรรมของกษัตริย์ตามแนวคิดธรรมิกราชแล้ว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ คือเพิกเลเล็กขาด	คณะทาสประดาขี้
เดิมมานบุราณมา	ลุดลอดตณโลกสกล
๑ ดูราวดิรัจฉาน	ทรมานมิเหมือนกะคน
มักง่ายเพราะขายตน	กะตระกูลพิบูลสิน
...	
๑ เป็นเรื่องประเทืองสุน	ทรคุณสุธรรมมหา
การุณย์อดุลยปรา	กฏรับประคับประคอง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114-116)

เนื้อความข้างต้นสอดคล้องกับแนวคิดประชาธิปไตยที่เชื่อว่าความเสมอภาคหรือความเท่าเทียมเป็นคุณลักษณะอย่างหนึ่งของความเป็นพลเมือง ทั้งนี้เพราะในระบอบประชาธิปไตย ประชาชน

ทุกคนในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศมี “ความเป็นพลเมือง” อย่างเท่าเทียมกัน (สำนักงานสภาผู้แทนราษฎร, 2556, น. 14)

อนึ่ง น่าสนใจว่าการที่กวีกล่าวถึงการเลิกทาสด้วยมุมมองเรื่องความเท่าเทียมนี้ยังอาจมีนัยเพื่อตอบโต้แนวคิดของคณะราษฎรที่กล่าวว่ารัฐบาลระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เอาเปรียบประชาชน และปฏิบัติต่อประชาชนไม่ต่างจากสัตว์ดิรัจฉาน ดังปรากฏในประกาศของคณะราษฎร ฉบับที่ 1 ตอนหนึ่ง ความว่า “รัฐบาลของกษัตริย์ได้ถือเอา**ราษฎรเป็นทาส** (ซึ่งเรียกว่าไพร่บ้าง ข้าบ้าง) เป็น**สัตว์เดรัจฉาน**ไม่**นึกว่าเป็นมนุษย์**” (ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูตร, 2518, น. 209)

2) การนำเสนอบทบาทสตรีโดยเฉพาะอย่างยิ่งวีรสตรี

นอกจากการนำเสนอพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาสว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเท่าเทียมกัน ทั้งยังน่าจะมิ้นยเพื่อตอบโต้คำกล่าวของคณะราษฎรแล้ว กวียังแสดงให้เห็นบทบาทสตรีอันน่าจะเป็นแนวคิดตะวันตกที่มีอิทธิพลมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นผลจากการปฏิรูปประเทศ ทำให้ผู้หญิงได้มีบทบาททางสังคมมากยิ่งขึ้นไปด้วย

อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏวรรณคดีที่ยกย่องบทบาทของสตรีอย่างเรื่อง*นารีเรื่องนาม* ซึ่งพฤติชา นาคะผิว (2562, น. 68) กล่าวว่า เป็นวรรณคดีชุดที่มีผู้รวบรวมคุณงามความดีของสตรีในประวัติศาสตร์และสตรีในวรรณคดีเป็นครั้งแรก ซึ่งสตรีที่ได้รับการยกย่องมีทั้งสตรีไทย และสตรีต่างชาติ โดยสตรีไทยนั้นปรากฏทั้งสตรีในพระพุทธศาสนาอย่างนางวิสาขา และพระนางมัทรี สตรีในวรรณคดีอย่างนางนพมาศ และนางจันทน์เทวี จาก*บทละครเรื่องพระร่วง* พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งสตรีในประวัติศาสตร์ที่เป็นวีรสตรีอย่างท้าวเทพสตรี (นางจัน) และท่านผู้หญิงโม้ (ท้าวสุรนารี) อีกด้วย ขณะที่สตรีต่างชาติล้วนเป็นวีรสตรีต้นแบบของประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ฝ่ายสัมพันธมิตร อันสัมพันธ์กับบริบททางสังคมในขณะนั้นที่สยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กับฝ่ายสัมพันธมิตร (ชนัญชิดา บุญเหาะ, น. 2564, 165-166)

ทั้งนี้ การที่เกิดวรรณกรรมยกย่องสตรีในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น น่าจะเป็นเพราะพระองค์มีพระราชดำริว่าสตรีมีความสำคัญทัดเทียมชายและมีบทบาทต่อความเจริญรุ่งเรืองของชาติ ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์*บทความเรื่องเครื่องหมายแห่งความรุ่งเรืองคือสภาพแห่งสตรี* โดยทรงกล่าวว่า “การยอมให้หญิงเสมอหน้ากับชายเป็นองค์สำคัญอันหนึ่งแห่งความรุ่งเรืองเป็นแน่แท้” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2510, น. 72) และทรงกล่าวถึงหน้าที่ของประชาชนที่ควรทำหน้าที่เพื่อชาติซึ่งหมายรวมถึงผู้หญิงด้วย ดังปรากฏใน*พระราชนิพนธ์เรื่องปลุกใจเสือป่า* ความว่า “เกิดมาเป็นคนต้องมีหน้าที่สำหรับแผ่นดินและชาติทุกคน . . . จะเป็นผู้ชายฤาสตรีก็**คงมีหน้าที่ประจำสำหรับตัวทุกคน**” (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506, น. 37)

นอกจากนี้ การให้ความสำคัญกับบทบาทของสตรียังอาจสัมพันธ์กับแนวคิดของคณะราษฎร อันเป็นช่วงเวลาที่กำลังประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย ดังที่ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2544, น. 20) กล่าวว่า “การยึดอำนาจ 2475 มีเป้าหมายที่จะจำกัดอำนาจของพระมหากษัตริย์ เปลี่ยนแปลง

เป็นประชาธิปไตย ทำให้เกิดรัฐธรรมนูญ การเลือกตั้ง การขยายตัวของการศึกษา **การเพิ่มบทบาทและสิทธิให้กับสตรี**”

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการที่กวีผู้ประพันธ์เรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*จงใจเพิ่มเติมเนื้อหาที่กล่าวถึงวีรสตรีเข้ามาในเรื่องดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในบทที่ 3 มีส่วนสำคัญต่อการนำเสนอบทบาทของสตรีซึ่งอาจมีนัยที่แฝงการตอบโต้คณะราษฎรด้วย ทั้งยังแสดงให้เห็นบทบาทของประชาชนในฐานะผู้ปกป้องชาติควบคู่ไปด้วย ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อกวีกล่าวถึงวีรกรรมของท้าวสุรนารี กวีก็กล่าวว่าประชาชนชาวไทยทั้งชายและหญิงล้วนต่อสู้กับเจ้านางค์อย่างหาญกล้า อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่ากวีมุ่งเน้นกล่าวถึงบทบาทของผู้หญิงเป็นพิเศษ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวว่าผู้หญิงออกรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับผู้ชาย การเน้นบทบาทของท่านหญิงโมที่นำหญิงหม้ายออกต่อสู้ และการสรุปในตอนท้ายว่าเป็นการประกาศเกียรติและศักดิ์ศรีของหญิงสยาม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ **ครอบครัวชาวไทยใจสมาน หมู่ชายหญิงชาญ**

ตระเตรียมตนรอบตอบรณ

๑ **ตั้งค่ายรายชุมนมคน** **ขวาฝ่ายซ้ายหน**

แห่งกลางข้างบุรุษโยธา

๑ **ท่านโม่มิ่งขวัญกล้า** **คุมราษฎรดาชดา**

ด้วยหมู่หญิงหม้ายหลายสาว

๑ **เป็นกองหนุนสนองศึกลาว** **รบเลี้ยวเกรียวกราว**

ทัพอนุพินาสพายหนี

๑ **เกียรติไกรในคณะสตรี** **เชิดเช่นเป็นศรี**

กล้าศึกเสริมศักดิ์หญิงสยาม

(ขุนสุนทรภาคิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 73)

3) การนำเสนอเนื้อหาด้วยคำศัพท์ที่เกี่ยวกับประชาธิปไตย

ในการปกครองระบบประชาธิปไตย คำว่า “สิทธิ” และ “เสรีภาพ” เป็นคำที่มักอยู่ควบคู่กัน โดยรัฐธรรมนูญทุกฉบับที่ผ่านมาได้กำหนดเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทยไว้อย่างชัดเจน ทั้งนี้คำว่า “สิทธิ” มีความสัมพันธ์กับคำว่า “หน้าที่” ไม่ว่าเรื่องใด ๆ ก็ตาม เมื่อมี “สิทธิ” ก็ย่อมมี “หน้าที่” คู่กันเสมอ นอกจากนี้คุณลักษณะประการหนึ่งของการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยยังประกอบด้วยคุณลักษณะคือการมีอิสระและพึ่งตนเองได้อีกด้วย (สำนักงานสภาผู้แทนราษฎร, 2556, น. 9 และ 14)

การใช้คำว่า “สิทธิ” “เสรีภาพ” และ “อิสระ” จึงน่าจะเป็นคำศัพท์ที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องประชาธิปไตย ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* กวีใช้คำเหล่านี้อยู่เป็นจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น “ทะนุอุปการศาสนา **สิทธิ์**ประจำชาติ” และ “พระองค์ทรงสถิตย์**สิทธิ**โดยนิรันดร์โลกสรร” (ขุนสุนทรภาคิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 9) “ยึด**เสรีภาพ**ไพ บุลม้นณสันดาน” (ขุนสุนทรภาคิต และ

ชิต บุรทัต, 2475, น. 4) “ลัทธิสุดสลายเส **ริภาพ**เอกราชนา” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 104) “โดยอาชญานิยม**อิส สรสิทธิ์**สมควร (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 14) “พระราชธำรงประเทศ**อิสสรการ**” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 104) และ “สกล**อิสสรการ** ประดาจรประดาขจง” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 104) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่า แม้กวีจะใช้คำศัพท์เหล่านี้เป็นจำนวนมาก แต่คำศัพท์ดังกล่าวมิได้ถูกทำให้ยึดโยงกับประชาชนตามแนวคิดประชาธิปไตย แต่กลับยึดโยงกับชาติ ดังที่ว่า “เสริภาพเอกราชนา” ศาสนา ดังที่ว่า “ทะนุอุปการศาสนา สิทธิประจำชาติ” และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระมหากษัตริย์ผู้เป็นศูนย์กลางของแนวคิดเรื่องความรักชาติ ดังเห็นได้จากเมื่อกวีกล่าวถึงการปกครองของพระมหากษัตริย์ในอดีต กวีก็กล่าวว่าทรงมีทั้งสิทธิและอิสระในการปกครองดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ รัฏฐาภิบาลนอุบาย	ธูระฝ่ายณปกครอง
คงตามสยามนิยมผอง	พิธภาคบุราณแผน
๑ เทอดฐานราชอธิปัตย์	ทะนุรัฏฐารอบแดน
ทรงสิทธิอิสสรณแสน	สิริศักดิ์มไหศุริย์
๑ บ่งแบ่งพระราชกรณิ	ยวิธiglมุล
มีหลักประทักษ์พิเคราะห์คุณ	หิตควรประมวลมา
๑ สำเรีกสรุจดุสดม	ภนิยสมัญญา
เวียงวังกะคลังและระบุนา	ฉะเพาะภาคกระทำการ
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 116)	

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวคิดประชาธิปไตยเป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่สำคัญต่อการนำเสนอเนื้อหาของกวี ทำให้กวีนำเสนอพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส การนำเสนอบทบาทของสตรี เพื่อตอบโต้กับกระแสความคิดในขณะนั้น และการนำเสนอเนื้อหาด้วยคำศัพท์ที่เกี่ยวกับประชาธิปไตย อันได้แก่ คำว่า สิทธิ เสรีภาพ และอิสระ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแนวคิดความรักชาติที่กวีนำเสนอเชื่อมโยงกับสถาบันหลักคือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ กวีจึงเลือกนำแนวคิดดังกล่าวไปเชื่อมโยงกับสถาบันต่าง ๆ แทนประชาชนตามแบบแนวคิดประชาธิปไตย

4.3.2.5 แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชน

แนวคิดพระมหากษัตริย์ที่ใกล้ชิดกับประชาชน โดยการเปรียบพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นบิดาที่ดูแลประชาชนที่เปรียบเหมือนบุตรนั้นน่าจะปรากฏให้เห็นมาแล้วตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังปรากฏในบทพระราชนิพนธ์เรื่อง *ลิลิตนิทราชาคริต* ซึ่งกล่าวสรรเสริญกาฬิไไว้ในตอนต้นเรื่องว่า “เปรียบปาน**บิตุเรศเลียง ดโนย** นันแธ” (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2498, น. 3) และเน้นย้ำความเปรียบดังกล่าวในตอนท้ายพงษ์มุกต์กล่าวสรุปกาฬิไไว้ว่า

๑ บารมีพระมากพัน	รำพัน
พระพิทักษ์ยุติธรรม	ถ่องแท้
บริสุทธิ์ดุจดวงตะวัน	ส่องโลก ไสรัย
ทวยราษฎร์รักบาทแม่	ยิ่งด้วยบิตุรงค์

(พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2498, น. 51)

ผู้วิจัยพบว่า เมื่อกวีก้าวถึงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวลาพระผนวช กวีก็ใช้เหตุผลเพื่ออธิบายว่าเพราะทรงห่วงใยประชาชน ทรงเห็นว่าประชาชนเปรียบเหมือนบุตรของพระองค์ จึงทรงทำเพื่อประชาชนหรือพสกนิกรของพระองค์มิให้ต้องทนทุกข์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ จึงพระบรม	สมณพิเศษ
ทรงวิเคราะห์เหตุ	ผลอนุমান
มากพระกรุณย์	สุนทรการ
กลปิฐฐาน	รักถนัญ
๑ เพื่อนรหมู่	ภูมิพศก
ทุกขมิตก	ต้องประทะภัย
พุทธพระศาสน	กาลก็จะไกล
เหตุพระมโห	ศุริยทรง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 91)

ทั้งนี้ หากเปรียบเทียบเนื้อความในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กับในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ จะพบว่าเนื้อความดังกล่าวไม่ปรากฏความเปรียบเทียบนี้เลย ดังที่กล่าวว่า “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว . . . ทรงพระปรีชาและพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ ควรเป็นที่พึ่งของพระบรมวงศานุวงศ์และประชาราษฎร . . . พระองค์อาศัยความเอ็นดูกรุณาในประชาราษฎรเป็นอันมาก ” (เทศนาพระราชประวัติฯ, 2481, น. 144) ดังนั้นผู้วิจัย จึงเห็นว่าเมื่อพิจารณาจากการเปรียบเทียบและการใช้คำแล้ว กวีน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพระราชนิพนธ์เรื่องลิลิตนิทราชาคริตด้วย

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แนวคิดที่แสดงให้เห็นว่าสยามเป็นชาติของประชาชนเป็นแนวคิดที่ถูกนำเสนออย่างแพร่หลายโดยนักหนังสือพิมพ์ ข้าราชการบางกลุ่ม ขุนนางเก่าบางคน และลูกจีน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2548, น. 43) ปฏิบัติการเคลื่อนไหวที่ชัดเจนคือการเกิดกบฏ ร.ศ. 130 หรือกลุ่มทหารหนุ่มที่เสนอว่าชาติคือประชาชน (ฐนพงศ์ ลือขจรชัย, 2564, น. 39)

อย่างไรก็ตาม บุคคลที่มีบทบาทในการนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชนเพื่อตอบโต้กับความคิดเรื่องชาติของประชาชน คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, น. 373) ดังเห็นได้จากที่ทรงพระนิพนธ์หนังสือเรื่องเสด็จประพาสต้น

ที่นำมารวมพิมพ์เป็นเล่มในคราวปลงศพหม่อมเจ้าหญิงบรรลุลีสารเมื่อ พ.ศ. 2455³¹ ที่เน้นย้ำให้เห็นว่าการเสด็จประพาสต้น ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใกล้ชิดและทรงเป็นที่รักของประชาชน ดังที่ทรงพระนิพนธ์ไว้ในจดหมายฉบับที่ 8 ผลแห่งการเสด็จประพาสต้น ตอนหนึ่งความว่า

เหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงเป็นที่รักใคร่ของประชาราษฎรทั่วหน้า
สมกับที่ได้ถวายพระนามจารึกไว้ในฐานพระบรมรูปทรงม้าว่า “ปิยมหา
ราชาธิราช” ที่จริงพระองค์ทรงรักใคร่ในไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเหมือนกับบิดา
รักบุตร พ่อพระราชหฤทัยที่จะคุ้นเคยคบหา และถึงเล่นหัวกับอาณาประชา
ราษฎรโดยมิได้ถือพระองค์

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2477, น. 36)

แม้ผู้วิจัยไม่พบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กล่าวถึงพระราชกรณียกิจ
เรื่องการเสด็จประพาสต้นของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเลยก็ตาม แต่ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้คำว่า
“พระปิยมหาราช” อันหมายถึง พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของประชาชน ดังปรากฏในบทประพันธ์
เรื่องนี้หลายครั้ง ได้แก่ “ปัญจมหาปิยราช” “สมเด็จพระมหาปิยราชจักรี” “สมเด็จพระเบญจเศวตดิษฐ์”
“เบญจมตระกูล จักริยราชเรื่องชัย” นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องความใกล้ชิดกับประชาชนนี้น่าจะมีส่วนอย่าง
สำคัญยิ่งที่ทำให้กวีนำเสนอให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใกล้ชิดกับประชาชนจนถึง
ขนาดพระราชทานพระราชทรัพย์จากพระราชหัตถ์แก่ประชาชนโดยมิทรงถือพระองค์ (ขุนสุนทรภาศิต และ
ชิต บุรทัต, 2475, น. 99)

ในตอนท้ายของจดหมายนายทรงอาณุภาพ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรง
ราชานุภาพยังทรงกล่าวย้ำให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรง
เป็นที่รักยิ่งของประชาชน โดยกล่าวว่าประชาชนชาวไทยทุกชนชั้นต่างยินยอมพร้อมใจกันบริจาคเงินตามกำลัง
ศรัทธา มากบ้าง น้อยบ้าง เพื่อสร้างพระบรมรูปทรงม้าถวายในวโรกาสที่ทรงครองราชย์ยาวนานกว่า
พระมหากษัตริย์พระองค์อื่น ดังที่ทรงกล่าวว่า

ถ้าผู้ใดรู้เรื่องราวของพระบรมรูปนี้ว่าเป็นของชาวไทยทุกชนชั้นบรรดาศักดิ์
ทั่วทุกหนแห่งได้เข้าเรียรายตามกำลังและใจสมัครอย่างต่ำตั้งแต่คนละ
10 สตางค์ก็มี สร้างขึ้นด้วยความรักใคร่เป็นใจเดียวกันถวายสมโภชสมเด็จพระ

³¹ สายชล สัตยานุรักษ์ (2546ข, น. 146) กล่าวว่าเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรง
พระนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้น หรือ จดหมายนายทรงอาณุภาพแล้วเรื่องเสด็จประพาสต้นครั้งแรก เพื่อตีพิมพ์เป็นตอน ๆ
ในหนังสือทวีปัญญารายเดือนเมื่อ พ.ศ. 2449 เป็นจดหมายจำนวน 7 ฉบับ น่าจะมีพระประสงค์ให้อ่านสนุกเท่านั้น ต่อมา
ทรงให้ความหมายใหม่ และนำมาพิมพ์รวมเล่ม โดยทรงพระนิพนธ์จดหมายฉบับที่ 8 เพื่อเน้นอัตลักษณ์ของพระมหากษัตริย์
ผู้ทรงเป็นที่รักของปวงชนให้ปรากฏชัดเจน ทั้งในการถวายพระราชสมัญญา “ปิยมหาราช” และการเรียกรายเงินเพื่อจัดสร้าง
พระบรมรูปทรงม้าทุกเกล้าฯ ถวาย

พระพุทธเจ้าหลวง . . . พระบรมรูปนี้ได้แล้วสำเร็จทันถวายพระองค์
ได้ทรงอนุโมทนา**ประจักษ์แก่พระราชหฤทัยว่าความรักใคร่สวามิภักดิ์ของ**
คนทั้งหลายมีมากมายกว้างขวางทั่วไปเพียงไร

(สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 2477, น. 39)

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดดังกล่าวข้างต้นอย่างชัดเจน ดังเห็นได้จากการแสดง
ให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับประชาชนที่ถูกนำมาเชื่อมโยงกับ
การชักชวนประชาชนให้เข้าร่วมงานพิธีต่าง ๆ อันนำไปสู่การที่ประชาชนถวายพระราชสมัญญานาม
“พระปิยมหาราช” และการจัดสร้างพระบรมรูปทรงม้า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมตตาณพระองค์	อนุพงศ์อมตยฐาน
ทั้งราชปรีวาร	และตลอดประชาชน
๑ แม่นหมายจุจุมิต	ตสนิทธิทัศน์ยล
นักชัตตกุศล	วรราชพิธีใด
๑ สามัคคิยเข้า	คณะเจ้ากะข้าไทย
พร้อมหน้าสทใน	กิจรมยสำราญ
๑ นำปิตินิยม	พระบรมสมภาร
สมสุนทรสาร	ปรมาภิไธยศรี
๑ สมเด็จพระมหา	ปิยราชจักรี
สมเปรมนรปรี	ดิเฉลิมพระนามขาน
๑ ด้วยฉันทนิพัต	ธมน์สคะนิงการ
เทอดการวะฐาน	ทะนุแทนพระองค์ไท
๑ เป็นปูชนียวัด	ฤถันดกะนัยนใน
ภายหน้าสนองใจ	ลุระลิกมิเลือนหลง
๑ สรรค์สร้างพระบรม	สิริสมกะรูปทรง
หัยพาหนบง	อภิลักษณไโลตา
๑ เชิญสิ่งเหมาะสมาน	ณพระลานวโรฬาร
นามราชนิวา	สนะสวนดุสิตสรร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 134-135)

อนึ่ง น่าสังเกตว่าบทประพันธ์ข้างต้นกล่าวว่าประชาชนเป็นผู้ถวายพระราชสมัญญานาม
พระปิยมหาราช ซึ่งแตกต่างจากที่ปรากฏใน**พระนิพนธ์เรื่องเสด็จประพาสต้น** แต่กลับสอดคล้องกับที่ปรากฏใน
ปาฐกถาเรื่อง**พงศาวดารแสดงพระเกียรติยศสมเด็จพระปิยมหาราช** ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวทางวิทยุกระจายเสียง ในช่วงเวลาที่เกิดการโจมตีรัฐบาลของ
พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างรุนแรงตามหน้าหนังสือพิมพ์เนื่องจากการแก้ไขปัญหาวิกฤต

ทางเศรษฐกิจล้มเหลว โดยในปาฐกถาฉบับร่างทรงเพิ่มข้อความว่าประชาชนเป็นผู้ถวายพระราชสมัญญานาม ปิยมหาราช (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546ข, น. 151-152)

นอกจากการนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นที่รักยิ่งของราษฎรแล้ว สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของ ปวงชนและเพื่อปวงชน ดังปรากฏว่าทรงให้ความหมายพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมทั้งพระมหากษัตริย์พระองค์อื่นว่าเป็นการทำเพื่อประชาชน (สายชล สัตยานุรักษ์, 2546ข, น. 153-158) เพื่อลดกระแสการเรียกร้องรัฐธรรมนูญที่มีอยู่ในขณะนั้น โดยทรงแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ทรงทำเพื่อประชาชนอยู่แล้ว (สายชล สัตยานุรักษ์, 2548, น. 45)

ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชนน่าจะเป็นแนวคิดที่มี อิทธิพลต่อการนำเสนอเนื้อหาของกวี ดังจะเห็นได้จากกวีที่นำเสนอให้เห็นอยู่เสมอว่าพระมหากษัตริย์ทรง ห่วงใยประชาชน ทรงประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ โดยคำนึงถึงประโยชน์ของประชาชนเป็นสำคัญดังที่ ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือกวีกล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกวิธีการพิจารณาแบบจารีตนครบาล เพราะเป็นเรื่องที่สำคัญต่อประชาชน และการปรับปรุงการพิจารณาคดีนี้ยังทำให้ประชาชนได้รับความยุติธรรม เสมอหน้ากัน รวมทั้งยังทำให้การพิจารณาคดีไม่เนิ่นช้าอันจะทำให้ประชาชนยากลำบาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ อนเณกนิติบัญญัติ	ประดิษฐ์ตัดประโดยมวล
มิพลาดพลั้งกะสำนวน	ระบิลบทกกฎหมาย
๑ เสมอหน้าประชากร	มิเดือดร้อนอตุรตาย
ณรมย์ยุติธรรมกาย	พระราชบารมิเพ็ญ
๑ พิจารณ์ถ้วนกระบวนอรรถ	มิช้าขัดกระทำเชิญ
กระราษฎร์ปวงบจำเป็น	ประวิงข้องเสมอนเคย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

กล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชนมีผลอย่างยิ่งต่อ การนำเสนอแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน อันเป็นแนวคิด ที่กวีนำเสนอเพิ่มเติมจากแนวคิดเรื่องความรักชาติที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสนอไว้ เพื่อได้กลับกระแสทางการเมืองในขณะนั้นที่เรียกร้องการเปลี่ยนแปลง

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่าบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิด เรื่องความรักชาติของกวีในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร คำฉันท์* มี 5 ประการ ได้แก่ แนวคิดเรื่องประวัติศาสตร์ กระแสหลัก แนวคิดทางพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องสิทธิธรรม แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย และแนวคิดเรื่อง

พระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชน อันช่วยนำเสนอให้เห็นแนวคิดเรื่องความรักชาติที่สัมพันธ์กับบริบทของยุคสมัยที่ทวีประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

กล่าวโดยสรุปได้ว่าแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ* คำฉันท์เป็นผลมาจากปัจจัยหลัก 2 ประการ คือวัตถุประสงค์ของการประพันธ์ประการหนึ่ง และบริบททางสังคมและวัฒนธรรมอีกประการหนึ่ง ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการนำเสนอเนื้อหา อันส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้ด้วย

บทที่ 5

กลวิธีทางวรรณศิลป์ในเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์

กลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นองค์ประกอบสำคัญของวรรณคดีในการสื่อ “สาร” ให้มีประสิทธิภาพและทรงพลัง ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าเหนือกาลเวลาและเหนือวัฒนธรรม ดังที่สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2548, น. 2) กล่าวว่า

. . . ความสามารถเชิงวรรณศิลป์นี้เองเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้งานเขียนเข้าถึงความเป็นวรรณคดีที่มีความเป็น “อมตะ” คือ ไม่ตาย เพราะสามารถรักษาคูณค่าผ่านกาลเวลาหรือข้ามยุคสมัย ข้ามวัฒนธรรม สร้างความพึงพอใจและความอัศจรรย์ใจให้แก่ผู้อ่านทุกยุคทุกสมัย . . .

แม้วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์จะมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี แต่การสร้างสรรค์เนื้อหาย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงจากวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ได้ และเนื่องจากกวีต้องการร้อยเรียงเนื้อหาเพื่อ “ถวายเป็นพลีปอง ประดุจของสการไทย” จึงยังทำให้กวียอมบรรจงเลือกสรรกลวิธีต่าง ๆ มาทำให้งานประพันธ์ของตนมีคุณค่าและความงาม เพื่อ “เฉลิมนามเฉลิมความเป็นกวี” ของตนให้เป็นที่ประจักษ์

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ในการสร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้ 3 ประการ ได้แก่

5.1 กลวิธีการใช้ภาษา

การใช้ภาษาอย่างมีศิลปะเป็นองค์ประกอบหนึ่งในการถ่ายทอด “สาร” หรือเนื้อหาที่ผู้ประพันธ์ต้องการนำเสนอไปสู่ผู้อ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพราะวรรณคดีจะต้องมีความงดงามทางภาษาเป็นข้อสำคัญยิ่ง นั่นคือภาษาที่ใช้ในวรรณคดีนั้นต้องเป็นภาษาที่สละสลวย งดงาม สามารถสร้างภาพ สร้างอารมณ์ สะเทือนใจ ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้อ่านงานนั้น ๆ ซึ่งหมายความว่าผู้เขียนจะต้องมีศิลปะการใช้ภาษาสามารถใช้ภาษาสร้างให้เกิดวรรณศิลป์ หรือความงามของภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้วรรณศิลป์นี้เป็นเครื่องมือสื่อ “สาร” อันเป็นหัวใจ ของงานได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2548, น. 1)

จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าวรรณคดีเรื่องนี้มีกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อทำให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ ดังนี้

5.1.1 กลวิธีการเล่นเสียง

ความงามทางวรรณศิลป์ประการหนึ่งเกิดจากความไพเราะคล่องจองของคำที่กวีนำมาเรียบเรียง เพื่อให้เกิดเสียงสัมผัสซึ่งเป็นข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ นอกจากนี้เสียงยังช่วยสร้างความไพเราะและสร้างจังหวะให้แก่บทประพันธ์ (ปัทมา ฑิฆมประเสริฐกุล และ ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, 2557, น. 101) ด้วยเหตุนี้ กวีจึงนิยมเล่นเสียงที่นอกเหนือไปจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์

ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพระื่อง* คำฉันท์ ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้กลวิธีทางภาษาด้วยการเล่นเสียงต่าง ๆ ดังนี้

5.1.1.1 การเล่นเสียงสระ

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพระื่อง* คำฉันท์ เลือกสรรถ้อยคำที่มีเสียงสระและมาตราตัวสะกดเดียวกันมาใช้ประพันธ์ในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน เพื่อให้เกิดความไพเราะ ขณะเดียวกันก็ช่วยนำเสนอแนวคิดให้เด่นชัด ดังตัวอย่าง

๑ สยามยุคณทุกองค์	บรมพงศจักรี
เสวยรัชย์สวัสดิ์	ตลอดสัปตมราชันย์
๑ พระองค์ทรงสถฤทธิสิทธิ์	ธิโดยนิติณโลกสรร
สรูปหนึ่งและถึงบุญ	จบทบรรพพิบูลง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 9)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเลือกสรรคำมาเรียงร้อยให้เกิดสัมผัสสระระหว่างคำ ทั้งคำที่ไม่เรียงชิดกัน ได้แก่ คำว่า “ยุค” กับ “ทุก” คำว่า “รัชย์” กับ “(ส)วัสดิ์” คำว่า “หนึ่ง” กับ “ถึง” “และคำว่า “ธิ” กับ “นิติ” และคำที่เรียงชิดกันในคำว่า คำว่า “องค์” กับ “ทรง” และ คำว่า “ส(ฤทธิ)” กับ “สิทธิ์(ธิ)” อันสื่อให้เห็นพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์แห่งราชจักรีวงศ์ที่ทรงให้สิทธิตามกฎหมายแก่ประชาชน

อนึ่ง ผู้วิจัยสังเกตว่า กวีนิยมเล่นเสียงคำที่เรียงชิดกัน ในลักษณะสัมผัสกลางวรรค ซึ่งปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดในตอนทีบทประพันธ์เป็นวิหขุมาลาฉันท์ ตัวอย่างเช่น

๑ โชคร้ายกลายกลับ	เป็นลัทธิภพตก
ต้องมานปานอก	กรมหนองพองเปิง
ด้วยอังกฤษเทศ	เกรียงเดชดำเกิง
ยุทธ์ก้าวยาวถึง	ถิ่นหล้ารามัญ

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 53)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่า วิหขุมาลาฉันท์ เป็นฉันทลักษณ์ที่กำหนดให้มีวรรคละ 4 คำ ดังนั้นการที่กวีเลือกสรรคำมาร้อยเรียงให้เกิดสัมผัสระหว่างคำที่อยู่ใกล้กัน คือคำที่ 2 และ 3 อันเป็นคำที่อยู่ตรงกลางวรรค ทำให้เกิดความคล่องจองและจังหวะอันไพเราะ ทั้งยังช่วยเน้นย้ำการสื่อแนวคิดวิหขัตริย์

ผู้ปกป้องชาติและพระบุญญาบารมี อันส่งผลให้โชคเข้าข้างสยาม เพราะพม่าจำต้องถอยทัพกลับไปเนื่องจากอังกฤษได้ยกทัพมาประชิดเมือง

อีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการเล่นเสียงสัมผัสตรงกลางวรรค ก็ประพันธ์ด้วยวิหขุมาลาฉันท์เช่นกัน โดยกวีกล่าวถึงการเลิกไพร่ การเกณฑ์ทหาร รวมทั้งการสร้างเรือรบเรือลาดตระเวน ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีสรรคำมาร้อยเรียงให้เกิดสัมผัสระหว่างคำที่อยู่ใกล้กัน ก่อให้เกิดความไพเราะและเน้นย้ำแนวคิดวีรภักษัตริย์ที่ทรงเตรียมการป้องกันบ้านเมืองให้ทันต่อยุคสมัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทรงโปรดเปลี่ยนจัด	สังกัดนายมูล
เกณฑ์แทนก่อนธูร	บ่งหมายชายฉกรรจ์
หน้าที่มีครบ	ฝึกรบสปรพรพ์
สองศกยกปั่น	เป็นผองกองหนุน

...

๑ เรือรบเรือลาด	คล่องกาจโคลกวด
ชั้นแคว่นแล่นตรวจ	ชลกิจฉินตย์ทรง
โปรดสร้างอย่างใหม่	เพิ่มไว้ใช้คง
หลายลำจำนง	สมมาตรราชการ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 122-123)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้บรรจงสรรคำที่ทำให้เกิดการ เล่นเสียงสระ ทั้งแบบเรียงชิดกันและไม่เรียงชิดกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นเสียงสระตรงกลางวรรคที่ส่งผลให้ บทประพันธ์มีความไพเราะจากการเกิดจังหวะและการเล่นเสียงสัมผัสระหว่างคำ ตลอดจนช่วยเน้นย้ำแนวคิดที่ กวีต้องการสื่อสารด้วย

5.1.1.2 การเล่นเสียงพยัญชนะ

การเล่นเสียงพยัญชนะเป็นการเลือกนำคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเหมือนกันหรือใกล้เคียงกัน มาวางไว้ต่อเนื่องกันหรือใกล้เคียงกัน เพื่อช่วยสร้างความไพเราะให้แก่บทประพันธ์มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยพบว่า กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* เล่นเสียงพยัญชนะ ดังนี้

1) การเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในวรรค

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในบทประพันธ์ตอนต่าง ๆ ภายในวรรคเดียวกัน ในลักษณะ ดังต่อไปนี้

- การเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันบางคำในวรรค

ผู้วิจัยพบว่าการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในลักษณะนี้ปรากฏเป็นจำนวนมากที่สุด โดยกวีอาจเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในตำแหน่งใด ๆ ก็ได้ในวรรค ตัวอย่างเช่น

๑ ปรีวัฏฐะคืนวัน เหมาะและมันมิลลาดยัง
ธรรตั้นสะดวกดั่ง ภพะท้าวกระทำควร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 147)

จากตัวอย่างข้างต้น เห็นได้ว่าการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันบางคำในวรรคนี้ กวีอาจเล่นเสียงเดียวกันในคำที่ไม่เรียงชิดกัน ดังเช่น “เหมาะ” กับ “มัน” และ “คืน” กับ “สะ(ดวก)” หรือคำที่เรียงชิดกันก็ได้ เช่น “ดวก” กับ “ดั่ง” และ “ภะ” กับ “พะ”

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีนิยมเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในคำที่เรียงชิดกันมากกว่า ทั้งนี้จะเป็นเพราะทำให้เกิดความไพเราะอันเกิดจากการเนื่องเสียง ดังตัวอย่าง

๑ เสด็จเถลิงใน พระมโหศวรรยศรอง
ราชย์รัฐพิพัฒน์ผอง พิธเพียบพิบูลสาร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 112)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่า กวีเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันตั้งแต่ 2 เสียงขึ้นไปในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน ดังตัวอย่าง กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ร” 2 เสียงในคำว่า “ราชย์” และ “รัฐ” เล่นเสียงพยัญชนะ “พ” 3 เสียง ในวรรคหน้า คำว่า “พิพัฒน์” และ “ผอง” และวรรคหลัง คำว่า “พิธ” “เพียบ” และ “พิ(บูล)” เพื่อสื่อว่าหลังเสด็จขึ้นครองราชย์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง

นอกจากการเล่นเสียงพยัญชนะที่เรียงชิดกันแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวีนิยมเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันเป็นคู่ กล่าวคือ กวีเลือกเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันในคำที่อยู่ใกล้กัน ดังตัวอย่าง

๑ กรุงเทพมหานครไทย ณสมัยสมรรณยืน
ยาวเยียมลูเทียมพิภพผืน ปรภาวะอยู่ยง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 8)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ส” และ “ม” ในคำว่า “สมัย” และ “สมรรณ” อันสื่อถึงพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี กวียังเล่นเสียงพยัญชนะ “ย” ในคำว่า “ยาว” และ “เยียม” อันสื่อถึงความเจริญรุ่งเรืองอันสืบเนื่องต่อกันมา สะท้อนถึงแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ด้วย ความเจริญนี้ส่งผลให้แผ่นดิน ซึ่งกวีเล่นเสียงพยัญชนะ “พ” ในคำว่า “พิภพ” และ “ผืน” และเล่นเสียงพยัญชนะ “ย” ในคำว่า “อยู่” และ “ยง” ยังดำรงอยู่ได้ อันแสดงให้เห็นว่า กวีจงใจเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันเป็นคู่เพื่อย้ำความหมายที่กวีต้องการสื่อสารให้หนักแน่น เนื่องจากคำที่กวีเล่นเสียงพยัญชนะคู่กันนั้นมีความหมายใกล้เคียงหรือเกี่ยวเนื่องกัน

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่านอกจากการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันเป็นคู่แล้ว กวียังเลือกสรรคำที่ทำให้เกิดการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันเป็นคู่ที่เล่นเสียงสระร่วมด้วย ดังตัวอย่าง

๑ ปิดป้องข้องขัดพิบัติปราศ	ประลูเพราะผลประศาสน์
รัฐระรอบราช	กรัณย์ธูร
๑ เกื้อโกยโพรยโปรดประโยชน์พูน	สุภพิพิธจรรณ
เหตุพระเดชมูล	พระคุณมัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าในฉันทบทแรก กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ป” ในคำว่า “ปิดป้อง” และเล่นเสียงพยัญชนะ “ข” ในคำว่า “ข้องขัด” อันเป็นการเลือกใช้คำที่นอกจากจะเล่นเสียงพยัญชนะแล้ว ยังเล่นเสียงสระระหว่างคำที่อยู่ใกล้กันอีกด้วย กล่าวคือ คำว่า “ป้อง” กับคำว่า “ข้อง” และคำว่า “ปิด” ยังเล่นเสียงสระกับคำว่า “ขัด” ทั้งคำว่า “ปิดป้อง” และ “ข้องขัด” ยังเป็นคำซ้อนที่สื่อความหมายเกี่ยวเนื่องกัน สื่อความได้ว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ปกป้องและบำบัดทุกข์ให้แก่ประชาชน ส่วนในฉันทบทที่ 2 กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ก” ในคำว่า “เกื้อ” กับ “โกย” และเสียงพยัญชนะ “ปร” ในคำว่า “โพรย” กับ “โปรด” ทั้งยังเล่นเสียงสระระหว่างคำที่อยู่ใกล้กัน คือ คำว่า “โกย” กับ “โพรย” เพื่อสื่อความถึงพระมหากษัตริย์คุณที่มีต่อประชาชน

- การเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันทั้งวรรค

ผู้วิจัยพบว่าในบทประพันธ์บางวรรค กวีเลือกใช้เสียงพยัญชนะเดียวกันทั้งวรรค ทำให้เกิดความต่อเนื่องของเสียงและความหมายของคำที่เชื่อมโยงกัน ตัวอย่างเช่น

๑ พึงเห็นเป็นต้น	เผยแพร่เพ็ญราช
ปรีชาสามารถ	แผ่โดยไพโตร
เกียรติเกินกาชฐ์โกฏ	กองโรจน์โชติชน
ราชภูมัลลวันโอน	เศียรช้องสรรเสริญ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 101)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าในบทที่ 3 วรรคหน้า กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ก” ในคำว่า “เกียรติ” “เกิน” “กาชฐ์” และ “โกฏ” อันสื่อถึงพระปรีชาสามารถและพระเกียรติยศที่มีเกินจะพรรณนา ดังที่กวีเลือกใช้คำว่า “กาชฐ์” ซึ่งหมายถึง ไม้พิน, ไม้วัด (คือใช้ในมาตราวัด) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 120) และ คำว่า “โกฏ” ซึ่งหมายถึง มาตรานับเท่ากับ 10 ล้าน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 157) ซึ่งสัมพันธ์กับบทประพันธ์วรรคต่อมาที่กวีกล่าวถึงกองไฟด้วย และในบทที่ 4 วรรคหลัง กวียังเล่นเสียงพยัญชนะ “ส” ในคำว่า “เศียร” “ช้อง” “สรรเสริญ” อันสื่อถึงการที่ประชาชนล้วนเคารพและแซ่ซ้องสรรเสริญพระเกียรติคุณ

2) การเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันระหว่างวรรค

นอกจากกวีจะสรรคำให้เกิดการเล่นเสียงพยัญชนะภายในวรรคเดียวกันแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวียังเล่นเสียงพยัญชนะระหว่างคำทำยวรรคกับคำต้นวรรค อันส่งผลให้เกิดการเนื่องเสียง และช่วยเน้นย้ำความหมายอันต่อเนื่องกันระหว่างคำแต่ละวรรคอีกด้วย ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า

๑ พระอนุเคราะห์อุปการเติม เต็มบพร่องเติม
ผดุงโดย
๑ ธนนิธิกลกอบโกย เกื้อประโยชน์โปรย
บริจาค

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 28)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเลือกสรรคำให้เกิดการเล่นเสียงพยัญชนะระหว่างวรรค กล่าวคือ ในฉันทบทแรก กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ต” ในวรรคแรกและวรรคที่สอง อันมีความหมายเกี่ยวเนื่องกันคือทำให้สมบูรณ์ เช่นเดียวกับที่กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ด” ในวรรคที่สองและวรรคที่สาม อันมีความหมายที่เน้นย้ำการรักษาสัตว์คงอยู่ ส่วนในฉันทบทที่สอง กวีเล่นเสียงพยัญชนะ “ก” ในวรรคแรกและวรรคที่สอง อันสื่อความหมายถึงการช่วยเหลือ และเล่นเสียงพยัญชนะ “ปร” ในวรรคที่สองและวรรคที่สาม อันสื่อถึงการเสียสละอีกด้วย

กล่าวได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องต่างๆ คำฉันทเลือกสรรคำมาสร้างบทประพันธ์ที่ทำให้เกิดการเล่นเสียงพยัญชนะอันมีลักษณะเด่น ทั้งการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันทั้งวรรค โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันที่เรียงติดกัน และการเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันระหว่างวรรค ซึ่งส่งผลให้เกิดความไพเราะและช่วยสื่อความหมายให้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน อันช่วยเน้นย้ำแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนออีกด้วย

5.1.1.3 การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับ

การเล่นเสียงวรรณยุกต์เป็นการเลือกนำคำที่มีเสียงพยัญชนะต้น เสียงสระและเสียงตัวสะกดเหมือนกันแต่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกันมาวางไว้ใกล้กันเพื่อให้เกิดความไพเราะ อันเกิดจากความแตกต่างของระดับเสียงวรรณยุกต์ และสื่อความหมายที่สอดคล้องกัน ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1) การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในวรรคเดียวกัน

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในบทประพันธ์วรรคเดียวกันใน 2 ลักษณะ ได้แก่

- การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับแบบเรียงชิดกัน

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับแบบเรียงชิดกัน ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า

๑ กอบการมโหฬารพิธี ทะนุกประเพณี
อันเนิ่นนานเนื่องเนื่องมา
๑ แผนแผ่นพระสุพรรณอันจา ริกพระบุญยา
ภิไธยเพติมเสริมสม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 83)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเล่นเสียงวรรณยุกต์โท-สามัญ ในคำว่า “เนื่อง” และ “เนื่อง” และเล่นเสียงวรรณยุกต์จัตวา-เอกในคำว่า “แผ่น” และ “แผ่น” ในเนื้อความที่กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ให้เป็นแบบแผนและเป็นพระเกียรติยศสืบไป ในการนี้ ทรงให้เฉลิมพระนามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระสุพรรณบัฏว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามงกุฎสมมติเทววงศ์ พงศ์อิศวรภักษัตริย์ขัตติยราชกุมาร

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในคำว่า “เนื่อง” และ “เนื่อง” นี้ ผู้วิจัยยังพบอีกตอนหนึ่ง แต่กวีเปลี่ยนมาเล่นเสียงวรรณยุกต์เอก-สามัญแทน เพื่อสื่อให้เห็นถึงการประกอบพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทำอยู่เสมอในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เนื่องเนื่องอุไรรุ่งตรี ดิยรัชช” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 90)

อนึ่ง ผู้วิจัยยังพบว่าการเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับแบบเรียงชิดกันนี้ บางครั้งยังอยู่ในตำแหน่งเกือบกลางวรรค ดังตัวอย่างที่กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์เอก-จัตวา ดังคำประพันธ์ที่ว่า “รักษสำราญราบ สงบปราบประทุษฐาน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 158) และปรากฏในตำแหน่งกลางวรรคอย่างเด่นชัด หากกวีประพันธ์เป็นวิหขุมาลาฉันท์ ดังคำประพันธ์ตอนที่กวีกล่าวถึงการตั้งกองทหาร กวีก็เล่นเสียงวรรณยุกต์สามัญ-โท ในคำประพันธ์ว่า “กิจป้องป้องรักษ ลำดับถัดตาม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 121) และเล่นเสียงวรรณยุกต์โท-สามัญในตอนที่กำลังกล่าวถึงการที่ทรงป้องกันสยามให้รอดพ้นจากการคุกคามในยามชาติตะวันตกเริ่มแผ่อำนาจเข้ามาในดินแดนบริเวณนี้ ดังที่กวีกล่าวว่า “อยู่ใกล้ไพร่ ต้องป้องป้องพิ” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 131)

- การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับแบบไม่เรียงชิดกัน

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในลักษณะนี้ กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ระหว่างคำแต่มีคำมาคั่นดังตัวอย่าง

๑ สอดส่องณผองภะเพราะพา หिरฐานถ่องทัน
ทั้งป้องและป้องประนุทบรร ลุสงบประสพศานต์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 7)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีนำคำที่ใช้เสียงวรรณยุกต์ต่างระดับกันคือโท-สามัญ ในคำว่า “ป่อง” และ “ปอง” มาวางไว้ใกล้กัน โดยมีคำว่า “และ” มาคั่น เพื่อเชื่อมโยงความ อันแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงคอยสอดส่องและป้องกันสยามจากการคุกคามของชาติตะวันตก โดยมีความมุ่งหวังเพื่อให้สยามได้อยู่อย่างสงบสุข อันสื่อให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องวิรัชัตริย์ผู้ทรงรักษาเอกราชของชาติ

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในลักษณะเช่นนี้ ผู้วิจัยพบในอีกตอนหนึ่งที่กวีกล่าวถึงการสร้างเรือกลไฟว่าทรงทำอย่างอังกฤษ เพื่อให้มีกองทัพเรือไว้ป้องกันบ้านเมืองจากศัตรู โดยกวีใช้เสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในคำที่เหมือนกับตัวอย่างข้างต้น แต่กวีไล่เสียงวรรณยุกต์เป็นสามัญ-โทแทน ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ยลอย่างอังกฤษ ปองกิจป้องกัน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 100) นอกจากนี้ ในตอนที่ กวีกล่าวถึงการฝึกเสือป่า กวีก็กล่าวโดยเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับเอก-จัตวา ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เปิดแผนปีกแผ่นแล้ว พระสอดแคล้วคะนิงชน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 159)

2) การเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับระหว่างวรรค

นอกจากกวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในวรรคเดียวกันแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวียังเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับระหว่างวรรคด้วย ดังตัวอย่าง

๑ สรรเสาะกระทั้ง	ทั้งคฤหัสถ์
เปรี๊ยะปรีดิ์	ธัมมเสถียร
ตรวจฉนพระตรี	ปิฎกเพียร
พากย์ทะนุเขียน	ขึ้นบริบูรณ์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 27)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับโท-ตรีในบทประพันธ์ต่างวรรคกัน กล่าวคือ กวีเล่นเสียงในคำว่า “ทั้ง” ซึ่งอยู่คำสุดท้ายของวรรคหน้า และคำว่า “ทั้ง” ซึ่งอยู่คำแรกของวรรคหลัง อันทำให้เกิดจังหวะที่มีเสียงต่างระดับเนื่องกัน และสื่อถึงแนวคิดในการเป็นธรรมิกราชผู้สังคายนาพระไตรปิฎกว่าทรงเสาะหาผู้เชี่ยวชาญกระทั้งคฤหัสถ์ผู้เชี่ยวชาญทางธรรม และรวมกับพระสงฆ์ผู้รู้ธรรม เพื่อช่วยให้คำสอนของพระพุทธเจ้าถูกต้องจนสามารถเขียนพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ได้สำเร็จ

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับสามัญ-โท ในคำว่า “ยอม” และคำว่า “ยอม” ในคำประพันธ์ต่างวรรคกัน อันสื่อถึงการที่ราษฎรแสดงความจงรักภักดีและยอมถวายชีวิตแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระบาทสมเด็จพระจอม	เกล้าราชย์ราษฎรยอม
ยอมถวายชีพิตภักดี	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 81)

กล่าวได้ว่าการเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับในวรรคเดียวกัน ทั้งการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำที่เรียงชิดกัน และไม่เรียงชิดกัน และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับระหว่างวรรคอันก่อให้เกิดความไพเราะ และความเกี่ยวเนื่องของความหมายของคำ อันสื่อถึงแนวคิดที่กวีต้องการนำเสนอด้วย

5.1.2 กลวิธีการเล่นคำ

การเล่นคำเป็นกลวิธีการใช้ภาษาในรูปแบบหนึ่งที่กวีอาจเลือกนำคำมาพลิกแพลงสร้างสรรค์ในลักษณะต่าง ๆ เพื่อสร้างความไพเราะและน่าสนใจให้แก่บทประพันธ์ ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร่ำ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้กลวิธีการเล่นคำในหลายลักษณะ ได้แก่

5.1.2.1 การเล่นคำซ้ำ

การเล่นคำซ้ำคือการนำคำที่มีรูปเขียนและความหมายเหมือนกันมากล่าวซ้ำในบทประพันธ์เดียวกัน ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพร่ำ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้กลวิธีการเล่นคำซ้ำในหลายลักษณะ ได้แก่

5.1.2.1.1 การเล่นคำซ้ำเพียงคำเดียว

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นคำซ้ำคำเดียวกัน ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

1) การซ้ำคำเดียวกันเพียงคำเดียวในลักษณะกลบท

กลบท หมายถึง เทคนิคอย่างหนึ่งของกวีที่แต่งบทประพันธ์ให้เป็นกล หรือมีชั้นเชิง หรือเป็นการลงตา เกิดเป็นคำประพันธ์ชนิดมีบังคับพิเศษ และตั้งชื่อเฉพาะตามแต่กวีผู้เป็นเจ้าของความคิดจะเรียกไว้ (โกชัย สาริกบุตร, 2517, น. 22) กลบทมีหลายประเภท ในที่นี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงกลบทประเภทซ้ำคำเท่านั้น โดยพบว่าในวรรณคดีเรื่องนี้กวีซ้ำคำในลักษณะกลบท ดังนี้

- การซ้ำคำเดียวกันต้นวรรคแบบกลบทบุษบงแยมผกา

การซ้ำคำเดียวกันต้นวรรค หรือที่ใน *กลบทศรีวิบูลกิตติ* เรียกว่า “กลบทบุษบงแยมผกา” (หลวงศรีปรีชา, 2552, น. 54-55) นั้น ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นคำที่เป็นกลบทนี้ในบทประพันธ์โดยใช้คำว่า “ท้าว” สื่อถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นที่รับรู้ทั่วไปทั้งในหมู่ชาวไทยและประชาคมโลก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ทัวไทยในสยามมณฑล ทัวชาติสกุลชน

ทัวภพสกลแหล่งสถาน

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 109)

- การซ้ำคำเดียวกันทุกวรรคแบบกลบทพวงแก้วกุดัน

กลบทพวงแก้วกุดันเป็นกลบทที่กำหนดให้ทุกวรรคมีคำที่ใช้ร่วมกันอย่างน้อย 1 ตำแหน่ง กลบทชนิดนี้ปรากฏใน *เพลงยาวกลบทและกลอักษร* (กิริติ ธนะไชย, 2554, น. 174) ตัวอย่างตอนหนึ่ง กวีซ้ำคำว่า “พระ” เพื่อเน้นย้ำให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระคุณ
พระเดชพระคุณกรมหมื่น

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 109)

- การซ้ำคำเดียวกันต้นวรรคและตำแหน่งอื่นในวรรคหรือกลบทบุษบง
แย้มผกาผสมกลบทพวงแก้วกุดั่น

ผู้วิจัยพบว่ากวีได้สร้างสรรค์บทประพันธ์ของตนโดยการเล่นคำซ้ำที่มีลักษณะ
กลบท 2 ชนิดผสมผสานกัน กล่าวคือ กวีเล่นคำซ้ำเดียวกันต้นวรรคทุกวรรคเหมือนกลบทบุษบงแย้มผกา
ทั้งยังเพิ่มการเล่นคำซ้ำในแต่ละวรรคโดยไม่กำหนดตำแหน่งที่ชัดเจนเหมือนกลบทพวงแก้วกุดั่นอีกด้วย
ดังตัวอย่าง

๑ ร่วมเพียรร่วมพละประมวณ ร่วมชาญร่วมชวน
ร่วมคิดร่วมจิตต์จำนง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 177)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าบทประพันธ์นี้ กวีเล่นคำซ้ำมากถึง 6 คำ
โดยซ้ำคำต้นวรรค และเพิ่มการซ้ำคำอีก 1 ตำแหน่งในทุกวรรคเข้าไปด้วย เพื่อสื่อให้เห็นถึงการที่กวีร่วมกัน
สร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้เพื่อแสดงความจงรักภักดี

อีกตัวอย่างหนึ่ง ในบทประพันธ์บทเดียว กวีซ้ำคำว่า “เฉลิม” มากถึง 7 คำ
โดยซ้ำคำต้นวรรค และเพิ่มการซ้ำคำในทุกวรรคคล้ายตัวอย่างแรก แต่เพิ่มการซ้ำคำในวรรคแรกเป็น 3 คำ
ทำให้เกิดจังหวะในการอ่าน ทั้งยังช่วยสื่อจุดมุ่งหมายในการประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ ดังตัวอย่าง

๑ เฉลิมรัชเฉลิมขัตติย์เฉลิมคุณ เฉลิมชาติเฉลิมชน
เฉลิมนามเฉลิมความเป็นกวี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 178)

เห็นได้ว่าการซ้ำคำเดียวกันในลักษณะกลบทที่กวีเลือกนำมาใช้นั้น มีทั้งการซ้ำ
คำแบบกลบทบุษบงแย้มผกา และกลบทพวงแก้วกุดั่น นอกจากนี้กวียังผสมผสานกลบท 2 ชนิดอีกด้วย
การซ้ำคำในลักษณะกลบทเช่นนี้นอกจากสร้างความไพเราะและโดดเด่นให้กับเนื้อความส่วนนั้นแล้ว ยังช่วย
เน้นย้ำน้ำหนักของเนื้อความให้หนักแน่นและสามารถสื่อถึงแนวคิดของกวีที่ต้องการสื่อสารได้อย่างทรงพลัง

2) การซ้ำคำเดียวกันเพียงคำเดียวในลักษณะที่ไม่เป็นกลบท

การซ้ำคำในลักษณะนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีซ้ำคำเดียวกันในตำแหน่งต่าง ๆ ของ
บทประพันธ์บทเดียวกันแต่ไม่ได้ปรากฏในลักษณะสม่ำเสมออย่างเป็นกลบท ซึ่งสามารถจำแนกออกได้เป็น

- การซ้ำคำเดียวกัน 2 ตำแหน่ง

ผู้วิจัยพบว่ากวีซ้ำคำเดียวกัน 2 ตำแหน่ง ดังตัวอย่างในฉันทบทแรก กวีซ้ำคำว่า “ประ” ใน คำว่า “ประลุ” และ “ประศาสน์” และในฉันทบทที่ 2 กวีซ้ำคำว่า “พระ” ในคำว่า “พระเดช” และ “พระคุณ” อันสื่อถึงพระปรีชาสามารถและความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปัดป้องช่องขัดพิบัติปราศ	ประลุเพราะผลประศาสน์
รัฐระบอบราช	กรณย์ธูร
๑ เกื้อโกยไพรยโปรดประโยชน์พูน	สุภาพิธจรูญ
เหตุพระเดชมูล	พระคุณมัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3)

หากพิจารณาบทประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าการซ้ำคำเดียวกัน 2 ตำแหน่งปรากฏทั้งการซ้ำคำภายในวรรคเดียวกันและการซ้ำคำข้ามวรรค

การซ้ำคำภายในวรรคเดียวกันปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมาก และบางครั้งก็อาจซ้ำคำอย่างเป็นจังหวะ กล่าวคือ กวีมักซ้ำคำที่มีคำเพียง 1-2 คำมาคั่น ได้แก่

การซ้ำคำที่ 2 กับคำที่ 4 ในบทประพันธ์ที่ว่า “การกัฏวิภัย ประกอบชอบพอ” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 167) ซึ่ง วิภัย หมายถึง การขาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1115) และในบทประพันธ์ที่ว่า “ปกเกล้าร่มเกล้าวันนร ปรนุททยะระรอน (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3) กวีซ้ำว่า “เกล้า” ช่วยเน้นย้ำความหมายและบทบาทของพระมหากษัตริย์ในการปกครองและให้ความคุ้มครองประชาชน

การซ้ำคำที่ 3 กับคำที่ 5 ในบทประพันธ์ตอนที่กวีกล่าวถึงสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีซ้ำคำว่า “นิร” เพื่อเน้นย้ำความสุขของชาวไทยดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ คงแต่ไทยแผ่นามกร	ถ่องภพภาพร
พูนสุขนิรทุกข์นิรภัย	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 139)

นอกจากนี้ ยังพบการซ้ำคำลักษณะนี้ในคำประพันธ์ที่ว่า “แกลงนิมมาน ผิวะม้วยมิ้วยหมาย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 171) และ “กีฬาการประการสรร พะเพิ่มมันส์โมสร” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 168)

การซ้ำคำที่ 4 กับคำที่ 6 พบในบทประพันธ์ตอนที่กวีกล่าวถึงอั้งยี่ว่า “เรียกทั้งกระจาดตล เหมาะสมัยจะมั่วจะสุ่ม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 70) และตอนที่กวีกล่าวถึงทาสไว้ว่า “ลูกจ้างระวางได้ ธนะไปมิหลบมิหนี (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 115)

การซ้ำคำเดียวกันข้ามวรรค ผู้วิจัยพบว่ากวีซ้ำคำว่า “ไทย” ชื่อของชาติกับ “ไทย” ที่หมายถึงความมีอิสระ อันสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดเรื่องชาติที่เป็นเอกราช ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ชาติไทยพิเศษชื่อ มนะถีสืบเป็นไทย” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 4) และซ้ำคำว่า “ไทย” ระหว่างชื่อของชาติ กับความเป็นชนชาติ ดังที่กวีกล่าวว่า “สยามคู่กะภูไทย และชาติไทยสกุลพันธุ์” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 10)

นอกจากนี้ บางครั้งกวีอาจซ้ำคำเดียวกันในบทประพันธ์ 2 บท โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรคหน้าของคำประพันธ์แต่ละบทด้วย ดังคำประพันธ์ว่า

๑ นำปิตินิยม	พระบรมสมภาร
สมสุนทรสาร	ปรมาภิไธยศรี
๑ สมเด็จพระมหา	ปิยราชจักรี
สมเปรมนรปรี	ดิเลลิมพระนามขาน
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 134)	

- การซ้ำคำเดียวกัน 3 ตำแหน่ง

การซ้ำคำในลักษณะนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีอาจเลือกซ้ำคำเดียวกัน วรรคละ 1 คำ ดังตัวอย่าง

๑ พระประพาสาประลุใน	ทิศไหนดนสถาน
จรรณัพระวิจารณ์	ลีประจักษ์พระนิพนธ์
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 136)	
๑ ประลุณัฐราชฉิน	ทะเลสิ้นประโยชน์อัน
จะประพัทธรัฐบรร	ลูเพราะสิ่งพะนันทราม
(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 148)	

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีนิยมเล่นคำซ้ำ 3 ตำแหน่งทั้งคำประพันธ์ในวรรคเดียวกันและข้ามวรรค เพื่อเน้นย้ำและสร้างเอกภาพให้แก่เนื้อความ ตัวอย่างเช่นตอนที่กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์คุณของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า “พระปกเกล้าพระเกียรติไกร พระโปรดเกื้อกวีสาร” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 11) เช่นเดียวกับที่กวีสดุดีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชว่า “ยอดฟ้ายอดหล้าประชาบาล ยอดไทยเทอดศานต์” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 30)

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีกล่าวถึงสภาต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งในฐานะ “ผู้ช่วยพระราชา” หรือที่ปรึกษา โดยกวีเล่นคำด้วยการซ้ำคำว่า “จำ” ในบทประพันธ์ที่ว่า “จำมากและจำมาน ธุระทำประจำดี” สื่อให้เห็นว่าที่ปรึกษาเหล่านี้มีจำนวนมากและมีความจำเป็นต่อความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 119)

5.2.1.1.2 การเล่นคำซ้ำคำ 2 คำ

ผู้วิจัยพบว่านอกจากกวีจะเล่นคำซ้ำ 1 คำ ในบทประพันธ์แล้ว บางครั้งในบทประพันธ์ บทเดียวกัน กวียังเล่นคำซ้ำ 2 คำด้วย ซึ่งแบ่งออกได้เป็น

1) การซ้ำคำเดียวกันในบทเดียวกัน

ผู้วิจัยพบว่าแม้กวีจะซ้ำคำในบทประพันธ์บทเดียวกัน ถึง 2 คำ แต่กวีก็เลือกซ้ำคำแต่ละคำ ในบทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

๑ ฉะนั้นไทยไพไทย

เสถียรไทยไพทคง

สยามนามสยามยง

สยามยศสยามยีน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 9)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีซ้ำคำว่า “ไทย” ในบาทแรก 3 ครั้ง และ ซ้ำคำว่า “สยาม” ในบาทที่ 2 เป็นจำนวนมากถึง 4 ครั้ง โดยคำว่า “ไทย” หมายถึงชนชาติไทย และ “สยาม” หมายถึง ชาติ อันเป็นการช่วยเน้นย้ำและเชื่อมโยงความหมายระหว่างชาติสยามกับประชาชนไทยที่ยังคงดำรงอยู่ได้ เพราะพระมหากษัตริย์ได้เป็นอย่างดี

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีซ้ำคำ 2 คำต้นวรรคคล้ายกลบทบุษบงแยมผกา ต่างกันเพียงแค่ กวีซ้ำคำแต่ละบาทต่างกัน กล่าวคือในบาทแรก กวีซ้ำคำว่า “เจริญ” ถึง 4 ครั้ง และในบาทที่สอง กวีซ้ำคำว่า “จรรุญ” 2 ครั้ง ทั้งต้นวรรคหน้าและวรรคหลัง ซึ่งนอกจากทำให้เกิดจังหวะไพเราะแล้ว ยังช่วยเน้นย้ำความและ ช่วยเชื่อมโยงความหมายของคำ 2 คำที่มีความหมายไปในทิศทางเดียวกันคือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง และความเจริญแห่งพระเกียรติยศ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ เจริญภัทรเจริญผล

เจริญพลเจริญพร

จรรุญเกียรติกำจร

จรรุญยศภิโยยง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 10)

2) การซ้ำคำเดียวกันคนละบาท

การซ้ำคำเดียวกัน 2 คำที่ผู้วิจัยพบในอีกลักษณะหนึ่ง คือกวีซ้ำคำเดียวกัน 2 คำ แต่อยู่กันคนละบาท ซึ่งช่วยเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคำซ้ำ 2 คำ คือคำว่า “ประ” และคำว่า “พระ” อันสื่อความว่าพระราชประวัติเหล่านี้แสดงให้เห็นพระมหากษัตริย์คุณ ดังตัวอย่าง

๑ พิเคราะห์ข้อพระคุณเห็น

หิตะเด่นประโดยความ

ถิรวัดนัประวัติตาม

พระมหาธิการุณย์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 148)

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการเล่นคำซ้ำคำเดียวกันทั้งการเล่นคำซ้ำเพียงคำเดียว ซึ่งช่วยให้เกิดจังหวะและเน้นย้ำน้ำหนักของความหมาย และการเล่นคำซ้ำ 2 คำที่ช่วยทำให้นี้ความมีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นเอกภาพและสามารถสื่อแนวคิดได้ตามที่กวีต้องการนำเสนออีกด้วย

5.1.2.2 การเล่นคำพ้องเสียง

การเล่นคำในอีกลักษณะหนึ่งที่ผู้วิจัยพบคือการเล่นคำพ้องเสียง ซึ่งหมายถึงคำที่ออกเสียงเหมือนกัน แต่มีความหมายต่างกัน ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามี 2 ลักษณะ คือ

1) การเล่นคำพ้องเสียงที่มีรูปเขียนต่างกัน

การเล่นคำพ้องเสียงในลักษณะนี้ กวีเลือกนำคำที่มีเสียงเดียวกันแต่มีรูปเขียนต่างกั มาวางเรียงชิดกัน ทำให้เกิดความต่อเนื่องของเสียง ขณะเดียวกันก็เชื่อมโยงความหมายของคำให้มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน ดังตัวอย่าง

๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าราชย์ราษฎร์ยอม
ยอมถวายชีพิตภักดี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 81)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเล่นคำว่า “ราชย์” ที่หมายถึงราชสมบัติ และ “ราษฎร์” ที่หมายถึงประชาชน อันสื่อความเชื่อมโยงระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนที่มีความจงรักภักดี

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากวีเล่นคำพ้องเสียงที่มีรูปเขียนต่างกันในคำว่า “พุทธ” ที่หมายถึงวันพุธ และ “พุทธ” ที่หมายถึงพุทธศักราชในบทประพันธ์ที่ว่า “คือพุทธพุทธศาสน์พรรษา” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12) อันสื่อถึงวันและศักราชที่เสด็จพระบรมราชสมภพ และการเล่นคำว่า “รัชช” ที่หมายถึงพระมหากษัตริย์ และ “รัฐ” ที่หมายถึงแคว้นแคว้นบ้านเมืองในบทประพันธ์ที่ว่า “จตุตถรัชชรัฐถนอม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 81) อันสื่อถึงพระมหากษัตริย์กับชาติ สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของทั้ง 2 คำที่กวีนำมาสร้างสรรค์ได้เป็นอย่างดี

2) การเล่นคำพ้องเสียงที่มีรูปเขียนเหมือนกัน

ผู้วิจัยพบว่าการเล่นคำพ้องเสียงในลักษณะนี้ปรากฏเพียงบทเดียว โดยกวีเล่นคำพ้องเสียง “ต่าง” โดยคำแรกหมายถึงต่างประเทศ ส่วนคำที่สอง หมายถึงคำที่ใช้เพื่อแยกฝ่าย อันสื่อความถึงชาติตะวันตกหลากหลายชาติที่เข้ามาทำสัญญากับสยาม ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ตามข้อต่อคือบ
อุบายชะบวร
เทศต่างต่างชน
ทำกันมันคง

รัฐประศาสน์สืบ
สัญญาะวาง
เชิงฉันทอันควร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 164)

กล่าวได้ว่ากวีเล่นคำพ้องเสียงทั้งที่มีรูปเขียนต่างกัน และรูปเขียนเหมือนกัน การเล่นคำในลักษณะนี้ช่วยเชื่อมโยงความหมายของคำ 2 คำให้มีความสอดคล้องประสานกันเพื่อสื่อความหมายและแนวคิดที่กวีต้องการนำเสนอได้อย่างมีจังหวะและไพเราะ

5.1.2.3 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะ

การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะ ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงการที่กวีเล่นคำเดียวกันและเล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันซ้ำกัน เพื่อให้เกิดจังหวะและความไพเราะ ซึ่งจำแนกออกได้เป็น

5.1.2.3.1 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่

ผู้วิจัยพบว่าการเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่มีทั้งแบบที่คล้ายกลบท และไม่เป็นกลบท ดังนี้

1) การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบท

การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบท ผู้วิจัยพบว่ามีดังนี้

- การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบทชนิดเดียว

ผู้วิจัยพบว่าการเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบทชนิดเดียวนี้ คือ **กลบทสลับสระบึง** ซึ่ง**กลบทศิริวิบุลยกิจ** กำหนดให้กวีซ้ำคำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่ในคำท้ายวรรคของทุกวรรค ทั้งยังกำหนดให้มีการส่งสัมผัสระหว่างคำที่อยู่ก่อนหน้า 4 คำนั้น กล่าวคือ ในกลอนกำหนดให้คำที่ 5 ส่งสัมผัสไปยังคำที่ 7 ด้วย (หลวงศรีปรีชา, 2552, น. 8-9)

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นคำซ้ำในลักษณะนี้ เพียงแต่กวีมิได้เลือกเล่นคำและเสียงทุกวรรค แต่เลือกใช้เฉพาะบางวรรค ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวรรคหลังเท่านั้น ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า

๑ คือเพิกละเลิกขาด

คณะทาสประดาษประดา

เดิมมานบูรณมา

ลุดลอดณโลกสกล

...

๑ ลูกจางระวางได้

ชนะไปมิหลบมิหนี

สัญญาประกันมี

ระยะลดจรดแจรง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 115)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีนำกลบทสลับสระบึงมาปรับใช้กับอินทรวงศ์ฉันทน์ โดยกวียังคงประพันธ์กลบทตามข้อกำหนดทุกประการ กล่าวคือ กวียังคงเล่นเสียงและคำในลักษณะที่เสียงล้อกันใน 4 คำท้ายวรรค ซึ่งเป็นการเรียงเสียงสลับหนัก-เบา-หนัก-เบา แต่กวีเลื่อนมาส่งสัมผัสระหว่างคำที่ 3 กับคำที่ 5 แทน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากีวียังอาจเล่นคำส่งสัมผัสมาเป็นระหว่างคำที่ 2 กับคำที่ 4 แทนด้วย ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า “กะเขตต์วิเทศดำ ธิระบอบเข็บั้งขบวน (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 150) และตัวอย่างอีกบทหนึ่งที่ว่า

๑ ก่อเอิกเกริกเกรี้ยว

เป็นวารแรกกาย

กิจเกี่ยวกะวุ่นกะวาย

ณบุรีสีมาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 70)

- การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบท 2 ชนิดผสมผสานกัน

ผู้วิจัยพบว่านอกจากกีวี่เล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่คล้ายกลบทเพียงชนิดเดียวแล้ว กีวี่ยังผสมผสานกลบท 2 ชนิดเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือ กีวี่เล่นคำซ้ำและเสียงพยัญชนะใน 4 คำ ทำวรรคหลังคล้ายกลบทสะบัดสะบั้งผสมผสานกับการเล่นคำซ้ำและเสียงซ้ำใน 4 คำต้นวรรคหน้าคล้ายกลบทอักษรโกศล ซึ่งเป็นกลบทที่ในศิริวิบุลยกิจกำหนดให้เล่นคำซ้ำและเสียงซ้ำเป็นจังหวะใน 4 คำแรกของวรรคหน้าทุกวรรค และกำหนดให้คำที่ 5 และ 6 เป็นคำที่เล่นเสียงพยัญชนะเดียวกันด้วย (หลวงศรีปรีชา, 2552, น. 83)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากีวี่ประพันธ์เป็นกลบทสะบัดสะบั้งผสมผสานกับกลบทอักษรโกศลแค่บางวรรคเท่านั้น ดังตัวอย่าง

๑ บเปียดบเปียนก่อ

คู่ซึ่งคะนิงตรม

๑ ประมวลณกฎหมาย

ละหมู่ละหมวดสรร

๑ จะดัมได้ดัมตาม

หะมะพ่อนหะมะผัดคลาย

๑ ตลอดพระสอดส่อง

สถานไฉนเพ็ญ

ภยะข้อจะทบจะภม

ตรีพระทุษฐะกันและกัน

พิไระหะฝ่ายจะยุตติธรม

ดุลสิทธิพระกิตประกล

พลความสมรรธและหมาย

กระอยุคพระขุภะเช็ญ

นระพองจะรมจะเ็น

ผลปรดประการะพอง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 149-150)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากีวี่เล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะในบาทเดียวกันทั้งวรรคหน้า 4 คำแรก และวรรคท้าย 4 คำหลังคล้ายกลบท 2 ชนิด อย่างไรก็ตาม ในบทประพันธ์วรรคหน้ากีวี่มิได้กำหนดให้เล่นเสียงพยัญชนะในคำที่ 5 และ 6 เหมือนข้อกำหนดของกลบทอักษรโกศล ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะวรรคหน้าของอินทรวงศ์ฉันท์ที่กีวี่นำมาใช้ประพันธ์มีจำนวนคำเพียงแค่ 5 คำเท่านั้น การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเช่นนี้นอกจากช่วยให้เกิดจังหวะแล้ว ยังช่วยเน้นย้ำเนื้อความ และเชื่อมโยงคำในวรรคหน้าและวรรคหลังให้มีเนื้อความเนื่องกันอีกด้วย

2) การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่แบบไม่เป็นกลบท

ผู้วิจัยพบว่าบางครั้งกวีก็เล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่แบบไม่เป็นกลบท โดยแบ่งออกได้เป็น

- การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่แบบเรียงชิดกัน

ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะซ้ำเป็นคู่ โดยอาจวางไว้ในตำแหน่งใด ๆ ของวรรคก็ได้ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่สื่อให้เห็นถึงประชาชนที่มาสักรเพื่อเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ไว้ว่า

๑ ผังใจคนไทยนามะประชาประชุมปอง

เป็นเหตุพิเศษของ

คณะชาติประกาศเกียรติ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 161)

อีกตัวอย่างหนึ่งเนื่องจากกวีประพันธ์เป็นกาพย์สุรางคนางค์ ในบทประพันธ์แต่ละวรรคจึงมีเพียงแค่ 4 คำ ผู้วิจัยพบว่ากวีเล่นคำซ้ำและเสียงพยัญชนะซ้ำเป็นคู่ในคำประพันธ์วรรคหนึ่งที่เน้นย้ำว่าไม่เคยมีเหตุการณ์ที่สยามได้รับเกียรติเช่นนั้นมาก่อน อันสื่อถึงแนวคิดเรื่องสยามเป็นชาติอารยะที่มีบุคคลสำคัญมาเยือน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ในกาลนานก่อน

บ่เห็นบ่ท่อน

มีเฝ้าเจ้านาย

ชาวต่างประเทศ

ประเวศเยือนกราย

ถึงรัชชนินิหมาย

มีมาหลายองค์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 161)

- การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่แบบไม่เรียงชิดกัน

บางครั้งกวีอาจเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่ไว้ในตำแหน่งใด ๆ ของวรรคก็ได้ โดยไม่เรียงชิดกันเนื่องจากมีคำมาคั่นระหว่างคำซ้ำนั้น ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ว่า

๑ รัชชที่หกลสิพลสดาชีวะประดง

ดลสุขนิมยยัง

อเนก

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 159)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเล่นคำว่า “ประ” และเล่นเสียงพยัญชนะ “ด” แต่มีคำว่า “ชีวะ” มาคั่นตรงกลาง เพื่อสื่อความให้เห็นถึงความสุขของประชาชน เช่นเดียวกับบทประพันธ์อีกตอนหนึ่งที่ว่า “อเนกนิตินิยัติ ประดิษฐ์ดัดประโดยมวล” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 126) อันสื่อถึงการสร้างสยามให้ทันสมัยโดยการปรับปรุงกฎหมาย

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีกล่าวถึงพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ศัตรุภายนอกและภายใน	กัปปติปริภัก
แพ้วพระเดชไท	ระท้าวทก
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 153)

5.1.2.3.2 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นกระสวน

ผู้วิจัยยังพบว่ากวียังเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะเป็นกระสวน (pattern) คือมีรูปแบบการเล่นคำซ้ำ ได้แก่ คำที่ 1 ซ้ำกับคำที่ 4 และเล่นเสียงพยัญชนะเป็นคู่ ๆ คือ คำที่ 2 เล่นเสียงพยัญชนะกับคำที่ 5 และคำที่ 3 เล่นเสียงพยัญชนะกับคำที่ 6 ดังตัวอย่าง

๑ สกลอิสสรการ	ประดาจรประดาจรอง
อนาณมิตรอนิจหมอง	มนัสชำระการกรม
...	
๑ สกลชนสกลชาติ	สยามราชภรณ์สมัครมูล
เจริญรอยบ่ถอยจรูร	ประทักษ์มานสมานฉันท
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 105)

ผู้วิจัยยังพบว่า กวียังเล่นคำในลักษณะเช่นนี้ในบทประพันธ์ที่กล่าวถึงลูกเสือไว้ว่า “นานาชาติ สละพรึบมานสละพรังมัย (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 159) ตอนที่กล่าวถึงการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ไว้ว่า “กับอารยชาติชน กะจะขัดกะจางฉวน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 164) อันสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ว่าสยามเป็นชาติอารยะ ตอนที่กล่าวถึงความสามัคคีไว้ว่า “สมานรักสมัครรอน ละเรื่องชั่วจะกลัวชน” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 168) ซึ่งสะท้อนให้เห็นแนวคิดที่ว่าประชาชนควรสามัคคีกัน และตอนที่กล่าวถึงมูลเหตุการประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ว่า “ประดาเห็นประเด็นเหตุ ฝะจงเจตนาเพียร” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 169)

5.1.2.4 การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงวรรณยุกต์

ผู้วิจัยยังพบว่า นอกจากกวีจะเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะซ้ำแล้ว ยังมีบทประพันธ์วรรณคดีหนึ่งที่กวีสร้างลักษณะพิเศษให้เด่นมากยิ่งขึ้น โดยกวีเล่นทั้งคำซ้ำและเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับด้วย ดังตัวอย่าง

๑ จิระจับกระชับจิต	ตสนิทจะย้วยยืน
ลึคเค้อยคเค้อยขึ้น	ลหุคาคก็อิกโข
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 147)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเล่นคำซ้ำคำว่า “คะ” และเล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับโท-ตรี ในคำว่า “ค้อย-ค้อย” เพื่อสื่อความให้เห็นว่าการพนันนั้นมีบทลงโทษเบาเกินไป ทำให้ประชาชนส่วนใหญ่มิได้เกรงกลัวหรือหลบจำ อันอาจส่งผลเสียหายต่อชาติบ้านเมืองได้

5.1.2.5 การเล่นคำโดยการแยกคำให้ต่อความกัน

การเล่นคำในลักษณะนี้ เป็นการเล่นคำโดยกำหนดให้เขียนคำเดียวกันแยกกัน ซึ่งในกลบท *ศิริวิบุลยิตต์* เรียกว่า “กลบทยัติภังค์” โดยกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคหน้าและคำต้นของวรรคหลัง ต่อความกัน นอกจากนี้ยังกำหนดให้คำที่ 3 และ 4 ในวรรคเดียวกันเป็นคำเดียวกันอีกด้วย (หลวงศรีปรีชา, 2552, น. 65)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า กวีมิได้เล่นคำเหมือนกลบทยัติภังค์ทุกประการ โดยมีได้ กำหนดให้คำที่ 3 และ 4 เป็นคำเดียวกัน เพียงแต่กำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคหน้า ต่อความกับคำแรกของ วรรคหลัง ดังตัวอย่าง

๑ การย่นสมัยปัญ	จมจรรมราชปดี
เลิศล้ำพระคัมภี	ระพระราชปรีชญา
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114)

นอกจากนี้ กวียังเพิ่มลักษณะพิเศษ กล่าวคือในคำประพันธ์บทเดียวกัน กวีก็จะเล่นคำ โดยการแยกคำให้ต่อความกันโดยตลอด ทำให้บทประพันธ์แต่ละวรรคถูกเชื่อมโยงเนื้อความให้สัมพันธ์ ต่อเนื่องกันด้วยชุดคำที่กวีเลือกสรรมา ดังตัวอย่างบทประพันธ์ที่ว่า

๑ เสถียรพระเกียรติยศทำ	นุเทอดเจดจำ
บุญอิสสรยศศักดิ์สมญา	
๑ กรมขุนพินิตประชา	นาถรับราชฐา
นวยิ่งเกียรติยศเยี่ยงบรรพ	
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 111)

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่าการเล่นคำเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สำคัญประการหนึ่งที่กวีเลือก นำมาใช้สร้างสรรค์วรรณคดีเรื่องนี้ โดยกวีเล่นคำใน 5 ลักษณะ ได้แก่ การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นคำซ้ำและเล่นเสียงวรรณยุกต์ และการเล่นคำโดยการแยกคำให้ ต่อความกัน กลวิธีเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อการเน้นย้ำเนื้อความให้เกิดความเป็นเอกภาพ และสร้างเสียงอันไพเราะ ให้แก่บทประพันธ์ ตลอดจนช่วยสื่อแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอด้วย

5.1.3 กลวิธีการสื่อความ

กลวิธีการสื่อความเป็นกลวิธีการใช้ภาษาเพื่อช่วยทำให้เนื้อหาที่กวีต้องการสื่อมีความชัดเจนและ น่าสนใจมากยิ่งขึ้น ได้แก่ การใช้ภาพพจน์และการอ้างถึง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.3.1 การใช้ภาพพจน์

ภาพพจน์ หมายถึง การใช้สำนวนภาษารูปแบบหนึ่งที่ผิดแผกไปจากปกติหรือผิดไปจากตัวอักษรในด้านการเรียบเรียงลำดับคำหรือความหมายของคำ ทั้งนี้เพื่อให้เป็นสำนวนที่แปลกใหม่และมีพลัง และเพื่อให้เกิดภาพขึ้นในใจผู้อ่านหรือให้มีความหมายเป็นพิเศษ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539, น. 109) ผู้วิจัยพบว่าภาพพจน์ที่กวีเลือกใช้มีดังนี้

5.1.3.1.1 อุปมา

อุปมา (Simile) คือภาพพจน์เปรียบเทียบสิ่งที่เหมือนกัน โดยมีคำเชื่อมโยง เช่น คำว่าเหมือน ดุจ ดัง เช่น ราว ปาน ประหนึ่ง เพียง เทียม ฯลฯ (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2524, น. 202)

ผู้วิจัยพบว่าภาพพจน์อุปมาเป็นภาพพจน์ที่กวีเลือกนำมาใช้มากที่สุด ซึ่งผู้วิจัยจะจำแนกภาพพจน์อุปมาในวรรณคดีเรื่องนี้ โดยพิจารณาจากแนวคิดความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอเป็นสำคัญ ได้แก่

1) อุปมาเกี่ยวกับชาติ

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ใช้อุปมานำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชาติโดยจำแนกออกได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

- อุปมาที่แสดงให้เห็นวิกฤตของบ้านเมือง

ผู้วิจัยพบว่าเมื่อกวีต้องการสื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเกี่ยวกับความวิกฤตของบ้านเมือง กวีมักนำไปเปรียบเทียบกับป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่ควรที่ผู้คนจะไปพักอาศัย ดังปรากฏในตอนแรกที่กวีกล่าวถึงพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระสัญญาวิปลาส กวีกล่าวว่าแม้แต่เส้นหญ้ายังเย็นเฉียบ ทุกแห่งหนล้วนเหมือนกับป่าดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เยือกเย็นณเส้นหญ้า
ครวณธนบุรีรีง

ดุดป่าผิรำพึง

เคราะห์ร้ายฤหมายเห็น

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 19)

ในอีกตอนหนึ่ง เมื่อกวีกล่าวถึงเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ที่เป็นกบฏยกกำลังเข้ามากวาดต้อนประชาชนจนบ้านเมืองเกิดวิกฤต ประชาชนต่างหลบหนี ทุกบ้านเรือนล้วนไม่มีผู้คนอยู่อาศัย กวีก็เปรียบว่าบ้านเมืองไม่ต่างจากป่า ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ กวาดต้อนนครคุมเมื่อ
ร้างบ้านปานไพรไร้คน

เมืองตนจนเหลือ

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 72)

นอกจากการเปรียบเทียบกับป่าที่แสดงให้เห็นว่าบ้านเมืองกำลังวิกฤตแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่ากวีเปรียบเทียบวิกฤตกับแอก ซึ่งหมายถึง ไม้วางขวางบนคอวัวหรือควายใช้ไถนา คราดนาหรือเทียมเกวียน เป็นต้น โดยปริยายหมายถึงการถูกกดขี่ ในคำว่า ปลดแอก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1438)

ดังตัวอย่างตอนหนึ่งเมื่อกวีกกล่าวถึงวิกฤตของสยามที่ต้องถูกบังคับให้ทำตามสัญญาที่ทำไว้กับชาติตะวันตก ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ ปลงเปลี่ยนสัญญา	ราชไมตรีปรา
รพท์ทางอย่างไร	ไม่เป็นเช่นแอก
เหลือแบกแรกไทย	รับมาซ้ำไฉน
ควรขอพอเพลา	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 166)

- อุปมาที่แสดงให้เห็นความเจริญของบ้านเมือง

ผู้วิจัยพบว่ากวีกกล่าวเปรียบเทียบให้อ่านเกิดจินตภาพเกี่ยวกับบ้านเมืองใน สมัยรัตนโกสินทร์ โดยกวีกกล่าวเปรียบเทียบโดยชั้นกว่า คือกวีกกล่าวว่าบ้านเมืองในสมัยรัตนโกสินทร์ เจริญรุ่งเรืองยิ่งกว่าอยุธยาซึ่งน่าจะอยู่ในความทรงจำของคนรัตนโกสินทร์และเป็นต้นแบบของ ความเจริญรุ่งเรือง³² ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ยิ่งรัฐศรีอยุธยา	วิเคราะห์วาระเร็วคง
คืบไกลคระไลประลุประสงค์	สุภวัฒน์สถาวร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 8)

นอกจากนี้ โดยปรกติ กวีมักนิยมเปรียบเทียบความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองกับสวรรค์ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่องนี้ กวีเลือกเปรียบเทียบโรงเรียนมหาดเล็กหลวงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นว่ามีความงดงามเหมือนกับสวรรค์ชั้นนิมมานนรดี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ โรงเรียนมหาดเล็ก	คณะหลวงสืเลอตระการ
กลเทพนิมมาน	เหมาะประสิทธิพิทยา

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 156)

ในไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงสวรรค์ชั้นนิมมานนรดี ซึ่งเป็นสวรรค์ชั้นที่ 5 ในฉกามาพจรไว้ว่าเป็นสวรรค์ที่มีปราสาทและสิ่งต่าง ๆ งดงามยิ่งกว่าสวรรค์ชั้นดุสิต และหากปรารถนาสิ่งใด ก็สามารถที่จะเนรมิตขึ้นเองได้ ดังที่กล่าวไว้ว่า

... ชั้นฟ้าชื่อว่านิมมานนรดีนั้นเทียรย่อมมีปราสาทแก้วแลปราสาททองเป็นวิมาน
แลมีกำแพงแก้ว กำแพงทองล้อมรอบ แลมีแผ่นดินทองราบเรียบเพียงเสมอกัน
งามทุกแห่ง แลมีสระน้ำอาบแลน้ำสรงสรรพทุกสิ่งทุกอัน แลมีสวนแก้วเหมือนกัน

³² วรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมักกล่าวถึง กรุงรัตนโกสินทร์โดยเรียกว่า “อยุธยา” อันแสดงให้เห็นว่าคนรัตนโกสินทร์ยังคงระลึกถึงความเจริญในสมัยอยุธยาอยู่เสมอ

ตั้งชั้นอันชื่อว่าดุสิตสวรรค์นั้น แต่อย่างยิ่งงามขึ้นไปกว่าแล ผงเทพยดาที่อยู่ใน
ชั้นนั้น ถ้าแลว่ามีใจปรารถนาจะใคร่หาอันใด ๆ ก็ดี เขาหากนิมิตตนให้เป็นเอง
โดยใจรักเขาให้ได้ทุกประการ . . .

(ไตรภูมิภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง, 2555, น. 111-112)

อนึ่ง ความรุ่งเรืองของบ้านเมืองในอีกลักษณะหนึ่งคือความมั่งคั่ง กวีเปรียบบ้านเมืองที่
เจริญรุ่งเรืองเพราะมีต่างชาติเข้ามาค้าขาย ซึ่งเป็นความเปรียบที่กวีนำจาก *เทศนาพระราชประวัติและ
พงศาวดารกรุงเทพฯ* ที่มีเนื้อความว่า “เหมือนพระราชชนสารคลังนอกมากลึงใน ประชุมวิเทศชนใกล้ไกล
มาสู่พระบารมีหาเลี้ยงชีพโดยสวัสดิ์ ก็มีได้มีที่จะประมาณ” (*เทศนาพระราชประวัติฯ*, 2481น. 66) ดังที่กวี
กล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์ว่า*

๑ หากเปรียบประเทียกับ	ธนทรัพย์สะสมมา
ณคลังพระคลังปรา	กฏนอกอุภายใน
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 50)

- อุปมาที่แสดงความเป็นศัตรูของชาติ

ผู้วิจัยพบว่ากวีเปรียบศัตรูของชาติกับไฟ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะไฟมีอำนาจใน
การทำลายล้างทุกสรรพสิ่งไหม้อดไหม้ดับสูญได้ เป็นการใช้อุปมาเพื่อแสดงให้เห็นความน่ากลัวของอริราชศัตรู
ที่อาจทำลายชาติได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ประยุทธ์ประทุษฐ์เป็น	ริปูเช่นกะเพลิงลาม
ตลอดมิปลอดขาม	ภยะแล้วละเลยหนี
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 46)

ในบทประพันธ์ตอนหนึ่งกวีกล่าวถึงศัตรูของสยาม คือ พม่าที่โหดร้ายเพราะขณะที่
จะมารบกับสยาม อีกด้านหนึ่งกลับถูกอังกฤษรุกราน กวีกล่าวว่าพม่าแพ้ภัยตนเอง โดยเปรียบว่าพม่าเหมือน
อกที่เป็นแผลพุพองและกลัดหนอง คือมีหนองคลั่งอยู่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ โขคร้ายกลายกลับ	เป็นลัฬรภัพตก
ต้องมานปานอก	กรมหนองพองเปิง
ด้วยอังกฤษเทศ	เกรียงเดชดำเกิง
ยุทธ์ก้าวยาวเถิง	ถิ่นหล้ารามัญ
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 53)

เห็นได้ว่าอุปมาเกี่ยวกับชาติที่กวีเลือกใช้นั้น มี 3 กลุ่ม คือ อุปมาที่แสดงความวิฤตของชาติ และอุปมาที่แสดงความเจริญของชาติ ซึ่งให้ภาพที่ขัดแย้งกันและสัมพันธ์กับเนื้อหาที่กวีมุ่งนำเสนอเกี่ยวกับชาติ ส่วนอุปมาที่แสดงความเป็นศัตรูของชาตินั้น กวีมุ่งนำเสนอให้เห็นทั้งความน่ากลัวและการที่ศัตรูแพ้ภัยตนเอง อันสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องวีรภคัตริย์ซึ่งทำหน้าที่ปกป้องชาติให้พ้นจากการรุกราน

2) อุปมาเกี่ยวกับศาสนา

อุปมาเกี่ยวกับศาสนานั้น ผู้วิจัยพบว่ากวีเปรียบเทียบเหมือนสิ่งสูงค่า 2 สิ่งคู่กัน กล่าวคือ กวีกล่าวว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่คนไทยรักและเชิดชู ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปองเป็นปูชนียาธิการวะประจำ

ใจไทยนิยมนำ

ปสาท

๑ ชูเชิดเช่นร่มฉัตรธวัชวิษยะอาจ

ปองทุกขภัยปราศ

ประลัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 1-2)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีกล่าวเปรียบศาสนาว่าสูงส่งควรเชิดชูเหมือนกับ “ฉัตร” และ “ธง” ซึ่งฉัตร อาจสื่อถึงการปกป้องคุ้มครอง สัมพันธ์กับที่กวีกล่าวว่า “ปองทุกขภัยปราศ” และ “ธง” อาจสื่อถึงชัยชนะ สัมพันธ์กับที่กวีกล่าวว่า “ประลัย” ทั้งนี้ การเปรียบศาสนากับธงยังสอดคล้องกับพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ว่า “ศาสนาเป็นเหมือนธงของคณะ คือเป็นเครื่องแสดงให้ปรากฏว่าเปนคณะหรือชาติอันรุ่งเรือง” (สายชล สัตยานุรักษ์, 2557, น. 213) อีกด้วย

อนึ่ง น่าสังเกตว่า กวีเลือกนำศาสนามาเปรียบกับ “ฉัตร” ซึ่งเป็นเครื่องสูงแสดงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่ในวรรณคดี กวีมักใช้เป็นสิ่งแทนพระมหากษัตริย์ และ “ธง” ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำมาเปรียบกับพระมหากษัตริย์ผู้นำพาประเทศดังปรากฏในคำประพันธ์ที่ว่า

๑ นิกโรไธไรราช

เหมือนขาดธงชัยชู

ขุนนารบริปู

ไรษัตรีจึ่งหว่า

นำหมู่

เชิดต้น

พลฮึก หาญฮือ

เหวแท้ปานใด

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2461, น. 19)

ทั้งนี้ การที่กวีเลือกเปรียบศาสนากับสิ่งสูงค่าที่สัมพันธ์กับสถาบันพระมหากษัตริย์เช่นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะเป็นความประสงค์ของกวีที่ต้องการนำเสนอให้เห็นว่าศาสนาและพระมหากษัตริย์มีความสำคัญต่อชาติไม่แตกต่างกัน อันเป็นการเชื่อมโยงและเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของสถาบันหลักทั้ง 2 สถาบันไปพร้อมกันด้วย

3) อุปมาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์

อุปมาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์เป็นอุปมาที่พบมากที่สุดในเรื่องนี้ อันสัมพันธ์กับแนวคิดสำคัญที่กวีนำเสนอ โดยกวีใช้อุปมาเพื่อแสดงพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้พระองค์แตกต่างจากบุคคลทั่วไป ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ภาพพจน์อุปมาเพื่อเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ นอกเหนือจากการกล่าวถึงพระคุณสมบัติโดยตรง โดยจำแนกออกได้เป็น

- อุปมาที่แสดงพระบรมเดชานุภาพและพระบุญญาบารมี

การเปรียบเทียบพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์ตามขนบโบราณคือการเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์กับดวงอาทิตย์ เพราะเชื่อกันว่าพระมหากษัตริย์คือสุริยเทพ อันสื่อให้เห็นแนวคิดตามคติเทวราชา ทั้งยังเกี่ยวข้องกับพระบรมเดชานุภาพอันแผ่ไพศาลด้วย ดังเห็นได้ว่าใน*คัมภีร์มนุสมฤติ* กล่าวว่าพระอาทิตย์เป็นเทพส่องแสงเรืองรองขับไล่ความมืด มีความสามารถในการรบ เปี่ยมด้วยความเรืองรองและพลังอำนาจ (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2560, น. 51) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีเพียงแค่เปรียบเทียบพระบรมเดชานุภาพกับเพลิงที่เผาผลาญศัตรูเท่านั้นไม่ได้เปรียบกับพระอาทิตย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระองค์ทรงเดชดำเกิง ก่นภัยเพียงเพลิง

ผลาญลวกพลวกลามปรางศุณย์

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12)

ทั้งนี้การเปรียบพระบรมเดชานุภาพของพระมหากษัตริย์กับไฟยังสอดคล้องกับที่ปรากฏใน *The law of Manu* ที่กล่าวว่าไฟสามารถเผาไหม้คนเพียงคนเดียวที่เข้าใกล้ไฟอย่างไม่ระมัดระวัง แต่ไฟหรืออำนาจของพระมหากษัตริย์สามารถเผาผลาญคนทั้งครอบครัว ปศุสัตว์ และสิ่งของจำนวนมากของบุคคลนั้นได้ (ปัทมา ทิมประเสริฐกุล, 2547 น. 279)

นอกจากพระบรมเดชานุภาพแล้ว พระบุญญาบารมีนับเป็นพระคุณสมบัติสำคัญของพระมหากษัตริย์ตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีมักใช้ความเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นพระบุญญาบารมี ดังเช่นตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งสัตยาธิษฐานขอให้พระสงฆ์ที่มีศีลวัตรเคร่งครัดเข้ามาในสยาม กวีกล่าวว่าเพียงไม่กี่วันก็มีพระสงฆ์รามัญเดินทางเข้ามา โดยกวีเปรียบว่าเหมือนเทพเจ้าช่วยนำพามาให้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สามวารลูเจ็ดวาร

ปณิธานณสัตยกรรม

กลเทพเจ้านำ

ณะกระนั้นมิทันจะถึง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 87)

ในตอนที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประจวบหน้า พระองค์ทรงทราบว่าใกล้สิ้นพระชนม์ชีพแล้ว กวีกล่าวสรรเสริญว่าพระองค์เหมือนเสด็จมาประสูติในโลกมนุษย์ การกล่าวเช่นนี้เพราะกวีต้องการเปรียบว่าพระองค์มีพระบุญญาบารมีเหมือนพระพุทธเจ้าที่ทรงสามารถหยั่งรู้วาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เสมือนพระประสูติเสด็จใน ภาพมนุษย์สุดไกร

กระเกริกฤทธกาลวารเดือน

๑ พระสติสัมปชัญญ์มั่นเตือน พระหทัยไปเลื่อน

ระลึกโลกสภาพทราบสรรพ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 107)

กวียังเปรียบพระบุญญาบารมีของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีช้างเผือกเข้ามาสู่พระบารมี โดยกวีเปรียบกับอดีตบรรพกษัตริย์ว่ามีได้มีเทียบเท่าพระองค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คะนิงคะเนหลาก ปุระภาคเพราะมากประมาณ

ณยุคนิยมสาร เฉพาะศรีอยุธยา

๑ ไผทจักรพรรดิ พระกษัตริย์สมัยและมา

ลุเทพมหาธา นิยัตติยรัชชะสอง

๑ พระพุทธเลิศหล้า นภภาคมุละมอง

ประจักษ์พระเจ้าครอง คชเพศเสวตพระนาม

๑ มิเปรียบพระเทียบบุญ จมธรรมราชสยาม

ประสพพิเศขงาม และประหลาดลุ่มาทุม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 138)

- อุปมาที่แสดงพระปรีชาสามารถ

ผู้วิจัยพบว่ากวีกล่าวเปรียบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้รอบรู้ทางธรรม ทรงรู้คัมภีร์พระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน ไม่มีกวีหรือนักปราชญ์คนใดเทียบเท่ากับพระองค์ได้แม้เพียงครั้ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คณกวีธิรในกาล นั้นบ่ก้ำปาน

พระจอมปราชญ์

๑ มครพจนภาษาอาจ ทรงประพันธ์บาร

ละบทอัถถ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

- อุปมาที่แสดงว่าทรงครองราชย์ยาวนาน

การอุปมาที่แสดงพระเกียรติยศในที่นี้ กวีมิได้เปรียบตามขนบคือเปรียบกับเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่กวีเปรียบกับอดีตบรรพกษัตริย์ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้อ่านประจักษ์ได้จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ โดยผู้วิจัยพบความเปรียบนี้ในตอนกวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าทรงครองราชย์ยาวนานจนไม่มีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดเทียบได้

๑ ถึงสี่สิบสองสิทธิชัย
กษัตริย์ทรงรัษฎาเสมือน

โบราณกาลไทย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 140)

- อุปมาที่แสดงพระเมตตาธรรม

อุปมาที่แสดงพระเมตตาธรรมนั้น ผู้วิจัยพบว่ากวีกล่าวเปรียบว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระเมตตาต่อประชาชนเหมือนกับพ่อที่รักบุตร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ จึ่งพระบรม	สมณพิเศษ
ทรงวิเคราะห์เหตุ	ผลอนุมาน
มากพระกรุณย์	สุนทรการ
กลปีตุฐาน	รักณคนัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 91)

นอกจากนี้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงใกล้ชิดและสนิทสนมกับประชาชน โดยไม่ทรงถือพระองค์ กวียังเปรียบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเหมือนเพื่อนสนิท ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เมตตาณพระองค์	อนุพงศ์อมตย์ฐาน
ทั้งราชปรีวาร	และตลอดประชาชน
๑ แม่นหมายดุมิต	ตสนิทนิตศน์ยล
นักชัตตกุศล	วรราชพิธีใด

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 134)

อนึ่ง กวียังเปรียบพระเมตตาโดยเปรียบกับพระมหากษัตริย์ในอดีต ซึ่งผู้วิจัยคิดว่า น่าจะหมายถึงพระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัยที่ปกครองแบบพ่อปกครองลูก อันแสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน สอดคล้องกับที่สุรพศ ทวีศักดิ์ (2564, น. 15) กล่าวว่า “ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการนำภาพลักษณ์ของกษัตริย์ตามข้อความใน “ศิลาจารึกสุโขทัย” ที่เป็นกษัตริย์ผู้ห่วงใยทุกข์สุขของราษฎร ให้ราษฎรร้องทุกข์ต่อกษัตริย์ได้ตลอดเวลามาใช้” ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ปางเสด็จประเวศณยาตรมารค	
พสกปต่องสยองกระดาก	ประโดยแหน
๑ เนื่องพระราชยานุญาติมิเกลน	
เสมือนบุรพกษัตริย์ก็แสน	สุมานศ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 98-99)

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าอุปมาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นั้น กวีใช้เพื่อแสดงให้เห็นพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อดั้งเดิมที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์คือผู้มีพระบรมเดชานุภาพและพระบุญญาบารมี และพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ตามความเชื่อในสมัยหลังที่เน้นให้เห็นว่าทรงใกล้ชิดกับประชาชน โดยเปรียบเป็นบิดากับบุตร และมิตรสหาย

4) อุปมาเกี่ยวกับประชาชน ได้แก่

- อุปมาที่แสดงความทุกข์ของประชาชน

กวีใช้อุปมาเพื่อเปรียบให้ผู้อ่านเห็นว่าประชาชนเดือดร้อนอย่างแสนสาหัส เหมือนกับถูกไฟประลัยกัลป์ซึ่งเป็นไฟที่มีอำนาจรุนแรง และจะเกิดขึ้นเมื่อพระอิศวรเปิดเนตรที่ 3 เพื่อเผาผลาญโลกให้หมดสิ้นไป ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ อาณาประชาราษฎร์ แดฟกอกฟอน

เพียงไฟประลัยกัลป์ผลาญ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 33)

นอกจากนี้ กวียังเปรียบเทียบความทุกข์ทรมานของประชาชนที่ต้องเป็นทาส มิได้มีสถานะและความเป็นอยู่ที่ดี โดยกวีกล่าวว่าทาสเหล่านี้เหมือนสัตว์เดรัจฉาน ทั้งยังเน้นย้ำว่าต้องทนทุกข์ทรมานไม่เหมือนกับมนุษย์ทั่วไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คือเพิกละเลิกขาด คณะทาสประดาชประดา

เดิมมานบูรณมา ลุดลอดณโลกสกล

๑ ดูราวดิรัจฉาน ทรมานมิเหมือนกะคน

มักง่ายเพราะขายตน กะตระกูลพิบูลสิน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 115)

- อุปมาที่แสดงความสุขของประชาชน

ผู้วิจัยพบว่าการเปรียบเทียบความสุขของประชาชนนั้น กวีเปรียบโดยเทียบว่ามีความสุขยิ่งกว่าในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์ในอดีต ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ สำราญศานติภาพสุรพล ภียโยภาพยล

ยิ่งรัชชกษัตริย์ก่อนสรรพ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 139)

เห็นได้ว่าอุปมาเกี่ยวกับประชาชนนั้น มีทั้งอุปมาที่แสดงความทุกข์และความสุขของประชาชน เพื่อช่วยเน้นย้ำให้เห็นบทบาทที่สำคัญของพระมหากษัตริย์คือทรงห่วงใยประชาชน ทรงช่วยบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ประชาชน อันเป็นแนวคิดที่กวีต้องการนำเสนอด้วย

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์เลือกใช้ภาพพจน์ประเภทอุปมาอุปไมยมากที่สุด เพื่อเน้นย้ำแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอ อนึ่ง จะสังเกตได้ว่ากวีใช้ภาพพจน์ทั้งในทางบวกเพื่อช่วยสนับสนุนแนวคิดของตน และใช้ภาพพจน์ในทางลบเพื่อชี้ให้เห็นความเสียหายหากไม่ได้เป็นไปตามแนวคิดนั้น นอกจากนี้ กวียังใช้ภาพพจน์เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความสำคัญของแนวคิดเรื่องศาสนาและพระมหากษัตริย์อีกด้วย

5.3.1.1.2 อุปลักษณ์

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือภาพพจน์เปรียบเทียบที่นำลักษณะเด่นของสิ่งที่ต้องการกล่าวเปรียบมากล่าวแทนที่ โดยไม่มีคำเชื่อมโยง หรือบางครั้งอาจมีคำว่า เป็น (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2524, น. 202) รวมทั้งคำว่า คือ การใช้ภาพพจน์เช่นนี้จึงให้น้ำหนักมากกว่าการใช้ความเปรียบอุปมา ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ความเปรียบนี้เพียงครั้งเดียว โดยกวีกล่าวเปรียบพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกับสิ่งสูงค่าทั้งที่สัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์และศาสนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เจอตจักรีวงศ์พระองค์สัตต ตมะพระบรมชัตติย์

คือพระรัตนฉัตร

ประชากร

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 3)

จากคำประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเปรียบพระมหากษัตริย์ว่าเป็นสิ่งสูงค่า โดยเปรียบกับฉัตรแก้ว ซึ่ง “ฉัตร” เป็นเครื่องสูงแสดงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ การเปรียบเช่นนี้ชี้ให้เห็นสถานภาพอันสูงส่งและบทบาทในปกป้องคุ้มครองประชาชน ทั้งยังสัมพันธ์กับพระนามของพระมหากษัตริย์ที่กวีกล่าวถึงคือพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวอีกด้วย

5.3.1.1.3 อติพจน์

อติพจน์ (Hyperbole) คือภาพพจน์เปรียบเทียบเกินความจริง (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, 2524, น. 204) อย่างไรก็ตาม ภาพพจน์เกินความจริงนี้ก็อาจเป็นจริงได้ในความรู้สึก ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ภาพพจน์นี้เมื่อกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าขอให้ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์กาล แม้ฟ้าดินสลาย ก็ขออย่าให้เสื่อมสูญ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สังเขปข้อความตามมูล ราชประวัติพูน

ภียโยพระยศเย็นยิน

๑ เยี่ยมอยู่คู่คราฟ้าดิน

โลกภพลบภินท์

นิรันดร์อย่ารู้แรมศูนย์

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 80)

อนึ่ง การกล่าวอติพจน์ในลักษณะเช่นนี้ยังเหมือนกับที่กวีโบราณขอให้ผลงานของตนดำรงคงอยู่ชั่วฟ้าดินสลาย อันแสดงให้เห็นว่ากวีนั้นจะได้รับอิทธิพลการกล่าวถึงผลงานของตนหรือที่เรียกว่า “บทอติวิพากษ์” ตามอย่างกวีโบราณ ดังคำประพันธ์ใน *ยวนพ่ายโคลงฉันท์* ที่ว่า

เปนสร้อยโสภิตพัน	อุปรมา
โสมสรวงศิริรางค	เว่ยไ้ว
จงคู่กัลปา	ยีนโยค
หายแผ่นดินฟ้าไหม้	อย่าหายา

(ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์, 2513, น. 112)

5.1.3.2 การอ้างอิง

การอ้างอิง (allusion) หมายถึง การกล่าวถึงเรื่องอื่นนอกเรื่องที่เราเขียน เช่น กล่าวถึงบุคคล เหตุการณ์ นิทาน หรือวรรณกรรมอื่น ๆ การอ้างอิงเป็นการแสดงความรอบรู้ของผู้เขียน จุดประสงค์ทั่วไปของการอ้างอิงเพื่อที่จะขยายงานวรรณกรรมนั้นให้ชัดเจน หรือให้ถ้อยคำมีน้ำหนักหรือให้น่าสนใจ ประทับใจยิ่งขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2545, น. 13-14)

พรเทพ โตชายกร (2553, น. 16) กล่าวว่า การอ้างอิงเป็นกลวิธีที่กวีในฐานะ “ผู้สร้าง” ใช้ในการสื่อสารเพื่อขยายขอบเขตของเนื้อหา อันช่วยเพิ่มพลังและสร้างความเข้าใจที่แจ่มชัด ตลอดจนถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกของกวีด้วยการใช้ถ้อยคำเพียงน้อยนิด แต่กลับทำให้ผู้อ่านในฐานะ “ผู้เสพ” เกิดความเข้าใจสารที่กวีต้องการนำเสนอ เมื่อผู้อ่านมีความรู้ และมีประสบการณ์ร่วมกับกวี

ผู้วิจัยพบว่าในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพระราชนิพนธ์* กวีใช้กลวิธีการอ้างอิง ดังนี้

1) การอ้างอิงบุคคล

ผู้วิจัยพบว่าบุคคลที่กวีนำมาอ้างอิงนั้นมีทั้งพระมหากษัตริย์ในอดีตของไทยทั้งในสมัยสุโขทัยและอยุธยา รวมทั้งกวีสำคัญ ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ กล่าวโดยอดีตสมัยไทย	ขณะได้ครุโลมา
จากถิ่นฉินฉินอุทพ	ระยะย่านสยามยล
๑ ต่างหมู่ก็มีประมุขป้อง	นครรองนิคมคน
พ่อเมืองกระเดื่องยศพิมล	คณะบ้างก็คือขุน
๑ ศรีอินทราทิตยนาถ	อิทธิราชวิบูลบุญ
รงแห่งเลื่องลือตฤณ	คณะชาติสยามวงศ์
๑ ครองเขตต์สุโขทัยมหา	บุรหล้าเลื่องลือ
รวรวัฏฐ์กษัตริย์ปฐมอง	คพระเดชสำแดง
๑ สืบสันตติพันธุ์รนาม	วิธรรมกำแหง
เดชานุภาพยศแรง	คุณล้ำก็กำจร

๑ บุรณับรรพพ์พยัญชนะสรูป	สระรูปอักษร
สือไทยก็ไ้ธอุปรกรณ์	พระประกิตประดิษฐาน
๑ ศาสตร์สรรพวรรณนิตอีก	ชรลักษณ์เซลงการ
ดำเนิรเจริญรจนมาน	ณสมัยเฉลียงมา
๑ อ่างสมสนมกวินิปราชญ์	นพมาศสมัญญา
เอี่ยมโอสุโขทยสภา	ปนรัชชลีไทไทย
๑ เมื่อรัชชศรีอยุธยา	ณปุราณกรุงไกร
เกริกเกียรติ์กวีวจนไฟ	บุลเพียบจะพึงชม
๑ หลายองค์พะจงจรจิตวาท	กวีราช พระบรม
ไตรโลกนาถอนุกรม	พจนาทินารายณ์
๑ ศรีปราชญ์ ฉลาดอุประติมาน	พิจาญุคระโลงหมาย
กำสรวลสิศวรสุตมิวาย	เสนาะขานผสานยิน
๑ เนื่องเห็นณเหตุผลมหัจ	ณริย์รัตนโกสินทร์
ทุกรัชชกษัตริย์วรกวิรินทร์	ดุจรัชชกาลสอง
๑ ทรงศรีกวีบวรเอียร	สุเสถียรพระเกียรติ์ครอง
คู่หล้าณภลายฉลอง	อภิลักษณ์เลิศมวล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 56-57)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีอ้างถึงพระมหากษัตริย์ คือ พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย 2 พระองค์ ได้แก่ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา 2 พระองค์ ได้แก่ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และสมเด็จพระนารายณ์มหาราช อนึ่ง สังเกตได้ว่า นอกจากพ่อขุนศรีอินทราทิตย์แล้ว พระมหากษัตริย์ที่กวีกล่าวถึงล้วนทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีทั้งสิ้น

นอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว กวียังกล่าวถึงบุคคลที่เป็นกวีซึ่งมีทั้งกวีหญิงและกวีชาย กวีหญิง คือ นางนพมาศ ซึ่งเดิมชื่อกันว่าเป็นพระสนมของพญาลิไทย พระมหากษัตริย์ในสมัยสุโขทัย ส่วนกวีชาย คือศรีปราชญ์ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้ประพันธ์**กำสรวลโคลงดั้น**

ในอีกตอนหนึ่ง กวียังอ้างถึงกวีสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ ทั้งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องราชาธิราช สุนทรภู่ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องพระอภัยมณี นายนรินทรธิเบศร์ (ทองอิน) ผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องโคลงนิราศนรินทร์ และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผู้ประพันธ์วรรณคดีหลายเรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระนิพนธ์ที่มีชื่อเสียงได้แก่วรรณคดีประเภทลิลิตและคำฉันท์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ อาจอ้างละอย่างเอก	แนะอเนกและน่าปอง
เป็นแบบกระบิลของ	อนุชนจะชวนชวาย

๑ สืบศรีกวีวาท	คติศาสตร์กำจาย
พึงเห็นณเชื้อสาย	จิรสนธิตเดิร
๑ โดยเบื่องยุคลบาท	ทุติยราชจำเริญ
ลายลักษณวิจักษ์เชิญ	ชนชอบประพจน์กล
๑ ดั่งเจ้าพระยาชื่อ	ยศคือพระคลังหน
ราชาธิราชขยล	นยถ้อยอุทาหรณ์
๑ คล้องจองละบองตรับ	เสนาศัพทสุนทร
ภู่ครุกระทุ่กลอน	พระอภัยมณีมี
๑ ถ้อยอาทิทองอิน	กั้นรินทร์ธิเบศร์ศรี
โคลงเรื่องนิราสดี	ผิสดับสุสำนาน
๑ สืบศรีกวีวง	ศประจงประเจิดขาน
ไนตรีติย์รัชกาล	กลกลอนขจรยิน
๑ สมเด็จพระสมญา	ปรมาณูขิตชิน
ชาญพจนพาทีน	และลิลิตวิจิตรฉันท
๑ เพียงย่อชลอสา	ธกมานิยมกัน
ชื่อเขตประเสริฐวร	ณกว้อดีดหวัง
๑ เลื่องลือระบือศรี	ณทวิติย์รัชชดัง
ราชมิ่งประมุขยัง	กฤติยศกโยไกล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 58)

เห็นได้ว่าการอ้างถึงบุคคลทั้งพระมหากษัตริย์ และกวีช่วยเน้นย้ำให้เห็นว่าสยามเป็นชาติที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน สืบต่อกันมาตั้งแต่อาณาจักรสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ แสดงให้เห็นว่านับตั้งแต่อดีตพระมหากษัตริย์ของไทยล้วนมีพระปรีชาสามารถทางอักษรศาสตร์ ทั้งยังทรงสนับสนุนกวีอันสะท้อนให้เห็นถึงความรู้รวมของวัฒนธรรมทางภาษาของคนไทย และแสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่าสยามเป็นชาติอารยะอีกด้วย

2) การอ้างถึงวรรณคดี

ในวรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท* กวีอ้างถึงชื่อวรรณคดีในหลายตอน เพื่อสรรเสริญพระปรีชาสามารถพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี โดยปรกติ การกล่าวสดุดีพระปรีชาสามารถทางด้านวรรณคดีมักไม่ค่อยปรากฏในวรรณคดีที่มีเนื้อหามุ่งสดุดีพระมหากษัตริย์อย่างวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ อาจเนื่องจากกวีในสมัยนั้นเน้นพระปรีชาสามารถทางการรบ หรือการบันทึกพระราชพิธีเป็นสำคัญ

เกศสุตา นาสีเคน (2562, น. 19) พบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติโบราณกล่าวถึงพระปรีชาสามารถทางด้านศิลปะเป็นส่วนน้อย ดังปรากฏใน*โคลงดั้นเฉลิมพระเกียรติ* ของพระยาตรังที่กล่าวสรุปไว้ว่า “พระเกียรติกฤษณสรณ์ ศิลปศาสตร์” โดยมีได้เจาะจงว่าเป็นศิลปะด้านใด ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าใน*योพระเกียรติ 3 รัชกาล* ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้กล่าวถึงพระปรีชาสามารถทางอักษรศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไว้ โดยอ้างถึงกวีสำคัญอย่างศรีปราชญ์ และอ้างถึงชื่อบทพระราชนิพนธ์วรรณคดีไว้ในตอนท้าย ซึ่งน่าจะหมายถึงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เสียดยหลายเล่มล้น	สมุดเขียน
พระราชนิพนธ์เพียร	ผูกไว้
อิเหนาเรื่องรามเกียรติ์	บทแบบ ในแธ
บทนอกบอกบทให้	ฝึกพ่อนครโรง ฯ
๑ หอยสังข์สวมเงาะเหล่น	ชั้นคนอง
มณีพิไชยไกรทอง	เอกอ้าง
คาวี หลากเล่นฉลอง	วังวัด พระนา
สมโภชพระยาช้าง	เผือกผู้มาเมือง ฯ

(พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2461, น. 40-41)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงบทพระราชนิพนธ์วรรณคดี 6 เรื่อง ทั้งบทละครใน ได้แก่ *เรื่องอิเหนา และรามเกียรติ์* และบทละครนอก ได้แก่ *เรื่องสังข์ทอง มณีพิชัย ไกรทอง และคาวี*

ในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีอ้างถึงพระราชนิพนธ์ใน 2 ลักษณะ กล่าวคือ *กวีอ้างถึงโดยระบุชื่อพระราชนิพนธ์อย่างชัดเจน* ดังเช่นตอนที่กวีกล่าวถึงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่นี้ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างที่กวีอ้างถึงพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โดยกวีกล่าวถึงบทพระราชนิพนธ์เหมือนกับที่ปรากฏใน*योพระเกียรติ 3 รัชกาล* ต่างกันที่กวีกล่าวอย่างชัดเจนว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ โดยมีได้กล่าวถึงบทพระราชนิพนธ์เรื่อง*มณีพิชัย* แต่เพิ่มเรื่อง*ไชยเชษฐา*เข้ามาแทน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พึงยลนิพนธ์ราช	พจนารถประชุมชวน
ทราบสรรพพระบัลลังก์	วิเคราะห์คิดคะเนิงหา
๑ ไกรทอง นิทานเก่า	กะ <i>อิเหนา</i> นิยายชวา
เรื่องรามเกียรติ์ ภา	ระตะวรราชประทัมฐฐาน
๑ สังข์ทอง สนองไซ	บท <i>ไชยเชษฐา</i> ชาญ
คาวี คดีสาร	เสนาะพากย์ละครผอง

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 57)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ากวีอ้างถึงพระราชนิพนธ์วรรณคดีในอีกลักษณะหนึ่ง กล่าวคือ กวีอ้างถึง โดยมีได้ระบุชื่อพระราชนิพนธ์อย่างชัดเจน แต่กวีกล่าวเป็นลักษณะเด่นของพระราชนิพนธ์นั้นแทน ดังที่กวีอ้างถึงพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่ พระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสทั้งในประเทศและต่างประเทศ และพระราชวิจารณ์ต่าง ๆ ซึ่งกวีชี้ให้เห็นว่าพระราชนิพนธ์เหล่านี้มีคุณูปการต่อประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เพื่อศึกษาหาความรู้ อันจะส่งผลให้สยามเจริญรุ่งเรือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ พระพิธีณฑา	ทสมาสวิธาน
อธิบายระบูกาล	กลเก่าอนุกุล
๑ ขณะใหม่เหมาะประมว	ฉะเพาะควรทะนุมูล
ณปวัตินิพุล	ยประเพณีประการ
๑ พระประพาสประลุใน	ทิศไหนดสถาน
จรรณพระวิจารณ์	ลีประจักษ์พระนิพนธ์
๑ หิตสรพลุแผ่	ผลแก่คณะชน
สกชาติปฏิสน	ธินาคตเนื่อง
๑ ตละอย่างพระนิพนธ์	อนุสนธิประเทือง
ชวนานุเคราะห์เรื่อง	พิทยากรเรียน
๑ กวีวากยประพันธ์	ธอนันทเสถียร
พจมาลยระเมียร	ลวิมุตติวิธี

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 135-136)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าการที่กวีอ้างถึงวรรณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทพระราชนิพนธ์ แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางอักษรศาสตร์ของมหากษัตริย์อย่างประจักษ์ชัด ทั้งยังน่าจะสัมพันธ์กับแนวคิดเกี่ยวกับมุมมองต่อการสรรเสริญพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยด้วย

3) การอ้างถึงวาทะ

วาทะในที่นี้หมายถึงคำพูด, ถ้อยคำ, ลัทธิ, ความเห็น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1111) ผู้วิจัยพบว่ากวีอ้างคำพูด ซึ่งเป็นคติพจน์ของลูกเสือที่ว่า “เสียชีพอย่าเสียสัตย์ อันเป็นคติพจน์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแด่คณะลูกเสือแห่งชาติเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม พ.ศ. 2454 (สมควร หริกุล, 2547, น. 80) ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ เสียชีพอย่าเสียสัตย์	พิทักษ์รัฐสีมา
สามารถมอบอาตม์กา	ยะจิตต์พร้อมพลีชนม์

๑ เพื่อชาติแลศาสน์ราช
จงรักภักดีผล

ชะป็นชาติดีของตน
พิพัฒน์ทำนุบำรุง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 158)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าการอ้างถึงวาทะซึ่งเป็นคติพจน์ของลูกเสือ ช่วยเน้นย้ำแนวคิดเรื่องประชาชนที่กวีมุ่งนำเสนอ กล่าวคือประชาชนควรทำหน้าที่ปกป้อง 3 สถาบันหลักเช่นเดียวกับผู้ที่เป็นลูกเสือ คือ ปกป้องชาติ รักษาพระพุทธศาสนา และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์

กล่าวโดยสรุปได้ว่าการอ้างถึงในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ทั้งการอ้างถึงบุคคล การอ้างถึงวรรณคดี และการอ้างถึงวาทะ ล้วนมีส่วนสำคัญในการขยายขอบเขตของเนื้อหาที่สัมพันธ์กับความรู้ของผู้อ่าน ทำให้เข้าใจสารที่กวีต้องการนำเสนอ ตลอดจนช่วยเน้นย้ำแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*บรรจงร้อยเรียงบทประพันธ์เรื่องนี้โดยใช้กลวิธีการใช้ภาษา ทั้งกลวิธีการเล่นเสียง กลวิธีการเล่นคำ ไปจนถึงกลวิธีการสื่อความ ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีควมไพเราะและมีเอกภาพตั้งแต่ระดับเสียง คำ ตลอดจนช่วยสื่อหรือนำน้ำหนกของความหมายให้หนักแน่น กลวิธีดังกล่าวมีผลอย่างยิ่งต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้ให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น นอกเหนือไปจากการนำเสนอผ่านเนื้อหา

5.2 กลวิธีการเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องและมุมมองการเล่าเรื่อง

เรื่องเล่า (narrative) เป็นสิ่งที่อยู่กับสังคมมนุษย์มาทุกยุคสมัยและมีหลากหลายรูปแบบแตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมและยุคสมัย ดังที่สรณัฐ ไตลังคะ (2560, น. 8) กล่าวว่า

เรื่องเล่า (narrative) เป็นสิ่งที่คงอยู่กับชีวิตความเป็นอยู่มาทุกยุคสมัย ทุกเผ่าพันธุ์และชนชาติมีวัฒนธรรมของการเล่าเรื่องในหลายรูปแบบ ตั้งแต่การวาดภาพในผนังถ้ำ การเล่านิทาน การเขียนตำนานเทพเจ้า การร้องเพลง และการร้อยกรองสรรเสริญวีรบุรุษ จนมาถึงการเล่าเรื่องราวเป็นลายลักษณ์ในรูปของวรรณกรรมแบบต่าง ๆ

วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* จัดเป็นเรื่องเล่าในรูปแบบวรรณกรรม ทั้งนี้เมื่อเป็นเรื่องเล่าก็ย่อมต้องมีผู้เล่าเรื่อง และมุมมองที่มีต่อการเล่าเรื่อง ดังนี้

5.2.1 ผู้เล่าเรื่อง

ผู้เล่าเรื่อง (narrator) หมายถึง ผู้ที่เล่าเรื่องแต่ง เป็นผู้มีความรู้ อาจเป็นตัวละครหรือไม่ใช่ตัวละครก็ได้ แต่มีเสียงพูดออกมาซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นคำพูดของตัวละครใดและมีลักษณะเป็นกลาง อย่างไรก็ตาม ผู้เล่าเรื่องทำหน้าที่ควบคุมเนื้อเรื่อง ตัวละคร และเปิดเผยให้ผู้อ่านทราบเกี่ยวกับเรื่องราวหรือตัวละครอย่างลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น (ฌ็อง-ปีแยร์ โกลเด็นชไตน์, 2541, น. 59-60)

สรณัฐ ไตลังคะ (2560, น. 57-60) จำแนกผู้เล่าเรื่องออกได้เป็น 2 ประเภทหลัก โดยจำแนกเป็นประเภทย่อยตามบุรุษสรรพนามได้ ดังนี้

1. ผู้เล่าเรื่องที่อยู่ในเรื่องเล่า (internal narrator) เป็นผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 มี 2 แบบ คือ ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 ที่เล่าประสบการณ์ของตนเอง (I-protagonist) และ ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 ที่เล่าประสบการณ์ของคนอื่นหรือเป็นพยานในเหตุการณ์ (I-witness)

2. ผู้เล่าเรื่องที่อยู่นอกเรื่องเล่า (external narrator) มีอยู่ 4 แบบ ได้แก่

2.1 ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 1 เป็นผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ (authorial narrator) ผู้เล่าเรื่องแบบนี้ไม่ได้ปรากฏตัวตนในเรื่อง แต่มักเรียกตัวเองว่า “ข้าพเจ้าผู้เขียน” หรือ “ผู้เขียน” ผู้เล่าเรื่องแบบนี้มักแสดงความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ตัวละคร รื้ออดีต ปัจจุบัน และอนาคตของตัวละครทุกตัว

2.2 ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 2 (second person narrator) เป็นการเล่าเรื่องที่ผู้เล่าเรื่องใช้สรรพนามเรียกแทนผู้ฟัง ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกใกล้ชิดกับเหตุการณ์หรือเข้าถึงอารมณ์มากขึ้น เพราะสรรพนามที่ใช้ทำให้ดูประหนึ่งว่าเป็นประสบการณ์ของผู้อ่านเอง

2.3 ผู้เล่าเรื่องแบบเสมือนมีตัวตน (personal narrator) มี 2 ลักษณะ ได้แก่

2.3.1 ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 3 แบบสัพพัญญู หรือแบบผู้รู้ (omniscient) เป็นผู้เล่าเรื่องที่คล้ายกับผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ คือ แสดงทัศนะ ความคิดเห็น ติความ วิเคราะห์ได้ สามารถถ่ายทอดอดีต ปัจจุบัน และอนาคตของตัวละครได้ และรู้ความคิดของตัวละคร แต่ผู้เล่าประเภทนี้จะปรากฏแค่ “เสียง” ในเรื่องเล่า

2.3.2 ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 3 แบบรับรู้จำกัด (limited third person narrator) เป็นผู้เล่าเรื่องที่จำกัดการนำเสนอโดยเน้นการเล่าเรื่องความคิดและการกระทำของตัวละครหลักเท่านั้น ผู้อ่านจะรับรู้ความเป็นไปของตัวละครได้เพียงตัวเดียว

2.4 ผู้เล่าเรื่องแบบสรรพนามบุรุษที่ 3 แบบภาววิสัย (objective third person narrator) หรือผู้เล่าเรื่องแบบไม่แสดงทัศนะของตน (impersonal narrator) หรือแบบวัตถุวิสัย (objective) หรือแบบตาของกล้อง (camera eye) ผู้เล่าเรื่องประเภทนี้เน้นการเล่าการกระทำภายนอก หรือเหตุการณ์ หรือบทสนทนา โดยที่ไม่เข้าไปในความคิดของตัวละคร ผู้อ่านจำต้องตีความเอง

เมื่อพิจารณาผู้เล่าเรื่องในวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร่ำ คำฉันท์* ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ผู้เล่าเรื่องแบบ **ผู้ประพันธ์** (authorial narrator) โดยปรากฏตัวตนของกวีในฐานะผู้เล่าเรื่องในตอนบทประณามพจน์ ที่กวีกล่าวบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กวีเรียกแทนตนเองด้วยสรพนามบุรุษที่ 1 ว่า “ข้าวรพุทธเจ้า” อันเป็นสรพนามที่ กวีเลือกใช้แทนตนเองได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาที่กวีต้องการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ สรวมชีพข้าวรพุทธเจ้ากรประณม

หัตถ์เหนือศรีโรตม

ถวาย

๑ ด้วยเบญจางคประดิษฐ์จิตตพิกาย

ชีวิตนิวัตรหมาย

พลี

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 1)

นอกจากกวีปรากฏตัวตนในตอนบทประณามพจน์แล้ว กวียังปรากฏตัวตนอีกครั้งใน บทอติวิพากษ์ตอนท้ายเรื่องที่ระบุชื่อกวีผู้ประพันธ์ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าขุนสุนทรภาสิตเป็นกวีผู้ประพันธ์ วรรณคดีเรื่องนี้เป็นร้อยแก้ว โดยมีชิต บุรทัตเป็นผู้แปลงวรรณคดีเรื่องนี้ให้เป็นร้อยกรองประเภทคำฉันท์ อีกทีหนึ่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ คือขุนสุนทรภาสิต

พร้อมกัณนายชิต

บุรทัต ช่วยกันพรรณนา

๑ ผู้หนึ่งผูกซึ่งความมา

ผู้หนึ่งคะนิงวา

ทะวากย์ไรรสบทนต์

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 177)

5.2.2 มุมมองการเล่าเรื่อง

มุมมองการเล่าเรื่อง หรือการนิทัศน์ (focalization) เป็นความสัมพันธ์ของการมองเห็นและ สิ่งที่ถูกมอง โดยไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการเห็นอย่างเดียว แต่ครอบคลุมไปถึงสิ่งที่เป็นามธรรมด้วย คือ การเห็น ความคิด การรับรู้ และความรู้สึกของตัวละครหรือผู้เล่าเรื่อง (ปัทมา ทิมประเสริฐกุล, 2556, น. 134)

ผู้วิจัยพบว่ามุมมองการเล่าเรื่องใน*กรุงเทพร่ำ คำฉันท์* แสดงตนให้เห็นอย่างชัดเจนว่ากวีมองว่า **สยามเป็นฝ่ายธรรมะ** เพราะเป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคง พระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของ ผู้ทรงธรรม ดังนั้นกวีย่อมมีมุมมองต่อบุคคลรวมถึงชาติที่ไม่ได้สยบยอมต่อราชสำนักสยามว่าเป็น “อธรรม”

พม่าถือเป็นศัตรูสำคัญของสยามมาตั้งแต่อดีต ซึ่งมีพัฒนาการอย่างสืบเนื่องจนฝังรากลึกใน สังคมสยามภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อพ.ศ. 2310 (สุนทร ชุตินทรานนท์, 2556, น. 28) ดังนั้น ในพระราชพงศาวดารที่ชำระในสมัยรัตนโกสินทร์จึงมักอธิบายว่าพม่าเป็นฝ่ายอธรรมที่มาทำลายบ้านเมือง และเป็นมารพระพุทธรักษา (สุนทร ชุตินทรานนท์และคณะ, 2552, น. 19) แนวคิดนี้ปรากฏให้เห็นใน วรรณคดีเรื่อง*ลิลิตตะเลงพ่าย*ที่เปรียบเทียบกับพระมหาอุปราชาว่าเป็นพญามาร ดังบทประพันธ์ที่ว่า

พระตรีโลกนาถแผ้ว	เผด็จมาร
เนกพระราชสมภาร	พี่น้อง
เสด็จไร่พิริยะราญ	อรินาส ลงนา
เสนอพระยศยีนก้อง	เกียรติท้าวทุกพาย ๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2503, น. 134)

ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดดังกล่าวได้รับการนำเสนอในวรรณคดีเรื่องนี้ แม้กวีจะมีได้เปรียบพม่าเป็นมาร แต่ก็แสดงให้เห็นว่าเป็นชาติที่ไร้ธรรม คือ มีจิตริษยาสยาม จึงเข้ามาทำสงครามก่อความวุ่นวายให้แก่บ้านเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ม่านไปปรารภ	สมคบสบจิตต์
กับอานันมิตร	หมายชวนญวนมา
รบพุ่งกรุงไทย	เหตุใจฤชยา
ช้างแวงแคว้นอา	นัมายังลั้งเล

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 52)

การที่พมามีจิตริษยาและคิดสมคบกับเวียดนามจะทำสงครามกับสยาม เพราะมีใจอาฆาตมาดร้ายนั้น ทั้งยังมีจิตใจเป็นคนพาล ดังที่กวีกล่าวว่า “ดวงมณม่านพาล” ส่งผลให้ถูกอังกฤษเข้ามารุกรานจนต้องล่าทัพกลับไปนั้น กวีนำเสนอด้วยมุมมองเข้าข้างฝ่ายสยามอย่างชัดเจนว่าในที่สุดพม่าก็พ่ายแพ้ภัยที่ตนเองเป็นผู้เริ่มขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ม่านรัฐมุงรบ	ทวนทบทต่อเสียม
มาดร้ายหมายเตรียม	หลากล้ำคำนึง
พ่ายต้องภัยตน	ล่าพลร่าพึง
ไปราบคาบชิง	แข็งค่อยปล่อยปลง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 53)

นอกจากพม่าแล้ว บุคคลรวมทั้งชนชาติที่มีได้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์สยามในมุมมองของกวี ก็ล้วนเป็นผู้ไร้ธรรมทั้งสิ้น ส่งผลให้กวีเล่าเรื่องโดยกำหนดให้อริราชศัตรูทั้งภายในอาณาจักร เช่น กบฏต่าง ๆ และชาติต่าง ๆ ที่คิดหันไปฝักใฝ่ชาติอื่นแทนสยามล้วนเป็นผู้ไร้ธรรม ดังเช่นเมื่อกวีกล่าวถึงพระยาไทรบุรีที่ไม่จงรักภักดีต่อสยาม กวีก็กล่าวว่า “บุเรศไทร**บรักลัศย์** ริดาลอัตรหัส নয়” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 52)

เมื่อกวีกล่าวถึงกษัตริย์กัมพูชาคิดจะตีเมืองพระตะบองที่เป็นส่วนหนึ่งของสยามและกบฏที่เกิดขึ้นในเมืองจำปาศักดิ์อันเป็นส่วนหนึ่งของสยาม กวีก็เลือกใช้ชุดคำที่สัมพันธ์กับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ “โมหะ” คือความหลงผิด “ทุกรรม” คือกรรมที่ไม่ดี และ “นิรลัษณ์” คือไม่เชื่อสัตย์

อนึ่ง กวียังเลือกใช้คำที่แสดงการตัดสินใจในทางที่ไม่ดี ไม่ว่าจะเป็นคำว่า “ทรยศ” “โทษ” “โหด” “เขลา” “กำเริบ” “ประทุษร้าย” และ “ทุจริต” รวมทั้งใช้คำบริภาษอย่างรุนแรงว่า “สอญ” แต่แล้วในที่สุดด้วยมุมมองที่เข้าข้างสยาม กวีก็กล่าวว่าทั้งกษัตริย์กัมพูชาและกบฏในเมืองจำปาศักดิ์ล้วนต้องพ่ายแพ้แก่พระมหากษัตริย์สยามผู้เปี่ยมด้วย “พระบุญญาภินิหาร” และ “พระบารมี” ดังปรากฏในเนื้อความว่า

๑ อนึ่งบดี้กัม	พุชช้อนันตระกูล
ตรีโมหโอรุ	ยศโทษเพราะโหดเพราะเขลา
๑ สมครกระกันหมาย	ผลร้ายจะโอบจะเอา
บุรพบุรีเนา	ณมหาสิมาสยาม
๑ มุห์งำริกำเริบ	และเขยิบอุบายลูลาม
จะตีบุรีนาม	พระตะบองสนองประลัย
๑ อนึ่งจำปาศัก	ดินพรรคกบฏวิสัย
สอญสิจนใจ	จะประกอบประทุษฐุการณ์
๑ ก็แพ้พระบุญยา	ภินิหาระเห็นมิหาญ
เพราะทัพนกรูกราญ	รณแตกกระจัดกระจาย
๑ อนึ่งเขลยเหล่า	อริเฝ้าภูกามก็หลาย
ละลั่นฉกรรจ์กาย	ณตรุเคหพันธ์สมาน
๑ ละเมิดเพราะคบค้า	กะพระยาทวายณการย์
จะก่อทุกรรมฐาน	นิรสตัยพิบัติผล
๑ พินาสมิอาจคิด	ทุระกิจจะภูวดล
เพราะบารมีพล	พิเคราะห์ดังสดับแสดง

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 55)

เมื่อวกวิกล่าวถึงการปราบจลาจลในเขมร กบฏที่เกิดขึ้นในเขมรซึ่งขณะนั้นเป็นส่วนหนึ่งของสยามก็ถูกมองว่าเป็นพวกไร้ธรรม ดังที่วกวิกล่าวว่า “ปราบพวก**ทุพาลทุพล** ชนะดลสงบงาม” (ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 93) รวมทั้งกษัตริย์เขมร คือพระบาทสมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวาวตาร (นักร้องค์ ราชาวดี) ที่ราชสำนักสยามเป็นผู้แต่งตั้งและช่วยเหลือในการปราบจลาจล แต่กลับไปฝึกฝัฟรั่งเศส ก็ถูกมองว่าเป็นผู้มี “โมหะ” ด้วยเช่นกัน ดังที่วกวิกล่าวว่า

๑ บดีเมืองเขมรอัน	พระราชนันรัชชสาม
และรัชชีพระมีความ	กรณเทอดอุปัตถัมภ์
๑ ทะนุ้อครคักดีสม	นโรดมพระเจ้ากัม
พูชาโมหะเหตุนำ	ประเทศหากประจากเสียม

๑ พระพิงยังฝรั่งเศส	ผะโธนเขตตะขึ้นเตรียม
ประพุดิอาตม์ประดาชเทียม	กะณวนผู้สมัครผัน
	(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 103)

ไม่เพียงแต่ชาติโดยรอบเท่านั้น เพราะแม้แต่การเกิดกบฏต่าง ๆ ภายในราชอาณาจักรสยาม กวีก็ยังคงใช้มุมมองผู้ไร้ธรรมในการนำเสนอ ไม่ว่าจะเป็นกบฏฮ่อที่กวีใช้คำว่ามีโมหะ คือความหลงผิด กบฏเงี้ยวที่กวีมองว่า “โศดชาติกราดเกรี้ยว” ทั้งยังทำตามใจตน และกบฏผู้มีบุญหรือผีบุญในภาคอีสาน ที่กวีใช้คำว่า “นิรคุณ” คือขาดความกตัญญู และ “ทุษกรรม” คือการก่อกรรมชั่ว ดังบทประพันธ์ที่ว่า

๑ โจรพรคมักก่อ	การณฮือคือฮ่อ
มุงเหิมโมหันธ์	รบกวนส่วนแคว้น
ปลายแดนดินอัน	อ้างอุตดรพลัน
พินาสปราศภัย	
๑ หนึ่งนั้นพรรคเงี้ยว	โศดชาติกราดเกรี้ยว
ถืออำเภोज	เกะกะระราน
ทางด้านด้าวไทย	พายัพฉับไว
วินาสปลาตลง	
๑ ยังพวกผีบุญ	ดำรินิรคุณ
ทุษกรรมจ้านง	จลาจลการ
อีสานทิศคง	มลายวาลง
ราบคาบคืนเดิม	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 130)

การเล่าเรื่องด้วยมุมมองเช่นนี้ กวียังใช้ในตอนที่เล่าเรื่องกบฏรศ. 130 ซึ่งกวีใช้คำว่า “หมู่กำเริบทหารบก” และ “นิรคุณ” เช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ ศัตรูภายนอกและภายใน	ก็ปกติพิริภัย
แพ้วพระเดชไท	ระท้าวทก
๑ เช่นหมู่กำเริบทหารบก	นิรคุณพระดิลก
ล้วนพินาสตก	ประดาชเชิญ

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 153)

เมื่อสยามเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 กวีก็เล่าเรื่องด้วยมุมมองที่สยามและฝ่ายสัมพันธมิตร เป็นฝ่ายผู้รักษาระธรรม ซึ่งตรงข้ามกับฝ่ายเยอรมนีที่มีจิตโลกคิดจะเป็นใหญ่ และละเมิดธรรมของโลก คิดทำร้าย มนุษยชาติ ดังที่กวีกล่าวว่า

๑ ไทยนามสยามเนา	คณะข้ากะบรรดา
ชาติรักษปักข์อา	ระยะธรรมประจำคลอง
๑ อังกฤษฝรั่งเศส	กะประเทศอเนกมอง
รอนปักข์ธรรมปอง	จะประทุษฐมนษย์ปวง
๑ คือเยอรมันอา	ทิประดาชะล่าดวง
จิตต์โลกะใหญ่หลวง	ลุละเมดินิยมธรรม

(ขุนสุนทรภาษิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 162)

อนึ่ง หากสังเกตจะเห็นได้ว่ากวีมิได้ใช้น้ำเสียงในการเล่าเรื่องที่ถือว่าชาติตะวันตกไม่ว่าจะเป็น อังกฤษ หรือฝรั่งเศสเป็น “อธรรม” ที่รุกรานสยามหรือชาติโดยรอบสยามในวรรณคดีเรื่องนี้เลย ทั้งนี้ ผู้วิจัย เห็นว่าเพื่อให้สอดคล้องกับมุมมองที่กวีเห็นว่าชาติตะวันตกเป็นประเทศ “ภูมิธรรม” และ “มีอารยธรรม” ซึ่งเป็นฝ่ายสัมพันธมิตรที่สยามเข้าร่วมด้วย เพื่อรบกับ “อธรรม” อย่างเยอรมนีที่เบียดเบียนทำร้ายมนุษยชาติ

กล่าวได้ว่ามุมมองการเล่าเรื่องในวรรณคดีเรื่องนี้ กวีแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเข้าข้างสยาม และสยามเป็นชาติที่เป็นฝ่ายธรรม ดังนั้นทั้งชาติและบุคคลที่ไม่จงรักภักดีต่อสยามจึงกลายเป็นฝ่ายอธรรมไป โดยปริยาย ด้วยมุมมองนี้ กวีเลือกใช้คำเพื่อสื่อให้เห็นความไร้อธรรมด้วยคำศัพท์ที่เกี่ยวกับหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา และการใช้คำที่แสดงการตัดสินพฤติกรรมในเชิงลบ ตลอดจนการบริภาษ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า กวีมิได้มองว่าชาติตะวันตกรุกรานสยาม ทั้งนี้เพราะกวีมีมุมมองว่าชาติตะวันตกเป็นฝ่ายธรรมะที่ ฝ่ายสยามเลือกเข้าร่วมด้วยนั่นเอง

จากที่กล่าวมาเห็นได้ว่าการเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์และมุมมองการเล่าเรื่องที่ตั้งตนอยู่ ฝ่ายสยาม เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สำคัญประการหนึ่งในการประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* การเล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ทำให้กวีสามารถแสดงทัศนะของตน วิพากษ์วิจารณ์ตัวละครต่าง ๆ และ เล่าเหตุการณ์ได้ทั้งอดีต และปัจจุบัน ขณะเดียวกันมุมมองการเล่าเรื่องก็ทำให้กวีสามารถนำเสนอแนวคิดเรื่อง รักชาติ โดยเสนอให้เห็นว่าสยามเป็น “ฝ่ายธรรมะ” ได้อย่างสอดคล้องกันตลอดทั้งเรื่อง

5.3 กลวิธีนำเสนอเนื้อหา

กลวิธีนำเสนอเนื้อหา ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึงเทคนิคหรือวิธีในการนำเสนอเรื่องราว เพื่อสื่อสารให้ผู้อ่าน เกิดความรู้ความเข้าใจเนื้อหาที่กวีมุ่งนำเสนอ ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ใช้ กลวิธีนำเสนอเนื้อหา ดังนี้

5.3.1 การนำเสนอเนื้อหาโดยการลำดับเวลา

เนื้อความในพงศาวดารอยู่ร่วมกันได้ด้วยความต่อเนื่องของเวลา ดังนั้นการลำดับความจึงเป็นการลำดับเวลา (Chorological Order) ซึ่งเป็นไปอย่างเคร่งครัดตามรูปแบบจดหมายเหตุและปุมโหร คือตั้งวัน เวลาเป็นหลัก ต่อมาแม้จะมีการชำระพระราชพงศาวดาร แต่ผู้ชำระก็มิได้สนใจชำระวิธีการเขียนพระราชพงศาวดารด้วยเลย (นาฏวิภา ชลิตานนท์, 2524, 273-274) ดังนั้น การนำเสนอเนื้อหาในพระราชพงศาวดารจึงเรียงตามลำดับเหตุการณ์เป็นสำคัญ

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์กล่าวอยู่เสมอว่าวรรณคดีเรื่องนี้ดำเนินเนื้อหาตามพระราชพงศาวดาร ดังนั้นกวีจึงนำเสนอเนื้อหาตามลำดับเวลาเป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าเนื้อความในลักษณะนี้จะปรากฏเฉพาะในเนื้อความส่วนที่เป็นการกล่าวถึงพระราชประวัติ ซึ่งอยู่ในตอนต้นของแต่ละหัวข้อตั้งแต่ปฐมรัชชนถึงฉัฏฐรัชชนเท่านั้น ซึ่งอาจจำแนกได้เป็น

1) การนำเสนอเนื้อหาโดยระบุเวลาชัดเจน

การนำเสนอเนื้อหาในลักษณะนี้มักเห็นได้จากเหตุการณ์ที่มีความสำคัญต่อการนำเสนอพระราชประวัติ ได้แก่ การเสด็จพระบรมราชสมภพซึ่งปรากฏในตอนต้นของแต่ละหัวข้อ และการเสด็จสวรรคตซึ่งปรากฏในตอนท้ายของแต่ละหัวข้อ ตัวอย่างเช่น ตอนที่กล่าวถึงการเสด็จพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชความว่า

๑ สืบยั้งตั้งมั่นมานาน	นิवासฐาน
ที่เหนือป้อมเพ็ชรพระบุรี	
๑ ในกรุงเทพทวารวดี	อยุธยาศรี
พิสุทธสมภพสพรพร	
๑ เดือนสี่ปีมะโรงแรมวัน	ห้าคำสำคัญ
คือพุทธศาสน์พรรษา	
๑ สองพันสามร้อยเศษตรา	เจ็ดสิบเก้าครา
ครวรัชชสมัยในกาล	

(ขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 12)

จากบทประพันธ์ข้างต้น กวีกล่าวถึงวันเสด็จพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยกวีระบุเวลาอย่างชัดเจน โดยใช้การนับเวลาแบบโบราณตามจันทรคติคือวันพุธ แรม 5 ค่ำ เดือน 4 และ การนับเวลาแบบปัจจุบันคือพ.ศ. 2379

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่าเนื้อหาในหัวข้อรัชกาลหลัง ๆ กวีมีแนวโน้มที่จะระบุเวลาโดยใช้วัน เดือน ปีแบบสุริยคติ อันสัมพันธ์กับยุคสมัยที่ใช้การนับเวลาในขณะนั้น อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตว่ากวียังคง

ใช้การนับเดือนแบบโบราณตามจันทรคติ³³ ร่วมกับสุริยคติด้วย ดังตัวอย่างเช่นตอนที่กวีกล่าวถึงวันเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ตรงกับเดือน 12 หรือเดือนพฤศจิกายนไว้ ความเป็น

๑ สONGPANSIRIYOSRAYSASAN	หกลีบแปดवार
หวันไทยให้โดยโยทยา	
๑ เดือนสิบสองพ้องพฤศจิกายน	ยวันอันปรา
กฎที่ยี่สิบหกพระสม	
๑ สวรรคตกำหนดอนุกรม	พระชนมนิยม
เพียงสี่สิบหกศกสมัย	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 177)

นอกจากวันเสด็จพระบรมราชสมภพ และวันเสด็จสวรรคตแล้ว วันที่พระมหากษัตริย์ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อขึ้นสืบราชสันตติวงศ์นับเป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญ กวีจึงมีกระบวนวันเดือนปีไว้ด้วย ตัวอย่างเช่นตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกไว้ว่า

๑ ประกอบระบอบศุภ	สิริบุพพบรม
ราชาภิเษกสม	อภิสิทธิ์สวัสดิ์
๑ สONGPANKASIRIYOS	ศกสร้อยและสิบมี
กะหระกาปี	รวีวารแรมหน
๑ ทวาทสิที่	ดฤถีนเดือนดล
สิบสองและพ้องสน	ฉิลุพฤศจิกายน

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 112)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีระบุเวลา โดยใช้ทั้งการนับเวลาแบบโบราณตามแบบจันทรคติ คือ วันแรม 12 ค่ำ เดือน 12 ปีระกา และการนับเวลาแบบสุริยคติ คือ วันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ. 2416 ลักษณะเช่นนี้เป็นการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับเวลา โดยแสดงให้เห็นทั้ง การนับเวลาแบบโบราณ และแบบปัจจุบันควบคู่กัน อันจะช่วยให้เนื้อหายังคงมีความโบราณอย่างประวัตินศาสตร์ ขณะเดียวกันก็ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจช่วงเวลาที่เกิดเหตุการณ์ได้ง่ายมากยิ่งขึ้นด้วย

³³ การนับเดือนแบบจันทรคติ เริ่มแต่เดือนอ้ายประมาณเดือนธันวาคม เดือนยี่ เดือนสาม ไปจนถึงเดือนสิบสอง โดยมีเดือนคู่ คือ เดือนยี่ เดือนสี่ ฯลฯ เป็นเดือนถ้วนมี 30 วัน และเดือนคี่ คือ เดือนอ้าย เดือนสาม ฯลฯ เป็นเดือนขาดมี 29 วัน (ประเสริฐ ณ นคร, 2541, น. 509)

2) การนำเสนอเนื้อหาโดยระบุช่วงพระชนมายุ

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอเนื้อหาโดยใช้การลำดับเวลาในลักษณะนี้อยู่บ่อยครั้ง ซึ่งแตกต่างจากที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารที่ลำดับตามปีที่เกิดเหตุการณ์เป็นสำคัญ การนำเสนอเนื้อหาเช่นนี้ ทำให้ผู้อ่านสามารถลำดับเหตุการณ์ในส่วนพระราชประวัติได้อย่างชัดเจน ตัวอย่างเช่น ตอนที่กวีกล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชไว้ว่า

๑ ยี่สิบพระชนมบริบูรณ์	อดิศูรย์ธำรง
สืบพุทธศาสนาละนึ่ง	กิจพรหมจารี
๑ บำเพ็ญผนวชนพระอุโบ	สถนามวัดศรี
รัตนศาสตาศติปริ	ดิพระภิกษุจรรยา
๑ เจ็ดวันพระมันจรรย์พุทธ	ธพิสุทธศาสนา
ลาพรตผนวชเกษมครา	อนุสนธิ์พระชนม์วัย

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 114)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่าการนำเสนอเนื้อหาโดยการบอกช่วงพระชนมายุ นอกจากทำให้เห็นการลำดับเวลาของเหตุการณ์แล้ว ยังแสดงให้เห็นความเป็นธรรมิกราชผู้ศรัทธาในบวรพระพุทธศาสนา โดยการเสด็จออกผนวชและปฏิบัติพระราชจริยาวัตรอย่างเคร่งครัดอีกด้วย

อีกตัวอย่างหนึ่ง กวีนำเสนอโดยกล่าวถึงช่วงพระชนมายุของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ได้ทรงช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของสมเด็จพระบรมชนกนาถ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชกรณียกิจด้านการรบ ตั้งแต่เมื่อครั้งยังมีพระชนมายุเพียง 8 พรรษาจนถึง 16 พรรษา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ นับแต่พระชนม์	พรรษานุสนธิ์
เข้าแปดขวบปี	จนถึงสิบหก
พระชนกภูมิ	ราชาธิบดี
เทิดยศนิยม	
๑ ตำแหน่งเสนอ	สมเด็จพระลูกเธอ
เจ้าฟ้าต่างกรม	โดยราชประเพณี
อันดีอุตม	กรมหลวงเลอสม
อิสรสุนทร	
๑ ระวังอ่างนี้	หุติยบดี
ได้โดยเสด็จจร	สมเด็จพระบรม
ปฐมนิรันดร	ลำดับสมร
ภูมิผู้สงคราม	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 35)

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่าการนำเสนอเนื้อหาตามลำดับพระชนมายุเช่นนี้ยังส่งผลให้กวีสามารถนำเสนอพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ในการช่วยแบ่งเบาพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์องค์ก่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระราชกรณียกิจด้านการรบ และการปกครอง และการเป็นธรรมิกราชผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาไว้ในเนื้อหาได้อย่างแยบคาย ซึ่งปรากฏให้เห็นในทุกรัชกาล อันสะท้อนให้เห็นความสืบเนื่องของพระมหากษัตริย์ในแต่ละรัชกาลไปพร้อมกันด้วย

กล่าวได้ว่าการนำเสนอเนื้อหาโดยการลำดับเวลาทั้งการระบุเวลาและการระบุช่วงพระชนมายุ ทำให้กวีสามารถนำเสนอพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลได้อย่างเป็นระบบ ระเบียบ ขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้กวีแสดงแนวคิดที่กวีต้องการนำเสนอให้ผู้อ่านได้รับรู้ตั้งแต่ก่อนที่พระมหากษัตริย์จะเสวยราชย์ ทั้งยังทำให้พระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาลมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันตามแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิธรรมของพระมหากษัตริย์เรื่องการสืบราชสันตติวงศ์อีกด้วย

5.2.2 การนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหา

ผู้วิจัยพบว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร่ำ* คำฉันท์วางโครงสร้างเนื้อหาอย่างเป็นระบบ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในส่วนของการวิเคราะห์องค์ประกอบของเนื้อหา นอกจากนี้ ในแต่ละหัวข้อผู้วิจัยก็พบว่ากวีเล่าเรื่องอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มตั้งแต่การเกริ่นนำก่อนกล่าวถึงพระราชประวัติของแต่ละรัชกาล การเล่าถึงพระราชประวัติก่อนขึ้นเสวยราชย์ การขึ้นครองราชย์ และการประกอบพระราชกรณียกิจต่าง ๆ การกล่าวถึงสิ่งคู่บุญบารมี จนกระทั่งกล่าวถึงการเสด็จสวรรคต และประมวลสรุปพระเกียรติคุณของแต่ละรัชกาลในตอนท้าย

แม้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพร่ำ* คำฉันท์จะนำเสนอเนื้อหาโดยลำดับตามเหตุการณ์ เหมือนกับการเล่าเรื่องในพระราชพงศาวดารในส่วนพระราชประวัติ แต่บางครั้ง กวีก็อาจใช้การจัดหมวดหมู่ของเนื้อหาร่วมด้วย ดังตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านการสงครามของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเมื่อครั้งยังมิได้ทรงขึ้นครองราชย์ กวีใช้*การจัดหมวดหมู่ด้วยตัวเลข* ดังคำประพันธ์ที่ว่า

๑ หนึ่งเวียงเชียงใหม่	สองราชบุรีใน
เศิกเกี่ยวภูกาม	บ้านบางแก้วเขา
ฉะจุ่มเล่าแลสาม	รักษาเมืองนาม
เชียงใหม่ชัยมี	
๑ สี่มาสถิต	พิทักษ์ถิ่นพิช
ณโลกธานี	เนื่องอมิตรมาน
รุกรานราวี	อะแซห่วนี้
เป็นแม่ทัพมา	

๑ ครั้งห้าคราปราบ	จำปาศักดิ์ราบ
นางรองอาณา	ครั้งหกเวียงจันท
อัญเชิญพระมหา	มณีนรุตน์คลา
กรุงเสร็จโสกันต์	

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 35-36)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากลวิธีการนำเสนอโดยการจัดหมวดหมู่นั้น **กวีนิยมใช้กับการนำเสนอเนื้อหาในส่วนพระราชกรณียกิจ** เพื่อให้เป็นระบบและเป็นเอกภาพ โดยกวีได้เลือกนำเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันมาจัดไว้ร่วมกันด้วยฉันทลักษณ์ประเภทเดียวกัน ดังนั้นเมื่อกวีเปลี่ยนมากล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านใหม่ กวีก็จะเปลี่ยนฉันทลักษณ์ไปด้วย ดังตัวอย่าง

มาณวฉันท

๑ ส่วนทะนุป้อง	ป้องบริหาร
สรรพประการ	เกี่ยวกะไฟท
ยี่งนบุราณ	กาลกลไล
เพียงฉะพะเนนัย	ย่ออนุมาน
๑ เหตุมิประมาท	ยาตรสมุทร
แม่วิบุรุด	เร็วจะระราน
ถึงพระมหา	ธานิฐาน
ป้อมปะทะธาร	ควรจะสเถียร

...

๑ ภัณฑพิศัสตร์	พัทธนิยม
สืบเสาะสะสม	มากบุระมี
อาทิกะป็น	พินพหุติ
ควรกะวิธี	ยุทธประจัญ

ภุขงคปยาตรฉันท

๑ อนึ่งเล่าพระเจ้าตรี	ดิษฐ์รัชศรีประเสริฐสร
พระนามาภิไธยอัน	พิเศษเสริมพระคุณทรง
๑ บรมพุทธศาสน	ปลัมภภูมิณาองค์
อดุลกิจสถิตคง	คุคู่หล้าและฟ้าลาญ
๑ พระทรงธรรมศรัทธา	ณพุทธศาสนาธาร
กุศลเลิศประเสริฐการ	สกลเกิดกะกองบุญย์

...

๑ สมุทรเจติยฐาน	ประจำยานทะเลคง
เสถียรปัจจุบันปรุง	ประสาทไ้ธรรสรค์
๑ สถาพรบรรวัด	อุสมบัตอนันต์อัน
อุบติพร้อมพระจอมธรรม	ดิลกรัชชกาลสาม

(ขุนสุนทรภาศิต และชิต บุรทัต, 2475, น. 75-77)

จากบทประพันธ์ข้างต้น เห็นได้ว่ากวีเลือกใช้มาณวกฉันทกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านการป้องกันประเทศ ขณะที่กวีเปลี่ยนมาเลือกใช้ภุชงคประยาตรฉันท เมื่อกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านศาสนา โดยเฉพาะการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ อันแสดงให้เห็นว่ากวีได้เลือกสรรพระราชกรณียกิจที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันมานำเสนอ แม้พระราชกรณียกิจดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในระยะเวลาที่แตกต่างกันก็ตาม รวมทั้งกวียังใช้ฉันทลักษณ์เดียวกันเพื่อแบ่งหมวดหมู่ของพระราชกรณียกิจอีกด้วย นอกจากนี้ กวียังอาจเลือกใช้ฉันทบางชนิดเพื่อประพันธ์ในเนื้อหาประเด็นเดียวกันก็ได้ ดังเช่น การใช้มาลินีฉันท 15 ในประเด็นที่พูดถึงการทำนุบำรุงศาสนา ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อรูปแบบการประพันธ์ เป็นต้น

การนำเสนอโดยการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหา ยังส่งผลให้กวีเลือกสลับบางเหตุการณ์ที่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันมากล่าวรวมกัน ทั้งที่ในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ เนื้อหาส่วนนี้อาจอยู่คนละช่วงกันก็ตาม ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไว้แล้วในหัวข้อการสลับเนื้อหา

กล่าวโดยสรุปได้ว่ากวีเลือกสรรเนื้อหาที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันมานำเสนอร่วมกัน โดยใช้ฉันทลักษณ์แต่ละชนิด เพื่อสร้างเอกภาพให้แก่เนื้อหาในแต่ละประเด็น การนำเสนอในลักษณะเช่นนี้ ส่งผลให้ผู้อ่านสามารถจำแนกประเด็นที่กวีนำเสนอได้ง่าย และทำให้ประเด็นที่กวีเลือกนำเสนอมีความเป็นระบบชัดเจนอีกด้วย

5.2.3 การนำเสนอเนื้อหาโดยการเน้นความสำคัญของเหตุการณ์

การนำเสนอเนื้อหาโดยเน้นความสำคัญของเหตุการณ์นับเป็นกลวิธีการนำเสนอเนื้อหาที่สำคัญประการหนึ่งที่กวีมักใช้เพื่อย้ำความคิดหรือเหตุการณ์บางอย่างที่กวีต้องการ การเน้นความสำคัญของเหตุการณ์นี้ ผู้วิจัยพบว่ากวีกระทำในหลายลักษณะ ได้แก่

1) การนำเสนอเหตุการณ์เดิมซ้ำกัน

ผู้วิจัยพบว่าเหตุการณ์เรื่องกบฏกรมขุนกษัตราธิราชหรือที่เรียกว่ากบฏกาบองนั้นเป็นเนื้อหาที่กวีเน้นความสำคัญเป็นพิเศษ ดังเห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงเหตุการณ์เดียวกันซ้ำกันใน 2 หัวข้อคือ หัวข้อทุติยรัชช และหัวข้อตริตยรัชช โดยกวีเน้นย้ำให้เห็นว่ากบฏพ่ายแพ้ไปเพราะพระบารมี อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่านอกจากกวีจะเล่าเหตุการณ์นี้ซ้ำแล้ว กวียังขยายเนื้อหาออกไปให้ยืดเยื้อเป็นพิเศษกว่าที่ปรากฏในเทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ อย่างมีนัยสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากแสดงให้เห็นบทบาทสำคัญของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ทั้งยังแสดงถึง

พระบุญญาบารมี เนื่องจากในรัชสมัยของพระองค์ไม่มีช้างเผือกซึ่งกวีมองว่าเป็นเครื่องแสดงบุญญาบารมีที่สำคัญยิ่ง

2) การนำเสนอเหตุการณ์ที่มีลักษณะร่วมกัน

นอกจากการนำเสนอเหตุการณ์เดียวกันแล้ว การที่กวีเลือกนำเสนอเหตุการณ์ที่มีลักษณะร่วมกันซ้ำกันในทุกหัวข้อ ยังน่าจะมีส่วนช่วยเน้นย้ำแนวคิดดังกล่าวให้เด่นชัดยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้ว่ากวีเลือกนำเสนอเนื้อหาที่กล่าวถึงการมีช้างเผือกมาสู่พระบารมีในแทบทุกรัชสมัย ยกเว้นในหัวข้อตรีดิยรัชช ทั้งนี้เพราะในประวัติศาสตร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้มีช้างเผือกมาสู่พระบารมี พบแต่เพียงช้างสีประหลาดจำนวนมากถึง 20 ช้างแค่นั้น (จรียา นวลนรินทร์, 2554, น. 105)

การกล่าวถึงช้างเผือกในฐานะสิ่งคู่บุญบารมี จึงช่วยเน้นย้ำให้เห็นแนวคิดที่มีต่อพระมหากษัตริย์ว่าเป็นบุคคลผู้มีคุณลักษณะอันพิเศษ คือเป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยพระบุญญาบารมี เช่นเดียวกับการที่กวีเล่าถึงการพบพระบรมสารีริกธาตุในหลายรัชสมัย

3) การนำเสนอโดยสลับเหตุการณ์มาไว้เป็นลำดับแรก

การนำเสนอโดยสลับเหตุการณ์ นอกจากช่วยให้เนื้อหาเป็นหมวดหมู่และเกิดความเป็นเอกภาพแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่า การสลับเหตุการณ์น่าจะมีส่วนช่วยเน้นย้ำความสำคัญของแนวคิดที่กวีมุ่งกล่าวถึง หรืออาจกล่าวได้ว่ากวีมองว่าเหตุการณ์หรือพระราชกรณียกิจดังกล่าวมีความสำคัญเป็นลำดับแรก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการให้ความสำคัญแก่พระราชกรณียกิจในปกป้องอาณาจักรด้วยการนำเสนอแนวคิดวีรกษัตริย์นักรบ ผู้ปกป้องบ้านเมืองเพื่อรักษาธรรมในหัวข้อปฐมรัชชนจนถึงตรีดิยรัชช ซึ่งกวีมีก่นามากกล่าวถึงในลำดับแรกหลังจบพระราชประวัติ

อย่างไรก็ตาม เมื่อสภาพทางสังคมไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงไป แนวคิดเรื่องการเป็นกษัตริย์ผู้ทรงทำหน้าที่ “ป้องกันขอบขัณฑสีมา” อาจไม่จำเป็นเท่ากับการเปลี่ยนแปลงสังคมให้ก้าวหน้าตามอย่างตะวันตก ทำให้กวีนำเสนอพระราชกรณียกิจที่สำคัญและได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะเมื่อเริ่มมีกระแสทางการเมืองที่มองในเรื่องความเท่าเทียมกันตามแนวคิดประชาธิปไตยมากกล่าวถึงแทน โดยการสลับเนื้อหาเหตุการณ์เรื่องการเลิกลาสนและการปฏิรูปการปกครองมากกล่าวถึงเป็นลำดับแรก ๆ ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อการสลับเนื้อหา

กล่าวโดยสรุปได้ว่า กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* นำเสนอเนื้อหาโดยการเน้นย้ำความสำคัญของเหตุการณ์ ทั้งการนำเสนอเหตุการณ์เดิมซ้ำกัน การนำเสนอเหตุการณ์ที่มีลักษณะร่วมกัน และการนำเสนอโดยสลับเหตุการณ์มาไว้เป็นลำดับแรก ช่วยทำให้แนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอหนักแน่น และเด่นชัดมากยิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาทั้งหมด เห็นได้ว่ากวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง *กรุงเทพฯ คำฉันท์* ใช้กลวิธีนำเสนอเนื้อหาใน 3 ลักษณะ ได้แก่ การนำเสนอเนื้อหาโดยการลำดับเวลา การนำเสนอเนื้อหาโดยการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหา และการนำเสนอเนื้อหาโดยการเน้นความสำคัญของเหตุการณ์ กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเหล่านี้ช่วยให้เนื้อหาที่กวีนำเสนอมีความเป็นระบบ ทั้งยังช่วยให้แนวคิดที่กวีนำเสนอเด่นชัดอีกด้วย

กล่าวโดยสรุปได้กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ด้วยการใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่สำคัญ 3 ประการ คือ กลวิธีการใช้ภาษา กลวิธีการเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องและมุมมองการเล่าเรื่อง และกลวิธีการนำเสนอเนื้อหา เพื่อช่วยให้บทประพันธ์ที่กวีนำเสนอมีความไพเราะ มีเนื้อหาที่เป็นระบบและสอดคล้องประสานกลมกลืนกันอย่างเป็นเอกภาพ และมีมุมมองที่มุ่งเน้นสยามเป็นศูนย์กลาง ทั้งยังมีส่วนสำคัญในการช่วยทำให้แนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอเด่นชัดมากยิ่งขึ้นอีกด้วย

บทที่ 6

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ ของขุนสุนทรภาสิต และชิต บุรทัต เพื่อวิเคราะห์ การสร้างสรรค์เนื้อหา แนวคิดเรื่องความรักชาติและปัจจัยที่มีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ ที่กวีนำเสนอ ตลอดจนกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีนำมาใช้ประพันธ์ จากการศึกษา ผู้วิจัยได้ ข้อสรุป ข้ออภิปราย และข้อเสนอแนะ ดังนี้

6.1 สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์อย่างละเอียด ผู้วิจัยพบว่ากวีเลือกใช้รูปแบบ คำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่หลากหลาย สร้างองค์ประกอบของเนื้อหาให้เป็นระบบระเบียบชัดเจน โดยกวีสร้างสรรค์เนื้อหาบางส่วนจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งประสบการณ์และความรับรู้ของกวี นอกจากนี้ กวียังนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้ผ่านการนำเสนอเนื้อหาและกลวิธี ทางวรรณศิลป์ได้อย่างกลมกลืน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์ประพันธ์ด้วยฉันท์ลักษณะผสมที่ประกอบด้วยฉันท์และกาพย์ กวีใช้ฉันท์ 17 ชนิดประพันธ์ร่วมกับกาพย์ 2 ชนิด คือ กาพย์ฉก 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ฉันท์ที่ กวีนำมาใช้มีทั้งฉันท์ที่มีใช้ก่อนและหลังมีตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ อันแสดงให้เห็นว่ากวีสืบทอด การประพันธ์ฉันท์ในสมัยอยุธยาและนำฉันท์ชนิดใหม่ที่เพิ่งมีใช้ในสมัยรัตนโกสินทร์มาประพันธ์ให้เกิด ความหลากหลาย กวียังสร้างเอกภาพและความไพเราะให้แก่บทประพันธ์ ด้วยการสร้างสัมผัสสลับส่งระหว่าง ฉันท์ลักษณะชนิดเดียวกันและฉันท์ลักษณะต่างชนิดกัน

กวีสร้างบทประพันธ์เรื่องนี้ โดยจำแนกองค์ประกอบออกได้เป็น 3 ส่วน ได้แก่

1) บทประณามพจน์ ประกอบด้วย บทไหว้ครู บทสดุดีรัฐ สุตรสถานี และบทประมวลพระมหา กรุณาธิคุณ และแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ เนื้อหาในส่วนบทไหว้ครู สุตรสถานี และบทประมวล พระมหากรุณาธิคุณและแสดงความสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ กวีน่าจะสืบทอดจากขนบวรรณคดี ในสมัยอยุธยา อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวียังสร้างสรรค์บทสดุดีรัฐที่ชี้ให้เห็นความสำคัญของชาติ และศาสนา อันเชื่อมโยงกับการสดุดีพระมหากษัตริย์ไว้ในส่วนนี้ด้วย

2) เนื้อเรื่อง กล่าวถึงพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของแต่ละรัชกาลตั้งแต่รัชกาลที่ 1-6 โดย กวีร้อยเรียงเนื้อหาอย่างเป็นระบบ จำแนกออกได้เป็น 3 ส่วน คือ พระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และสรุป ทั้งนี้ วรรณคดีเรื่องนี้มี การนำเสนอเนื้อหาที่น่าสนใจและแตกต่างไปจากวรรณคดีก่อนหน้านี้ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรก กล่าวสดุดีพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในวรรณคดีเรื่องเดียวกัน โดยแบ่งแยกแต่ละรัชกาล

อย่างชัดเจน ประการที่สอง กำหนดหัวข้อเพื่อแบ่งแยกเนื้อหาของแต่ละรัชกาลให้เด่นชัดพร้อมกับแสดงลำดับความต่อเนื่องของราชวงศ์อันสัมพันธ์กับแนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอ

3) นิคมณฑล หรือส่วนสรุป ประกอบด้วย การกล่าวถึงรายละเอียดของผลงาน บทอรรถวิพากษ์ และการแสดงความจงรักภักดี และการขอพร เนื้อหาส่วนที่เป็นบทอรรถวิพากษ์ กวีดำเนินตามขนบวรรณคดีสมัยอยุธยาที่แสดงความอหังการ พร้อมแสดงความถ่อมตน ส่วนการกล่าวถึงรายละเอียดของผลงานอย่างเด่นชัด น่าจะเป็นขนบวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม เนื้อหาส่วนการขอพร นับเป็นลักษณะที่สร้างสรรค์ต่างจากวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่มีมาก่อนหน้านี้ที่นิยมกล่าวถวายพระพรแด่พระมหากษัตริย์หรือขอพรให้ตนเองโดยอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ผู้วิจัยพบว่ากวีขอพรให้ผู้อ่านและผู้ฟังโดยอำนวนภาพความจงรักภักดีของตนแทน

กวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์สร้างสรรค์เนื้อหา*โดยใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เรื่อง*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* เป็นหลัก ร่วมกับประการณ์และความรับรู้ของตน อย่างไรก็ตาม การสร้างสรรค์เนื้อหาโดยใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์นั้น ผู้วิจัยพบว่ากวีใช้ข้อมูลโดยคงเนื้อหาหรือเปลี่ยนแปลงเนื้อหา

การคงเนื้อหาที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ บางครั้งกวีอาจคงรายละเอียดเนื้อความไว้ดั้งเดิม หรืออาจละ ขยาย ปรับเปลี่ยนรายละเอียดเนื้อความก็ได้ นอกจากนี้ กวียังเปลี่ยนแปลงเนื้อความหลายลักษณะ ได้แก่ การตัดทอนเนื้อความ การเพิ่มเติมเนื้อความ และการสลับเนื้อความ อันสัมพันธ์กับจุดประสงค์ที่เปลี่ยนแปลงไปและแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอ

ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยกวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับสถาบันหลัก 3 สถาบันและแนวคิดเกี่ยวกับประชาชน ซึ่งมีแนวคิดย่อย ๆ ดังนี้

กวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับชาติ ผ่านแนวคิดย่อยว่าสยามเป็นชาติอารยะ โดยแสดงให้เห็นว่าเป็นชาติที่มีเอกราช เป็นรัฐสมัยใหม่ที่มีเกียรติและศักดิ์ศรีเสมออารยประเทศ มีธงประจำชาติ และมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ตลอดจนมีวัฒนธรรมทางภาษาของตนเอง แนวคิดที่ว่าสยามเป็นดินแดนแห่งพระพุทธศาสนา และแนวคิดที่ว่าสยามดำรงอยู่ได้เพราะพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์

กวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับศาสนา ผ่านแนวคิดย่อยว่าพระพุทธศาสนาทำให้สยามดำรงเอกราชไว้ได้ แนวคิดที่ว่าพระพุทธศาสนามีคุณลักษณะอันพิเศษ และแนวคิดที่ว่าพระพุทธศาสนาได้รับการอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์

กวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญที่กวีมุ่งนำเสนอ ผ่านแนวคิดย่อยคือแนวคิดวีรกษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทยุคสมัย ทั้งวีรกษัตริย์นักรบเพื่อรักษาธรรม (รัชกาลที่ 1-3) วีรกษัตริย์ผู้ทรงรักษาเอกราชของชาติ (รัชกาลที่ 4-5) และวีรกษัตริย์ผู้นำพาสยามสู่ประชาคมโลกเพื่ออารงธรรม (รัชกาลที่ 6) แนวคิดเรื่องธรรมิกราชที่แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงธรรม และทรงสืบทอดพระพุทธศาสนา แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม อันประกอบด้วย

สิทธิธรรม พระปรีชาสามารถ และพระบุญญาบารมี นอกจากนี้ยังมีแนวคิดพระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชนอีกด้วย

กวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับประชาชน ผ่านแนวคิดย่อยเรื่องหน้าที่ของประชาชนที่ควรรักชาติ ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และแนวคิดเรื่องประชาชนควรสามัคคีกัน

อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีนำเสนอล้วนแสดงให้เห็นความสัมพันธ์อันเชื่อมโยงกันของสถาบันหลักต่าง ๆ ทั้งชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รวมทั้งประชาชน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันที่มีความสำคัญสูงสุด

ทั้งนี้ จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องกรุงเทพฯ คำฉันท์เนื่องมาจากปัจจัยหลัก 2 ประการ ดังนี้

ประการแรก คือ วัตถุประสงค์ในการประพันธ์ ซึ่งผู้วิจัยพบว่ามีถึง 3 ประการ ได้แก่ เพื่อเป็นวรรณคดีประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ และเพื่อเป็นวรรณคดีแบบเรียน วัตถุประสงค์เหล่านี้มีลักษณะร่วมกันคือ มุ่งสวดดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรี ควบคู่กับการให้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และปลูกฝังความรักชาติ

ประการที่สอง คือ แนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีผลต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติ มี 5 ประการ ได้แก่

1) แนวคิดประวัติศาสตร์กระแสหลักที่เป็นประวัติศาสตร์แม่บทในสังคมไทย ส่งผลต่อการสร้างประวัติศาสตร์ที่เน้นความต่อเนื่องของราชธานี และการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดวีรกษัตริย์

2) แนวคิดทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยแนวคิด 2 ประการ คือแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์อันได้แก่ คติเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราช และคติเรื่องธรรมิกราช และแนวคิดเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา แนวคิดเหล่านี้ล้วนส่งผลต่อแนวคิดพระมหากษัตริย์ผู้มีพระบุญญาบารมี และแนวคิดธรรมิกราช รวมทั้งมุมมองของกวีที่มองสยามเป็นฝ่ายธรรม

3) แนวคิดเรื่องสิทธิธรรม ซึ่งเป็นแนวคิดที่พัฒนาจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทยในช่วงสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ทั้งยังน่าจะได้รับอิทธิพลจากตะวันตก แนวคิดนี้ส่งผลต่อการนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ผู้มีพระคุณสมบัติอันเพียบพร้อม คือ สิทธิธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิทธิธรรมอันเกิดจากการสืบราชสันตติวงศ์

4) แนวคิดเรื่องประชาธิปไตย มีผลต่อการนำเสนอเนื้อหา 3 ประการ ได้แก่ การนำเสนอพระราชกรณียกิจเรื่องการเลิกทาส การนำเสนอบทบาทสตรีโดยเฉพาะอย่างยิ่งวีรสตรี และการนำเสนอเนื้อหาด้วยคำศัพท์เกี่ยวกับประชาธิปไตย กวีนำเสนอเนื้อหาเหล่านี้ เพื่อตอบโต้กับกระแสสังคมในขณะนั้น ขณะเดียวกันกวีก็นำชุดคำศัพท์เกี่ยวกับประชาธิปไตยไปเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องความรักชาติได้อย่างกลมกลืน

5) แนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์ของปวงชนเพื่อปวงชน ส่งผลให้กวีนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ คือแนวคิดพระมหากษัตริย์ผู้ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน

อันเป็นแนวคิดเพิ่มเติมจากแนวคิดเรื่องความรักชาติที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสนอไว้ เพื่อได้กลับกระแสนิยมที่เรียกร้องการเปลี่ยนแปลงการปกครองในขณะนั้น

กลวิธีทางวรรณศิลป์เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญยิ่งในการสร้างให้วรรณคดีมีพลังในการสื่อสาร ผู้วิจัยพบว่ากลวิธีทางวรรณศิลป์ในการประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ 3 ประการ ได้แก่

1) กลวิธีการใช้ภาษา เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่น ผู้วิจัยพบว่ากลวิธีประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*บรรยายร้อยเรียงบทประพันธ์เรื่องนี้โดยใช้กลวิธีการใช้ภาษาอันหลากหลาย ทั้งกลวิธีการเล่นเสียง กลวิธีการเล่นคำ ไปจนถึงกลวิธีการสื่อความ

กลวิธีใช้กลวิธีการเล่นเสียง ทั้งการเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นเสียงสระ และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ต่างระดับ และใช้กลวิธีการเล่นคำ 5 ลักษณะ ได้แก่ การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำพ้องเสียง การเล่นคำซ้ำและการเล่นเสียงพยัญชนะ การเล่นคำซ้ำและการเล่นเสียงวรรณยุกต์ และการเล่นคำโดยการแยกคำให้ต่อความกัน นอกจากนี้ กวียังใช้กลวิธีการสื่อความ ทั้งการใช้ภาพพจน์และการอ้างถึงด้วย

กลวิธีการใช้ภาษาเหล่านี้ ช่วยทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีควมไพเราะและมีเอกภาพตั้งแต่ระดับเสียงคำ ตลอดจนช่วยสื่อหรือเน้นย้ำน้ำหนักของความหมายให้หนักแน่น กลวิธีดังกล่าวมีผลอย่างยิ่งต่อการนำเสนอแนวคิดเรื่องความรักชาติในวรรณคดีเรื่องนี้ให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น นอกเหนือไปจากการนำเสนอผ่านเนื้อหา

2) กลวิธีการใช้ผู้เล่าเรื่องและมุมมองการเล่าเรื่อง ผู้วิจัยพบว่ากลวิธีเลือกใช้ผู้เล่าเรื่องแบบผู้ประพันธ์ และมุมมองการเล่าเรื่องที่ตั้งตนอยู่ข้างฝ่ายสยามอย่างเด่นชัด กลวิธีเช่นนี้ทำให้กวีสามารถแสดงทัศนะของตน วิพากษ์วิจารณ์ตัวละครต่าง ๆ และเล่าเหตุการณ์ โดยไม่จำกัดด้วยเงื่อนไขของเวลา และสามารถนำเสนอให้เห็นว่าสยามเป็น “ฝ่ายธรรม” ได้อย่างสอดคล้องกันตลอดทั้งเรื่อง อันสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีมุ่งนำเสนอ

3) กลวิธีการนำเสนอเนื้อหา ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอเนื้อหาใน 3 ลักษณะ กล่าวคือ นำเสนอเนื้อหาโดยการลำดับเวลา นำเสนอเนื้อหาโดยการจัดหมวดหมู่ของเนื้อหา และนำเสนอเนื้อหาโดยการเน้นความสำคัญของเหตุการณ์เป็นลำดับแรก กลวิธีการนำเสนอเนื้อหาเหล่านี้ช่วยให้เนื้อหาที่กวีนำเสนอมีความเป็นระบบ ทั้งยังช่วยให้แนวคิดที่กวีมุ่งนำเสนอเด่นชัดอีกด้วย

6.2 อภิปรายผลการวิจัย

เมื่อนำผลการศึกษาในงานวิจัยนี้มาเปรียบเทียบกับเอกสารและงานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้แล้ว สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์*มีองค์ประกอบหลักของเนื้อหา 3 ประการ สอดคล้องกับที่เสาวณิต วิงวอน (2530 น. 69 และ 193-194) กล่าวว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติมีองค์ประกอบ 3 ส่วนที่แตกต่างไปจากวรรณคดีประเภทอื่น คือ ประกอบด้วยประณามพจน์ที่กล่าวหาว่าครุฑตามธรรมเนียมการแต่งหนังสือเพื่อให้เกิดความเป็นสิริมงคล เนื้อเรื่องที่กล่าวสดุดีพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ และส่วนสรุป ที่เป็นส่วนเสริม

ให้เห็นจุดมุ่งหมายที่จะยกย่องพระมหากษัตริย์ให้ชัดเจนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวีทั้งสี่บทอดและสร้างสรรค์เนื้อหาในองค์ประกอบต่าง ๆ

การสร้างสรรคเนื้อหาในวรรณคดีเรื่องนี้ มี 2 ประการ ประการแรก เป็นวรรณคดีที่กล่าวสดุดีพระมหากษัตริย์หลายพระองค์ในเรื่องเดียวกัน และน่าจะเป็นต้นแบบของวรรณคดีสมัยหลังที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ประการที่สอง เป็นวรรณคดีที่กำหนดหัวข้อ แม้ว่าการกำหนดหัวข้อนั้น จะมีใช้หัวข้อที่ช่วยทำให้เห็นเนื้อหาเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจอย่างชัดเจนเหมือน*โคลงดั้นสรรเสริญพระเกียรติพระพุทธเลิศหล้านภาลัยของพระยาตรัง* รวมทั้งที่ธงชัย ดิษโส (2547, น. 358) พบในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ก็ตาม แต่การกำหนดหัวข้อของกวี นับว่าเป็นรูปแบบการนำเสนอเนื้อหาที่มีความสร้างสรรค์จากวรรณคดีก่อนหน้า และมีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอลำดับการสืบราชสันตติวงศ์ของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเป็นสำคัญ

เมื่อพิจารณาการสร้างสรรคเนื้อหา ผู้วิจัยพบว่ากวีสร้างสรรค์เนื้อหาจากเอกสารประวัติศาสตร์คือ*เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ* ซึ่งเป็นเอกสารที่มาจากพระธรรมเทศนาและถูกนำไปใช้เป็นแบบเรียน เอกสารนี้จึงถือเป็นชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก ดังที่พัชลิน จินนุ่น (2560, น. 163) ชี้ให้เห็นว่าผู้แต่งวรรณคดีมักนำเนื้อหาส่วนหนึ่งมาจากองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ โดยอาจหยิบยกตอนใดตอนหนึ่งมาแล้ว ตัดต่อหรือพลิกแพลงข้อมูลให้แตกต่างไปจากเดิม สอดคล้องกับที่ผู้วิจัยพบว่ากวีสร้างสรรค์เนื้อหาจากเอกสารประวัติศาสตร์โดยมีทั้งลักษณะการคงเนื้อความ และการเปลี่ยนแปลงเนื้อความ

นอกจากเอกสารทางประวัติศาสตร์แล้ว กวียังสร้างสรรค์เนื้อหาจากประสบการณ์และความรับรู้ของตน ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับการสร้างสรรค์วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่ยุพร แสงทักษิณ (2537, น. 195) กล่าวไว้ว่า “วรรณคดีของพระเกียรติเรื่องใดที่เด่นประทับใจผู้อ่านมักเป็นเรื่องที่เกิดจากการแต่งของกวีผู้มีชีวิตอยู่ร่วมรัชสมัยนั้น ๆ ได้มีประสบการณ์ ได้รู้ได้เห็นได้ยินได้ฟังเรื่องที่เกี่ยวข้องด้วยองค์พระมหากษัตริย์ที่คนแต่งสรรเสริญพระเกียรติทั้งทางตรงและทางอ้อม”

การสร้างสรรคเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้จึงประกอบด้วยทั้งการนำข้อมูลจากเอกสารทางประวัติศาสตร์มาประพันธ์ร่วมกับประสบการณ์และความรับรู้ของกวี การสร้างสรรค์ในลักษณะเช่นนี้ทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีที่น่าเชื่อถือและมีคุณค่าอย่างยิ่งทางประวัติศาสตร์ ขณะเดียวกันก็มีคุณค่าอันโดดเด่นเพราะกวีได้บันทึกเหตุการณ์ร่วมสมัยไว้ด้วย

แม้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ แต่ผู้วิจัยกลับพบว่าแนวคิดหลักที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเรื่องนี้ คือแนวคิดเรื่องความรักชาติอันสอดคล้องกับแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เน้นให้เห็นความสำคัญของชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ทั้งยังทรงเน้นย้ำให้เห็นว่าประชาชนควรเคารพเทิดทูนต่อสถาบันหลักทั้ง 3 สถาบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งควรจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และควรสามัคคีกัน สอดคล้องกับที่สายชล สัตยานุรักษ์ (2557) ศึกษาไว้

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่ากวียังเพิ่มแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่ทรงห่วงใยประชาชนและทรงเป็นที่รักของประชาชน และแนวคิดเรื่องการสืบราชสันตติวงศ์ อันเป็นแนวคิดสมัยหลังเพิ่มเติมเข้าไปด้วย

ดังนั้น นอกจากแนวพระราชดำริเรื่องความรักชาติของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว แนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีนำเสนออย่างน่าจะได้รับอิทธิพลจากปัจจัยอื่น ๆ ด้วย ในที่นี้ คือวัตถุดิบประสงค์ การประพันธ์และแนวคิดที่สัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งล้วนสัมพันธ์กับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป

ทั้งนี้ แนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์นับเป็นแนวคิดสำคัญที่กวีนำเสนอในฐานะที่วรรณคดีเรื่องนี้ มีวัตถุดิบประสงค์เพื่อเฉลิมพระเกียรติ ผู้วิจัยพบว่ากวีนำเสนอให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมิกราช สอดคล้องกับที่เสาวณิต วิงวอน (2538, น. 85) กล่าวไว้ว่าแนวคิดธรรมิกราชเป็นแนวคิดที่ไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลยนับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บ่งบอกว่าธรรมเป็นสัจจะ และเป็นอำนาจในการปกครองอย่างแท้จริง

การนำเสนอแนวคิดเรื่องวีรกษัตริย์ นับเป็นแนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่งที่กวีนำเสนอ ซึ่งสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอแนวคิดเรื่องวีรกษัตริย์ผู้รักษาเอกราชของชาติ แนวคิดวีรกษัตริย์จึงเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับประวัติศาสตร์แม่บทของไทย สอดคล้องกับการศึกษาของบาหยัน อิมสำราญ (2549, น. 175) ที่พบว่าการนำเสนอสมเด็จพระนเรศวรมหาราชในฐานะวีรกษัตริย์จะยังคงปรากฏต่อไปอีกยาวนาน ตราบใดที่การศึกษาประวัติศาสตร์แม่บทของไทยยังคงถือเอาความสำคัญของราชสำนักเป็นที่ตั้ง

อนึ่ง การนำเสนอพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์นับเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม เมื่อสังคมเปลี่ยนไป พระคุณสมบัติที่กวีนำเสนอย่อมเปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังที่ผู้วิจัยพบว่ากวีไม่ได้แสดงให้เห็นสถานะอันสูงส่งประดุจเทพของพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีในวรรณคดีเรื่องนี้เลย แต่กวีมุ่งแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถ และสิทธิธรรมมากกว่า อย่างไรก็ตาม การมีพระบุญญาบารมียังคงเป็นสิ่งที่กวีกล่าวถึง อันน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติเรื่องจักรพรรดิราชซึ่งมีบทบาทในสังคมไทยมาอย่างยาวนาน

กลวิธีทางวรรณศิลป์ที่กวีนำมาใช้นอกจากทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะและโดดเด่นแล้ว น่าสังเกตว่าภาพพจน์ที่กวีนำมาเปรียบส่วนใหญ่เป็นการใช้อุปมาเป็นหลัก ซึ่งมักเป็นความเปรียบที่ช่วยนำเสนอภาพที่ขัดแย้งกันให้เด่นชัด ในส่วนความเปรียบที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ซึ่งปรากฏให้เห็นในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติอยู่เสมอ นั้น น่าสนใจว่ากวีเลือกใช้การเปรียบเทียบกับบิดาและบุตร สะท้อนให้เห็นถึงความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน ซึ่งเป็นมุมมองสมัยใหม่ที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สอดคล้องกับที่ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม (2557, น. 236-237) พบในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ประพันธ์ขึ้นหลังเสด็จสวรรคตแล้ว

นอกจากนี้ กลวิธีการสื่อความด้วยการอ้างถึง นับว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเห็นได้ว่ากวีอ้างถึงกวีในอดีต และวรรณคดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทพระราชนิพนธ์ อันแสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถทางอักษรศาสตร์ของพระมหากษัตริย์ราชวงศ์จักรีให้เด่นชัดมากยิ่งขึ้น และนับเป็น

การนำเสนอพระราชกรณียกิจด้วยมุมมองสมัยใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับผลงานทางวรรณคดีของพระมหากษัตริย์ ทั้งยังชี้ให้เห็นว่าบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ ล้วนเป็นแบบอย่างให้แก่การสร้างสรรค์วรรณคดีรุ่นหลัง และเป็นองค์ความรู้สำคัญที่คนรุ่นหลังควรศึกษา

6.3 ข้อเสนอแนะ

1. งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องความรักชาติที่กวีนำเสนอตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นสำคัญ จึงมิได้เน้นวิเคราะห์บทบาททางการเมืองของกวี และบริบททางสังคมร่วมสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริบทของประชาธิปไตยที่น่าจะมีผลต่อการสร้างวรรณคดีเรื่องนี้ จึงเป็นประเด็นที่น่านำมาวิเคราะห์ต่อไป

2. ผลงานทางวรรณคดีของกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่อง*กรุงเทพฯ คำฉันท์* ทั้งขุนสุนทรภาศิตและชิต บุรทัต ยังมีอีกหลายเรื่องที่ยังไม่มีผู้นำมาศึกษาวิเคราะห์ จึงน่าจะนำไปประเป็นประเด็นวิจัยต่อไปได้ เช่น *ฉันท์สมโภชพระมหาเศวตฉัตร พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* ที่ชิต บุรทัตประพันธ์ร่วมกับกวีอีกหลายท่าน และ*โรโมยูเลียดคำฉันท์* ของขุนสุนทรภาศิต

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กนกวรรณ ทองตะโก. (2553). ศุภมัสดุ. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา Office of the Royal Society. <http://legacy.orst.go.th/>
- กรรณิรมย์ สุวรรณานนท์. (2524). พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างชาติไทย [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กฤษกร ก่อเผือก และทวีศักดิ์ เผือกสม. (2564). บทย้อนพินิจประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทยสมัยใหม่: กาลเวลาแบบสุญญากาศและการก่อรูป. *มนุษยศาสตร์สาร*, 22(2), 72-94.
- กฤษณก ลิ้มพัฒนานนท์ชัย. (2556). พระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อการก่อรูปของงานสถาปัตยกรรมแบบ “รักชาติ” ในรัชสมัย (พ.ศ. 2453-2468) [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กาญจนา ธรรมเมธี. (2519). วิเคราะห์วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411) [วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- กาญจนา นาคสกุล, ชลธิรา สัตยาวัฒนา, ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต, ตรีศิลป์ บุญขจร, พรทิพย์ ภัทรนาวิก, ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, สุวรรณ เกรียงไกรเพ็ชร และอิงอร สุพันธุ์วนิช. (2524). การใช้ภาษา (พิมพ์ครั้งที่ 3). เคล็ดไทย.
- กิริติ กล่อมดี. (2552). “รัฐ” “ชาติ” “ประชาชาติ” และความเป็นไทย ในทัศนะปัญญาชนเจ้าหัวก้าวหน้า “พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปกประพันธ์”. *วารสารสังคมศาสตร์*, 40(2), 91-134.
- กิริติ ณะไชย. (2554). พัฒนาการของกลบทในวรรณคดีไทย [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เกศสุตา นาสีเคน. (2562). คุณค่าของลิลิตอัครศิลปินในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ. *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, 26(1), 24-60.
- เกษม วัฒนชัย (2557). *โรงเรียนคุณธรรม: ช่วยกันสร้างคนดีให้บ้านเมือง*. ศูนย์โรงเรียนคุณธรรม มูลนิธิยุวสถิรคุณ.
- แก้ว ชิตตะขบ (รวบรวมและเรียบเรียง). (2553). *ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา (จากชมพูทวีป - สู่สุวรรณภูมิ)*. ฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- โกชัย สาริกบุตร. (2517). *การวิเคราะห์กลบทในกวีนิพนธ์ไทย (ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต]. วิทยาลัยวิชาการศึกษา.

- ไกรสิทธิ์ จามรจันทร์สาขา และกาญจนา วิชญาปกรณ์. (2565). การประกอบสร้างความเป็นวีรกษัตริย์
 ด้านนักรบของพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ. *วารสารสังคมศาสตร์และ
 มานุษยวิทยาเชิงพุทธ* 7(7), 149-162.
- ขุนสุนทรภาสิต. (2496). โรงพิมพ์ไทยเชชม. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ ขุนสุนทรภาสิต (ถนอม
 เกยานนท์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 3 กุมภาพันธ์ พุทธศักราช 2496).
- ความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจในรัชกาลที่ 6 และบทละครเบิกโรงเรื่องดีกดาบรพ พระราชนิพนธ์ใน
 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2503). โรงพิมพ์พระจันทร์ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
 พระราชทานเพลิงศพ ม.จ.พงศ์ภูวนารถ ทวีวงศ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 21 พฤษภาคม 2503).
- คำยวง วราสิทธิชัย, หม่อมหลวงหญิง. (2544). สามัคคีเภทคำฉันท์: วรรณกรรมชิ้นเอกของชิต บุรทัต.
วรรณวิทัศน์, 1(1), 5-29.
- คำยวง วราสิทธิชัย, หม่อมหลวงหญิง. (2549). มองวรรณกรรมพระราชพิธีในฐานะวรรณกรรมเฉลิม
 พระเกียรติ. *วรรณวิทัศน์*, 6(พฤศจิกายน), 31-71.
- คำยวง ศรีธวัช, หม่อมหลวงหญิง. (2533). *วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6*
 [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉัสนา ชมะวรรณ. (2540). Modernity, Modernism, Postmodernity, Postmodernism: บทสำรวจ
 การนิยาม. *วารสารสังคมศาสตร์*, 30(2), 92-115.
- จตุพร มีสกุล. (2556). การศึกษา "วรรณคดีโคลงกลอน" ในฐานะวรรณคดีเฉพาะประเภท [วิทยานิพนธ์ปริญญา
 อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จริยา นวลนรินทร์. (2554). พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว: องค์จักรพรรดิราชผู้ปราศจากข้างเผือก.
ศิลปวัฒนธรรม, 32(7), 102-119.
- จันทร์ฉาย ภัคธิดม. (2547). ประวัติศาสตร์ที่ไทยลืม. *วารสารรามคำแหง*, 21(2), 21-46.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ. (2549). *พระมหาธรรมิกราชาธิราช*. สหธรรมิก. (ครอบครัวทองประเสริฐ จัดพิมพ์เป็น
 ธรรมบรรณาการในโอกาสที่ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิต มีอายุครบ 77 ปี
 บริบูรณ์ 2 พฤษภาคม 2549).
- จิตร ภูมิศักดิ์. (2527). *สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา*. ดอกหญ้า.
- จิระพันธ์ ขาดิชนิเชาว์. (2537). การดำเนินนโยบายชาตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
 เจ้าอยู่หัว [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- จิราณูช โสภา. (2542). *บันทึกเรื่องผู้หญิงในประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร
 มหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จีรพล เกตุจุมพล. (2539). การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างขององค์ความรู้ ของกลุ่มชนชั้นนำสยามรุ่นใหม่
 พ.ศ. 2367-2468 (ศึกษากรณีการชำระพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4)
 [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2498). *พระราชนิพนธ์ลิลิตนิทราชาคริต*. โรงพิมพ์คลังอมสิน. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้า จิตรปรีดี ประวิตร ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2498).
- จุลลา งอนรณ, หม่อมหลวง. (2513). *กำเนิดและความเป็นมาของลัทธิชาตินิยมในประเทศไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- โจรี, แพทริก. (2553). สงครามประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย: การต่อสู้ของสถาบันกษัตริย์ในประวัติศาสตร์สมัยใหม่ (จิรวัดน์ แสงทอง, ผู้แปล). *ฟ้าเดียวกัน*, 8(1), 101-124.
- ฉฐรินทร์ โพธิ์ศิริ. (2542). *การวิเคราะห์ลักษณะความเป็น 'ธรรมราชา' ของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ฉัตรชัย ศุกระกาญจน์. (2519). ลักษณะของกษัตริย์ในวรรณคดีไทย. *วิชา*, 1(3), 68-75.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2553). การเป็นสมัยใหม่ของไทย. *วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 36(1), 1-7.
- ฉันทิชย์ กระแสสินธุ์. (2513). *ยวนพ่ายโคลงดั้น ถวายพระเกียรติพระเจ้าช้างเผือกกรุงเก่า: บรรยายปฐมเหตุอันเป็นที่มาของการแต่งโคลงยวนพ่าย และประวัติแห่งรัชสมัยในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทำยุทธการกับพระเจ้าติโลกราชแห่งกรุงนพบุรี ศรีพิงคนคร พุทธศักราช 1991-2031 พร้อมด้วยข้อวินิจฉัยทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ประเพณี วัฒนธรรม*. โรงพิมพ์มิตรสยาม.
- ชคัตตัย แสงอรุณ. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทยในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ชนิดา พรหมพยัคฆ์. (2543). *ธงไตรรงค์กับการสร้างอุดมการณ์รัฐไทย พ.ศ. 2459-2520* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชนัญชิดา บุญเหาะ. (2560). *ความรักชาติในนิราศที่แต่งระหว่างรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชนัญชิดา บุญเหาะ. (2564). นารีเรื่อนาม: วรรณกรรมสอนสตรีสมัยหลังรับอิทธิพลตะวันตกที่ปรากฏในหนังสือขำร่วย. *วารสารนานาชาติ มหาวิทยาลัยขอนแก่น สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 11(3), 147-172.
- ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2523). *วรรณคดีวิจารณ์ไทย พ.ศ. 2325-2453*. ใน สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร และ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (บรรณาธิการ). *ปาจารย์สารฉบับพิเศษ ทอใหม่ในสายน้ำ: 200 ปี วรรณคดีวิจารณ์ไทย*. พลซันการพิมพ์.

- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2538). คติเรื่องพุทธราชาในวรรณคดีไทย. ใน *วรรณกรรม-ศิลปะสดุดี* (น. 57-75). ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชย์สมบัติครบ 50 ปี 6-7 กรกฎาคม 2538).
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2541). *ตะเลงพ่าย ศรีมหาเทพ*. สหธรรมิก. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน พิมพ์ประกาศพระเกียรติคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส).
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2542). สูตรสถานี่ในพระราชนิพนธ์บทละครใน เรื่องอิเหนา: การสืบทอดและการพัฒนาชนบววรรณคดีไทย. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย* 6(ธันวาคม), 26-61.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2545). “ชาติปิยานุสร”: การสืบทอดและการสร้างสรรค์กลวิธีการเล่นล้อความระหว่งฉันทลักษณ์ต่างชาติของชิต บุรทัต. *วารสารภาษาและวรรณคดีไทย*, 19(ธันวาคม), 1-58.
- ชลดา เรื่องรักษ์ลิขิต. (2552). ภาพยนตร์เรือพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: ศิลปะการประพันธ์ “เห่เรือยุคใหม่”. *วารสารนิดาภาษาและการสื่อสาร*, 14(15), 39-64.
- ชัยพันธุ์ ยิ้มอ่อน. (2563). *การแปลงมโนทัศน์ทางการเมืองเพื่อสร้างชาติไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* [วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยรัตน์ พลมุข. (2552). *วรรณคดีประกอบพระราชพิธีสมัยรัตนโกสินทร์: แนวคิดธรรมราชากับกลวิธีทางวรรณศิลป์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต (รวบรวม). (2518). *เอกสารการเมือง-การปกครองไทย พ.ศ. 2417-2477*. โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2542). การสร้างวีรบุรุษ (และ/หรือวีรสตรี) ของชาติ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 21(1), 90 – 100.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). *ประวัติการเมืองไทย 2475-2500* (พิมพ์ครั้งที่ 3 แก้ไขปรับปรุง). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ชิต บุรทัต. (2458). *สามัคคีเภทคำฉันท์*. โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย.
- ไชยวิชิต (เผือก), พระยา. (2461). *ยอพระเกียรติ 3 รัชกาล*. (ม.ป.พ.). (นายเล็ก สมิตะสิริ มหาดเล็ก พิมพ์ช่วยกฐินพระราชทานมหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ณ วัดสังข์กระจาย ปีมะเมีย พ.ศ. 2461).
- ฌอง-ปีแยร์ โกลเด็นชไตน์. (2541). *การอ่านนวนิยาย Pore lire le roman* (วัลยา วิวัฒน์ศร, ผู้แปล) สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาณินี ไพทยวัฒน์. (2553). *การศึกษาวาทกรรมเรื่องทาสไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ญาดา อารุณเวช. (2539). *พัฒนาการของฉันทน์ในวรรณกรรมคำฉันท์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฐานพงศ์ ลือขจรชัย. (2564ก). จาก “จักรพรรดิราช” สู่ “ชาตินิยม”: เมื่อจักรพรรดิราชเผลอรับศีลจุ่ม. *รัฐศาสตร์สาร*, 42(3), 25-64.

ฐานพงศ์ ลือขจรชัย. (2564ข). *ปลดแอกชาติ จากคักดินา-(ราชา) ชาตินิยม*. มติชน.

ดวงมน จิตรจำนงค์. (2540). *คุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ.2325-2394)*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ดวงมน จิตรจำนงค์ และสุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2564). หน่วยที่ 8 รูปแบบและสุนทรียภาพของวรรณคดีไทย. ใน *สมเกียรติ วัฒนาพงชากุล (บรรณาธิการ). เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ 8 - 15 (พิมพ์ครั้งที่ 11)*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2467). *แสดงบรรยายพงศาวดารสยาม*. (ม.ป.พ.).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2477). *จดหมายเหตุ เรื่องเสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ 5 ครั้งแรกและครั้งที่ 2*. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาเสวกตรี พระยานิพัทธราชกิจ (อัน นรพัลลภ) วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2477).

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2546). *ความทรงจำ*. มติชน.

ตินาร์ บุญธรรม. (2555). *พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา*. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

ดิเรก หงส์ทอง. (2556). พระราชนิพนธ์กาพย์เห่เรือในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: เครื่องมือกระตุ้นความรักชาติในหมู่ราษฎรชาวสยาม. *วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์*, 20(2), 40-64.

โตมร ศุขปรีชา. (2564). ธงชาติมีไว้ทำไม? ต้นกำเนิดของผืนผ้าที่รวมประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ความเชื่อ ประชากร และคุณค่าของชาติ. *The Standard*. <https://thestandard.co/national-flag/>

ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2526). กรมศิลปากร. (จัดพิมพ์เนื่องในการประชุมสัมมนา เรื่องไตรภูมิพระร่วง ในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย 19-21 ธันวาคม 2526 ณ ห้องประชุมหอสมุดแห่งชาติ).

ทองแถม นาถจำนงค์. (2556). *คำฉันท์: วรรณลีลา มรดกชาติ ความรู้อันจำเป็นเกี่ยวกับวรรณคดีคำฉันท์*. แม่คำฝาง.

ทัศนีย์ สิ้นสกุล. (2519). *จักรพรรดิราชย์ในคดีอินเดีย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต] จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ทินกร ทองเสวต. (2519). *พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา*. โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ ค่ายธนะรัชต์ ปราณบุรี. (อนุสรณ์ในพิธีพระราชทานเพลิงศพนายทินกร ทองเสวต (มหาหล่อ ทองเสวต) ณ เมรุวัดหัวลำโพง กรุงเทพมหานคร เมื่อวันเสาร์ที่ 24 เมษายน พุทธศักราช 2519).

- ทิพากรวงษ์, เจ้าพระยา. (2478). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. โรงพิมพ์พระจันทร์. (ทรงพระกรุณาโปรดให้พิมพ์พระราชทานแจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตน์จาตุรนต์ ที่พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส 2478).
- ทิพากรวงษ์, เจ้าพระยา. (2481). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2367-2394 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์*. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงวงษาประพัทธ์ (ตาด สนธิวงศ์ ณ อยู่ยง) วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2481 ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส).
- ทิพากรวงษ์, เจ้าพระยา. (2482). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรมศิลปากร.
- เทพ บุญตานนท์. (2556). *พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการสร้างภาพลักษณ์ทางการทหาร* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทพ สุนทรสารทูล. (2546). *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร*. ดวงแก้ว.
- เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพฯ*. (2481). โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ธงชัย ดิษโส. (2547). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมร้อยกรองเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2549). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม ใน จิรบดี เตชะเสน (บรรณาธิการ). *สืบศิลป์ เสริมศาสตร์สร้าง เสกสรรค์: ที่ระลึกในโอกาสสำเร็จการศึกษาของศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา รุ่นที่ 2* (น. 45-64). คณะศึกษารุ่นปีการศึกษา 2544 หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2559). *โฉมหน้าราชาชาตินิยมว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย*. นนทบุรี.
- ธงชัย หวานแก้ว. (2522). การปลูกฝังความรักชาติตามที่ปรากฏในบทละครพระราชานิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว [ปริญญาานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ธนพงศ์ จิตต์สง่า. (2552). "วชิรญาณ" กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427-2448 [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนาการอมสิน. (2545). *สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า เล่ม 3: เศรษฐกิจ พระผู้ทรงวางรากฐานความมั่นคงและเศรษฐกิจยุคใหม่*. บริษัท สไตล์ครีเอทีฟเฮ้าส์ จำกัด. (หนังสือเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระผู้พระราชทานกำเนิดธนาคารออมสิน ในวโรกาสฉลองพระบรมราชสมภพครบ 120 ปี).
- ธานีรัตน์ จัตุหะศรี. (2555). ลิลิตกระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารค: จากพระราชพิธีสู่วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 19(1), 39-62.
- ธวัช ปุณโณทก. (2542). *วิวัฒนาการแบบเรียนภาษาไทย TH 245* (พิมพ์ครั้งที่ 7). ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- ธิดา โมสิกรัตน์. (2564). หน่วยที่ 5 วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2394-2475. ใน สมเกียรติ วัฒนา พงษากุล (บรรณาธิการ). *เอกสารการสอนชุดวิชาวรรณคดีไทย หน่วยที่ 8 - 15* (พิมพ์ครั้งที่ 11). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- ธิดา วัฒนกุล. (2519). *แนวความคิดทางการเมืองในบทละครพระราชานิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว* [ปริญญาานิพนธ์ปริญาการศึกษามหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ธิดา สารยา. (2545). *ทวารวดี: ต้นประวัติศาสตร์ไทย*. เมืองโบราณ.
- ธีรยุทธ บุญมี. (2547). *ชาตินิยมและหลังชาตินิยม Nationalism and post Nationalism* (พิมพ์ครั้งที่ 3). สายธาร.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2549). แนวความคิดชาติบ้านเมือง: กำเนิด พัฒนาการ และอำนาจการเมือง. *วารสารธรรมศาสตร์*, 27(2), 2-41.
- นงเยาว์ จิตตะปุตตะ. (2524). บทพระราชานิพนธ์เรื่อง “พวงยิวแห่งบูรพาทิศ”: แนวทางปลูกฝังอุดมการณ์ชาตินิยม. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 4(2), 127-138.
- นฤมล ธีรวัฒน์. (2548). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์: ฉบับตัวเขียน* (นิธิ เอียวศรีวงศ์, บรรณาธิการ). อมรินทร์. (ชุดประชุมพงศาวดารฉบับราชวสุภาคที่ 5).
- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). *ประชุมพระราชานิพนธ์พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*. โรงพิมพ์เลียงเชียงจงเจริญ. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในการพระราชทานเพลิงศพ ขุนวรรณวุฒิวิจารณ์ (ทองปาน จิตะสมบัติ) ณ ฌาปนสถานกองทัพอากาศ วัดพระศรีมหาธาตุวรมหาวิหาร วันที่ 4 ธันวาคม พุทธศักราช 2511).
- นาฏวิภา ชลิตานนท์. (2524). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย*. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิตยา แก้วคัลณา. (2542). ภาพสะท้อนเกี่ยวกับสถานภาพของกษัตริย์ในวรรณกรรมไทย. *วารสารธรรมศาสตร์*, 25(1), 127-135.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). *ปากไก่และใบเรือ รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ต้นรัตนโกสินทร์*. อมรินทร์การพิมพ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *การแสดงปาฐกถาพิเศษ "ป่วย อังภากรณ์" ครั้งที่ 4*. คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2563). *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก* (พิมพ์ครั้งที่ 4). มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2565). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี* (พิมพ์ครั้งที่ 15). มติชน.

- บาทยัน อิมสำราญ. (2549). สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จากวีรบุรุษราชสำนักสู่วีรบุรุษแบบราชาชาตินิยม. ใน *วิพากษ์วรรณกรรม* (น. 141-181). ตูลาราลีก.
- บุญเดือน ศรีวรพจน์. (2546). “สามัคคีเภท” ฉันทอันออกบอกนาม. *สยามรัฐสัปดาห์วิจารณ์*, 49(33), 60-61.
- บุญสมหญิง พลเมืองดี. (2551). *สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง: ประวัติศาสตร์กับมุมมองทางคติชนวิทยา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- เบาว์ริง, จอห์น, เซอร์. (2547ก). *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 1* (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ). มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เบาว์ริง, จอห์น, เซอร์. (2547ข). *ราชอาณาจักรและราชรัฐสยาม เล่ม 2* (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และกัญจิกา ศรีอุดม, บรรณาธิการ). มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2493). พระราชนิพนธ์คำนำ. ใน *พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน*. โรงพิมพ์พระจันทร์. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงไผ่ เกษมสุขการี ต.จ. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2493).
- ปกรณ ทรวงม่วง. (2539). *การวิเคราะห์พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ* [ปริญญาานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ปฐม ตาคะนายนันท์. (2549). *สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสกับการสถาปนาอุดมการณ์แห่งรัฐของสยาม* [วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรมาณูชิตชีโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2503). *ลิลิตตะเลงพ่าย* (พิมพ์ครั้งที่ 15). โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ประกาศพระราชทานถาดนันทนแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาธิบดีแก่นายพลจอยฟร์. (2464, 1 มกราคม). *ราชกิจจานุเบกษา*, 38, 2840-2842.
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยรฐนิยมใช้ชื่อประเทศ, ประชาชน และสัญชาติ. (2482). *ราชกิจจานุเบกษา*, 56(ง), 810.
- ประกาศวิธินับวัน เดือน ปี. (2455, 2 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. 29, 264-269.
- ประคอง นิมนานเหมินท์. (2542). ภาพพระมหากษัตริย์ไทยจากวรรณคดีของพระเกียรติ. *ภาษาและวรรณคดีไทย*, 16, 1-24.
- ประเสริฐ ณ นคร. (2541). *สารนิพนธ์ประเสริฐ ณ นคร*. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ประเสริฐ ณ นคร และสุวิทย์ ไททยวัฒน์. (2534). หน่วยที่ 2 ปฏิทินไทย. ใน *รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์* (บรรณาธิการ). *เอกสารการสอนชุดวิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย หน่วยที่ 1 - 7*. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- ปราโมทย์ สกุลรักความสุข. (2554). *ความเปรียบเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ในวรรณคดีของพระเกียรติสมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ปราโมทย์ สกุลรักความสุข. (2560). ทรงอยู่เหนือเทวดาและมนุษย์: พระราชฐานะพระมหากษัตริย์ในวรรณกรรมของพระเกียรติ. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี*, 1(1), 1-13.
- ปวรศร์ โชติพงษ์วิวัฒน์. (2533). *ความเชื่อเรื่องจักรพรรดิราชในคติไทย* [สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ปวีณา วังมี. (2543). *รัฐไทยกับการกล่อมเกลางานการเมืองผ่านแบบเรียนในช่วง พ.ศ. 2475-2487* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล. (2547). *ภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ไทยในวรรณคดีสมัยอยุธยา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล. (2556). *ยวนพ่ายโคลงฉันท์: ความสำคัญที่มีต่อการสร้างขนบและพัฒนาการของวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติของไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล และชลดา เรืองรักษ์ลิขิต. (2557). เสียงและจังหวะ: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในยวนพ่ายโคลงฉันท์. *วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับภาษาไทย สาขาสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปะ*, 34(1), 99-118.
- ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล และทศพล ศรีพุ่ม. (2566). ภาพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในเรื่องเล่าความทรงจำประเภทวรรณคดีและเกร็ดประวัติศาสตร์. *ภาษาและวรรณคดีไทย*, 40(2), 151-206.
- ปัทมาภรณ์ ผ่องแผ้ว และอาทิตย์ ชีรวณิชกุล. (2565). แนวคิดและกลวิธีการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชในทศชาติคำฉันท์. *มนุษยศาสตร์วิชาการ*, 29(1), 69-102.
- ปารเมศ อภัยฤทธิรงค์. (2565). บทอาศิรวาทในสิ่งพิมพ์รายคาบไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8: วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสื่อสิ่งพิมพ์สมัยใหม่ [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปาริชาติ กัณหาทรัพย์. (2558). *เทวราชากับธรรมราชาในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- พรเทพ โตขยางกูร. (2553). *การอ้างถึงในนิราศสมัยใหม่: กลวิธีการสื่อสารและการสร้างอารมณ์สะท้อนใจ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พรเพ็ญ อ้นตระกูล. (2546). พัฒนาการของลัทธิชาตินิยม. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 26(1), 11-57.

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 11 ชำระเพิ่มเติมครั้งที่ 1). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต).
- พระราชทานพงศาวดาร ฉบับสมเด็จพะพนรัตน์ วัดพระเชตุพน ตรวจสอบชำระจากเอกสารตัวเขียน. (2558). บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. (มูลนิธิ "ทุนพระพุทธรูปยอผ้า" ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมปัญญาบดี (ถาวร ตีสานุกโร ป.ธ.4) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม อดีตประธานกรรมการมูลนิธิ “ทุนพระพุทธรูปยอผ้า” ในพระบรมราชูปถัมภ์ ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2558).
- พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค เล่มที่ 3 ภาคที่ 1 (พิมพ์ครั้งที่ 3). (2543). มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พฤฒินา นาคะผิว. (2562). นารีเรื่องนาม: ยอดสตรีในสายตากวีสยามกับแนวทางการดำเนินชีวิตของหญิงและชายสมัยรัชกาลที่ 6. *วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ*, 26(2), 63-94.
- พัชลิน จินนุ่น. (2561). *วรรณคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ Literature as related to history*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พล เหมือนศาสตร์. (2520). *วิเคราะห์แหล่งที่มาและการใช้ศักราชชนิดต่าง ๆ ที่มีปรากฏในหลักฐานฝ่ายไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภิญโญ ศรีจำลอง. (2535, 6 กันยายน). 100 ปี ชิต บุรทัต กวีเอกผู้สามารถใช้คำไทยธรรมดาแต่งฉันท. *สยามรัฐสุดสัปดาห์*, 10.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2459). *พระนลคำหลวง เล่ม 1*. โรงพิมพ์ไทย.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2461). โคลงสุภาษิต “สนั่นโธ ชัดดีโย ตะปะติ” (ธรรมบท ขุททกนิกาย). *ดุสิตสมิต*, 1(ฉบับพิเศษสำหรับเป็นที่ระลึกในงานเฉลิมพระชนมพรรษา), 19-20.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2477). *เทศนาเสือป่า*. โรงพิมพ์ภูไท. (นายพลโท พระยาศรีสุรราช ภัคดี (ม.ร.ว. ฉาย กำภู) ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิมพ์แจกในการฉาบปีกศพหม่อมโย กำภู ณ อยุธยา หม่อมหลวง ฉ่ำชื่น กำภู นางจับ กำภู ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 14 เมษายน พุทธศักราช 2477).
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2482). *ปณิณณคดีเรื่องยุทธภัย และความเป็นชาติโดยแท้จริง*. โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2506). *ปลุกใจเสือป่า*. โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย. (สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี โปรดให้พิมพ์เป็นบรรณาการในการบำเพ็ญพระกุศลคล้ายวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครบ 38 ปี ณ วัดบวรนิเวศวิหาร วันที่ 26 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2506).

- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2510). *ประมวลบทพระราชนิพนธ์ ภาคปกิณกะ (บางเรื่อง)*. โรงพิมพ์มิตรสยาม. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายประไพ โกศัยดิลก ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 22 มกราคม พุทธศักราช 2510).
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2513). *บทละครนอกพูดเรื่องเห็นแก่ลูก หนามยอกเอาหนามบ่ง คดีสำคัญ มิตรแท้ และเพื่อนตาย*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พล.ต.ต. หลวงศิลปประสิทธิ์ (ตาบ ศิลป์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 11 มีนาคม พุทธศักราช 2513).
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2524). *พระราชนิพนธ์ร้อยกรองร้อยเรื่อง*. โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. (หนังสือชุดฉลองครบรอบ 100 ปี วันพระบรมราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันดับที่ 2 คณะอนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์ วันที่ 1 มกราคม 2524).
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2529). *พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวม 100 ครั้ง*. มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (ม.ป.ป.). *พระบรมราโชวาทเสื่อป่า*. (ม.ป.พ.). (พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นายกเสื่อป่า พระราชทาน และทรงพระราชศรัทธาพิมพ์ขึ้นอุทิศส่วนพระราชกุศลแด่นายหมวดเอก พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดี).
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2560). *วรรณคดีสันสกฤต: ต้นทางวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติไทย*. ใน กรมศิลปากร. *โสมสรวทศิริราช: วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น* (น. 49-64). กลุ่มภาษาและวรรณกรรม สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบ การสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560 วันที่ 19 ธันวาคม 2559).
- มนตรี อุมะวิชนี. (2527). บ่อเกิดแห่งลัทธิชาตินิยมของรัชกาลที่ 6. *วารสารวิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขา สังคมศาสตร์*, 5(1), 25 – 30.
- มัทนา เกษมกล. (2517). *การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์เรื่องการเมืองและการปกครอง ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453-2463)* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มานิตา ศรีสิดานนท์. (2559). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานกับพลวัตความหมาย “ชาติ-ศาสน์-กษัตริย์” ในสังคมไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- มารศรี ศุภวิไล. (2528). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันท์สมัยอยุธยา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มารศรี สอทิพย์. (2551). *เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช: กลวิธีการเล่าเรื่องกับการสร้างภาพลักษณ์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ยุพร แสงทักษิณ. (2537). *วรรณคดีย่อพระเกียรติ*. องค์การค้าของคุรุสภา.
- ยุพา ชุมจันทร์. (2519). พระบรมราโชบายในการใช้ลัทธิชาตินิยมของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. *จุลสารตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 3(3), 27-34.
- ยุพา ชุมจันทร์ (2530). *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย พ.ศ. 2547-พ.ศ. 2516* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัชดา ภูมรินทร์วรากุล. (2538). *การวิเคราะห์แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างยุวชนให้เป็นสุภาพบุรุษ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2545). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. ราชบัณฑิตยสถาน. (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554).
- เรื่องนางนพมาศ หรือ ตำหรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พิมพ์ครั้งที่ 2). (2457). โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- โรจน์ จินตมาศ. (2531). *แนวความคิดของผู้นำไทยเรื่อง "ชาติ" กับการเข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ 1 ของไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรพร ภู่งศ์พันธุ์. (2564). *สถาบันกษัตริย์ในกฎหมายไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). แสงดาว.
- วรวิทย์ วศิณสรการ. (2543). นายชิต บุรทัต. *สาหรณุกรมศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 19, 95-101.
- วรรณคดีสมาคมแห่งประเทศไทย. (2475). ตำนานโคลงฉันทกาวยกลอน. *สมาคมวรรณคดี*, 1(5), 19-40. (ฉบับที่ระลึกในงานทำบุญฉลองพระชนมายุครบ 70 ปี ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ผู้ประทานกำเนิดสมาคมวรรณคดี).
- วรรณธิดา วิระวรรณ. (2557). *ประณามบทในวรรณคดีไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วรางคณา ศรีกำเหนิด. (2558). *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: จากบันทึกประวัติศาสตร์สู่การสร้างสรรควรรณกรรมย่อพระเกียรติ*, *วรรณวิทัศน์*, 16(ฉบับพิเศษ), 33-76.

- วรเวทย์พิสิฐ, พระ. (2503). *คู่มือลิลิตพระลอ*. เกื้อกูลการพิมพ์. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ พระวรเวทย์พิสิฐ ป.ม., ท.ช., ร.ด.ม. (ศิลป) ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันที่ 20 มีนาคม 2503).
- วรุณญา อัจฉริยบดี. (2554). *สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติและนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วศวรรษ สบายวัน และสุมาลี ลัมประเสริฐ. (2566). โครงสร้างการแต่งพระธรรมเทศนาพระมงคลวิเสสเถระในรัชกาลที่ 5: การศึกษาความเป็นมาและศิลปะการประพันธ์ของการแต่งพระธรรมเทศนาในพระราชพิธี. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล*, 6(1), 104-150.
- วันชนะ ทองคำเภา. (2550). *ภาพตัวแทนของสมเด็จพระมหาธรรมราชาในวรรณกรรมไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วัยอาจ, เดวิด เค. (2519). การเขียนประวัติศาสตร์ไทยแบบตำนานและพงศาวดาร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, ผู้แปล). *วารสารธรรมศาสตร์*, 6(มิถุนายน-กันยายน), 1-8.
- วัยอาจ, เดวิด เค. (2562). *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป* (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, กาญจน์ ละอองศรี, ชนิตา เผือกสม, ภาววรรณ เรื่องศิลป์, วรางคณา นิพัทธ์สุขกิจ, อภิราตี จันทรแสง, กัญจิกา ศรีอุดม, พีรศรี โปวาทอง, วิลลา วิลัยทอง, มรกต เจวจินดา ไมยเออร์ และโสภา ชานะมูล โคธ, ผู้แปล) (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- วารุณี โอสธารมย์. (2524). *การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ.2411-2475* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิทยากร เชียงกุล และพรภิรมย์ เอี่ยมธรรม. (2543). *อธิบายศัพท์ปรัชญาการเมืองและสังคม*. สายธาร.
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (2550). *ภาษาไทยในกฎหมายตราสามดวง*. โรงพิมพ์สามลดา.
- วิวัฒน์ บุรทัต. (2535). ชิต บุรทัต รัตนะกวีปรีชาเชี่ยวชาญเชลยฉันท. ใน อาจิณ จันทรัมพร และช่วย พูลเพิ่ม (บรรณาธิการ). *100 ปี ชิต บุรทัต* (น. 193-212). ดอกหญ้า.
- วิสุทธ์ บุษยกุล. (2552). การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร.5 ด้วยตัวอักษรไทย. *วารสารภาษาไทยและวัฒนธรรมไทย*, 2(4), 13-31.
- ศรีปรีชา (เซ่ง), หลวง. (2552). *ศิริวิบูลกิจคดี*. โครงการเลือกสรรหนังสือ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงาม. (2557). *ลักษณะเด่นของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. (2527). *จดหมายเหตุพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. 126, 127*. กองจดหมายเหตุกรมศิลปากร.
- ศิวพล ชมภูพันธุ์. (2564). *สงครามโลกครั้งที่ 1 กับการระบุดัตตของสยามในสังคมระหว่างประเทศ* [วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ศุภวัฒน์ เกษมศรี. (2554). สถาบันพระมหากษัตริย์กับประเทศไทย. ใน *นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย* (น. 6-10). มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (จัดทำเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ วันที่ 5 ธันวาคม 2554).
- ศูนย์ปฏิบัติการต่อต้านการทุจริต กระทรวงคมนาคม. (2562). *หนังสือชุดวิชาป้องกันการทุจริต กระทรวงคมนาคม วิชาที่ 4 พลเมืองและความรับผิดชอบต่อสังคม*. โรงพิมพ์ตำรวจ.
- สมควร หริกุล. (2547). สมควร หริกุล. บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจโทสมควร หริกุล ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 24 มกราคม พุทธศักราช 2547).
- สมบัติ จำปาเงิน. (2535). กิระดังไฉ่นิมาแต่ท่านมหากวีสามัญชน นาม “ชิต บุรทัต”. ใน อาจิณ จันทรัมพร และช่วย พูลเพิ่ม (บรรณาธิการ). *100 ปี ชิต บุรทัต* (น. 213-235). ดอกหญ้า.
- สรณัฐ ไตลังคะ. (2547). ว่าด้วยเรื่องเล่าเชิงประวัติศาสตร์: ลักษณะของวรรณคดีในประวัติศาสตร์นิพนธ์. ใน สรณัฐ ไตลังคะ (บรรณาธิการ). *วิธีมาลี* (น. 35-46). ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (จัดพิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการรองศาสตราจารย์ยุพร แสงทักษิณ).
- สรณัฐ ไตลังคะ. (2560). *ศาสตร์และศิลป์แห่งการเล่าเรื่อง* (พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง). โครงการเผยแพร่ผลงานทางวิชาการ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สายใจ อินทรมรรย์. (2525). หน่วยที่ 4 วรรณคดีประวัติศาสตร์. ใน นภลัย สุวรรณธาดา (บรรณาธิการ). *เอกสารการสอนชุดวิชาภาษาไทย 4: วรรณคดีไทย หน่วยที่ 1 – 7* (น. 215-316). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546ก). พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546ข) สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ: การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “จีน” ของชาวสยาม. มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2548). การสร้าง “ความเป็นไทย” กระแสหลัก และ “ความจริง” ที่ “ความเป็นไทย” สร้าง. *ฟ้าเดียวกัน*, 3(4), 40-67.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). *10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 1: ปัญญาชนแห่งรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. โอเพ่นโฮสไต้.
- สายพิน แก้วงามประเสริฐ. (2537). *ภาพลักษณ์ท้าวสุรนารีในประวัติศาสตร์ไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สายัญ ศรีอ่อน, พระมหา. (2550). *ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบและภาษา* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- สาวิตรี เจริญพงศ์. (2549). ธรรมราชาพระผู้ทรงเมตตาต่อสรรพชีวิต. ใน ชีรนุช โชคสุณิข (บรรณาธิการ). *ใต้ร่มพระบารมีพระบรมธรรมมิกมหาราช: พระบรมธรรมมิกราชกับอักษรศาสตร์* (น. 37-92). คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2556). *สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย* [จุลสาร]. กลุ่มงานผลิตเอกสาร สำนักประชาสัมพันธ์ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สิริรัตน์ พุ่มเกิด. (2538). “อัครพาท” กับการใช้วรรณกรรมเพื่อเผยแพร่แนวความคิดและอุดมการณ์ทางการเมือง [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิริอาภา ขำเลิศ. (2533). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของชิต บุรทัต* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2530). *ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ: ไม่มีนางนพมาศ ไม่มีลอยกระทง สมัยสุโขทัย*. ศิลปวัฒนธรรม.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2537). คนไทยมาจากเมืองจีน คนจีนมาถึงเมืองไทย. *ศิลปวัฒนธรรม*, 15(4), 69-73.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ). (2545). *อภินิหารบรรพบุรุษ และปฐมวงศ์*. มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2548). *เจิมจันทน์กัสดาล: ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย*. โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทธิลักษณ์ อำพันวงศ์. (2528). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- สุนทรภะชิต, ขุน. (2464). โรโมยูเลียดคำฉันท์. *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์*, 8(สิงหาคม), 814-817.
- สุนทรภะชิต, ขุน. (2464). โรโมยูเลียดคำฉันท์. *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์*, 9(กันยายน), 930-942.
- สุนทรภะชิต, ขุน. (2464). โรโมยูเลียดคำฉันท์. *เสนาศึกษาและแพทยศาสตร์*, 10(ตุลาคม), 1071-1083.
- สุนทรภะชิต, ขุน และชิต บุรทัต. (2475). *กรุงเทพฯ คำฉันท์*. โรงพิมพ์ศรีหงส์.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2548). *บุเรงนองกะยอติพนรธา: กษัตริย์พม่าในโลกทัศน์ไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 3). มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (2556). *พม่ารบไทย: ว่าด้วยการสงครามระหว่างไทยกับพม่า* (พิมพ์ครั้งที่ 12). มติชน. (ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ).
- สุนทร ชุตินทรานนท์, รัตนพร พวงพัฒน์, นิตยาภรณ์ พรหมปัญญา, มาโนช พรหมปัญญา, กรกิติ ชุ่มกานต์, ธิติ บัวคำศรี และชปา จิตต์ประทุม. (2552). *ชาตินิยมในแบบเรียนไทย*. มติชน.

- สุภักดิ์ สุธนภิญโญ, วิรัช วงศ์ภินันท์วัฒนา และมารศรี สอทิพย์. (2562). ราชันผู้ยิ่งใหญ่: การนำเสนอภาพวีรกรรมในภาพยนตร์. *Proceedings of 15 th International Conference on Humanities and Social Sciences 2019 (IC-HUSO 2019)* (น. 166-184). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สุมินทร์ จุฑาทอง. (2529). *การกล่อมเกลากาพย์เมืองโดยใช้แบบเรียนหลวงเป็นสื่อ ในสมัยรัชกาลที่ 5* [วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรพศ ทวีศักดิ์. (2564). *อามลาพุทธราชาชาตินิยม วิพากษ์แนวคิดชาตินิยมแบบพุทธของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). อิลลุมิเนชั่นส์ เอดิชั่นส์.*
- สุริย์ ทวีอุดมทรัพย์. (2531). คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานภาพกษัตริย์: ภาพสะท้อนจากวรรณคดีสมัยอยุธยา. *วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร*, 11(1), 79-85.
- สุริรัตน์ ทองคงอ่วม. (2542). *การวิเคราะห์วรรณคดีประวัติศาสตร์ประเภทสวดดีวีกรรม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- สุวคนธ์ จงตระกูล. (2513). *กษัตริย์ในวรรณคดีไทย* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวณิต วิงวอน. (2530). *การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เสาวณิต วิงวอน. (2536). เถลิงพระเกียรติพระเจ้าปราสาททอง. ใน ประพจน์ อัสววิรุฬหการ (บรรณาธิการ). *คือคู่มาลาสรรเสริญคุณ* (น. 243 – 261). ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (รฤกพระคุณครูในโอกาสเกษียณอายุราชการศาสตราจารย์วัชร รมยะนันท์ และฉลองอายุครบ 5 รอบ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คมคาย นิลประภัสสร).
- เสาวณิต วิงวอน. (2538). เทวราชาและธรรมราชาในวรรณกรรมยอพระเกียรติ. ใน *วรรณกรรม-ศิลปะ สดุดี* (น. 57-75). ภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (จัดพิมพ์เนื่องในการสัมมนาทางวิชาการ “ยอยศธรรมิกราช” ในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองราชสมบัติครบ 50 ปี 6-7 กรกฎาคม 2538).
- เสาวณิต วิงวอน. (2560). บทนำวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ. ใน กรมศิลปากร. *โสมสรวงศ์ธิราช: วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น* (น. 43-48). กลุ่มภาษาและวรรณกรรม สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560 วันที่ 19 ธันวาคม 2559).
- โสภณ ชานะมูล. (2546). *วาทกรรมเรื่อง “ชาติไทย” ของปัญญาชนหัวก้าวหน้า ระหว่าง พ.ศ. 2490-2505*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หนังสือพระราชพงษาวดาร เล่ม 3. (2445). กระทรวงศึกษาธิการ.

- อดินันท์ พรหมพันธุ์ใจ. (2561). ประวัติศาสตร์เพื่อความมั่นคงแห่งรัฐ: การเปรียบเทียบชุดความรู้ทางประวัติศาสตร์ของไทย. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช*, 2(2), 53-81.
- อภิรดี เจริญธัญกุล. (2542). แนวทางการปลูกฝังลัทธิชาตินิยมผ่านหนังสือพิมพ์ของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวกับรัฐบาลในสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล. (2560). “ผู้นำสยาม” ในอุดมคติ: ความคาดหวังจากวรรณคดีไทยพระพุทธรูปศาสนาสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น. ใน *กรมศิลปากร. ไตรมาสรวรงค์ศิริราช: วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยสุโขทัยและอยุธยาตอนต้น* (น. 161-198). กลุ่มภาษาและวรรณกรรม สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (รวมบทความประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เนื่องในวันภาษาไทยแห่งชาติ พุทธศักราช 2560 วันที่ 19 ธันวาคม 2559).
- อภิษฎา ขาวสุทธิ. (2565). *การศึกษาพระราชดำรัสและพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะวรรณกรรมคำสอน* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรรตุนาวิกษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), จมื่น. (2512). *พระราชกรณียกิจสำคัญในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม 6: เหตุที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเปลี่ยนธงชาติไทย ล้นเกล้าฯ รัชกาลที่ 6 สำนวนจกคอดกระ รัชกาลที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้เลิกหอย ก. ข. ที่ประทับชายทะเลของรัชกาลที่ 6 กำเนิดสวนลุมพินี. องค์การค้าของคุรุสภา.*
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นนำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475.* สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรณพ พลอยทรัพย์ (บรรณาธิการ). (2557). *เทศนาพระราชประวัติและบรรพชาประวัติ.* กรมศิลปากร.
- อัจฉราพร กุมุทพิสมัย. (2525). *อุดมการณ์ชาตินิยมของผู้นำไทย. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เอกสารวิชาการหมายเลข 29 เพื่อประกอบการสัมมนาสองศตวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และวารสารธรรมศาสตร์ 20 สิงหาคม 2525).*
- อัญชลี ภูผะกา. (2553). *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับการสร้างชาติ* [วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต] จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัญชลี ภูผะกา. (2558). *พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: วรรณคดีกับความมั่นคงของชาติ* [รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์]. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม.

อานนท์ จิตรประภาส. (2554). *ปียมหาราชจอมกษัตริย์*. ยิปซี สำนักพิมพ์.

อุบลศรี อรรถพันธ์. (2524) *การชำระพระราชพงศาวดารในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก*
[วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต] มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อุษณีย์ ธงไชย. (2540). *พระราชพงศาวดารและพงศาวดาร: หลักฐานที่สร้างขึ้นเพื่อสถาบันกษัตริย์*. ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เอนก มากอนันต์. (2550). *แนวคิดเรื่องคติจักรพรรดิราชของชนชั้นนำไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2172-2394*
[วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

แอนเดอร์สัน, เบเนดิกต์. (2552). *ชุมชนจินตกรรม: บทสะท้อนว่าด้วยกำเนิดและการแพร่ขยายของชาตินิยม*
(ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, บรรณาธิการแปล). เคล็ดไทย.

ภาษาอังกฤษ

Vella, W.F. (1978). *Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism*.
The University Press of Hawaii.

ประวัติผู้วิจัย

อาจารย์ศักดิ์ชัย ตระกูลเลิศงามเกิดเมื่อวันที่ 5 ตุลาคม พุทธศักราช 2531 ที่อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียนชลราษฎรอำรุง สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย (เกียรตินิยมอันดับ 1) ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในปีการศึกษา 2553 และสำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวรรณคดีไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปีการศึกษา 2557 ปัจจุบันเป็นอาจารย์ประจำโรงเรียนสาธิตแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คณะวิทยาการเรียนรู้และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์